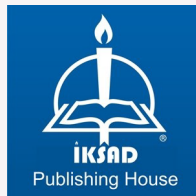

AHMET HAMDİ BAŞAR VE İKTİSADİ DEVLETÇİLİK

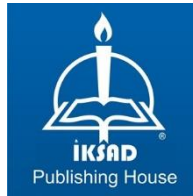
Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

AHMET HAMDİ BAŞAR VE İKTİSADİ DEVLETÇİLİK

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10278058>

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. The first degree responsibility of the works in the book belongs to the authors.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-423-6

Cover Design: İbrahim KAYA

December / 2023

Ankara / Türkiye

Size: 16x24cm

Mehmet Egemen ve İnci'ye...

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ÇOCUKLUK VE ÖĞRENCİLİK YILLARI – FİKİR DÜNYASININ OLUŞMASI – İLK YAYIN VE DÜŞÜNCE HAREKETLERİ.....	4
1. 1. Çocukluk ve Öğrenim Yılları	4
1. 2. Öğrencilik Yıllarında Ahmet Hamdi ve Düşünce Hayatı.....	7
1. 3. I. Dünya Savaşı Sonrası Ahmet Hamdi'nin Faaliyetleri.....	9
1. 3. 1. Ahali İktisat Fırkası	11
1. 3. 2. Türk Çalıştırma Derneği	17
1. 3. 3. Müdafaa-i Milliye Grupları İçindeki Çalışmaları.....	18
1. 3. 3. 1. Karakol Cemiyeti	18
1. 3. 3. 2. Ahmet Hamdi ve Mim Mim Grubu	19
1. 3. 4. Tombala ile Mücadele Derneği.....	23
II. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜCCAR, BÜROKRAT VE SİYASETÇİ OLARAK AHMET HAMDİ BAŞAR	25
2. 1. Tüccar Ahmet Hamdi	25
2. 1. 1. Millî Türk Ticaret Birliği.....	26
2. 1. 1. 1. MTTB'nin İzmir İktisat Kongresi Faaliyetleri.....	30
2. 1. 2. İstanbul – Ankara Çekişmesi ve Ahmet Hamdi	35
2. 1. 3. İstanbul Ticaret Odasının Millîleştirilmesi	39
2. 2. İş Adamı ve Bürokrat Ahmet Hamdi	46
2. 2. 1. Bağdat Demir Yolları Yönetim Kurulu Üyeliği.....	47
2. 2. 2. Liman Şirketi Müdürlüğü	48
2. 2. 3. Atatürk'ün Maliye Uzmanı Ahmet Hamdi ve Türkiye Gezisi .	57
2. 2. 4. Süngercilik Türk Anonim Şirketi	64
2. 3. Ahmet Hamdi Başar'ın Siyasi Faaliyetleri	69
2. 3. 1. Cumhuriyet Halk Partisinden İstifası.....	70
2. 3. 2. Demokrat Parti Dönemi.....	71
2. 3. 2. 1. Ahmet Hamdi'nin TBMM Çatısı Altındaki Faaliyetleri	81
2. 3. 2. 2. Adnan Mendres ve Ahmet Hamdi Başar Münasebeti	95
2. 3. 3. Ahmet Hamdi Başar'ın Yeni Parti Kurma Çabaları.....	101

2. 3. 4. Ahmet Hamdi Başar'ın DP'ye Karşı Ortak Muhalefet Oluşturma Çabaları	108
2. 3. 5. 27 Mayıs ve Ahmet Hamdi.....	114
2. 3. 6. Ahmet Hamdi Başar ve CHP Görüşmeleri	121
2. 4. Ahmet Hamdi Başar'ın Vefatı	122
III. BÖLÜM: YAYINCI AHMET HAMDİ.....	124
3. 1. Ticaret-i Umumiye Mecmuası.....	124
3. 2. Türkiye İktisat Mecmuası (1921-1926).....	126
3. 3. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası	128
3. 4. Liman Mecmuası.....	130
3. 5. Kooperatif Mecmuası	131
3. 5. 1. Kooperatif ve Sanayiciler Mücadelesi	133
3. 5. 2. Kooperatif ve Kooperatifçilik Dergisi Mücadelesi	135
3. 5. 3. Kooperatif ve Kadro Dergisi	137
3. 5. 4. Kooperatif ve Ağaoglu Ahmet Bey Mücadelesi	140
3. 6. Barış Dünyası (1944).....	141
3. 7. İstanbul Tüccar Derneği ve Türkiye İktisat Mecmuası (1948- 1956).....	143
3. 7. 1. Türkiye İktisat Mecmuası.....	145
3. 7. 2. 1948 İktisat Kongresi	146
3. 8. Barış Dünyası Dergisi (1962-1971).....	149
IV. BÖLÜM: İKTİSADİ DEVLETÇİLİK TEORİSİ.....	152
4. 1. 1929 Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri	152
4. 1. 1. Ahmet Hamdi Başar'a Göre 1929 Buhranı	153
4. 2. İktisadi Devletçilik Kavramı	155
4. 3. İktisadi Devletçiliğin İlkeleri.....	159
4. 4. Kooperatifçilik	165
4. 5. Buğday Organizasyonu	167
4.5.1. 1929 Dünya Buhranı Karşısında Türkiye Ziraatı	167
4.5.2. Buğday Organizasyonunu Zorunlu Kılan Sebepler	169
4.5.3. Organizasyonun Sağlayacağı Fayda	173
4. 6. Ziraat İnkılâbı.....	175
4. 7. Para Meselesi	177
4. 7. 1. Altın Karşılığı Para Meselesi.....	177
4. 7. 2. Türkiye'de Para Meselesi	179

4. 8. Vergi Siyaseti	181
4. 8. 1. Türkiye’de Uygulanan Vergi Sisteminin Eksiklikleri.....	183
4. 8. 2. Türkiye’nin Vergi Sisteminde Yapılması Gereken Yenilikler	185
4. 8. 2. 1. Gelir Vergisi Meselesi	185
4. 8. 2. 2. Türkiye’ye En Uygun Vergi Sistemi: Tüketim Vergisi	186
4. 9. Ahmet Hamdi Başar’ın Yeni Düzen Fikri	188
V. BÖLÜM: AYDIN OLARAK AHMET HAMDİ BAŞAR VE	
DÜŞÜNCE HAYATI.....	191
5. 1. Bilim.....	191
5. 2. Medeniyet.....	192
5. 3. Tarih.....	194
5. 4. Fikir Hareketleri	196
5. 4. 1. Faşizm	196
5. 4. 2. Liberalizm	197
5. 4. 3. Sosyalizm ve Marksizm	199
5. 4. 4. Nasyonal Sosyalizm	202
5. 4. 5. Milliyetçilik.....	203
5. 4. 6. Batılılaşmak.....	207
5. 4. 7. Laiklik	208
5. 5. Devlet.....	210
5. 6. Özgürlük ve Demokrasi.....	212
5. 6. 1. Özgürlük.....	212
5. 6. 2. Demokrasi	214
5. 7. Türk İnkılâbı.....	215
SONUÇ.....	219
KAYNAKÇA	221
B. Arşiv Belgeleri.....	226
C. Süreli Yayınlar.....	227
Ç. Kitaplar	227
D. Makaleler.....	233
EKLER.....	239

ÖN SÖZ

Birinci Dünya Savaşının bitişinden hemen sonra, Türk halkı elinde kalan toprakları İtilaf Devletleri'ne kaptırmamak için büyük bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele sonunda İtilaf Devletleri Türk topraklarından atılmıştır. Askeri alanda kazanılan zaferin ardından ülkenin ekonomik olarak da bağımsız bir devlet haline gelmesi için çalışmalar başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal bir ekonomi benimsenmişken 1929 ekonomik krizi bütün ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Zaten ekonomisi zayıf olan Türkiye krizden çıkmak için çözüm yolları aramaya başlamıştır.

Dönemin aydınları Türkiye'yi krizden çıkarmak için fikirler ortaya atmaya başlamışlardır. Bu aydınlardan birisi de Ahmet Hamdi Başar'dır. Kendisi Osmanlı'nın son dönemine, Millî Mücadeleye, Cumhuriyetin ilk yıllarına, çok partili hayata geçilmesine ve Türkiye'nin ilk askeri müdahalesine yakından tanık olmuş bir şahsiyettir. Başar, Türkiye'nin kalkınma anahtarı olarak kendi geliştirdiği İktisadi Devletçilik ilkesini göstermiştir. Biz çalışmamızda Ahmet Hamdi Başar'ın Hayat hikâyesi ekseninde İktisadi Devletçilik fikrini incelemeye çalıştık.

Araştırmamız, beş ana başlık halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde Ahmet Hamdi Başar'ın çocukluk ve gençlik yılları ilk düşünce hareketlerini kronolojik sıra ile incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Başar'ın cumhuriyet döneminde bulunduğu faaliyetlerini ele aldık. Kurduğu ve kuruluşunda görev aldığı birlikler ve dernekler, yöneticilik yaptığı şirketler, siyasi partilerdeki faaliyetlerini bu başlık altında inceledik.

Üçüncü bölümü Başar'ın yayıncılık hayatına ayırmayı uygun bulduk. Zira kendisinin en dikkat çekici yanlarından birinin de yayıncılığa olan ilgisi olduğu görüşündeyiz. Ahmet Hamdi Başar'ın yönetiminde görev aldığı yahut sahibi olduğu dergileri bu başlık altında teker teker incelemeye çalıştık. Dergiler hakkındaki bilgiler haricinde Başar'ın bu dergilerdeki makalelerini de bu başlık altında incelemeye çalıştık.

Araştırmamızın dördüncü bölümünde ise Başar'ın hayat hikâyesinin özeti sayılabilecek iktisadi devletçilik teorisi üzerinde durmaya çalıştık. Teorinin kavramları, öğeleri, uygulanışı gibi başlıklara bu bölüm içerisinde yer verdik.

Beşinci bölümümüzü Başar'ın sosyolojik çıkarımlarına ayırdık. Araştırmamız sırasında Başar'ın iktisadi devletçilik teorisini sosyolojik çıkarımlarla temellendirmeye çalıştığını gördük. Bu çalışma sonunda kendisinin sosyolojik kavramlar üzerinde de fikir sahibi olduğu kanaatine vardık. Bu nedenle çalışmamızın son bölümünde Başar'ın dünya düzenini etkileyen görüşler hakkındaki sosyolojik çıkarımlarına yer vermeye çalıştık.

Çalışmamız süresince Ahmet Hamdi Başar ile ilgili olarak olabildiğince fazla kaynağa ulaşmaya çalıştık. Öncelikle Başar'ın Osmanlı dönemine ait olan faaliyetleri hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalandık. Fakat buradan elde ettiğimiz belgelerin sınırlı bir sayıda ve Başar ile dolaylı olarak bağlantısı olduğunu belirtmek lazımdır.

Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri ile ilgili olarak ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden yine sınırlı sayıda belge edinebildik. Özellikle CHP ile olan alakası, İstanbul Liman Şirketi müdürlüğü gibi konularda bazı arşiv belgelerine ulaşabildik. Başar'ın milletvekilli mazbatasını ise TBMM Arşivi'nden temin ettik.

Ahmet Hamdi Başar'ın ciddi bir yayıncı olması, pek çok makale ve kitap yazması çalışmamız sırasında bizim en büyük yardımcımız olmuştur. Bu kaynakların hepsine ulaşmaya çalıştık. Çalışmamızın temel kaynaklarını Başar'ın yayınları oluşturmaktadır. Bununla birlikte Ahmet Hamdi Başar ve onun faaliyetleri hakkında ciddi çalışmalar yapmış olan Sayın Murat KORALTÜRK'ün çalışmaları da bize yol gösterici olmuştur.

Araştırmalarımız sırasında desteğini sürekli olarak yanımızda hissettiğim, önerileri ile yolumuzu aydınlatan, her konuda bize cesaret veren Hocam Sayın Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY'a teşekkürü borç bilirim. Ankara bölümünde bize evini açan Sayın Selahattin KIZGIN ve değerli ailesine, eserin yayın sürecinde desteklerini esirgemeyen İKSAD Başkanı Sayın Dr. Mustafa Latif EMEK ve İKSAD Yayınevi Başkanı Sayın Salih BİLDİRİCİ'ye, kıymetli kardeşim Atabek MOVLYANOV ve İbrahim KAYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

SİVAS-2023

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
BD	: Barış Dünyası Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz	: Bakınız
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
HP	: Hürriyet Partisi
MP	: Millet Partisi
MTTB	: Milli Türk Ticaret Birliği
No:	: Numara
S	: Sayı
s	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİM	: Türkiye İktisat Mecmuası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
İTSOM	: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası

GİRİŞ

Devirden devire güzellik ve sanat anlayışının değiştiği gibi, topluma faydalı ve fikirleri dinlenir insan tipleri de değişiklik göstermiştir. Kimi dönemlerde düşüncelerini yılmadan savunan ve her platformda düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamaya çalışan kişiler başarıya ulaşmışlar, kimi zamanlarda da hiçbir işe karışmayıp sadece önderine tabi olan ve onun sözünden başka hiçbir sözün ehemmiyetini kabul etmeyen kişiler kendilerince önemli saydıkları koltukları işgal etmeyi başarmışlardır. Bu zümreden zevat, zaman zaman önderlerin etrafını o kadar yüksek duvarlarla sarmışlardır ki, önderin dışarı ile fikir bağlantısı neredeyse kesilmiştir. Dışarıyla bağlantısını kestikleri önderin, her sözünü emir, her yaptığı işi de tam isabet gördükleri için hiçbir eleştiride bulunmayıp önderlerinin de fikir dünyasına katkıda bulunmamışlardır. Bu nedenle önderinin de yanlış kararlar vermesine sebep olmuşlardır. Ahmet Hamdi Başar, tam da bu görüşte olup kendi başına gelenleri de bu şekilde izah etmektedir. Kendince ülkenin kurtuluşu olan *İktisadi Devletçilik* fikrini Mustafa Kemal Atatürk'e bir türlü anlatmayı başaramamıştır.

Ahmet Hamdi Başar, coğrafya eğitimi almış bir şahsiyet olmasına rağmen, Millî Mücadele'nin İstanbul ayağında önemli roller üstlenmiş bir şahıstır. Bununla birlikte ciddi bir ekonomi eğitimi almamış olmasına rağmen büyük bir gayret göstererek ekonomik sistemler üzerine çalışmış ve sonunda da kendisine ait olduğunu iddia ettiği *İktisadi Devletçilik* doktriniyi ortaya atmıştır. Bu doktrini oluşturduktan sonra neredeyse hayatının tamamını görüşlerini anlatmak ve bir gün Türkiye'nin kendi görüşlerine göre yönetildiğini görmeye çalışmakla geçirmiştir.

Bu anlayış, temelde devletin iktisadi alanlara müdahalesini öngörmektedir. Bununla birlikte bu müdahalenin tam bir hâkimiyet şeklinde olmaması öngörülmektedir. İktisadi devletçiliğe göre devlet, özel sektörün giremediği alanlara girerek yatırımlar yapmalıdır. Daha sonra kurduğu fabrika ve şirketleri özel yetkili yöneticilere devretmeli ve denetleme de dâhil olmak üzere hiçbir şekilde bu şirketlere müdahale etmemelidir. Böylece ekonomi devletin katı kuralları arasında kalmadan büyüyebilecektir. İlerleyen bölümlerimizde bahsedeceğimiz üzere Başar, iktisadi devletçilik görüşünü iki şirkette uygulama imkânına erişmiştir. Bunlar, İstanbul Liman Şirketi, diğeri ise Süngercilik Anonim Şirketi'dir. Bu iki şirketin de kâra geçmesini sağlamayı başarmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ileri sürdüğü iktisadi devletçilik ile 1960'lı yıllarda savunduğu iktisadi devletçilik arasında uçurumlar olmasa da bazı farklar olduğu kesindir. Daha önce şirketin sahibinin devlet olması gerektiğini savunan Başar, ilerleyen yıllarda devletin şirketi kurduktan sonra payını güçlenen özel sektöre satması gerektiği üzerinde durmuştur. Değişen dünya ve

ülke şartlarını göz önüne aldığımızda böyle bir değişimin yadırganmaması gerektiği görüşündeyiz.

Başar'ın hayat hikâyesi incelendiğinde fikirlerinden taviz vermeyen, kavgacı bir kişiliğe sahip olduğu ilk göze çarpan özellikleridir. Hayatı boyunca pek çok dergi çıkardığı gibi pek çok derginin de yöneticiliğini yapmıştır. Bu dergilerde de bolca makale yayınlamıştır. Hatta kendi ismi ile yazdığı yazılarla yetinmeyen Başar, farklı rumuzlar kullanarak da yazılar yayınlamıştır.

Başar'ın diğer bir özelliği de siyasi bir şahsiyet olmasıdır. Başar, hem Cumhuriyet Halk Partisi'nde hem de Demokrat Parti'de siyaset yapmıştır. Demokrat Parti'den bir dönem milletvekilliği de yapan Başar'ın son siyasi çabası ise 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sırasında olmuştur. Bizzat Alparslan Türkeş ile görüşen Başar, fikirlerini benimsetmeyi başarmışsa da ilerleyen zamanlarda gözden düşmüş ve yayın hayatına tekrar dönmüştür.

Başar'ın 1960 yılından sonraki en büyük eğlencesi ise Barış Dünyası dergisi olmuştur. Hatıralarını da yayınladığı dergide görüşlerini savunmaya devam etmiştir. Başar 1971 yılında vefat etmiştir.

Ahmet Hamdi Başar'ın bu yayın sevdası, çalışmamız sırasında bize fazlaca yardımcı oldu. Kendisine ait pek çok kitap ve makaleye ulaşma şansımız oldu. Kendisi ile ilgili yayınların büyük bir kısmını Milli Kütüphane'de bulduk. Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'ndeki çalışmalarda ise, az sayıda ama önemli belgelere ulaşıldı. Başar'ın tercüme-i hâli ve mecliste yapmış olduğu konuşmaların metinleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nden temin edildi.

Çalışmada, Ahmet Hamdi Başar'ın ekonomik görüşü olarak vurgulanan "İktisadi Devletçilik" ile ilgili yaklaşımları yanında, ülke ve toplumun problemleri ile ilgili çok değişik konularda da Başar'ın görüş, düşünce ve önerileri tespit edildi. Başar'ın çeşitli konulardaki değişik fikirleri ve faaliyetlerinin zenginliği, çalışmanın planlanması ve yöntemi konusunda bizi zorladı. Kendisinin yazdıkları ve söyledikleri ile hakkında yazılıp söylenenler, bilgi akışı yönünden katkı sağlamakla birlikte, bu kadar çok yönlü bir kişinin değerlendirilmesi açısından özellikle çalışmanın hacmi konusunda sıkıntılara sebep oldu. Ancak Başar'ın araştırılmaya değer bulunmasının ve pek çok araştırmaya konu olmasının sebebi de bu çok yönlülüğü ve "kabına sığmayan" kişiliği olsa gerektir. Bu şartlarda Ahmet Hamdi Başar hakkında bu çalışmayı yapmamızın sebebi, Başar hakkında bilinmeyenleri ortaya çıkarmaktan çok, birçok yönüyle irdelenen Başar'ın fikir ve düşüncelerini bir de tarihçi nokta-i nazarından ele almaktır.

Ahmet Hamdi Başar'ı önemli bir şahsiyet haline getiren pek çok sebep vardır. Bunlardan ilki yaşadığı dönemdir. Osmanlı'nın yıkılışına şahit olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişmesine de şahitlik etmiştir. Pasif bir şahitten öte ülke geleceği hakkında söz sahibi olma çabaları kendisini

çağdaşları arasında farklı bir boyuta taşımaktadır. Dönemi, başarısızlığa uğramış bir bürokratin ayak izlerini takip ederek anlamaya çalışmanın araştırmacılara farklı bir bakış açısı kazandıracığı inancındayız.

I. BÖLÜM: ÇOCUKLUK VE ÖĞRENCİLİK YILLARI – FİKİR DÜNYASININ OLUŞMASI – İLK YAYIN VE DÜŞÜNCE HAREKETLERİ

1. 1. Çocukluk ve Öğrenim Yılları

Ahmet Hamdi Başar'ın çocukluk ve öğrenim yılları hakkında çok sayıda kaynağa ulaşmak maalesef mümkün olmamıştır. Bu dönem ile ilgili bilgileri kendisinin çıkarmış olduğu Barış Dünyası Dergisi'nde yayınladığı anılardan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği olumluluk kâğıdından derlemek zorunda kaldık¹.

Ahmet Hamdi Başar, 1897 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmet Fevzi Bey, annesi Hatice Hanım'dır². Babasını anlatırken, onun padişahın huzur hocalarından biri olduğundan, yeniliklere açık ve ilme hayran olduğundan, medrese eğitimi ile yetinmeyip gençliğinde yeni açılan mekteplere devam ettiğinden bahsetmektedir. Mehmet Fevzi Bey'in bu sayede Hukuk Mektebini bitirdiğini yazmaktadır³. Annesi ise Karaosmanoğlu sülalesine mensuptur⁴.

Başar, 1908'de Mahmudiye rüştiyesini bitirmiştir. Daha sonra idadi tahsili için Vefa İdadisine başlamıştır. Burada iki yıl eğitim aldıktan sonra ablası ve subay olan eniştesiyle birlikte Manastır'a gitmiştir. Manastır İdadisi'nde bir sene okuduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Gelenbevi İdadisi'nde tahsilini tamamlayarak 1912 yılında mezun olmuştur⁵.

Eniştesi ile birlikte gittiği Manastır şehrinin kozmopolit durumu Ahmet Hamdi Başar'ın düşüncelerinde derin etkiler yapmıştır. Burada Sırp, Ulah, Rum öğrencilerle birlikte okumuştur⁶. Bu birliktelik sırasında milliyetçilik ve hürriyet kavramlarının Osmanlının diğer tebaalarını nasıl etkilediğini yakından görmüş ve yaşamıştır. Ayrıca İstanbul'da eğitim aldığı sırada da Türklerin

¹ Ahmet Hamdi Başar'ın Barış Dünyası Dergisi'nde yayınlamış olduğu anıları Murat Koraltürk tarafından iki cilt olarak kitap hâline getirilmiştir. Murat Koraltürk, *Gazi Bana Çok Kızmış*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, Murat Koraltürk, *Yine Hayal Aleminde Uçuyorum...*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

² Ahmet Hamdi Başar, TBMM'ye verdiği olumluluk kâğıdında doğumunu 1897 olarak yazmıştır. Fakat belgede yer alan nüfus bilgilerinde doğumu 1309 (1893/1894) olarak belirtilmiştir. Doğum tarihinin yanında yanına parantez içinde *hakiki doğum 1313* (1897/1898) notu eklenmiştir. Bunun sebebini aynı yerde şu şekilde ifade etmektedir. “1912'de Gelenbevi İdadisi'ni bitirdim. Aynı sene Darülfünuna gitmek ve ilk mektepte hocalık yapabilmek üzere doğum tarihimi dört yaş büyüterek 1309 olarak tescil ettirdim” . TBMM üyelerine ait IX. Dönem Olumluluk Kâğıdı, Sicil No: 1705, Defter No: 2-460, Zarf No: 32.

³ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 70.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 472.

⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 70,71.

⁶ Didem Gürses, *Dönemi ve Görüşleriyle Ahmet Hamdi Başar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde Hazırlanmış ve Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1986, s. 4.

Osmanlı içindeki durumu hakkındaki gerçeklerle de acı bir şekilde yüzleşmiştir.

İdadiyi bitirir bitirmez Darülfünunun riyaziyat bölümüne kaydolmuştur. Bir süre bu bölümde eğitim almış daha sonra Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümüne geçerek eğitimini burada tamamlamıştır. Ticari bir zekâyâ ve hareketli bir mizaca sahip olduğu anlaşılan Ahmet Hamdi, öğrenci olduğu yıllarda arkadaşlarıyla beraber Fatih Çırçır'da bulunan Timsal-i Maarif ilk mektebini satın almış ve bu okulda ilk öğretmenlik deneyimini yaşamıştır⁷.

I. Dünya Savaşı başladığında Ahmet Hamdi hâlâ Darülfünun öğrencisidir. Ordunun ihtiyacı dolayısıyla Darülfünun öğrencileri de askere alınmaktadır. Doktor olan eniştesinin yardımı ile çürük raporu alan Ahmet Hamdi, askere gitmemiş ve savaş sonunda Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden mezun olmuştur⁸. Coğrafya bölümünde öğrenci iken, Alman Profesör Doktor E. Obst'tan ders almıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine hocası Almanya'ya dönmek için hazırlıklara başlamıştır. Obst giderken Ahmet Hamdi'yi de beraberinde götürmeyi teklif etmiştir. Eğer kabul ederse Obst'un, Breslav Üniversitesi'nde asistanlığını yapacaktır. Fakat bu teklifi Almancasının iyi olmaması ve Türkiye'den ayrılmak istememesi nedeniyle reddetmiştir⁹. Hocası gitmeden önce öğrencisinin istikbalini emniyete almak için de çaba sarf etmiştir. Dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey ile Ahmet Hamdi'yi tanıştırmış ve Darülfünuna coğrafya muallimi olarak atanabileceği konusunda Şükrü Bey'e sağlık vermiştir¹⁰. Obst, ülkeyi terk ettikten sonra Şükrü Bey'in gayretleri ile Ahmet Hamdi'nin Darülfünuna girme süreci başlamıştır. Coğrafya muallimliğine tayin edilebilmesi için öğretim üyelerinden oluşan bir jüri tarafından yapılacak sınavı geçmesi gerekmektedir. Fakat bu sınavda başarı sağlayamaz. Ahmet Hamdi, Darülfünun'un tek coğrafya mezunu olarak bu sınavda başarı sağlayamamasının tamamen kendi suçu olduğunu söylemektedir. Yaşadığımız Devrin İç Yüzü adlı kitabında bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Alman Prof. Dr. Obst Maarif Nazırı Şükrü Bey'e beni yerine profesör bırakabilecek kadar yetişmiş bir adam olarak tavsiye ediyor. Darülfünunda hoca olmak istiyorsan bundan istifade etsene!.. Hayır;

⁷ Başar, “Hatıralar”, *Bariş Dünyası Dergisi*, C.5, S.50, Temmuz 1966, s.60.

⁸ Başar, eniştesinin kendisine çürük raporu verdiğini doğrular fakat bunun süresinin bir yıl olduğunu ve bir sonraki yıl eniştesinin Erzincan'a tayin olması nedeniyle kendisine torpil yapacak kimsenin olmamasına rağmen zayıf bulunarak askere alınmadığını yazar. Ayrıca diğer senelerde de ilk mektep hocası olması nedeniyle askere alınmadığını belirtir. Buna rağmen askere gitmemenin üzerinde büyük bir yük olduğunu bu yükten de Millî Mücadele sırasında İstanbul'da kurulan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na hizmet ederek kurtulduğunu belirtir. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 75.

⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 80.

¹⁰ Başar, *Yaşadığımız Devrin İç Yüzü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960, s.10, 11; Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 80; Didem Gürses, *age.*, s. 5.

hemen darülfünunda hakiki ilim adamı olamayacak, sadece bu durumlardan faydalanmayı düşünen el ele vermiş bir klik var; ben onlarla mücadeleye başlıyorum. ... Alman Profesörün “yerime doğrudan doğruya profesör olarak tayin edebilirsiniz” dediği adam, bu klik’in önünde profesörlük imtihanı vermeye tabi tutuluyor ve tek Coğrafya Fakültesi mezunu, coğrafya hakkında umumi malumatı olmadığı kararıyla ilk imtihandan geri çevriliyor!...”¹¹

Darülfünun hocaları, Prof. Dr. Obst’un himayesindeyken kendilerini hor gören Ahmet Hamdi’yi aralarında görmek mi istemediler yoksa Ahmet Hamdi mi başarısız oldu sorusuna verilecek kesin bir cevap maalesef yok. Fakat Obst’un gitmeden önce öğrencisi için yaptığı tavsiyenin Darülfünun için işe yaramasa bile Çamlıca Kız Lisesi’nde çalışması hususunda işe yaradığı kesindir. Ahmet Hamdi, Çamlıca Kız Lisesi’nde coğrafya muallimi olarak işe başlamıştır. Daha sonra İstanbul Kız Lisesine geçmiş ve burada coğrafya muallimliğine devam etmiştir¹². Muallimlik yaptığı sırada boş durmayan Ahmet Hamdi, liseler için coğrafya kitabı da hazırlamıştır¹³.

1923 yılı başında tekrar Darülfünun coğrafya muallimliği sınavına girmiştir. Bu sınavda da başarı sağlayamamıştır. Bu başarısızlığın sebebi olarak da jüriyi görmüştür. Coğrafya muallimi Macit Bey ve tarih muallimi Behçet Bey’i yeren bir broşür yayınlamıştır. Sınavda sorulan soruları, soruların cevaplarını ve sınavın yapılış usulünü eleştirmiş ve özet olarak kendisinin hak ettiği bir kadroya farklı birinin atandığını savunmuştur. Sınavı kaybetmesini hocalara bağlayan Ahmet Hamdi, rakibi İbrahim Hakkı Bey’i ise övmüştür¹⁴.

Ahmet Hamdi, Darülfünuna alınmamasını kendisi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Ona göre, eğer Darülfünuna girse idi coğrafya hocası olarak hayatını yalnız pozitif bir bilim kolu çevresi içinde sıkıştırmış olacaktı. Kazanamadığı bu iki sınavın kendisini memleket hesabına çalışma konusunda çok etkilediğini söylemektedir¹⁵.

Gerçekten de Ahmet Hamdi, bu tarihten sonra tekrar Darülfünun denemesi yapmamıştır. Kendisini memleketin daha iyiye gitmesi amacıyla yazar ve fikir adamı olmaya adanmıştır. Düşüncelerini izah için pek çok kitap yayınlamış, fikirlerini duyurabilmek için süreli yayınlar çıkarmış, çok yönlü ve hemen hemen bütün bilim dallarında ve siyaset alanında söyleyecek az ya da çok sözü olan bir aydın olarak tanınmıştır.

¹¹ Başar, *Yaşadığımız Devrin...*, s. 10, 11.

¹² Başar, *Temsilciler Meclisine Adaylığımı Koyuyorum*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960, s. 6.

¹³ Gürses, *age.*, s.6.

¹⁴ Gürses, *age.*, s. 6.

¹⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 80.

1. 2. Öğrencilik Yıllarında Ahmet Hamdi ve Düşünce Hayatı

Ahmet Hamdi'nin çocukluğu ve gençlik yılları Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılarla baş etmek zorunda olduğu yıllardır. Milliyetçilik hareketlerinin genişlemesi, İmparatorluğun dağılma sürecinin hızlanmasına neden olmuştur. Milliyetçilik akımından etkilenen Balkan Devletleri birer birer elden çıkmaya başlamıştır¹⁶. Bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarındaki en büyük etken ise Avrupa devletlerinden gördükleri destektir¹⁷.

Bütün Osmanlı aydınları Devleti kurtarmak için düşünce geliştirme çabasıdır. Pek çoğu meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinin sorunları büyük ölçüde çözeceğine inanmaktadır.

Meşrutiyetin ilanı hem aydınlar hem de halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır¹⁸. Sihirli bir değnek olarak görülen meşrutiyetin ilanı ile her şeyin bir anda değişeceği düşüncesinin yanlış olduğu ise kısa zamanda anlaşılacaktır.

Ahmet Hamdi'nin öğrencilik yıllarının bir kısmını İstanbul'da, küçük bir kısmını da Manastır'da geçirmesi ona, meşruti fikirlerin iki cephesini de yakından görme fırsatı tanımıştır. Bu durum Ahmet Hamdi'nin düşünce hayatının oluşumunda büyük rol oynamıştır. Babasının da ilan edilen hürriyete tamamen karşı olması muhakkak ki Ahmet Hamdi'nin kafasının daha çok karışmasına neden olmuştur. Çünkü sokaklarda “Yaşasın hürriyet!” diye bağırın pek çok kişi varken, evde babası hürriyetin kendilerini ancak fenalığa götüreceğinden bahsetmektedir. Vefa İdadisi'ne başladığında hürriyet rejiminin azınlıklar üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu daha yakından görme fırsatı bulmuştur. İdadi tahsilini yaparken Rumca hocasının kendilerine yaptığı telkini anılarında şu şekilde ifade etmektedir:

“Vefa İdadisi'ne girdiğim sene hürriyetin ilan edildiği seneydi. ... Mektepte Rumca ya da Ermenice okumak mecburiyeti vardı. Ben Rumca dersine girerdim. Hocamız Nikolaki Efendi isminde sakallı bir adamdı. Başka hocaların hiç hürriyetten söz ettiğini işitmezdik. O, sık sık konuşurdu: “İstanbul'da her Türk'ün Türkçeden başka mutlaka Rumca da bilmesi lazımdır; başka türlü Türkler burada iş göremez.”

¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Milliyetçiliğinin ilk defa yayılmaya başlaması 1797 yılında Bonaparte'nin İyonya adalarını istila için verdiği “Eğer cemiyet istiklale temayüllüyse, onların bu temayülünü teşvik ediniz ve Yunanistan, Atina, Isparta hakkındaki fikirlerini söylemekten sakınmayınız.” emri ile olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan azınlıklar arasında Milliyetçilik akımı hızla yayılmaya başlamıştır. Ercüment Kuran, “XIX. Yüzyılda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri”, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 73.

¹⁷ Sina Akşin, “Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1994, C. 49, S. 3-4, s. 26.

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 2005, S.17.

derdi. Nikolaki Efendi, anasır arasında iş bölümü de isterdi. Türkler çiftçilik ve memurluk; Rumlar ticaret; Ermeniler de sanat yapacaklardı."¹⁹

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin başkentindeki idadide Rum bir hoca İstanbul'da sadece Türkçe konuşularak iş yapılımayacağını söyleyebilmektedir. Üstelik bunu Türk öğrencilerin belleklerine yerleştirerek bilinçaltılarında bir aşağılık kompleksi oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bilgiler ışığında Ahmet Hamdi'nin hürriyet fikrine şüpheyle yaklaşması ve kafa karışıklığı yaşaması normal görünmektedir.

Eğitiminin ikinci aşaması olarak eniştesi ile Manastır'a gitmesi ile birlikte hürriyet fikrinin her yerde aynı anlama gelmediğini anlamıştır. Ahmet Hamdi, Manastır idadisinde Türk, Arnavut, Bulgar, Sırp, Ulah, Rum gibi pek çok milletten öğrenci ile birlikte eğitim görmüştür. Hürriyetçilik fikrini milliyetçilik temeline dayandıran arkadaşlarının bağımsızlık ateşi ile yandıklarını fark etmiştir²⁰. Dağılma sürecindeki ülkeyi tekrar birleştireceği ümit edilen meşrutiyet fikrinin azınlıklar tarafından Osmanlı'yı daha rahat parçalama aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Karşılaştığı bu durumdan hoşnut olmayan Ahmet Hamdi, tarih okumaya merak salmış ve bulabildiği Türkçe tarih kitaplarından Osmanlı'nın etrafında bu küçük devletlerin nasıl kurulduğunu, Osmanlı'dan neden ayrıldıklarını öğrenmeye çalışmıştır. Bütün bu araştırmalarından sonra "Rumeli'yi elimizde nasıl tutarız?" sorusu kafasını yormaya başlamıştır²¹. Yıllar sonra yayınladığı kitabında ilan edilen hürriyet hakkında şöyle demektedir:

*"1908'de doğan hürriyet güneşi bir hayal idi. Memlekete neyin geldiğini, ne ilan olduğunu anlayacak vakit bulamadan, hürriyet geliyor diye sevenler, ellerine bayrak alıp karşılamaya gidenler. ... ilk şaşkınlıklarından henüz kurtulamadan bu gelenin ne menem bir şey olduğunu anladılar. Eski hamam eski tas... yalnız eski hamamcılar değişmişti. Sonra değişen bir şey vardı vatan haritası."*²²

İstanbul'da anladığı hürriyet ile Manastır'da anladığı hürriyetin aynı şey olmadığını fark eden Ahmet Hamdi, hürriyet fikrine ömrünün geri kalanında temkinli bir yaklaşım göstermiştir.

Ahmet Hamdi, bütün bu karışıklıklar içerisinde "Devleti nasıl kurtarmalı?" sorusuna cevap aramaya başlamıştır. Bulgarlar, Romenler, Sırp, Rumlar ve Arnavutlar bir millet olarak canlanmışlardır. Fakat Türkler ne yapacaktır? Nasıl kurtulacaktır? İşte Ahmet Hamdi'nin kendisine sorduğu ve cevabını Türk mütefekkirlerde aradığı soru budur.

¹⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 68, 69.

²⁰ Başar, "Hatıralar"..., C.5, S. 50, Temmuz, 1966, s. 58.

²¹ Başar, "Hatıralar"..., C.5, S.50, Temmuz 1966, s. 58.

²² Başar, *Demokrasi Buhranları*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956, s. 26.

O dönemde Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için ortaya atılan başlıca fikirler Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılıktır. Farklı kesimlerden pek çok taraftar bulmuş olmasına rağmen Ahmet Hamdi Başar, bu fikirlerden hiçbirinin taraftarı olmamıştır. Yusuf Akçura, Ahmet Agayif gibi Türkçülerin yazılarını takip etmiş, fakat fikirlerini inandırıcı bulmamıştır. Turancılık fikrini; batmakta olan gemideki yolculara yüzlerce mil uzaktaki karayı göstererek kurtulacaklarını söylemek olarak değerlendirmiştir²³. Buna karşılık kurtuluş yolunu kendisi çizmeye çalışmıştır. Görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ne Osmanlıcılık, ne Turancılık ve ne de İslamcılık bizi artık kurtaramaz. Rumeli elimizden gitti ve Arnavutlar bizden ayrıldığı gibi Arabistan da elimizden gidecek ve Araplar bizden ayrılacaktır. Tek kurtuluş yolu elimizde kalacak çoğunluk halkı Türk olan anavatanda yeni bir Türk Milleti ve yeni bir Türk devleti idealine bağlanmak ve onu gerçekleştirmekten ibarettir.”²⁴

Ahmet Hamdi'nin fikrine göre Türkler de Rumların, Bulgarların, Sırpınların, Arnavutların daha önce yaptığı gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılmalı ve kendi devletini kurmalıdır²⁵. Lozan'daki barış görüşmeleri sırasında borçlar meselesinde Türkiye'nin kendisini Osmanlı'dan ayrılan bir devlet gibi görmesi ve borçların diğer devletlerle bölüşülmesi tezini savunması²⁶, ulusal çıkarlar için dahi olsa, kısa bir müddet Türkiye Cumhuriyeti tarafından da desteklenen bir fikir olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki fikirlerinden de anlaşılacağı üzere Ahmet Hamdi, sadece Türkiye üzerinde yaşayan Türkleri kapsayacak bir Türkçülükten yana gözükmemektedir.

1. 3. I. Dünya Savaşı Sonrası Ahmet Hamdi'nin Faaliyetleri

1912 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin hâlâ varlığını devam ettirebilmesinin sebebi Avrupalı devletlerin Osmanlı ile ilgili yapacakları paylaşım planında mutabakata varamamış olmaları gibi gözükmemektedir. Avrupa Devletleri Osmanlı'nın Afrika'da bulunan topraklarına göz dikmişler ve birbirlerinden izin alarak işgallere başlamışlardır. İngilizlerin Mısır'ı, Fransızların Tunus'u işgalinden sonra İtalya da Osmanlı'nın Afrika'da kalan son toprağı Trablusgarp'ı işgale yeltenmiştir. Avrupalı devletler tarafından körüklenen milliyetçilik akımı sayesinde Balkan devletleri Osmanlı'dan kopmuştur. Bu devletler sadece Osmanlı'dan ayrılmakla kalmamış, topraklarını Osmanlı aleyhine genişletmek gibi bir fikre de kapılmışlardır. I. Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle Osmanlı Trablusgarp'taki direnişinden

²³ Başar, “Hatıralar”, C.5, S.50, s. 61.

²⁴ Başar, “Hatıralar”, C.5, S.50, s. 61

²⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 77.

²⁶ Stanfor Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, e. Yayınları, İstanbul, 1983, s. 436.

vazgeçecek, hatta Ege Denizi'ndeki on iki adaları da geçici olarak İtalya'ya emanet edecektir. I. Balkan Savaşı'nda Avrupa devletlerinin dahi inanamadığı bir yenilgi alan Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü bütün dünyaya ifşa olmuştur. İttihat ve Terakki iktidarı Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını durdurmayı başaramamıştır. II. Balkan Savaşı'nda kazanılan küçük başarılar Osmanlı yöneticilerini cesaretlendirmiş, belki de I. Dünya Savaşı'na girmeleri konusunda özgüvenlerini arttırmıştır.

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılan Osmanlı Devleti, birkaç başarı hariç hemen hemen bütün cephelerde hezimetler yaşamıştır. Savaş sonunda Arap yarımadasını da kaybeden Osmanlı Devleti'nin elinde sadece Anadolu kalmıştır²⁷. 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı arasında Mondros Ateşkesi imzalanmıştır. İttihat ve Terakki Partisi liderleri barış antlaşmasının imzalanmasını beklemeden İstanbul'u terk etmişlerdir.

İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin yurt dışına gitmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatı hareketlenmiştir. Pek çok insan parti kurarak ülkeyi kurtarmak adına faaliyetlere girişmiştir. İrili ufaklı pek çok siyasi parti teşekkül etmiştir²⁸. Bu siyasi ortam içerisinde Ahmet Hamdi Başar da boş durmamış ve Ahali İktisat Fırkası'nı kurmuştur.

²⁷ Falih Rıfki Atay, Kanal Cephesi'nden dönerken Cemal Paşa'nın Anadolu hakkındaki görüşlerini ve Anadolu insanının hayaller peşinde nasıl harcadığını şu şekilde anlatmaktadır: “*Kumadanım (Cemal Paşa) harap Anadolu topraklarını gördük: - Keşke vazifem buralarda olsaydı diyor. Keşke vazifesi buralarda olsaydı. Keşke o atın sağanağı ve enerji fırtınası, bu durgun, boş ve terk edilmiş vatan parçası üstünde geçseydi! - Eğer kalırsam diyor; bütün emelim Anadolu'da çalışmaktır. Eğer kalırsa, eğer bırakırlarsa... Anadolu hepimize hınç, şüphe ve güvensizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüzü bu anaya, şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş, gelen geçene: - Benim Ahmed'i gördünüz mü? Diyor. Hangi Ahmed'i. Yüz bin Ahmed'den hangisini? Yurtık basmasının altından kolunu çıkararak, trenin gideceği yolun, İstanbul yolunun aksini gösteriyor. - Bu tarafa gitmiştin, diyor. O tarafa? Aden'e mi? Medine'ye mi, Kanal'a mı, Sarıkamış'a mı, Bağdat'a mı? Ahmed'ini buz mu, kum mu, skorpit yarası mı, tüfüs biti mi yedi? Eğer hepsinden kurtulmuşsa, Ahmed'ini görse ona da soracaksın: - Ahmed'imi gördün mü? Hayır... Hiçbirimiz Ahmed'ini görmedik. Fakat Ahmed'in her şeyi gördü. ... Ahmed'ini ne için harcadığımızı söyleyebilsek, onunla ne kazandığımızı anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilsek... Fakat biz Ahmed'i kumarda kaybettik”.* Falih Rıfki Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108, 109.

²⁸ Bu partilerden bazılarının isimleri şöyledir: Radikal Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası, Milli Türk Cemiyeti, Milli Kongre, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası v.d, Kurulan partilerin tamamı ve programları için bkz. Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, C.II.

1. 3. 1. Ahali İktisat Fırkası

Fırka, Teşrin-i Sani (Kasım) 1334 (1918)'te, İstanbul'da Hacı Eyüp Hanı'nda kurulmuştur²⁹. Kurucu ve yöneticileri; Ermenekli Mehmet Nuri³⁰ (tüccardan), Lütü Arif (Kanber) Bey (gazeteci), Eskişehirli Hüseyin Hüsnü Bey (tüccardan), Ahmet Hamdi (Başar) Bey (iktisatçı)'dir. Fırkanın özelliği, programlarında ilk kez sosyo-ekonomik sorunları ele almış olmasıdır. Mütareke döneminin siyaset sahnesine ekonomik bir bakış getirmiştir. Fırka içtimai iktisada yöneleceğini açıklamıştır ve bu görüşünü halkın egemenliğine bağlamıştır³¹. Ahali İktisat Fırkası, Ahmet Hamdi'nin ilk siyasi denemesi olmuştur.

Ahmet Hamdi'nin en önemli özelliği kendine olan güveni olarak görünmektedir. Fırka kurulduğunda henüz 21 yaşındadır. Bu yaşta sadece kurucular arasında yer almak ve siyasi işlere pek karışmamak yerine fırkanın programını bizzat kendisi yazmıştır. İstanbul dışında sadece hocası Obst ile on beş günlük bir Trakya gezisi yapmış olan Ahmet Hamdi, Osmanlı Devleti'nin iktisadi kurtuluşu için fırka kurmaktan ve fırkanın programını yazmaktan geri durmamıştır³². Fırkanın ulaşabileceği siyasi bir hedefinin olmamasına rağmen Ahmet Hamdi'nin ülke siyaseti hakkında görüş bildirmesi dikkate değer bir noktadır.

Fırka programı 143 maddeden oluşmaktadır³³. Bu maddeler Esasiyat, Teşkilat, Dâhili, İçtimai, Maarif, Adli, Mali, Umrani, Zirai ve İktisadi başlıkları altında sınıflanmıştır.

Fırkanın maksadı; içtimai iktisadiyata doğru yürümek, sahipleri tarafından imar ve ıslah edilmeyen emlak ve arazinin halka taksimi, ziraat, sanayi ve ticaret erbabının haklarının korunması ve hâkimiyetin millette olması olarak belirlenmiştir (Madde 1).

Partinin saltanatı kaldırmak gibi bir niyetinin olmadığı da parti programında yer almıştır (Madde 2). Cins ve mezhep ayrımının yapılmaması, herkesin kanun önünde eşit olması (Madde 3), Osmanlı memleketinde esaret, müsadere ve angaryanın men edilmesi (Madde 4) de programa dâhil edilmiştir.

²⁹ Fırka'nın nizamnamesinin tam metni için bkz. Ek: I.

³⁰ Ermenekli Mehmet Nuri Bey, Ahmet Hamdi'nin eniştesidir.

³¹ Tunaya, *Türkiye Siyasal ...*, s. 161.

³² Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 86.

³³ Programın tamamı için bkz. EK I.

Ahmet Hamdi, gençlik döneminde Prens Sabahattin'in³⁴ görüşlerinden fazlaca etkilendiğini sık sık dile getirmektedir³⁵. Prens Sabahattin'in ademi merkeziyetçilik görüşü çerçevesinde parti programında memleketteki her yerin kendi idaresiyle alakadar olmakla görevli olduğu söylenerek yerel yönetimlere daha geniş yetki verileceği belirtilmiştir (Madde 7).

Seçmen yaşı yirmi beş olarak ifade edilmiş ve seçim usulü olarak nispi usul ve tek dereceli seçim benimsenmiştir. Milletvekilliği süresi ise üç yıl ile sınırlanmıştır (Madde 8). Milletvekillerinin oluşturduğu meclis haricinde bir de Ayan Meclisi'nin kurulması istenmiştir. Bu mecliste padişahın atadığı kişilerle, halk tarafından seçilen kişiler birlikte görev yapacaktır. Seçimle gelenlerin görev süresi altı yıldır. Bu süre sonunda tekrar seçime gidilecektir. Padişahın atadığı kişiler ise ömürleri boyunca bu meclisin üyesi olarak devam edebileceklerdir (Madde 9).

O dönem için radikal bir karar sayılabilecek zorunlu askerlik kaldırılmış (Madde 11), azınlık hakları güvenceye alınmış (Madde 12), devletin resmî dili Türkçe olarak belirlenmiş ve cuma günü tatil ilan edilmiştir (Madde 13).

Ahmet Hamdi, devlet yapısında da köklü değişiklikler öngörmektedir. Ticaret Nezaretinin yerine Ziraat ve Sıhhiye Nezareti kurulacaktır. Evkaf, Posta ve Telgraf, İaşe Nazırlıkları ile imkân dâhilinde Harbiye ve Bahriye Nazırlıkları da kaldırılacaktır (Madde 19).

Ahmet Hamdi'nin önerilerinden biri de taşra teşkilatı üzerinedir. Ona göre, beş bin nüfusu iskâna muktedir arazi bir nahiye addedilecek, on beş nahiye bir merkeze bağlanacak ve livayı teşkil edecektir (Madde: 27). Nahiyelerin ve livaların taksimatında iktisadi, beşeri hudutlar dikkate alınacaktır (Madde: 28). Her nahiyenin kendisine özel bir bütçesi olacaktır. Harcamalar, şartlar elverdiğince bu bütçeden yapılacaktır. Bütçede artma olursa artan para ile de kütüphane, sinema, konferans ve tiyatro salonları veya umumi bahçeler kurulacaktır (Madde: 30).

Yedi bin nüfusa ulaşan her yerde belediye kurulacaktır. Bir belediye başkanı en fazla yirmi beş bin kişiyi temsil edecektir. Vilayetlerde bu sayının artması durumunda belediye sayısı çoğaltılacak ve bu belediye başkanları

³⁴ Prens Sabahattin'in hayatı ve düşünceleri için bkz. Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, Buruç Yayınları, İstanbul, 1999, N.Nurettin Ege, *Prens Sabahattin'in Hayatı ve İlim Müdafaları*, Güneş Neşriyat, İstanbul, 1977, Z. Fahri Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, Mustafa Ergün, "Prens" Sabahattin Bey'in Eğitim Üzerine Görüşleri", *Kurumsal Eğitimbilim*, 2008, C.1, S.2, s. 1-9, Oğuz Kaan, "Prens Sabahattin Bey'in Siyasi Fikirleri: Birey – Devlet Görüşü", *Tarihin Peşinde*, 2009, S.2, s. 183-197.

³⁵ "Fikri formasyonum üzerinde Sabahattin Bey'in çok etkisi olmuştur. Ancak onun gençliğimde başlayıp sonra daha kesin çizgilerle aramda belirmiş olan tarih ve sosyoloji felsefesi üzerindeki ayrılığı da saklayamam." Koraltürk Gazi Bana...,s. 91.

büyük şehir belediyelerine bağlanacaktır (Madde: 32). Şehirler, belli bir plan dâhilinde imar edilecektir (Madde: 34).

Fırka, içtimai hayatı da atlamamış ve bu hayatın düzenlenmesi hakkında 19 maddelik bir karara programında yer vermiştir. Bu maddelerde, evliliğin özendirilmesi (Madde: 41), evlilik hayatında kadının rolünün sağlamaştırılması (Madde: 42), şehirlere göçün engellenmesi (Madde: 43), miras yoluyla emlak ve arazilerin küçülmesinin engellenmesi (Madde: 44), gayrimenkullerin devlet elinde kalmasının sağlanması (Madde: 45), göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi (Madde: 47), mevcut köyler ve kasabalar ilmi tetkike tabi tutulup sıhhi ve gayri tabii olan köylerin başka yerlerde tekrar kurulması (Madde: 48), kooperatif tarzında örgütlenecek inşaat şirketlerinin köylere varıncaya kadar sıhhi ve muntazam evler yapması (Madde: 49), dilencilik, acezeli gibi geçinme yollarının men edilmesi ve bu işi yapan kişilerden gerçekten ihtiyacı olanların geçimlerinin belediyece sağlanması, çocuklarının okutulması (Madde: 50), devletten habersiz işleyen meyhanelerin kapatılması ve yüklü bir vergi almak koşuluyla devletin izni ile meyhaneler açılması (Madde: 55), kumar ve fuhuşun önlenmesi için sert tedbirler alınması (Madde: 56), kadınların çalışma hayatına girmesi (Madde: 58), amele sınıfı ile sermayedar sınıfı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi gibi konular yer almıştır.

Eğitim alanında kadın ve erkeklere ilköğretimin mecburi olması esas kabul edilmiştir. İlköğretim süresi nahiyelerde dört, şehirlerde beş yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca iş mevsimlerinde okulların kısmen ya da tamamen tatil edilmesi öngörülmüştür (Madde: 62). Nahiyelerin ve belediyelerin okul binasını yapması, okulun giderlerinin karşılaması, öğretmenin ve müstahdem maaşlarını vermesi zorunluluğu programda yer almıştır (Madde: 63.). Dilin sadeleştirilerek eğitimi, öğrenimi ve okunması kolay bir hâle getirilmesi de düşünülmüştür (Madde: 65). İlköğretimin ardından öğrencilerin meslek eğitimi ve ihtisas eğitimi alanında yönlendirilmesi kararı alınmıştır (Madde: 66). Ayrıca Darülfünunun özerkliği (Madde: 69), medreselerin ıslah edilmesi (Madde: 70), bilim akademileri ve cemiyetlerin kurulması (Madde: 72), millî bir kütüphane kurulması, (Madde: 73), ilköğretimde tarih ve coğrafyanın Türkçe olarak öğretilmesi, Türkçenin zorunlu ders olması da programın maddeleri arasında yer almıştır (Madde: 74).

Adli konularla ilgili olarak programa alınan on bir maddede özet olarak, adaletin hızlı cereyan etmesinin sağlanması, nahiyelerde meydana gelecek ufak meselelerin nahiyeye meclislerinde çözülmesi, örfi idare kanununda değişiklikler yapılması, temyiz mahkemelerinin açık yapılması, siyasi olaylardan dolayı verilen idam cezasının kaldırılması, kanunların mümkün olduğunca basitleştirilmesi ve uygulanabilir hâle getirilmesi gibi konular yer almıştır (Madde: 75- 85).

Mali alanda en göze çarpan program maddeleri; buhran yaratmasını önlemek açısından iktisadi kurallara aykırı para basımının yasaklaması (Madde: 91), yabancı sermayenin yerli sermaye ile iş birliği yaparak ülkeye çekilmesi (Madde: 92) maddeleridir.

Umrani boyutta ise programın 95. maddesi dikkat çekicidir. Bu maddede “*Hükümetin doğrudan doğruya şimendüfer, vapur işletmesini firka muvafık bulmamaktadır. Hükümet, inşa ve tesisatla işletmeye tahsis edeceği sermayeyi bu hususta teşkil edilecek bir şirkete sermaye-i iptidaiye olarak vaz edebilir.*” denmektedir. Ahmet Hamdi Başar, bu görüşünden hayatının geri kalan kısmında da vazgeçmemiştir. Ona göre devlet iktisadi teşebbüsler için sermayeyi koymalı fakat bizzat işletmeci olmamalıdır³⁶.

Programa göre zirai alanda bir kalkınma şarttır. Bu kalkınmayı sağlamak için azami miktarda arazi fenni bir şekilde işlenmelidir (Madde: 102). Her çiftçinin arazi sahibi olması düşünülmüştür (Madde: 103). Büyük sermayeli zirai donanım şirketleri kurularak kooperatif tarzındaki köylü şirketlerine yardımda bulunacaktır (Madde: 104). Köylülerin maddi olarak teşkilatlanması da düşünülmüştür. Ziraat Bankası’nın nahiyelere hatta köylere kadar girerek buralarda *köylü tasarruf sandıklarının* kurulması kararlaştırılmıştır. Ziraatın gelişmesi için eğitimin de şart olduğunu düşünen parti, ziraat mektepleri açmayı düşünmüştür (Madde: 107). Zirai üretimin devamını sağlamak için düşünülen tedbir ise dört sene toprağını ekmeyen çiftçinin toprağının başka birine verilmesi olarak programda yerini almıştır (Madde: 109). Ziraat alanında alınan diğer kararların özeti ise şu şekildedir: hayvancılığı ve şeker pancarı ekimini desteklemek, yerine başka türlü vergiler konulduktan sonra aşar vergisini kaldırmak ve ormanların tahribini engellemek (Madde: 110 – 115).

Programın 116 ile 143. maddeleri arası iktisadiyat olarak belirlenmiştir. Programın en kapsamlı bölümüdür. Bu bölümün birinci maddesinde firkanın kuruluş amacı şu şekilde izah edilmektedir:

“...ihtiyacat-ı memleketin mümkün mertebe istihsalat ve imalat-ı mahalliyeye ile tatmini ve mahsulât ve mamulât-ı Osmaniyenin Pazar-ı âlemde temin-i revaç ve muvaffakiyetiyle servet-i umumiyenin tezayüdüdür.” (Madde: 116).

Parti, adından da anlaşıldığı gibi, Osmanlı Devleti’ni ve onunla birlikte halkını iktisadi olarak kalkındırmayı hedeflemiştir. Bu konuda Ahmet Hamdi tarafından yapılmış iktisadi tetkikler bir sistem dâhilinde parti programında yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında partinin asıl programını teşkil eden maddelerin “*iktisadi*” başlığı altında toplandığı görülecektir.

Bu bölümde genel olarak sanayi üretiminin ihraç edilebilmesine çalışılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla gerek gümrük

³⁶ Bu konu tezimizin IV. Bölümünde detaylı olarak işlenecektir.

vergilerinin düzenlenmesi³⁷, gerek nakliye olanaklarının temini için devlet yardımının sağlanması, gerekse ürünlerin dış piyasalara karşı devlet tarafından himayesi düşünceleri programa maddeler hâlinde dâhil olmuştur. Bunun haricinde Ahmet Hamdi'nin ihracatı arttırmak için önerdiği orijinal fikirler de vardır. Yurt dışındaki önemli merkezlerde kurulacak Osmanlı ürünlerini tanıtan numune müzelerinin kurulmasını önermiştir. Bu müzeler ve yurt dışı iş yapmak isteyen tüccarların devlet eliyle himayesi gerektiği de yine bu maddelerde bahsedilen hususlardandır. Ayrıca ürünlerimizi tanıtıcı rehber, salname ve katalogların bastırılıp yurt dışında tanıtım yapılması gerektiği de program maddeleri arasındadır.

Osmanlı tüccar ve sanayicisinin Garp'taki gelişmeleri yakinen takip edebilmesi ve bilgilenebilmesi için *nümune-i timsal* müesseseleri kurulması düşünülmüştür. Hatta tüccar ve sanayicilerin yurt dışı gezilerine katılarak Garp'ta olan bitenden haberdar olmalarının sağlanması program dâhilinde yerini almıştır.

Dış piyasanın, iç piyasaya hâkim olmasını engellemek için de gümrüklerde ayarlama yapılması öngörülmüştür. Buna göre ülkeye girecek mamul maddelere uygulanacak gümrük yükseltilecektir. İthal edilen mal, hammadde ise sistem tam tersine işleyecek ve gümrük vergisi azaltılacaktır.

Madencilik meselesi de diğer iktisadi meseleler gibi ayrıca ele alınmıştır. Buna göre madenciliğin devlet eliyle teşviki ve ihracata yönelmesi düşünülmüştür. Fakat bu ihracatın mümkün olduğu kadar mamul ürün hâlinde olması öngörülmüştür.

Ziraatın sanayiye destekleyecek boyutta olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Buna göre ziraatta sanayi ürünlerinin yetiştirilmesinin teşviki düşünülmüştür.

Çalışma hayatındaki düzensizliğe dikkat çekilmiştir. Bu düzensizliğin ortadan kaldırılması için alınacak tedbirler sıralanmıştır. Buna göre işçilerin grevlerine engel olmak, sermayedarların da işçiyi sömürmesini engellemek için her ikisi arasında arabuluculuk yapacak bir hakem heyetinin oluşturulması program maddelerinde yerini almıştır. Ayrıca işçilerin sağlık ve hayat sigortalarının olmasının gerekliliğine değinilmiştir.

Ahmet Hamdi, yukarıda bahsettiğimiz *İktisadi Devletçilik* görüşüne bu başlık altında da yer vermiştir. Programdaki maddeye göre, devlet iktisadi alanda sadece sermayedar olabilir. Bunun haricinde iktisadi hayata karışması yasaklanmalıdır. Ayrıca memurların ticaret yapmasının da yasaklanması düşünülmüştür.

³⁷ Ahmet Hamdi Başar, gümrük vergilerinin düzenlenmesi sırasına herhangi bir yanlış karar almamak için bir İktisat Akademisi oluşturulması ve yapılan anlaşmaların imzalanmadan önce bu kuruma danışılmasını önermiştir (Madde: 128).

Ahali İktisat Fırkası, gösterdiği faaliyetler ve örgütlenmesi olarak ele alındığında Osmanlı Devleti'nin yönetimine gerçekten aday olmuş bir fırka görünümünden uzaktır. Bu düşünce, programını baştan sona tek başına yazdığını söyleyen Ahmet Hamdi'de de yoktur. Programda yazan ve idealize edilmiş kuruluş amacından farklı olarak Ahmet Hamdi fırkanın amacını:

*“Ahali İktisat Fırkası'nı kurmamızın sebebi, ... bir politika hareketi yapmak değildi. 1918 Kasım sonlarına doğru bu fırkayı, çoğalan partiler arasında kendimizi göstermek ve sesimizi duyurmak için kurmuştuk.”*³⁸ diyerek açıklamaktadır.

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Ahmet Hamdi görüşlerini kamuoyu ile paylaşmak için böyle bir yol seçmiş gibi görünmektedir. Programı tek başına yazmış olması da bu görüşü kuvvetlendiren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Daha sonra programı tek başına yazmasını cahil cesareti olarak nitelenmesine rağmen, programdaki görüşlerinin hemen hemen tamamını ömrünün geri kalan döneminde de savunmaya devam edecektir.

Mütareke döneminin hızla değişen olayları içinde, Ahali İktisat Fırkası hareketsiz kalmamıştır. İzmir'in işgali üzerine yapılan Sultanahmet Mitingine (2-3 Mayıs 1918) “İzmir Türk Kalacaktır” yazılı rozetler dağıtarak katılmıştır. Ayrıca parti, kendi olanaklarıyla Beyazıt Meydanı'nda başka bir miting daha tertiplemiş ve meydana 50 bin kişi toplamayı başarmıştır³⁹. Bu durumu partinin gücü olarak değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Zira işgale Türk halkı büyük bir tepki göstermiştir. Bu mitingi Ahali İktisat Fırkası yerine başka bir örgüt de yapmış olsa idi onların da hemen hemen aynı kalabalığa ulaşmaları kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Fırka 300 – 400 kadar üye kaydına muvaffak olmasına rağmen, ne İstanbul'da ne de taşrada örgütlenememiştir. Üyelerinin tamamı ticaret erbabındandır. 4 Şubat 1335 tarihinde fırkanın ilk kongresi altmış yetmiş kadar üyenin katılımı ile yapılmıştır⁴⁰. Fırka meclissiz bir dönemde kurulduğu için doğal olarak parlamento dışında doğmuştur. Bununla beraber, 1919 genel seçimiyle açılacak 4. yasama dönemine katılmayı, seçimde Anadolu hareketiyle ilişki kurmak suretiyle tasarlamıştır. Bu amaçla da Millî Kongre ile

³⁸ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 91.

³⁹ Ahmet Hamdi Başar; düzenledikleri bu mitingin Harbiye Nezareti tarafından Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olan ittihatçıları ve diğer vatansenverleri kurtarmak amaçlı olarak görülmüştür. Bu nedenle miting yapılmadan bir gece evvel, gece yarısı bu kişiler Malta'ya sürülmüştür. Başar, kendilerinin böyle bir fikri olmadığını da belirtmektedir. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 95.

⁴⁰ Bu toplantıda partinin istekleri bir beyanname hâline getirilmiş ve Bab-ı Aliye gönderilmiştir. Bu beyannamenin tam metni için bkz. Ek:II.

iş birliği yapmış ve İstanbul'dan Millî Ahrar Fırkasıyla ortak bir liste hazırlamıştır. Seçimler kazanılamamıştır⁴¹.

1. 3. 2. Türk Çalıştırma Derneği

Ahmet Hamdi Başar, sadece kendisi ticarete ilgi duymakla kalmamış etrafından insanların ve gençlerin de ticarete atılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla arkadaşlarıyla beraber 20 Ağustos 1919 yılında, merkezi İstanbul olmak üzere “*Türk Çalıştırma Derneği*” adında bir dernek kurmuşlardır⁴². Derneğin adı nizamnamesinde Türk Çalıştırma Derneği olarak geçmesine rağmen Başar, anılarında bu dernekten “*Çocukları Çalıştırma Derneği*” olarak bahsetmektedir. Nizamnamede yer alan derneğin amaçları incelendiğinde derneğin isminin nizamnamede sehven Türk Çalıştırma Derneği olarak yazıldığı anlaşılmaktadır.

Derneğin kurucuları arasında hem devlet erkânından hem de tüccardan kişiler yer almışlardır. Bunlardan bazılarının şunlardır: Ahmet Hamdi, yayıncı Emin Ali Bey, deniz subayı Ahmet Celal Bey, Aşçıyan Tedrisat Şirketi müdürü Cevdet Bey. (Madde 2).

Derneğin nizamnamesinde hiçbir siyasi kuruluş ile alakalarının olmadığı özellikle belirtilmiştir. Derneğin kuruluş amacı şu şekilde izah edilmektedir; Geçimlerini sağlamak zorunda kalan genç ve çocukları ticaret hayatına sevk etmek ve bunlara küçük miktarda da olsa sermaye sağlamaktır. Ayrıca bu gençlerin ve çocukların yeteneklerine göre dernek tarafından sanat, ticaret ve ziraat mekteplerinde okutulması da düşünülmüştür. Hatta bu mekteplerde okutulması amacıyla tahsilde bulunan çocukların üretim ve ticaret hayatında başarılarının sağlanmasına yardımcı olacak programlar hazırlamayı dahi düşünmüşlerdir. Çocukların ticarete ilgi duymaları için ticari alanda başarılı kişiler tarafından konferanslar düzenlenmesi, ticaret kitaplığı kurulması, ticareti özendirici neşriyat yapılması, meslek dershanelerinin oluşturulması, iş evlerinin açılması, sigorta ve sendika olanaklarının sağlanması gibi meseleler de nizamnamede yer almıştır⁴³. Dernek özellikle Türk çocuklarını hedef almış ve onların ticaret hayatına aktif bir şekilde katılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Derneğin diğer bir görevi ise Ankara hükümeti tarafından İstanbul'da oluşturulan ve istihbarat çalışması yürüten Mim Mim Grubu'nu maskeleyesidir. Ahmet Hamdi, hatıralarında bu derneğin bünyesinde şenlikler düzenlediklerini, bu şenliklere itilaf devletlerinin yöneticilerini davet ederek onlardan istihbarat elde etmeye çalıştıklarını bildirmektedir⁴⁴.

⁴¹ Bu listede Bekir Sami Bey, Celal Muhtar Bey, Mustafa Kemal ve Dr. Besim Ömer Paşalar da yer almıştır. İkdâm, 2 Ekim 1919'dan aktaran Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*s. 162.

⁴² *Türk Çalıştırma Derneği Nizamnamesi*, Matbaa-i Bahriye, 1919-1335, s. 1-2. Derneğin nizamnamesinin tam metni için bkz. Ek: III

⁴³ *Türk Çalıştırma ...*, s.2-4.

⁴⁴ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 101, 102.

Dernek hakkında maalesef nizamnamesi haricinde bir kaynağa rastlayamadık. Bu nedenle derneğin ne zaman kapandığı ya da ne gibi faaliyetlerde bulunduğu hakkında bir fikir sahibi olamadık. Bununla birlikte nizamnamede yer alan maddeler ışığında derneğin gerçekten gençlere faydalı bir misyonu olduğu söylenebilir. Özellikle İstanbul'da, büyük bir kısmı gayrimüslim tebaanın elinde bulunan ticaretin yeniden Türklerin eline geçmesi için, çekirdekten tüccar yetiştirmeye çalışması takdire şayan bir davranış olarak değerlendirilmelidir.

Diğer taraftan ileriki bölümlerde bahsedileceği üzere, bu derneğin İstanbul'daki millî direnişi maskeleyen için açıldığı görüşü de mevcuttur.

1. 3. 3. Müdafaa-i Milliye Grupları İçindeki Çalışmaları

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine Osmanlı Devleti toprakları İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Ülkenin işgal edilmeye başlanması, Türk halkını da harekete geçirmiştir. Anadolu'da ve Rumeli'de pek çok müdafaa-i hukuk cemiyeti teşekkül etmiştir. Bu cemiyetler tuttıkları farklı yollara rağmen amaç olarak ülkenin kurtuluşunu benimsemişlerdir. Kuruldukları bölgenin şartlarına göre kimisi düşmanı yurttan atmak için silaha sarılmış, kimisi Türk'ün haklı sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Bunlardan biri de gizli örgütlenen Karakol Cemiyeti'dir.

1. 3. 3. 1. Karakol Cemiyeti

Bu cemiyet mütarekeden sonra İstanbul'da kalan ittihatçıların haberleşmesini ve dayanışmasını sağlamak amacıyla, Talat Paşa'nın verdiği emir doğrultusunda Kara Vasıf ve Galatalı Şevket Bey tarafından kurulmuştur⁴⁵. Fakat daha sonra cemiyet Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'yi destekleyen bir gizli kuruluş hâlini almıştır⁴⁶.

Kurulması için ilk adım 1918 Ekim'inin son haftasında Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında yapılan bir toplantıda Talat Paşa tarafından atılmıştır. Fiili kurucuları, Talat Paşa'nın sağ kolu Kara Kemal, Miralay Kara Vasıf, Miralay Baha Sait, Miraliva Halil (Kut), ve – kimi kaynaklara göre - Dr. Adnan'dır (Adıvar). Karakol ismi Kemal ve Vasıf'ın lakapları üzerine çıkmıştır⁴⁷.

Karakol Cemiyeti, hücre sistemine göre örgütlenmiş olması, kurulması için emir verenlerin ve kurucularının İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa cephesinde şüphelerle karşılaşmıştır. Cemiyetin kuruluş amacı incelendiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir şüphe

⁴⁵ Necdet Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, 1994, C.4, S. 14, s. 168.

⁴⁶ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 3.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nükhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 141.

göstermesinin haklı olduğu savunulabilir. Zira halk I. Dünya Savaşı'nın sonunda ülkenin işgal edilmesinin müsebbibi olarak ittihatçıları görmekte ve onlara karşı bir güvensizlik göstermektedir⁴⁸. Millî Mücadele'nin de ittihatçılar tarafından başlatıldığı düşünülmesinin hareketin daha doğum aşamasında sonuçsuz kalmasına sebep olma ihtimali yüksektir.

Karakol Cemiyeti'ne güvenmeyen Mustafa Kemal Paşa, teşkilatını Bursa'ya kadar genişletmeye çalışan cemiyetin faaliyet alanını sınırlamak için harekete geçmiştir⁴⁹. Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kazım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e gerekli talimatlar verilmiştir. Ayrıca İstanbul'u kaybetmemek için de Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'da gizli çalışmasına karar verilmiştir⁵⁰. Cafer Bey'in çalışmaları Mim Mim Grubu'nun temellerini atmıştır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine Karakol'un faaliyetleri hakkında bir uyarı yazısı yollanmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra, Karakol'un önemli liderleri tutuklanmış ve daha sonra Malta'ya sürülmüşlerdir⁵¹. Bunlar arasında Vasıf, Kemalettin Sami ve Galatalı Şevket de bulunmaktadır. Bu durum, işgal edilmiş bölgelerdeki örgütü denetim altına almak için Ankara tarafından başarıyla kullanılmıştır. 23 Nisan'da Karakol'un dağıtıldığı resmî olarak ilan edilmiş ve yerini Mim Mim olarak da bilinen Millî Müdafaa örgütü almıştır⁵². Bu sayede Ankara, İstanbul'da tam denetimi altında olan bir teşkilat kurmayı başarmıştır.

1. 3. 3. 2. Ahmet Hamdi ve Mim Mim Grubu

Karakol Cemiyeti kapatıldıktan sonra İstanbul'da onun yaptığı görevi yapacak yeni bir gruba ihtiyaç duyulmuştur. Bu sırada Karakol'un varisi olarak *Zabitan Grubu*⁵³ kurulmuştur (23 Nisan 1920). Zabitan, Ekim 1921 tarihinde *Yavuz* ismini almıştır⁵⁴. Ankara, bu grupları desteklememiş ve desteğini

⁴⁸ Zira, Sivas Kongresi'nin ilk üç günü Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler ittihatçı olmadıklarını ispat için yemin etmeleri gerektiğinden yemin formülü üzerinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Bugünkü dille yayına hazırlayan, Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994, s. 61.

⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın ittihatçıları Millî Mücadele'den uzak tutma teşebbüsleri hakkında bkz. Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1990, C.2, S.5.

⁵⁰ Atatürk, *age.*, s. 165,166.

⁵¹ Malta'ya Sürgünleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

⁵² Zürcher, *age.*, s. 169.

⁵³ Zabitan Grubu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika Teşkilat ve Faaliyet Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.18, C. VI., Temmuz, 1990.

⁵⁴ Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, C.13, s. 256.

Müdafaa-yı Milliye'ye⁵⁵ vermiştir. Müdafaayı Milliye Teşkilatı, Karakol Cemiyeti'nden boşalan yeri doldurmak amacı ile kurulmuştur. Kuruluş yerinin İstanbul olması sebebiyle gizli bir örgüt kimliğindedir. Grup iki bölüm hâlinde teşkilatlanmıştır. Birinci grup olan *Müsella Mim Mim Grubu*'nun Merkez İdare Heyeti şu şekildedir: Reisi, *Miralay Esat* (Daha sonra Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Reisi İhsan Paşa getirilmiştir.), diğer azalar, Karakol Cemiyeti kurucuları⁵⁶ : Piyade Yüzbaşı *Emin Ali*, Topçu Kaymakamı *Kemal*, Polis Müdüriyeti Dördüncü Şube Müdürü *Sadi*, Harbiye Nezareti Sevkiyat Şubesi Reisi *Kabakçı Ali Rıza* Beylerdir. İkinci grup *Mim Mim Grubu*'dur bu grubun Merkez İdare Heyeti ise: *Topkapulu Mehmet Bey*, Topçu Kaymakamı *Kemal* ve Muhasip *İhsan Beylerdir*. Azaları ise Piyade Yüzbaşısı *Emin Ali*, Mülazım *Zeki*, Bahriye Binbaşlarından *Hakki*, Yüzbaşı *Vahid*, *Serezli Galip*, Kayyum *Ahmed*, Hükümet ile Muhabere Memuru *Cemal*, *Saip*, *Şefik*, Yüzbaşı, *Şahap*, *Ahmed*, *Muhlis*, *Cemal* Beylerdir⁵⁷.

Bu gruplardan *Müsella Mim Mim Grubu*'nun görevi Anadolu'ya yardım için kaçırılması gereken teçhizatın bulunduğu mevki ve depolarda, şüpheli addedilen memurların, Harbiye Nezaretindeki nüfuzlu elemanlar delaletiyle değiştirilmesi olmuştur. *Mim Mim Grubu* ise daha detaylı bir çalışma göstermiştir. Bu grubun faaliyetleri beş noktada toplanmaktadır:

1. Anadolu'ya silah ve cephane sevkiyatı.
2. Ecnebi düşman kuvvetleri hakkında istihbarat.
3. Memleket dâhilinde muhalif partiler ve teşekküller hakkında istihbarat.
4. Muzır eşhas hakkında tahkikat ve istihbarat.
5. Komünistlik teşkilatı hakkında istihbarat⁵⁸.

⁵⁵ Bu teşkilatın adı M.M. (Mim Mim) Grubu olarak kaynaklarda yer almaktadır. Bu kısaltma Müdafaa-i Milliye'nin kısaltması olarak kabul edilir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrıntı mevcuttur. Balkan Savaşları sırasında İstanbul merkezli olmak üzere bir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Mütareke döneminde kurulan *Mim Mim Grubu*'nu bu cemiyetle karıştırmamak gerekir. Balkan Savaşları sırasında kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti için bkz., Nazım Hikmet Polat, *Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991., Tevfik Bıyıkoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987., Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.I, s. 448-457.

⁵⁶ Karakol Cemiyeti kurucuları arasında Kara Vasıf'ın sürgünde olması ve Baha Said'in Mustafa Kemal Paşa'dan habersiz giriştiği işlerden Ankara'ya dönüp faaliyetlerine Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde devam ediyor olması nedeniyle *Müsella Mim Mim Grubu*'nun kuruluşunda görev almış olma ihtimalleri yoktur. Baha Sait'in Karakol Cemiyeti'nin kapatılmasından sonraki faaliyetleri için bkz. Tevetoğlu, *age.*, s. 50.

⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 524, 525.

⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 524,525.

M.M. Grupları Karakol Cemiyeti'nin devamı niteliğindedir⁵⁹. Kurulduktan sonra da hemen hemen Karakol Cemiyeti'nin görevini üstlenmişlerdir. Ortada iki tane grup bulunması bilgilerdeki çelişkileri arttırmıştır. Ayrıca grupların gizli olması da grup adına çalışan elemanların birbirlerini çok iyi tanımamaları gibi bir sorunu da ortaya çıkarmıştır⁶⁰. Bu yüzden grubun yöneticilerinin kim olduğu konusunda bazı ihtilaflar yaşanması normal karşılanmalıdır.

M. M. Grubu Anadolu'ya malzeme ve insan kaçırmaya devam etmiştir⁶¹. Cephanelerin ve kendilerinin güvenliğini sağlamak için istihbarat işini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, grup tarafından *Çocukları Çalıştırma Derneği* adı altında kendisini maskeleyen bir dernek kurulmuştur. Hayır cemiyeti olarak gözükken dernek, yetim çocukları toplamış ve bir ziraat mektebi açmıştır. Mektepte sık sık müsamereler düzenlenmiş, bu müsamerelere Fransız, İngiliz generalleri ve işgal kuvvetlerinin ileri gelenleri davet edilmiştir. Bu sayede bazı üyelerin bu kişilerle yakın arkadaşlık kurması sağlanarak istihbarat toplamışlardır⁶². Şüphesiz elde edilen bu istihbaratlar kendisinden çok daha fazla olanağa sahip düşman ile mücadele eden millî güçlerin çok işine yaramıştır.

M.M. Grubu İstanbul'da faaliyete başladığında Ahmet Hamdi de gruba katılmıştır. Gruba katılmaktaki isteğini I. Dünya Savaşı'na torpil kullanarak gitmemesinden dolayı duyduğu vicdani rahatsızlık olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Fakat yine de Ahmet Hamdi'nin vicdani bir rahatsızlık duyması da vatanına karşı duyduğu sevgiyi göstermesi açısından önemlidir.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika Teşkilat ve Faaliyet Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1990, C.VI, S.18.

⁶⁰ Grubun liderliği konusunda; ihtilaflar mevcuttur. Hüsameddin Ertürk, grup başkanının kendisi olduğunu iddia eder, *age.*, 467 (Kitabın kapağında Hüsameddin Ertürk *M.M. Grubu Başkanlığında Bulunan Emekli Süvari Albayı* sıfatını kullanmıştır. Selahattin Salıx, eserinin tamamında başkanın Cambaz Mehmet olduğunu ve bu görevin ona Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat verildiğini yazar, *age.*, s. 5. Ahmet Hamdi Başar, kendisinin grubun merkez azası olduğunu ve Cambaz Mehmet Bey'i grubun lideri olarak bildiğini söyler. Koraltürk, *age.*, C.I, s. 106. Kemal Koçer, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul (İşgal Senelerinde M. M. Grubunun Gizli Faaliyetleri), adlı eserinde fahri başkanın Hamdi Baba, resmî başkanın ise İstanbul polis müdürü Esat Paşa'nın olduğunu yazmaktadır. Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşında İstanbul (İşgal Senelerinde M. M. Grubunun Gizli Faaliyetleri)*, Vakıf Yayınları, İstanbul, 1946, s. 144.

⁶¹ Salıx, sadece bir cephanelik soygununda 1500 tüfek, 720 makineli tüfek, bir batarya top, 2 bin sandık cephaneye, 10 bin takım asker elbisesi, 100 bin takım nal-mıh, 15 bin matara, 500 ton kadar çeşitli malzeme bir gecede Hasköy'deki bir depoya nakledildiğini anlatır. , *age.*, 25.

⁶² Başar, bu müsamerelerin yanında cephaneye kaçırılacağı gecelerde itilaf devletleri subaylarına Boğaziçi'nde Rum dilberlerle zevk âlemleri tertiplediklerini anlatmaktadır. Koraltürk, *Gazi Bana....*, s. 101, 102.

Ahmet Hamdi, gruba Cambaz Mehmet Bey tarafından alınmıştır. Gruba dâhil olduktan sonra kendisine verilen görevlere dört elle sarılmaya başlamıştır. Teşkilatın genel merkez azası ve temas Murahhası olarak görev yapmıştır. Grubun yazışma işlerini üzerine almış olan Ahmet Hamdi, en önemli evrakları evinde saklayarak ailesini de bu tehlikeye ortak etmekten kaçınmamıştır⁶³. Bu durum Ahmet Hamdi'nin kısa bir süre sonra grubun güvenilir kişilerinden biri olmasına sebep olmuştur.

Ahmet Hamdi, grup için yaptığı bu çalışmaların yanında, Ankara'dan gelen bir emir doğrultusunda Türk Komünist Fırkası'nın İstanbul şubesinin açılışında da görev almıştır. Ayrıca İstanbul'a gelen Rus Komünist Partisi temsilcisini de on gün boyunca evinde ağırlamıştır. Ankara temsilcisi ile komünist parti temsilcisinin görüşmesini de eşi Şükufe Nihal⁶⁴ sağlamıştır⁶⁵.

Ahmet Hamdi'nin grupla ilgili olarak en çok yakındığı şey, Millî Mücadele'nin kazanılacağına kesinleşmesi üzerine ortaya çıkan yeni kahramanlar olmuştur. Bu kişilerin ne yapıp edip kendilerini yendiğini ve üstlendikleri görevin hiç olmazsa şeref payını almalarına engel olduklarını ifade etmektedir. Özellikle ittihatçıların İstanbul'da denetimi ele geçirmek için gösterdikleri çabanın başarıya ulaştığını anlatmaktadır. Hatta Kılıç Ali'nin ittihatçılar ile M.M. Grubunu barıştırmak için Ankara tarafından İstanbul'a gönderildiğini fakat bu çalışmaların ardından oluşturulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti İstanbul Şubesine M.M. Teşkilatından hiç kimsenin alınmadığını belirtmektedir⁶⁶.

Ahmet Hamdi, Ankara'ya kendileri ile ilgili olarak yanlış istihbaratlar gönderildiğini anlatmaktadır. Bu istihbarata göre, M.M. Grubu, 1923'te yapılacak seçimlerde kendi listesini oluşturmuştur ve onların seçilmesi için gayret edeceklerdir. Ankara bu ihbarı ciddiye almış ve Kütahya mebusu Ali Bey (Çetinkaya) başkanlığında bir heyet göndererek İstanbul'da seçimleri organize etmesini istemiştir. Ali Bey (Çetinkaya) M.M. Grubu ve Ahmet Hamdi ile temasa geçmiş yapılan yer yer sert konuşmalara rağmen grup Ankara'nın emirlerine uymuştur. M.M.'nin katkılarıyla Ankara'nın adayları ittifak ile seçilmişlerdir⁶⁷. Anadolu hareketinin İstanbul'a şüphe ile yaklaştığı

⁶³ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 101.

⁶⁴ Şair olan Şükufe Nihal Hanım, Ahmet Hamdi Başar'ın ilk eşidir. Darülfünundan sınıf arkadaşlarıdır. Evlilikleri 1960 yılına kadar sürmüştür. Bu evlilikten Günay isminde bir kız çocukları dünyaya gelmiştir. Soner Yalçın, evliliğin bitme nedenini Ahmet Hamdi'nin sürekli politik beklentiler ve arzular peşinde koştuğu için Şükufe Nihal Hanım'ın aradığı huzuru bulamamasına bağlar. Soner Yalçın, "Hep İdeal Aşk Arayan Bir Şair: Şükufe Nihal", *Milliyet Gazetesi*, 17 Ağustos 2008. Şükufe Nihal hakkında detaylı bilgi için bkz. Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını, Şükufe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

⁶⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 102, 103.

⁶⁶ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 108-110.

⁶⁷ Başar, Ali Çetinkaya'nın, kendisinin de mebusluk beklediğine dair bir düşüncesi olduğunu söyler. Ali Çetinkaya olması muhtemel bu düşüncüyü yok etmek için kendisine İstanbul'da

anlaşılmaktadır. Bu durum Ahmet Hamdi'nin “zaferin kazanılmasının kesinleşmesi ile yeni kahramanların ortaya çıktığı” fikriyle aynıdır. Bütün sıkıntıları çeken ve ülkeyi kurtaran Ankara'nın bu onuru başka birine kaptırmama niyetinde olduğu düşünülebilir.

Her fırsatta kendisinin grup içinde önemli bir görevi olmadığını söyleyen Ahmet Hamdi, Ali Bey ile seçim çalışmalarında bulunurken, Ali Bey'in kendisinin mebusluk istediğine dair bir fikre kapıldığını söylemektedir. Fakat mebusluk için hem yaşının tutmadığını hem de böyle bir arzusunun olmadığını kendisine bildirdiğini anılarında dile getirmektedir⁶⁸. Ahmet Hamdi'nin bu açıklamalarına rağmen bütün hayatı göz önüne alındığında gerçekten istemese bile böyle bir intiba oluşturmuş olma ihtimali yüksektir.

M.M. Grubu, Ankara denetiminde bir gruptur. Ankara hükümetinin emirleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüştür. Özellikle bu faaliyetleri işgal altında bulunan İstanbul'da sürdürdükleri ve tehlike ile sürekli burun buruna oldukları göz önüne alınırsa yaptıkları işin büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Bu gruplar, hareket amacına ulaştıktan sonra, Ankara'nın 2 Teşrinievvel 1339 (2 Ekim 1923) tarihli emriyle lağvedilmişlerdir. Azaları taltif edilmiş, silah ve cephaneleri orduya teslim edilmiştir⁶⁹. Grubun lağvedilmesiyle birlikte Ahmet Hamdi de iktisadi alandaki faaliyetlerine geri dönmüştür.

1. 3. 4. Tombala ile Mücadele Derneği

Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi'nin sonrasında pek çok soylu Rus memleketlerinden kaçmak zorunda kalmıştır. Bunların bir kısmı İstanbul'a gelmişlerdir. 1921 yılı itibarıyla Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen Rus vatandaşlarının sayısı Kızılay tarafından şu şekilde verilmektedir: 50.000 Müslüman, 40.000 Rus, 4.000 Rum ve Ermeni. Amerikan Kızıllaç'ı ise bu sayıyı 85.524 olarak bildirmektedir⁷⁰.

Bu geliş coğrafi yakınlığın bir eseri midir, yoksa Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır oluşturduğu güvenilir devlet olma imajı mıdır sorusunun cevabı kesin olarak verilemese de her ikisinin de önemli bir etmen olduğu anlaşılmaktadır. Memleketlerinden kaçıp İstanbul'a sığınan bu kişilerin bir müddet sonra maddi sıkıntıları artmıştır⁷¹. Geçimlerini sağlayabilmek için Rus kadınları tombala oynatmaya başlamışlardır. Ahmet Hamdi, hem kadınların

çok önemli vazifeleri olduğundan dolayı mebus adayları içinde olmadığı seçimden bir gün önce bildirilmiştir. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 122-124.

⁶⁸ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 124.

⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 526.

⁷⁰ Muammer Göçmen, “Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul'daki Sürgün Hayatları”, *Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, 2008/1, s. 204

⁷¹ İstanbul'a gelen Rusların gündelik yaşamları hakkında detaylı bilgi için bkz. Tülay Alim Baran, “Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

tombala oynatması sonucu doğan sosyal huzursuzluğu gidermek hem de Rus kadınlar tarafından soyulan insanları kurtarmak amacıyla Tombala ile Mücadele Derneği'ni kurmuştur. Başkanlığını yaptığı bu derneğin üç-dört yüz kadar azası vardır. Azaların çoğu üniversite öğrencisidir. Dernek üyeleri kahvelerde konferanslar vererek, camilerde vaazlar verdirerek halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır⁷². Bu sayede zaten kendisi de ekonomik zorluklar yaşayan halkın paralarını kaybetmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Derneğin çalışmaları devlet katında da etkili olmuştur. Mart 1921'de tombala oyunu yasaklanmıştır⁷³. Daha sonra yasak esnetilerek İslam mahallelerinde oynatılması yasaklanmıştır⁷⁴. Ruslar Beyoğlu'nda tombala oynatmaya devam etmişlerdir. Fakat bir süre sonra bu istisnanın suiistimal edilmesi üzerine Osmanlı topraklarında tombala oynamak ve oynatmak kesin olarak yasaklanmıştır⁷⁵.

Sadece tombala oynatmakla değil, tombalanın kadınlar tarafında oynatılmasından dolayı fuhuşa teşvikle de suçlanan Rusların, kahvehanelerden ve tombaladan elleri çektirilmiştir. İstanbul'a hareket ve değişik bir renk getirmiş olan ama o oranda da kentin bozulmasına neden olmakla da suçlanan Ruslar, 1921 yılında Sırbistan'a (22.306), Bulgaristan'a (3.840), Romanya'ya (2.000) ve Yunanistan'a (1.742) sığınmacı olarak gitmişlerdir⁷⁶.

Ahmet Hamdi'nin bu derneği kurması tombala ile mücadeleye girişmesi iktisadi konulara olduğu kadar sosyal konulara da duyarlı olduğunun bir göstergesidir. Uğraşılacak pek çok işin olduğu bir dönemde sosyal hayatın düzenlenmesine de vakit ayırmış ve halkın bilinçlenmesini sağlamıştır.

⁷² Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 125,126.

⁷³ BOA, Fon Kodu: DH.KMS, Dosya No:60/-1, Gömlek No:61, Tarih: 29/C /1339 (Hicri) (09.03.1921)

⁷⁴ BOA., Fon Kodu: MV, Dosya No:221, Gömlek No:102, Tarih: 27/B /1339 (Hicri) (06.04.1921)

⁷⁵ BOA, Fon Kodu: DH.EUM.AYŞ, Dosya No:53, Gömlek No:13, Tarih: 05/Ş /1339 (Hicri) (14.04.1921)

⁷⁶ Tülay Alim Baran, "İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılar Derneği", *İstanbul Dergisi*, Ocak 2005, S. 52, s. 66.

II. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜCCAR, BÜROKRAT VE SİYASETÇİ OLARAK AHMET HAMDİ BAŞAR

Ahmet Hamdi Başar, kendine duyduğu güven sayesinde pek çok alanda faaliyet göstermiştir. Millî Mücadele'nin kazanılması ile birlikte de yıldızı parlamaya başlamıştır. İlk olarak Türk tüccarları örgütleme çabasına giren Başar, daha sonra millî ekonomi içerisinde bizzat yer almıştır. Özerk olarak şirketler kurmuş, bu şirketlerin büyük oranda kâr etmelerini sağlamıştır.

İktisadi devletçilik sistemine göre yönettiği devlet şirketlerinden sonra iyice oturduğuna inandığı ideolojisini tüm Türkiye'ye duyurmak için harekete geçmiş fakat başarı elde edememiştir. Bu amaçla hem Demokrat Parti'nin kurulması çabalarına katılmış hem de bu partiden ikinci dönem milletvekili olarak fikirlerini meclise taşımayı başarmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Ahmet Hamdi Başar'ın Millî Mücadele sonrasında başlayarak 27 Mayıs Darbesine kadar uzanan tüccarlık, bürokratik ve siyaset faaliyetlerini anlatmaya çalışacağız.

2.1. Tüccar Ahmet Hamdi

Kapitülasyonların olumsuz etkisi 19. yy sonlarına gelindiğinde Osmanlı için hat safhaya ulaşmış vaziyettedir. Ahmet Hamdi, böyle bir ortamda Türk tüccarını bir araya toplayarak güçlendirmek ve iş hayatının da millileşmesi yolunda adımlar atılmasını sağlamak istemiştir. Bu amaçla İstanbul'daki 10 tüccarla *İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketini* kurmuşlardır⁷⁷. Bu şirket ekonomi bültenleri yayımlayarak Türk ticaret hayatına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Şirketin yaptığı en önemli faaliyet ise Türk Ticaret Salnamesi'nin hazırlanması olmuştur. İstanbul Ticaret Odasının ve Başbakanlığın kayıtlarından faydalanılarak vücuda getirilen salname, titiz bir çalışmanın eseridir⁷⁸. Bu çalışma ile Osmanlıdan kalan ekonominin Türklerin elinde olmadığı, yabancı sermayenin yüksek kâr oranı olan her yerde faaliyet gösterdiğini ispatlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak, İstanbul'un ismen Türk kaldığı, işin yüzde doksanlara varan kısmının gayrimüslimlerin elinde olduğu görülmüştür. Dahası gayrimüslimlerin şirketlerinde Türk tebaaya ancak hademelik işleri verilmekte olduğu tespit edilmiştir⁷⁹. Ülke, düşman işgalinden Anadolu'dan başlayan bir hareketle kurtarılmıştır. Şimdi ise sıra İstanbul'dan

⁷⁷ İstanbul Ticaret Odasına 4846 sicil numarası ile kayıt olan şirketin tüzüğü 15.06.1924 tarihinde tasdik olunmuştur. BCA Yer No: 10.30..8., Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya: 180-35, Sayı: 612, Tarih: 15/6/1924.

⁷⁸ BOA, Fon Kodu: HR.İM., Dosya No:102, Gömlek No:43, Tarih: 13/4/1924 (miladi) ve BCA, Yer No: 27.158..15., Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 2715, Tarih: 23/11/1925, bu belgelerde Millî Türk Ticaret Birliği tarafından hazırlanacak olan salnameye konulması için isim listelerinin gönderildiği belirtilmektedir.

⁷⁹ Başar, "Hatıralar", BD., C.5, S.54, 1966, s.53,54.

başlatılarak bütün Türkiye'yi kurtaracak olan millî iktisat mücadelesine gelmiştir. İşte Ahmet Hamdi ve on arkadaşı tarafından kurulan *İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi* kendi tabirleriyle iktisadi bir meydan muharebesine hazırlanmaktadır⁸⁰. Şirketin adından da anlaşıldığı gibi iktisadiyatı tetkik edecek, bu tetkikleri duyuracak ve yapılması gerekenleri uygulayacak bir şirket kurulmuştur.

Şirket kurucuları, hazırlamakta oldukları iktisadi meydan muharebesi için destek arayışına çıkmışlardır. Tabii ki dönem içerisinde sağlanabilecek en büyük destek Ankara'nın desteğidir. İstanbul'da bu hazırlıklar yapılırken Anadolu'da Millî Mücadele kazanılmış ve ateşkes antlaşması için Mudanya'da görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeleri İsmet Paşa yürütmüştür. Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir Paşalar da Bursa'ya gelmişlerdir. Bunu fırsat bilen Ahmet Hamdi, *İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi* temsilcisi sıfatıyla Bursa'ya gitmiştir. 13 Ekim- 20 Ekim tarihleri arasında Bursa'da kalmış ve temaslarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi başaramamış olmasına rağmen Fevzi ve Kazım Karabekir Paşalar ile görüşmeyi başarmıştır. Bu görüşmeden iktisadi savaşın desteklediği kanısını edinerek İstanbul'a dönmüştür⁸¹. Ahmet Hamdi'nin bu görüşmesi daha sonra yapacakları faaliyetler için çok büyük bir manevi destek olmuştur. Ayrıca Millî Mücadele'nin galiplerinin desteğinin alınması da şirketin saygınlığını artırmıştır.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra Ahmet Hamdi ve arkadaşları harekete geçme zamanının geldiğini düşünmüşler ve 1 Aralık 1922'de Sultan Mahmut Türbesi karşısındaki Hilal-i Ahmer binasındaki bürolarında açık bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda 18 kurucunun imzası ile *Millî Türk Ticaret Birliği*⁸² kurulmuştur⁸³. Böylece *İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi*, *Millî Türk Ticaret Birliği* adını almış ve daha fazla ses getirecek faaliyetler için hazırlığa başlamıştır.

2. 1. 1. Millî Türk Ticaret Birliği

Şirketin nizamnamesinin birinci maddesinde MTTB adında bir cemiyetin kurulduğu yazılıdır. İkinci maddesinde, birliğin amacı olarak Türk tüccarların ithalat ve ihracat ticaretinde, toptancı ve yarı toptancı şeklinde ticarete hâkim olması gösterilmiştir. Bunu başarmak için de Türk tüccarların kendi aralarında konsorsiyumlar ve tröstler gibi ticaret birliklerinin kurulmasını temine çalışmayı kendisine görev kabul etmiştir. Nizamnamenin en ilgi çekici maddesi ise ithalat ve ihracat ticaretinde Türk tüccarlar tarafından kurulacak

⁸⁰ Başar, "Hatıralar", BD, C.5, S.54, 1966, s. 54.

⁸¹ Başar, "Hatıralar", BD., C.5, S. 54, 1966, s. 55.

⁸² Millî Türk Ticaret Birliği bundan sonra MTTB olarak anılacaktır.

⁸³ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 131,132.

olan şirketlerin hükümet tarafından himayesinin istenmesidir. Bu durum İttihat ve Terakki'nin savaş yıllarında uygulamaya çalıştığı millî burjuva ve millî sanayi oluşturma politikasının devamını istemek olarak değerlendirilebilir. Birliğin diğer amaçları, Türk firmalarını Batı'ya tanıtmak, Batı'da meydana gelen iktisadi ve ticari hareketleri Türk tüccarına bildirmek, ülkedeki yabancı sermayeye yol göstermek, memleketin ticari hayatına etki edecek olayları takip ederek tüccarın ve memleketin menfaatine uygun olarak hükümete önerilerde bulunmak ve bu şirketlerde Türkler lehine çıkarlar sağlamak, tüccarlar arasında çıkabilecek ihtilaflarda hakem görevi görmek, Türk tüccarlarının birliğini sağlamak, tüccarların mesleki ihtiyaçlarını tatmin etmek, Türk ticaretini temsil etmek olarak nizamnamede yer almıştır⁸⁴. Özet olarak Birlik, yeni kurulacak olan Türk Devleti'ne iktisadi alanda yol göstermeyi, Türk tüccarını temsil etmeyi kendisine görev edinmiş gözükmektedir. Ayrıca MTTB gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarete Türk tüccarının hâkim olmasını amaç edinmiştir.

MTTB, Türk tüccarının bu işi tek başına yapabileceğine inanmamaktadır. Bu nedenle devletin aktif bir şekilde olaya müdahale etmesi gerektiği görüşündedir. MTTB, liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millîleşmesi, iktisadi hâkimiyetin Türk milletinin eline geçmesi mümkün olmadığı gibi, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna da inanmaktadır⁸⁵. MTTB'nin istekleri göz önüne alındığında Ahmet Hamdi'nin görüşleri ile paralel oldukları görülmektedir. Bu durum Ahmet Hamdi'nin Birlik üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Birlik, 1922 yılının sonuna doğru iki birlik daha kurmuştur. Bunlardan ilki *İstanbul Esnaf Birliği* diğer ise *Umum Amele Birliği*dir. MTTB, nizamnamesindeki maddeler doğrultusunda faaliyetlere başlamış, öncelikle İstanbul esnafını bir çatı altında toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla 1922 yılı aralık ayının sonuna doğru *İstanbul Esnaf Birliği* adında bir birlik daha kurmuşlardır. İstanbul'da faaliyet gösteren yirmi dört esnaf cemiyetini bu birlik altında toplamayı başarmışlardır. Fakat bu birlik özellikle Hamallar Cemiyeti ve Mavnacılar Cemiyeti arasındaki hizipleşmeden dolayı amacına ulaşamamış ve bir addan ibaret olarak kalmıştır⁸⁶. Bu başarısızlık Birliğin işinin sanıldığı kadar kolay olmadığını göstermiştir.

MTTB, Türk tüccarını dünyaya, dünyayı da Türk tüccarına tanıtmaya çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye İktisat Mecmuası'nı çıkarmışlardır. Mecmuada amacına uygun olarak Türkçe ve Fransızca haberler yer almıştır. Bu Mecmua kısa sürede büyük aşamalar kaydederek tüccarlar için güvenilir bir kaynak

⁸⁴ Şirketin nizamnamesinin tam metni için bkz. Ek IV.

⁸⁵ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001, C.I, s.341.

⁸⁶ Koraltürk *Gazi Bana...*, s. 134.

haline gelmiştir. Ayrıca yurt dışında öğrenim görmüş Türk gençlerine de kendi statülerine uygun iş bulmalarında yardımcı olmuştur⁸⁷. Yabancı sermaye ve azınlıkların hâkim olduğu piyasa içerisinde, iyi eğitim almış olsa dahi, Türklerin iş bulması zor gözükmektedir. Bu nedenle Birliğin Türk gençlerini işe yerleştirme çabaları daha fazla önem kazanmaktadır.

MTTB'nin kurduğu ikinci birlik ise *Umum Amele Birliği*dir. Millî Mücadele yıllarında Ankara hükümeti ile Sovyet Rusya arasında ortak çıkarlardan kaynaklanan bir yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşmadan da faydalanılarak Türkiye'de işçiler arasında dernekler ve fırkalar kurulmuştur. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra bazı kesimler bu fırka ve dernekleri ele geçirerek işçileri sermayedarlara karşı kullanmayı hedeflemiştir⁸⁸. İşçiler kullanılarak bir sınıf kavgası çıkarmak hedeflenmektedir. Ahmet Hamdi Başar, bu olayı şu şekilde tahlil etmiştir:

*“Hâlbuki sınıf davası millî davaya ihanet demektir. Biz henüz teşekkül etmemiş bir, topluluk olduğumuz için yapacağımız iş, Türk olarak bu sınıfları yaratmak ve aynı zamanda bunların birbirine düşman olmamasını ve el birliği ederek iktisat meydan muharebesini kazanmalarına çalışmaktır.”*⁸⁹

İşçilerin bir sınıf kavgası yaratmak için kullanılması ve bu sayede yeni filizlenen devlete zarar verilmesini önlemek için MTTB, Umum Amele Birliği'ni kurmuştur. Tevhid-i Efkâr'da birliğin kuruluşu ile ilgili olarak şu haber çıkmıştır:

“İstanbul'da ahiren umum amele toplanarak bir birlik vücuda getirmişler ve birlik riyasetine Türk Çalıştırma Derneği azasından Mehmet Bey'i⁹⁰ intihap etmişlerdir. Umum Amele Birliği hiçbir maksad-ı siyasiye ile teşekkül etmiş olmayıp yegâne gayesi milli bir daire dâhilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menafîini müdafaa ve muhafazadan ibarettir.

Şehrimizdeki yabancı şirketlerin hemen hepsi amelenin zararına yalnız kendi menfaatlerini muhafaza gayesini takip ettikleri için

⁸⁷ Türkiye İktisat Mecmuası hakkında detaylı bilgiyi tezimizin III. Bölümünde yer almaktadır.

⁸⁸ Bu gruplar Aydınlik ve Türkiye İşçi Derneğidir. 1922 yılı sonunda İstanbul'da işçiler arasında yapmaya çalıştıkları birlik sonuçsuz kalmıştır. Hatta *Amele Dernekleri Birliği* adı altında bir dernek örgütlenmesine gitmeye çalışmıştır. Umum Amele Birliğinin de kurulması bu çevre tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Bu çevreler tarafından *İstanbul Umum Amele Birliği* hakkında *“Son zamanlarda türeyen, müteveffa, Sosyalist Partisi'ni andıran acayip cemiyet”* olarak nitelenmiştir. Nizamnamesini yayınladıkları *Amele Dernekleri Birliğinin* isminin *Umum Amele Birliği* ismine yakın olması nedeniyle birliğin ismini değiştirerek *İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi* yapmışlardır. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978, s. 319, 320.

⁸⁹ Başar, *Hatıralar*, BD, S.54, s. 57.

⁹⁰ Ahmet Hamdi Başar, Birliğin başkanının Rasim Şakir olduğunu söylemektedir. Tevhid-i Efkâr gazetesi ise başkanının Mehmet Bey olduğunu yazmaktadır. Başar, *Hatıralar*, BD, S.54, 1966, s.57.

birleşmeleri pek muvafıktır. Bu meslekte amelemizin muvaffak olmasını memleketteki yabancı müessesatın hepsinin mahiyetini bilen ve hepsine alenen hası ona Tevhid-i Efkâr temenni eder.

4 Kanun-i Sani 1339⁹¹.

Haberden de anlaşıldığı gibi, Umum Amele Birliğinin siyasi hiçbir gayesi yoktur. Bunun özellikle belirtilmesinin nedeni ise yukarıda bahsettiğimiz işçiler üzerinde nüfuz sağlamaya çalışan siyasi grupların mevcudiyetidir⁹². Umum Amele Birliğinin kurulması ile işçilerin siyasete karışmadan dâhil olabilecekleri bir birlik oluşturulmuştur.

MTTB ile Umum Amele Birliği aynı binada faaliyet göstermiştir. Aslında teorik olarak bakıldığında bir taraf burjuvayı, bir taraf ise işçileri temsil etmektedir. Bu açıdan sol kesim tarafından eleştirilmesi normal olarak görülmektedir. Fakat o dönemde millî bir sanayinin bulunmaması, işçilerin büyük kısmının yabancı sermayeli şirketlerde çalışıyor olması, MTTB'yi bu şirketlere karşı Türk işçileri korumaya sevk etmiştir. Bu düşünce de Umum Amele Birliğinin MTTB ile uyumlu çalışmasını sağlamıştır. İki birlik tam bir iş birliği içinde olduklarını alenen ilan ettikleri gibi, fiili olarak da göstermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya da telgraf çekilerek Birliğin kurulduğu bildirilmiştir⁹³.

Umum Amele Birliği işçileri teşkilatlandırmakla kalmamış, iktisadi alanda haklarını da düzenlemeye çalışmıştır. İzmir İktisat Kongresine bizzat katıldıkları gibi katılmadan önce MTTB'ye de isteklerini ileten iki adet rapor sunmuşlardır. Bu raporda İstanbul amelelerine iş bulunması ve durumlarının düzeltilmesi için çalışmalar yapılması istenirken, iktisat kongresinden istediklerini de Birliğe bildirerek onların desteğini sağlamaya çalışmışlardır⁹⁴. İşçiler ve tüccarlar arasındaki bu uyumu, azınlıklara ve ülkeye sızmaya çalışan fikir akımlarına karşı bir iş birliği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Umum Amele Birliği bir süre sonra tüccar kesimi ile iş birliği içinde olduğu için gözden düşmüştür. 1924 Nisanında yalnızca 7.000 üyesi kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf hükümetin bu birliğe güven duymasını sağlamaya yetmemiştir. Sonuç olarak Dâhiliye Vekâletinin emriyle 20 Mayıs 1924'te Amele Birliği dağılmıştır⁹⁵. Umum Amele Birliği, kapatılıncaya kadar

⁹¹ Tevhid-i Efkâr gazetesinden nakleden, Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir: Haberler – Belgeler – Yorumlar*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1968, s. 160.

⁹² Birliğin nizamnamesi için bkz. Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

⁹³ 4 Kanun-i Sani 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sayfa 3'ten aktaran Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 160.

⁹⁴ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 161-167.

⁹⁵ 20 Mayıs 1340 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden nakleden, Tunçay, *Türkiye'de Sol*, s. 340

ülkede sınıf kavgalarının çıkmasını önlemeye gayret etmesi nedeniyle önemli bir görevi yerine getirmiştir.

2. 1. 1. MTTB'nin İzmir İktisat Kongresi Faaliyetleri

Millî Mücadele'de askerî zaferin ardından siyasi alanda da zaferin eşğine gelinmiş bulunuluyordu. Fakat Lozan'da yapılan görüşmeler ekonomik konular yüzünden tıkanmış durumdaydı. İşte bu sırada askerî, siyasi alandaki çalışmalarından sonra Millî Mücadele'nin tamamlayıcısı olarak iktisadi bir mücadeleyle girişilmesi de zaruri bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasını sağlayan Mustafa Kemal Paşa, iktisadi bir kalkınma hamlesinin yapılması gerektiğini düşünmektedir⁹⁶. Bu hamlenin başarılı olması için programa dayalı olmasının şart olduğunu dile getirmiştir. Bu amaçla İzmir'de bir iktisat kongresi toplanması kararlaştırılmıştır⁹⁷.

MTTB'nin üstlendiği misyon Türk tüccarın ülke ekonomisinden en büyük payı alması olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Birlik, Türk tüccarının dış piyasa ile tanışmasını ve rahat iş yapmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunu sağlamak amacıyla da bir Ticaret-i Hariciye Kongresi toplamaya karar vermiştir⁹⁸. Bölgesel çapta olacağı anlaşılan kongre, ülkenin dış ticareti ile alakalı olacaktır.

Kongre hazırlıkları devam ederken, MTTB, kongreye başkanlık etmesi için dönemin İktisat Vekili'ni İstanbul'a davet etmiştir. Bu davetin gerçekleştiği sırada, Ankara'da da İktisat Vekâleti tarafından bir iktisat kongresi yapılması planlanmaktadır. İktisat Vekili Esat Bey⁹⁹, Birliğe bir yazı yollayarak hükümet olarak kendilerinin de bir kongre düşüncesinde olduklarını

⁹⁶ *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.402.

⁹⁷ Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, BMM'de şu izahatı vermiştir. "*Türkiye İktisat Kongresi İktisat Vekâletinin teşebbüse isteklendirmesi ile toplantıya çağrılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun kararı yoktur. Memleketimiz iktisatçıların bir araya gelmesindeki ihtiyacı duyup 21 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'den bir telgraf çekerek; "meslek adamlarının dinlemek ve dilekçelerine göre bir ekonomik program düzenlemek gerekir" dedim. Bu kongredeki amaç, yol ve uzaklık nedeniyle birbirlerini tanımayan türlü yerlerdeki memleket çocuklarının birbirlerini tanınması, yurt ekonomisini birlikte düşünmesi, ekonomik meseleleri topluca çözmeye lazımdır. Yetkileri dışarıdaki konularda da muhtıralar vererek BMM hükümetinin dikkatini çekmesidir. Ben meslek adamlarının verecekleri bilgilerden İktisat Vekâleti'nin hükümetin ve meclisin aydınlanacağı kanısındayım.*" Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971, s. 92.

⁹⁸ İlk olarak ocak ayının başında yapılması planlanan kongre hazırlıkların tamamlanamaması nedeniyle 15 Ocak tarihine ertelenmiştir. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 85.

⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nde İktisat Vekilliği ve Adalet Vekilliği yapan hukuk profesörü Mahmut Esat Bozkurt hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, "Mahmut Esat Bozkurt", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt 2, Kemalizm, İletişim yay.*, İstanbul, 2001., Hakkı Uyar, *Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Büke yay., İstanbul, Kasım 2000, Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat Bozkurt Hayatı ve Hatıraları (1892-1943)*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944.

bu nedenle İstanbul'da yapılacak kongrenin iptal edilmesini ve birlik üyelerinin heyet olarak İzmir'de düzenlenecek kongreye katılmalarını bildirmiştir. Ayrıca Esat Bey, istenildiği takdirde kongrenin üç ay sonra yapılabileceğini de teklif etmiştir¹⁰⁰. Gerek İzmir'de düzenlenecek kongrenin bütün Türkiye'yi kapsayacak olması, gerekse bütün iktisadi hayatı düzenleyecek olması nedeniyle Birlik, kongresini ertelemeyi uygun bulmuştur.

Ahmet Hamdi Başar'a göre İktisat Vekâleti'nin aslında böyle bir kongre düzenleme düşüncesi yoktur. MTTB'nin kongre hazırlığı ve İktisat Vekâleti'ni daveti üzerine böyle bir kongre hazırlığına girilmiştir. Fakat yukarıda bahsettiğimiz gibi MTTB'nin kuruluş tarihi Aralık 1922'dir. Esat Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek bir kongrenin yapılması gerektiğini bildirmesi 21 Kasım 1922 tarihindedir. Bu durumdan anlaşıldığına göre gerçekten de MTTB kongre hazırlıklarına başladığında İktisat Vekâleti böyle bir kongrenin çalışmalarını yürütüyor olmalıdır¹⁰¹. Böyle bir durum olmasa dahi İzmir İktisat Kongresi ile Birliğin düzenlemeyi düşündüğü Ticaret-i Hariciye Kongresi arasında büyük fark vardır. İlki, yeni kurulan ülkenin iktisadi politikasını belirlemek amacıyla düzenlenmişken; ikincisi sadece harici ticareti geliştirmek amacını taşımaktadır. Yani İzmir İktisat Kongresi hem konu hem de temsil açısından Birliğin kongresini kapsamaktadır.

MTTB ülkede bulunan yabancı sermaye ve Avrupa ekonomisine karşı girişilmiş iktisadi meydan muharebesi olarak gördükleri kongreye yoğun bir mesai ile hazırlanmaya başlamışlardır. Bu hazırlıklar çerçevesinde 22-23 Ocak 1923'te Birlik merkezinde ihrazi iki kongre düzenlemişlerdir. Bu kongrelerde MTTB bir istek listesi oluşturmuştur. Ahmet Hamdi Başar, bu kongrelere bizzat katıldığı ve alınan kararlar üzerinde ciddi bir etkisi olduğu için kongrelerde alınan kararlara çalışmada yer vermeyi uygun bulduk. Bu liste şu şekildedir:

1. Gümrük himayesi ve gümrük istiklalimizin kayıtsız şartsız sağlanması.
2. Ecnebi sermayesine, velev hükümetle ortak da olsa, hiçbir şekil ve surette inhisar ve imtiyaz verilmemesi ve mevcut inhisarın (tütün inhisarının) kaldırılması.
3. Sahillerimizde kabotaj hakkının kullanılmasında ne devlete ne de şahıslara imtiyaz tanınmaması.
4. Büyük sermayeli millî bir tedavül bankası (Merkez Bankası gibi) kurulması (Bu banka Türk Anonim Şirketi gibi olacak ve senetleri Türk halkına satılacak ve sermayenin yarısına hükümet iştirak edebilecek).
5. Yeni bir ticaret kanunu yapılması ve ticari mevzuatın ıslahı.

¹⁰⁰ 8 Kanun-ısanî 1923 tarihli Vakit Gazetesinden nakleden Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 86.

¹⁰¹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 139.

6. Ecnebi sermayesinin memlekete zararlı olmayacak şekilde girmesinin temini.

7. Ticaret ve sanayi odalarının ıslahı.

8. Dış ticaretin, devletin de sermayesine katılacağı büyük Türk Anonim Şirketleri elinde teşkilatlandırılması ve millileştirilmesi.

9. Kazanç vergisinin ıslahı.

10. Kambiyo işinin devlet murakabesi altına alınması.

11. İktisadi ve mali kararlarda meslek ve ihtisas teşekküllerinin mütalaalarının alınması.

12. İş adamı ve bürolarda çalışacak elemanlar yetiştirmek maksadıyla geniş bir program hazırlanması ve yurdun çeşitli yerlerinde ve çeşitli kademelerinde mektepler ve kurslar açılması¹⁰².

MTTB'nin istekleri incelendiğinde, ülke ticaretinin ecnebi inhisarlar elinden kurtarılması, iç ve dış ticaret sahasında Türk tüccarların himaye edilmesi ve ticari alanda eleman ihtiyacını karşılamak için öğrenciler yetiştirilmesi ana fikirler olarak göze çarpmaktadır.

Ahmet Hamdi, 15 Şubat 1923 tarihinde Tevhid-i Efkâr gazetesinde çıkan makalesinde İktisat Kongresi'nden beklentilerini dile getirmiştir. Türk parasının değerlendirilmesi, yabancı tahvillerin durumu, piyasadaki malların fiyatlarında nasıl bir değişim olacağı üzerine yorumların yer aldığı yazısında Türkiye'nin bir inkılâp devresine girdiğine dikkati çekmektedir. Bu geçiş sırasında tüccarın en az sarsıntıyı görmesi gerektiğini bunu da devletin yapabileceğini dile getirmiş ve İzmir İktisat Kongresi'nin ciddiye alınması gerektiğini savunmuştur¹⁰³. Ahmet Hamdi, makalesinde tüccarın yeni oluşacak şartlara adapte edilmesini sağlamak için devletin yardımının gerekli olduğunu da dile getirmiştir.

MTTB'nin kongrede İstanbul'u temsil ettiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu temsil nedeniyle de birliğe çeşitli raporlar iletilmiştir. İstanbullu tüccarlar, kongrede dile getirilmesini istediği konuları raporlar hâlinde birliğe sunmuştur. Bu raporlar, *Tütün Rejisi ve Mazarratları*, *İstanbul Ticaret Odası Hakkındaki Rapor*, *İtibar-ı Milli Bankası Raporu*, *Hilmi Naili Bey'in Raporu*, *Şamlı Emin Bey'in Raporu*, *Raşit Bey'in Raporu*, *İstanbul Umum Amele Birliği'nin Raporu*, *Ticaret Mektebi Âlisi'nin Raporu*, *Sefer Fevzi Bey'in Raporu* isimlerini

¹⁰² Koraltürk, *Gazi Bana...*, s.139,140., Toplantıların tam metni için bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 114-142.

¹⁰³ 15 Şubat 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinden nakleden; Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 62,63

taşımaktadır¹⁰⁴. Bu raporlar MTTB'nin kongrede savunacağı fikirlerin oluşmasında büyük katkı sağlamıştır.

Gerek kendi kongreleri için yaptıkları hazırlıklar, gerekse İzmir'de toplanacak kongrenin haberini aldıktan sonra yaptıkları kongreler MTTB'nin işi ne kadar ciddiye aldığına bir göstergesi olmuştur. Bu ciddiyet sayesinde İzmir İktisat Kongresi'ne en hazırlıklı ve ne istediğini bilen grup olarak MTTB, Esnaf Cemiyeti ve Umum Amele Birliği gelmiştir.

İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında, 1135 delegenin katılımıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Kongrenin amacı, uygulamaya konulacak iktisat politikası ve alınacak iktisadi önlemler hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tacirler ve sınırlı varlıkları ile sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Bir başka deyişle, kongre, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal sosyal iletişim kurma, siyasal iktidarın bu toplum kesimleriyle kurulacak belirli ilişkilerde ve belirli gelişme hedefleri etrafında sağlanılacak ortak görüşleri sağlamlaştırmak isteği açısından hayati önem taşıyan bir platform oluşturmaktır¹⁰⁵.

İktisat Vekili Mahmut Esat, kongreyi mesleki temsil esasına göre örgütlemiştir. Yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının katılımı ile kararların alındığı bir kongre olmuştur¹⁰⁶.

Kongre, 17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile açılmıştır. Konuşmasında iktisadi hayatın öneminden bahsetmiş ve iktisada birinci derecede ve en çok ehemmiyetin verilmesi gerektiğini söylemiştir. Osmanlı tarihinden örnekler vermiştir. Ayrıca "...*efendiler alelacele fütuhata yapanlar, sapanla fütuhata yapanlara binnetice terk-i mevki etmeğe mahkûmdur.*"¹⁰⁷ diyerek yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefesini de açıklamıştır.

MTTB, aşar meselesi hariç, istediği kararları kongreden çıkarmayı başarmıştır. Bu kararlar arasında bankaların durumu, kambiyo merkezlerinin millileştirilmesi, ticaret borsalarının teşkili, hafta sonu tatilinin düzenlenmesi, maden işletmelerinin ıslahı ve millileştirilmesi, ormanların koruma altına alınması ve bir plan dâhilinde ormandan faydalanılması, deniz ticaretinin Türk bayrağı çekmiş gemiler tarafından yürütülmesi ve büyük deniz ticaretlerinin

¹⁰⁴ Raporların tam metni için bkz., Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 90-114.

¹⁰⁵ Yahya Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 148, 149.

¹⁰⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 45.

¹⁰⁷ Konuşmanın tam metni için bkz. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1922)*, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 57-69.

devlet tarafından ödüllendirilmesi, ticareti kolaylaştıracak tedbirler alınması yer almaktadır¹⁰⁸.

Kongre bittikten sonra İstanbul'a dönen heyet MTTB merkezinde bir iki toplantı daha yapmıştır. Amaç, kongresinin devamlı bir örgütlenme hâline gelmesini sağlamaktır¹⁰⁹. Misak-ı İktisadi'den pek hoşlanmamasına rağmen, kongrenin çok faydalı olduğunu düşünen Ahmet Hamdi, alınan kararların halka duyurulması gerektiğini fakat İzmir İktisat Kongresi'nin ve kongrede alınan misak-i iktisadi kararlarının basında dedikodular kadar bile yer bulamadığından yakınmaktadır. Bu durumu anlatmak amacıyla Türkiye İktisat Mecmuası'nda *Zavallı Misak-ı İktisadi* başlığı ile bir makale yayınlamıştır¹¹⁰. Bu makale yalnızca Misak-ı Millî'yi savunma amaçlı değildir. MTTB olarak isteklerinin kabul edildiği bir kongrenin aldığı kararların uygulanmaması ihtimali Ahmet Hamdi Başar'ı rahatsız etmiş olabilir.

Kongre MTTB'nin istediği gibi geçmiş olmasına rağmen, hükümet adına karar alma mercii olmaması, aldığı kararların sadece hükümete tavsiye niteliğini taşıması nedeniyle pek memnun olmamıştır. Bu memnuniyetsizliğin sebepleri arasında, Ankara'nın İstanbul'daki tüccarlara karşı duyduğu güvensizlik de önemli bir etken olarak görünmektedir. Kongre, Ankara Hükümeti'nin yeni dönemde ekonomide söz sahibi olma isteğini yüksek sesle dile getirdiği bir platform olmuştur¹¹¹. Ahmet Hamdi'de, Ankara'nın, İstanbul'un hiçbir davada önderlik etmesine izin vermeyeceği kanısı uyanmıştır. Zira Başar, anılarında İzmir İktisat Kongresi'nden bahsederken İzmir'de hiç hoş karşılanmadıklarını, hatta İktisat Vekili Mahmut Esat ile görüşme yaparken İstanbul'daki neşriyatından dolayı görüşme esnasında soğuk rüzgârlar estiğini anlatmaktadır¹¹². Bunun nedenini İstanbul tüccarının Ankara'dan bağımsız hareket etme çabaları olarak göstermek mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin özel sektöre yardımcı olmak üzere aldığı bütün önlemlere rağmen; özel teşebbüs kendisinden beklenen performansı gösterememiştir. Bunda temel iki etkenin rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nde Batılılara tanınan kapitülasyonların

¹⁰⁸ İnan, *İzmir İktisat Kongresi...*, s. 32-48.

¹⁰⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 153.

¹¹⁰ Başar, "Zavallı Misak-ı İktisadi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1 Haziran 1339 (1923), C.2, S.15, s. 33-35.

¹¹¹ Koraltürk, "17 Şubat – 4 Mart 1923, İzmir Türkiye İktisat Kongresi'nin Belgeleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.85, Şubat 2001, s. 25.

¹¹² Başar hatıralarında Mahmut Esat Bey'i şu cümleler ile tanımlamaktadır. "Bilgileri yüzeyde, tecrübeleri sıfır ve dünya görüşlerinden de geniş ölçüde yoksun olan bu gençlerden biri olan Mahmut Esat Bey, Batı taklitçiliği yapmak suretiyle Millî Hükümet'e hayli zararları dokunmuş olanların başında gelir" Koraltürk *Gazi Bana...*, s. 153,154.

Lozan Antlaşması'yla 1929 yılına kadar aynen devam etmesi, ikincisi ise 1929 yılında dünyada patlak veren ekonomik krizdir¹¹³.

2. 1. 2. İstanbul – Ankara Çekişmesi ve Ahmet Hamdi

Gerek MTTB'nin tüzüğü gerekse İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar İstanbul tüccarının Ankara Hükümeti'nden beklentisinin bir hayli yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu beklentilerinde de pek haksız oldukları savunulamaz. Yıllardan beri ülkenin en fazla gelir getiren kaynakları üzerinde ya bir yabancı şirket ya da Osmanlı tebaası olan bir azınlık oturur vaziyettedir. Yabancı şirketler temsilcilerini dahi azınlıklardan seçmektedir. Bu organizasyon içinde Türklere düşen görev sadece ağır şartlarda işçilik yapabilmektir. Millî Mücadele'nin kazanılması ile birlikte ticari alanda da millî bir revizyonun beklenmesi gayet normal gözükmektedir. İstanbul tüccarı, yabancı sermayenin ülkeden çıkarılmasını değil, azınlıkların ticaretteki etkilerinin kırılmasını ve yabancı şirketlerin temsilciliklerinin Türklerin eline geçmesini istemektedir.

Fakat işler MTTB'nin beklediği gibi gelişmemektedir. İzmir İktisat Kongresi öncesinde Ankara'dan umdukları iyi haberleri alamamaktadırlar. Olaya tüccar gözü ile bakan MTTB'nin ihmal ettiği nokta Millî Mücadele'nin tam olarak nihayete ermemiş olmasıdır. Silahlı mücadeleyi kazanmış olan Ankara Hükümeti siyasi alanda da kendisini dünyaya tanıtmaya gayreti içerisindeydi. Lozan görüşmeleri gayet sıkıntılı bir şekilde devam etmektedir. Musul, kapitülasyonlar, yabancı sermayenin ülke içindeki durumu gibi meseleler Lozan'da görüşmelere ara verilmesine dahi sebep olmuştur.

Yeni kurulmuş bir devletin uluslararası arenada karşılaşacağı en büyük sıkıntı, diğer ülkelerin güvenini ve saygısını kazanmaktır. Doğal olarak Ankara Hükümeti de Lozan boyunca hem haklarını savunmak hem de diğer devletlerin gözünde itibarını ve güvenilirliğini ispatlamak çabası içerisindeydi. Bu çabayı da en kolay gösterme yolu, ülkemizde bulunan ve diğer devletlerin iktisadi temsilcilikleri diyebileceğimiz yabancı sermayeli şirketlerin güvende olduğu mesajını karşı tarafa vermektir¹¹⁴. Ankara da elinden geldiğince bu mesajı diğer devletlere vermeye çalışmıştır.

Millî Mücadele'nin silahlı mücadele evresi sonunda Ankara'da trafik gayet yoğundur. Yabancı sermayeli şirketler imtiyazlarının devamını sağlamak için yeni hükümet ile görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya akın etmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı da bunların çoğu olumlu yanıtlar almaktadır. Bu yanıtlar şirketleri memnun ederken MTTB ve Ahmet Hamdi'de

¹¹³ Hüseyin Akyıldız, Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2004, C.9, S.1, s. 47,48.

¹¹⁴ Mahmut Esat Bey, yabancı sermayenin ülkede güvende olduğu konusunda verdiği demeç için bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s.17.

de ciddi bir huzursuzluğun baş göstermesine sebep olmuştur. Hükümet tarafından himaye edilmek, hükümete iktisadi alanda yol gösterici olmak isteklerini hem tüzüğüne almış hem de millî bir iktisat istediğini İzmir Kongresi'nde dile getirmiş olan Birlik, Ankara'nın bu tutumu karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Yaşanan hayal kırıklığı MTTB'nin küsüp bir kenara çekilmesine neden olmamıştır. Basın yoluyla hükümetin yabancı şirketlere karşı güttüğü iktisadi politika şiddetle eleştirilmiştir. Tabi ki bu eleştirilerin en sertleri yine Ahmet Hamdi'nin kaleminden çıkmıştır¹¹⁵. Ahmet Hamdi'nin makaleleri incelendiğinde herhangi bir şeyden çekinmeden, eleştirilerini sert bir dille kaleme aldığı gözlenmektedir.

MTTB'nin Ankara'nın iktisat politikaları hakkında yaptığı eleştiriler Chester Projesi'nin hükümet tarafından onaylanması ile doruğa çıkmıştır. Zira Chester Projesi, İstanbul tüccarının hayallerinin tamamen yıkılması manasına gelmektedir. Bu projenin hükümet ve İstanbul tüccarı üzerinde yaptığı etkilerden bahsetmeden önce projenin tarihî gelişim süreci hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanısındayız.

Chester'in ilk teşebbüsünü Osmanlı döneminde yapmış fakat başarı sağlayamamıştır¹¹⁶. Millî Mücadele Döneminde yeniden projesini hayata geçirmek için harekete geçmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi uluslararası alanda saygınlık kazanmak ve güvenilir olduğunu ispat etmek endişesi içerisinde olan hükümet bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye gelmesine sıcak bakmaktadır. Özellikle bu sermayenin Amerika'dan gelmesi daha da iyi karşılandığının söylenmesi yanlış olmasa gerekir. Bunun en büyük sebebi, Amerika'nın coğrafi uzaklığı nedeniyle ülkeyi bir sömürge hâline getiremeyeceğinin düşünülmesi ve diğer Avrupalı devletlere karşı mücadele devam ettiği hâlde Amerika ile herhangi bir husumetin yaşanmamış olması denilebilir.

Millî Mücadele'nin kesin bir zafer ile sonuçlanmasından sonra, "The Ottoman-American Development Company"¹¹⁷, yeniden ortaya çıkmıştır. Kasım 1922'de Amiral Chester'in oğlu A. Chester ve A. Kennedy, Ankara'ya gelmişlerdir. Bu şirket ile Ankara'nın Bayındırlık Bakanlığı arasında pazarlıklar başlamış ve hazırlanan sözleşmeler Ocak 1923'de, onay için Büyük

¹¹⁵ Başar, *Ankara'da Şirketlerin Kazandığı Zafer*", Türkiye İktisat Mecmuası, S.18, 28 Haziran 1923, s. 85,86.

¹¹⁶ Chester Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Bülent Can, Bilmez Bülent Can, *Demiryolunda Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, Rahmi Doğanay, Erdal Açıkşes, *Yüzyıllık Amerikan Rüyası Chester Projesi*, Elazığ, 2010.

¹¹⁷ Bu şirket, 1909 yılında Osmanlı Devleti'nden hemen hemen aynı güzergâhın demiryolu imtiyazını almaya çalışan Amiral Chester tarafından, 600.000 dolar sermaye ile kurulmuştur. 1909 girişimi başarısız olması üzerine 1913'te faaliyetlerin son vermiştir. Lester H. Brune,, Richard Dean Burns, *Chronological History of U.S. Foreign Relations*, NewYor, 2003, Vol. I (1607-1932), s. 341. Kapatılan şirket imtiyazı tekrar alabilmek için Chester önderliğinden yeniden kurulmuştur.

Millet Meclisine sunulmuştur. Meclis komisyonlarınca yapılan birtakım değişikliklerden sonra, sözleşmeler 8 Nisan 1923’de Mecliste görüşülmüş, bir gün sonra yapılan oylamayla da imzalanan sözleşmeler çıkarılan kanunla onaylanmıştır¹¹⁸.

Chester Projesi, sadece demir yolu yapma ve bu yol etrafındaki madenleri işletmeyle alakalı değildir. Projenin diğer bir aşaması ülkeye tarım araç gereçleri satma işidir. 12 Mart 1923 tarihinde, İktisat Vekâleti ile Chester Grubunun imzaladığı anlaşmaya göre; şirket, azami üç ay içinde 2.600.000 liralık tarım araç ve gereci getirecektir. Bunlar çiftçiye taksitlerle satılacaktır. Fiyatlar ve taksit süreleri şirket ve bakanlık tarafından tayin edilmiş olan bir kurul tarafından belirlenecektir. İlk yıl içinde, ikisi seyyar olmak üzere, toplam on iki atölye açılacaktır. Atölyelerin açılacağı yerler Bakanlık tarafından belirlenecektir. Ayrıca yurdun birçok yerinde satış şubeleri açılacaktır. Tüm işlemler, yeni kurulacak bir Türk-Amerikan şirketi tarafından uygulanacak, şirketin sermayesinin %40’ı Türk olursa şirket Türk tabiiyetine geçecek, aksi hâlde kavanin ve nizamatomıza riayetkâr bulunmak suretiyle Amerikan tabiiyeti muhafaza edilecektir. Ziraat Bankası, altı yıl için, şirketten her yıl en az 400.000 liralık alım yapmayı garanti etmektedir. Fakat şirketin satışı üç sene zarfında üç milyon liraya baliğ olursa banka teminatından kurtulmuş olacaktır¹¹⁹. Bu durum Chester şirketinin rekabet gücünü büyük ölçüde arttırmış hatta rakipsiz kılmıştır.

Anlaşmanın içeriği incelendiğinde İstanbul tücarının hoşnutsuz olma konusunda haksız olmadığı görülmektedir. Ahmet Hamdi, anlaşmanın tekel oluşturmasından endişe etmiştir. Metinde böyle bir ibare olmamasına rağmen, bu şirket dışında dışarıdan ziraat aleti getiren kişiler satış yapamayacaktır. Zira devletin verdiği 400.000 liralık garanti, şirket harici tüccarların rekabet gücünü kırarak ve bu tüccarları saf dışı bırakacaktır¹²⁰. Ahmet Hamdi Başar, yıllar sonra yayınladığı hatıralarında bu şirket ile imzalanan anlaşmayı *soygunculuk* olarak nitelemiştir¹²¹. Projenin hayata geçmesi durumunda şirketin ciddi kârlar elde edeceği açıktır. Fakat Başar’ın kastettiği derecede bir soygunculuk olup olmadığı tartışılabilir bir durumdur.

MTTB’nin çabaları sonucu değiştirmemiştir fakat Lozan’da Musul ve Kerkük’ün sınırlarımız dışında kalması şirketin planlarını altüst etmiştir. Demir yolu ve tarım aleti projelerini, bölgenin petrol yataklarına hâkim olmak amacıyla geliştiren şirket, en büyük petrol yataklarının sınırlarımız dışında

¹¹⁸ Tezel, “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1970, C. 25, S. 4, s. 294.

¹¹⁹ Bilmez Bülent Can, *Demiryolunda Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 266.

¹²⁰ Başar, “Alet-i Ziraiye Celbi Hakkında Mukavele”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1923’ten nakleden, Gürses, *age*, s. 70,71.

¹²¹ Başar, “Hatıralar”, *BD*, S.56, 1966, s.57.

kalması üzerine projelerinden vazgeçmiştir¹²². Bu durum projenin asıl amacının petrol olduğunu göstermektedir. Yani şirket tarım aletleri konusunda Türkiye’de tekel oluşturması birinci önceliği değildir.

Chester haricinde yabancı şirketlerde Osmanlıdan kalma imtiyazlarını yenilemek derdine düşmüşlerdir. MTTB, yabancı sermayenin gördüğü ilgiyi basın yoluyla ciddi biçimde eleştirmiştir. Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat Mecmuası’nda bu konu ile ilgili olarak bir makale yayınlamıştır. *Ankara’da Şirketlerin Kazandığı Zafer* başlıklı makalesinde, yabancı sermayeli işletmelerin millileştirilmesi şöyle dursun, eskisinden daha kolay bir şekilde ve daha yüksek fiyatlara imtiyazlarını Ankara hükümetine onaylattıkları iddia etmiştir¹²³. Ona göre yabancı şirketler Ankara Hükümeti’ni kandırmıştır. Bu kandırılmanın başlıca sorumluları ise, İstanbul’daki şirketler ve şirketlerin kârları hakkında bilgi sahibi olmadan karar veren kabine üyeleridir. Ahmet Hamdi, bu anlaşmalar imzalanırken, zaten kuruluş amacı millî hükümete yol göstermek olan, MTTB’nin görüşünün alınması gerektiğini savunmaktadır. Kendilerinin şirketler hakkında dosyalar hazırladığını dönemin Nafia Vekili ve Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey’e iletmiştir¹²⁴. Fakat bu görüşme gerçekleşinceye kadar anlaşmaların büyük bir bölümü imzalanmış bulunmaktadır. Zaten bu tarihten sonra da yabancı sermayenin ülkedeki yatırımı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1930 yılına kadar devam edecektir.

Millî olarak kurulan, Millî Mücadele’yi gerçekleştiren ve Millî bir devlet olarak yola devam etme arzusunda olan Ankara’nın iktisat politikasının da millî olması gerektiği, Ahmet Hamdi tarafından sürekli olarak dile getirilmiştir¹²⁵. Millî Mücadele sonunda hayal edilen millî ekonomi Başar ve arkadaşlarının istediği hızla gerçekleşmediği için eleştirilere maruz kalmıştır.

Görüldüğü üzere hükümet ile İstanbul tüccarı arasında ciddi bir çekişme söz konusudur. Aslında İstanbul, Millî Mücadele’den sonra devletin merkezi olarak devam etmeyi beklemektedir. Ankara’nın başkent olacağı haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu fikir pek çok kişi tarafından tartışılmıştır. Ahmet Hamdi, *Türkiye İktisat Mecmuası*’nda yazdığı bir makalede, şimdilik dahi olsa, İstanbul’un başkent olmaya uygun olmadığı görüşünü savunarak İstanbul tüccarı namına tercihin Ankara’dan yana kullanılmasına destek vermiştir. Bu makalede İstanbul, “*Anadolu’nun ithalat limanı, Garp sermayedar âlemiyle en büyük temas mahali*” olarak nitelendirilmiştir. Makalenin genelinde

¹²² Chester Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Can, age.

¹²³ Başar, “Ankara’da Şirketlerin Kazandığı Zafer”, *TİM*, No: 18, 28 Haziran 1339 (1923), s.86.

¹²⁴ Başar, *Hatıralar*, BD, S.56,1966, s.60.

¹²⁵ Ahmet Hamdi’nin bu konudaki makaleleri, “İktisatla Nasıl Uğraşıyoruz”, *TİM*, S.3, Mart, 1338 (1922), “Memleketimizin İktisadi Atisi ve İstiklali”, *T.İ.M.*, S.14, Nisan, 1339 (1923), “Müsbet ve Muayyen Bir Siyaset-i İktisadi”, *T.İ.M.*, S.19, 5 Temmuz 1339 (1923), “Yıkılan Binayı Yeniden ve Kendi Malzemelerimizle Yapmalıyız”, *T.İ.M.*, S.34, 12 Teşrinisani 1339 (1923),.

İstanbul'un içinde bulunduğu durum yerilmişse de bu işlerin düzelmesi durumunda başkentin tekrar İstanbul olması ve iktisadi alanda İstanbul'un liderliğinin devam etmesi görüşünün hâkim olduğu anlaşılmaktadır¹²⁶. Buna rağmen Ankara Hükümeti her alanda liderliğin Anadolu'da olmasını gerektiğini düşünmektedir. Siyasi merkez olarak Ankara belirlenirken, iktisadi olarak da İzmir merkez seçilmiş görünmektedir. İktisat kongresinin İzmir'de yapılması bu durumun ispatı niteliğindedir.

Ankara'nın İstanbul karşısında duyduğu güvensizlikten dolayı kendisinin egemenlik gücünü artırmak için beslediği bir sindirme duygusundan da söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu duygu kimi zaman İstanbul'a karşı olduğu görüntüsü de vermiştir. Hatta İstanbul'dan gelen kimi teklifler haksız bir biçimde eleştirilmiş ve itham edilmiştir¹²⁷.

Ankara'nın MTTB'nin şahsında İstanbul tüccarını işine karıştırmama çabalarına rağmen Birliğin umumi kâtibi sıfatıyla Ahmet Hamdi, Ankara'ya gidip gelmiş ve iktisadi alanda tespit ettiği boşluklar ve yanlışlıkları hükümete bildirmiştir¹²⁸. Çoğu zaman eleştirel düzeyde olan bu görüşmeler Ahmet Hamdi Başar'ın Ankara tarafından tanınmasına yol açmıştır.

2. 1. 3. İstanbul Ticaret Odasının Millîleştirilmesi

Osmanlı Döneminde özellikle ticaret alanında azınlıkların hâkim olduğundan bahsetmiştik. Bu hâkimiyet, ticaret hayatında olduğu gibi yönetim alanında da bariz bir şekilde görülmektedir. Millî Mücadele bittiğinde İstanbul Ticaret Odası¹²⁹ büyük ölçüde gayrimüslim Osmanlı tebaasının elinde bulunmaktadır. Yukarıda MTTB'nin kuruluş amaçlarından bahsederken gayrimüslim tüccarların yerini almayı hedeflediklerinden bahsetmiştik. Kuruluş amacına uygun olarak birlik İTO'yu millîleştirmek için harekete geçmiştir.

Oda ile ilgili ilk şikâyetler İzmir İktisat Kongresi'ne gitmeden önce başlamıştır. İTO hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporun ilk maddesinde ticaret odası faal olmamakla itham edilmektedir. Rapora göre, oda en sıkıntılı dönemlerde dahi harekete geçmemiştir. Piyasa hakkında herhangi bir çalışma yapmadığı gibi piyasa ile ilgili malumata da sahip değildir. İşler bir nizam

¹²⁶ Başar, "Payitahtımız ve İstanbul Meselesi", *TİM*, S.21, Temmuz 1339 (1923).

¹²⁷ Koraltürk, "1920'lerde Ankara'nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul'un Tepkisi", *İstanbul Dergisi*, Ocak, 2001, S. 36, s. 101.

¹²⁸ Bunlar, Tütün inhisarı ve Kambiyo meselesidir. Tütün inhisarının kaldırılarak yerine bandrol usulünün getirilmesi MTB tarafından istenmektedir. Kambiyo meselesinde ise, kontrolünün sağlanması ve bir döviz santrali kurulması fikri hükümete bildirilmiştir. Ahmet Hamdi, Kambiyo Kanunu hazırlayan komisyona davet edilmiştir. Bu komisyonda çalışmalar yapan Ahmet Hamdi, hatıralarında bu kanunun kendisinin İstanbul'da hazırlayarak Ankara'ya beraberinde getirdiği kanun tasarısının aynısı olduğunu yazmaktadır. Koraltürk, . *Gazi Bana...*, s. 159-164.

¹²⁹ Bundan sonra İTO olarak anılacaktır.

üzerine işlememektedir. Yurt dışından odadan istenen yazılara zamanında cevap verilmemektedir. Oda herhangi bir neşriyat yapmamaktadır¹³⁰. Sonuç olarak odanın bu hareketsizliğinin iktisadi zararlara neden olduğu bu nedenle de ıslahının gerektiği görüşü ileri sürülmüştür.

Odanın eleştirildiği ikinci husus millî olmaması hatta millî olmaması için özellikle çalışılmasıdır. Rapora göre odanın millî olmaması Türk ticaretinin gelişmesi hususunda lazım olan inkişafın gerçekleşmemesinin en büyük nedenidir. Bu durum Türk ticaretine yapılmış en büyük suikast olarak gösterilmektedir. Odada üye olan ya da çalışan Ermeni ve Rumların bu suikastın başlıca müsebbibi olduğu dile getirilmektedir¹³¹. Son olarak odanın harice karşı itibardan ve güvenden mahrum olduğu eleştirilmiştir. Türk ticaretinin gelişmesi için haricte yapılması gereken muhaberatın odaya karşı haricte bir itimat olmaması nedeniyle¹³² İstanbul'da bulunan Ermeni istihbarat örgütleri ile yapılmaktadır. Bu durum Türk tüccarının mağdur olmasına sebep olmaktadır denilmektedir¹³³. Bütün bu durumların düzeltilmesi için alınması gereken tedbir olarak da oda azalarının hemen hepsinin istifa etmesi ve yerlerine yeni bir idare heyetin oluşturulmasının şart olduğu bildirilmektedir. Durumun düzeltilmesi için MTTB'nin gerekli çalışmaları yapabileceği de raporun sonunda yer almıştır¹³⁴. MTTB, bu iş için zaten hazırdır fakat işi resmî kanallardan izin alarak yürütmek amacındadır.

Raporların hükümete bildirilmesine ve telgraf ile verilecek kararın ivedileştirilmesine çalışılmasına rağmen hükümet bu konuda iktisat kongresi sonuna kadar herhangi bir tasarrufta bulunmamıştır. Odanın millileşmesi hususunda iş MTTB'ye bırakılmış görülmektedir.

¹³⁰ Bu dönemde oda neşriyatı düzenli işlememektedir. Bu durum hükümetin de dikkatini çekmektedir. 17 Nisan 1921 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım tarafından odayı şu telgraf çekilmiştir. *“Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası namına neşredilmekte olan gazetenin gerek mündericat ve gerek intizamı hakkında nazarı dikkati aliyelerini celbe lüzum görüyorum. Haftada bir neşredileceği kabında muharrer olan bu gazete iki buçuk ay tehhürlerle çıkarıldığı gibi mündericati da ticareti Osmaniyeyi alaka ve menfaatdar edecek şekilde değildir. Sın nüshasında münderiç (Osmanlı ricareti) ünvanlı makalede dahi müfit bir tedbir tavsiye edilmedikten başka Osmanlı tüccarının rencide edecek mukayeselere girişilmektedir. Dersaadeteki ecnebi Ticaret Odalarının neşretmekte oldukları mükemmel mecmualara karşı oda gazetesinin bir derece olsun ıslahı çaresinin taharrisi tavsiye olunur.”* Hakkı Nezihî, *50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1932, s. 230,231.

¹³¹ Ökçün, *Türk İktisat Kongresi...*, s. 96,97

¹³² 25 Ocak 1921 tarihinde, Ticaret Müdürü Umumisi imzasıyla odaya şu telgraf çekilmiştir: *“Dersaadet Ticaret Odasından gönderilen tezakir ve evrak ekseriyat tarih sevklerinden beş on gün sonra yürüt ediyor. Ezcümle 5 Kanunusani 337 tarih ve 7 numaralı tezkire 23 Kanunusani 337 tarihinde yürüt eylemiştir. İcap edenlere tenbih ve ihtar edilmesi temenni olunur efendim.”* Hakkı Nezihî, *age*, s. 232.

¹³³ Ökçün, *Türk İktisat Kongresi...*, s. 97.

¹³⁴ Ökçün, *Türk İktisat Kongresi...*, s. 99,100. Raporun tam metni için bkz. *age.*, s. 94-100.

MTTB delegeleri İzmir İktisat Kongresi sırasında hükümet temsilcileri ile görüşmelerinde umduklarını bulamamalarına rağmen, isteklerinin neredeyse tamamını kongrede kabul ettirmeleri kendilerine cesaret vermiştir. Bu cesaret ile İstanbul'a geldikten sonra İTO'yu millileştirmek için çalışmalara başlamışlardır.

Ahmet Hamdi, millileşme öncesi İTO'yu şu şekilde tarif etmektedir:

“İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mütareke senelerinde büsbütün yabancılaşmış ve bir sömürge odası halini almıştı. Başkâtibi Zaven Efendi adıyla bir Ermeni; muhaberat bile Fransızca, Bütçesi yılda 12 bin lira; daha fazlaya da ihtiyaç yok. Ticaret Odası'nın ancak ithal ve ihraç ettikleri mallar için menşe şahadetnamesi gibi evrak almaya mecbur olan tüccar kayıtlı. Bunlardan çoğu Türk değil.”¹³⁵

MTTB'nin bütün gayretlerine rağmen hükümetin desteği olmadan odanın millileşmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Birlik, hükümetin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu destek arayışı, kolay bir şekilde hedefe ulaşmamıştır. Ağır bir savaştan çıkmış olmanın yanında eleman eksikliği ile de boğuşan Ankara'da halledilmesi gereken pek çok iş vardır. Bu durum, odanın millileşmesi için gereken teşebbüsün gecikmesine sebep olmuştur. Ahmet Hamdi, hatıralarında sorunun üstesinden gelme yolu olarak arkadaşı, Ticaret Umum Müdürü Vehbi Sarıdal'ın yardımını göstermektedir. Vehbi Bey, oda meclisinin feshedildiğini ve seçimlerin tekrarlanacağını bildiren yazıyı yazmış ve vekil adına kendisi imzalamıştır. Ayrıca oda nizamnamesine göre yeni oluşturulacak idare heyetine 10 kişi de hükümet tarafından seçilebilmektedir. Vehbi Bey, yazıyı yazmakla kalmamış MTTB'nin kendisine verdiği 10 kişilik listeyi vekâletin seçimi olarak yazıya eklemiştir¹³⁶. Vehbi Bey'in yazısı Ankara Hükümeti namına 29 Ağustos 1923'te İstanbul Umur-u Ticariye dairesine gönderilmiştir. Oda meclisinin feshedildiğini, seçimlerin tekrarlanacağını bildirmiştir¹³⁷. Böylece MTTB amacına ulaşmıştır.

6 Eylül 1923 tarihinde seçimler yenilenmiştir. Yenilenen seçimler ile birlikte İTO tamamen millî bir kimliğe kavuşmuştur. Bu seçimler sonucunda İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsnü Bey, Kibar Sarım Bey, Hamdi Bey, Macit Karakaş Bey, Ekrem Bey, Potamos zade Haydar Bey, Hacızade Mehmet Mesut Bey, Hüseyin Münir Bey, Hacı Recep Bey, Hüsnüzade Şinasi Bey, Habibzade Ziya Bey, Sezai Ömer Bey, Şahinzade Hasan Tahsin Bey, Sofuzade Sûdi Bey, Ziya Molla Bey, Avundukzade Üzeyir Bey, Ali Çavuşzade Hamdi Bey, Kırzade Şavkı Bey, Giritli Hüseyin Nafi Bey, Mustafa Şükrü Bey, Rifat Kamil Bey, Nemlizade Mithat Bey, Velizade Mustafa Faik Bey, oda riyaset heyetine

¹³⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 166.

¹³⁶ Ahmet Hamdi bu iş yaparken Vehbi Bey ile olan arkadaşlıklarını kullandığından bahsetmektedir. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 168.

¹³⁷ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet Raporu*, Eylül 1923 – Mayıs 1926'dan nakleden Gürses, *age*, s. 57.

seçilmişlerdir. 8 Eylül 1923 tarihinde yapılan toplantıda İbrahim Paşazade Hüseyin Bey 16 oy ile başkanlığa getirilmiştir¹³⁸.

Ahmet Hamdi Bey, 14 Ekim 1923 tarihinde, Ticaret Odası gazete müdürü ve başmuharriri olarak görevlendirilmiştir¹³⁹. MTTB oda neşriyatı ve neşriyatın içeriği meselesi üzerinde önemle durmuş ve eski yönetimi bu konuda eleştirmiştir. Odanın millileşmesi ile birlikte neşriyatın canlandırılması ve Türk tüccarına faydalı hâle gelebilmesi için çaba sarf ettiği açıktır¹⁴⁰. Geçmişte yayıncılık tecrübesi olan, dergi ve gazetelerde yazılar yazmayı seven Ahmet Hamdi'nin oda gazetesinin başına getirilmesi isabetli bir karar olarak gözükmektedir.

Oda yönetiminin değişmesi çalışmalar üzerinde de ciddi bir etki göstermiştir. Bütün kayıtlar düzenli tutulmaya ve neşriyatlar vaktinde ve amaca uygun olarak yapılmaya başlamıştır. Millileşmiş oda, bununla yetinmemiş ve iktisadi hayatı tectik etmek ve canlandırmak için önlemler alma çabası içerisine girmiştir. Bu çalışmalarından da müspet sonuçlar almıştır. Başlıca ilgilenilen ve tedbir alınan meseleler, Türk vapurcularının yabancı vapurculara karşı himaye edilmesi, Reji usulünün kaldırılması hususunda Samsun Ticaret Odasına destek verilerek TBMM'ye telgraf çekilmesi, Reji usulü yerine uygulanabilecek usuller hakkında yabancı devletlerde incelemelerde bulunulması, hamal olmadığı hâlde hamallar üzerinden para kazanan hamal gediklerinin ilgası, broşür ve kartpostallar bastırılarak bunların yabancı ticaret odalarına yollanması ve bu sayede Türk ticaretinin geliştirilmeye çalışılması, Türk ihracat ürünlerini tanıtılması için sergiler açılmasıdır¹⁴¹. Bu çalışmalar göz önüne alındığında yeni yönetimin odayı tam olarak faaliyete geçirdiği ve sıkı bir çalışma içerisine girdiği görülmektedir.

Bu çalışmalardan en önemlisi İstanbul'un iktisadi meselelerinin tetkikidir. 11 Ocak 1924 yılında Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi Bey (Okyar) bir mektup göndermiş ve komisyon kurularak İstanbul'un iktisadi meselelerinin tetkikini istemiştir. 27 Ocakta kurulmuş olan komisyon İstanbul'un iktisadi hayatını tetkik ederek ileride yapılacak iktisadi çalışmalar için önemli bilgilere ulaşmıştır¹⁴². Komisyon çalışması sonunda bir rapor hazırlamıştır. Çeşitli meslek guruplarından 104 kişi ile yapılan mülakat sonunda hazırlanan rapora göre, İstanbul'un ticari hayatının çok zor bir durumda olduğu görülmüştür. Türklerin ticaret ile uğraşmak istememeleri

¹³⁸ Hakki Nezihî, *age.*, s. 263.

¹³⁹ Hakki Nezihî, *age.*, s. 271.

¹⁴⁰ Ahmet Hamdi Başar hatıralarında İTO'daki işini çok fazla önemseydiğini ve bütün gücünü buraya harcadığını anlatmaktadır. Hatta bu sıkı çalışma nedeniyle MTTB'nin katib-i umumiliğini bıraktığını ve bunun büyük bir hata olduğundan bahsetmektedir. Koraltık, *Gazi Bana...*, s. 171.

¹⁴¹ Hakki Nezihî, *age.*, s. 282-285.

¹⁴² Hakki Nezihî, *age.*, s. 283.

haricinde yönetici dahi olarak kendilerine herhangi bir alanda rastlanmadığı tespit edilmiştir¹⁴³. Özet olarak İstanbul, ticaretin geri, sanayinin neredeyse hiç yok, muhaberatın ise ilkel şartlarda yapıldığı eski bir başkent olarak göze çarpmaktadır.

İTO'nun millileştikten sonra yaptığı faaliyetleri detaylı bir şekilde incelemek çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için bu konularda fazlaca tafsilata girmemeyi uygun görüyoruz. Fakat Ahmet Hamdi Başar'ın bizzat içinde bulunduğu ve çalışmaları bizzat yürüttüğü tütün rejisi meselesinden bahsetmek gerektiği düşüncesindeyiz.

Millî Mücadele'nin ardından her alanda başlayan millileşmenin rejî alanında da yaşanması Türk tüccarı tarafından şiddetle arzu edilen bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Hâlihazırda rejî imtiyazına sahip olan şirketin imtiyaz süresi 1924 yılında dolmaktadır. Türk tüccarı, rejî imtiyazının başka bir şirkete verilmesini karşıdır. Devletin de bu işe müdahale etmesini istemeyen tüccar bandrol sistemine geçilmesini istemektedir. Bu konu ile ilgili olarak İTO'ya ilk müracaat Samsun Ticaret Odası'ndan gelmiştir. Oda, Ankara'ya rejînin kaldırılması için müracaat etmiş ve İTO'nun da kendisini desteklemesini istemiştir. İTO bu isteği olumlu karşılayarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ve İktisat Vekâleti'ne telgraf çekmeye karar vermiştir. Bir heyet oluşturularak yabancı ülkelerde bu işin nasıl yürüdüğü araştırılmaya başlanmıştır¹⁴⁴. Devlet, bandrol sistemine temkinli yaklaşmış ve daha sonra her hangi bir sorun çıkarmayacağından emin olmak istemiştir.

Aslında rejî meselesi ilk olarak İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme gelmiştir. MTTB rejî ile ilgili olan teklifini kongreye kabul ettirmeyi başarmıştır¹⁴⁵. Fakat İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların uygulanmaması İTO'nun bu konuda tekrar harekete geçmesine neden olmuştur. Özellikle Ahmet Hamdi oda mecmuasının başında olması nedeniyle bu konuyla yakından ilgilenmiş ve yazılıyla bandrol sistemini desteklemiştir.

İTO'nun bu çabalarının rejî imtiyazının yenilenmesi için yeterli olmadığı görülmektedir. Ankara rejî şirketleriyle görüşmeler yapmış ve bir anlaşmaya varılmıştır. 18 Kasım 1923 tarihinde varılan bu anlaşma TBMM'ye tasdik için gönderilmiştir¹⁴⁶. Oda, bu durumu öğrenince bütün gücü ile harekete geçmiştir. Tütün tüccarı toplanarak bir grup kurulmuş ve İbrahim Paşazade Hüseyin Bey bu grubun başkanlığına getirilmiştir. Gerek grubun baskısı, gerekse milletvekilleri arasından İstanbul tüccarını tutan kişilerin yardımı ile

¹⁴³ Raporun tam metni için bkz. *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Olunan Rapor, 29 Kanun-u sani 134 -1924 _ 26 Teşrin-i sani 134-1924*, İstanbul, 1341.

¹⁴⁴ Hakkı Nezihî, *age.*, s. 282.

¹⁴⁵ İnan, *İzmir İktisat Kongresi...*, s. 32-48.

¹⁴⁶ BCA., Yer No: 8.40..10, Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya No: 210/20 Sayı: 30, Tarih: 18.11.1923.

anlaşmanın görüşüldüğü bütçe encümeni Tütüncüler Grubundan temsilcileri dinlemeye razı olmuştur. Ahmet Hamdi Başar, bu davete arkadaşı Kazım Ziya ile birlikte katılmıştır. Başar burada Maliye Vekili Abudlhalik (Renda) Bey ile konuşup onu ikna etmeye çalışmıştır. Başarılı olamamasına rağmen komisyondaki diğer üyeleri ikna etmeyi başarmış ve inhisarın kaldırılması kararının alınmasına vesile olmuştur¹⁴⁷.

Ahmet Hamdi'nin bu çalışmalarına rağmen reji meselesi tamamen gündemden çıkmamıştır. Hükümetin daha fazla kâr teklif eden bir şirketle anlaşmak üzere olduğu söylentileri yayılmaya başlamıştır. Tütün rejisi meselesinin tamamen gündemden çıkmadığının anlaşılması üzerine İTO ve Ahmet Hamdi Başar, tekrar işe koyulmuşlardır. Başar, ilk olarak *Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri* adında bir kitap yazarak, Tütüncüler Zümresi Heyeti Umumiyesi adına yayınlamıştır.¹⁴⁸ Daha sonra *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*'nda¹⁴⁹ tütün rejisi aleyhine yazılar yayınlanmaya başlamıştır.

Hükümet, tütün rejisini kaldırmaya karar vermiştir. Fakat rejinin yerini alacak usul henüz bulunabilmiş değildir. Bunun için bir araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Bulgaristan'da uygulanmakta olan bandrol sistemi İTO'nun istediği bir sistemdir. Hükümet de Bulgaristan'a bu sistemi tetkik için Adil Bey isimli bir şahsı göndermiştir. Adil Bey'in Bulgaristan incelemesinden sonra verdiği karar bandrol siteminin aleyhine olmuştur. Adil Bey reji inhisarının devamı yönünde görüş belirtmiştir. Ahmet Hamdi, Adil Bey'in tütüncülükle hiçbir alakası olmadığını savunarak, kendisine bandrol usulünü tetkik görevi değil, bandrol usulü hakkında olumsuz rapor verme görevi verildiğini iddia etmiştir. Ayrıca raporunun yayınlanmamış olması da eleştiri konusu olmuştur. Ahmet Hamdi, raporun yayınlanarak bandrol sitemi hakkındaki olumsuz tetkikatın bütün kamuoyu ile paylaşılması taraftarıdır. Ahmet Hamdi, bandrol usulünden vazgeçilip, inhisar usulüne geri dönüyor olmasını ise şiddetle eleştirmiştir. Şirketin isminin değiştirilmesinin reji usulünü değiştirmeyeceğini bu nedenle sistemin kökten değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İnhisar usulünde ısrar edilmesinin sebebinin maliye vekilinin şiddetli isteği olduğunu da ileri süren Başar, bunun sebebinin ise hazineye sağlanacak gelir olarak göstermektedir¹⁵⁰. Maliye vekilini ikna etme yolunu ise bandrol usulünün hazineye daha çok varidat getireceğinin vekile izahı olarak göstermektedir.

Başar, başka bir yazısında inhisar sistemi ile bandrol sistemini karşılaştırmıştır. Bu yazısında inhisar sitemini savunanların iddialarını inceleyerek iddialara birer birer cevap vermiştir. Ayrıca devletin görevlerini de sorgulamıştır. Ahmet Hamdi, Bandrol sisteminin inhisar sistemine göre daha

¹⁴⁷ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s.174.

¹⁴⁸ *Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri*, Yeni Matbaa, İstanbul, Teşrinisani 1340.

¹⁴⁹ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası bundan sonra İTSOM olarak anılacaktır.

¹⁵⁰ Başar, "Tütün ve Reji Meselesi", *İTSOM*, Sene: 40, Teşrinisani 1340 (Ekim, 1924), No: 11, s. 523-525.

fazla gelir getireceğini düşünmektedir. Hükümetin karlı bir iş diyerek tütün işine el atmasının manasız olduğunu belirtmiş, eğer devletin böyle bir düşüncesi varsa, pamuk, buğday, ekmek, elbise, ayakkabı gibi sektörler de girmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, devletin bu sektörler girmesi ne kadar manasızsa, tütün meselesinde inhisar sistemini uygulaması da en az o kadar manasız görünmektedir. Devlet, fabrikatörler ve tüccarların karlarına göz dikmemelidir¹⁵¹. Bu fikir Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi devletçilik fikrinin temel taşıdır.

İnhisarçıların ikinci olarak ileri sürdükleri bandrol usulünün kaçakçılığa sebep olacağı düşüncesi de Ahmet Hamdi tarafından bu yazıda reddedilmiştir. İnhisar usulünün başlangıçta kaçakçılığı bir müddet dizginleyebileceği fakat daha sonra kaçakçılığın eskisinden daha fazla bir şekilde ortaya çıkacağını savunmuştur. Zira ona göre inhisar usulü kaçakçılığa en müsait sistemdir. Bandrol sisteminde ise başlangıçta kaçakçılık çok olmuş olsa bile sistemin tam oturması ile kaçakçılığın tamamen ortadan kalkacağını iddia etmektedir¹⁵².

İnhisar sistemini savunanların bandrol sistemi için ileri sürdükleri bir diğer iddia tröstlerin oluşmasıdır. Onlara göre bandrol sisteminin yürürlüğe girmesi ile birlikte başta eski imtiyaz sahibi reji şirketi olmak üzere pek çok Amerika merkezli şirket bir araya gelecekler ve tröstler oluşturarak tütüne hâkim olacaklardır. Ahmet Hamdi, bu iddiayı da iddiacıların bilgisizliğine bağlamaktadır. Ona göre yurt dışında alıcı çok olduğu için bir tröst kurulma imkânı yoktur. Tröstün iç piyasada kurulması da imkânsız görünmektedir. Ülkede 60 milyon kilo tütün üretilmektedir. Üretimin 50 milyon tonu da ihraç edilmektedir. Yani iç piyasa fiyatları dış piyasadaki alım durumuna göre düzenlenmektedir. Bu yüzden tröstlerin tütünü alıp üzerine kâr koyarak satması mümkün değildir. Bandrol usulünün uygulandığı ülkeleri de örnek gösteren Ahmet Hamdi, bu ülkelerde alıcının azalması diye bir şey olmadığını hatta tütün alıcısının git gide fazlaştığını söylemektedir. Oysa inhisar usulünde alıcı tektir. Başar, bandrol meselesinin ülkenin millî koşullarına da uyduğu görüşündedir¹⁵³. Ona göre, hem daha fazla kâr getirecek hem de ülkenin millî koşullarına hiçbir şekilde zarar vermeyecektir. Bu sebeple bandrol sistemi bir an önce kabul edilmelidir.

İTO tütün meselesi üzerinde büyük bir ciddiyetle durmuştur. Reji yerine düşünülen inhisarı savunan İktisat Vekili Albühâlik Bey ile polemige girmekten dahi çekinmemişlerdir. İTSOM'da yayınlanan makaleler ve Ahmet Hamdi Başar tarafından yayınlanan *Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri* adlı kitap haricinde Hüseyin Hüsnü Bey tarafından da bir kitap yayınlanmıştır¹⁵⁴.

¹⁵¹ Başar, "Tütünde İnhisarı Nasıl Müdafaa Ediyorlar?", İTSOM, Sene: 40, Teşrinisani – Kanunuevvel, 1340 (Kasım-Aralık 1924), No: 12, s. 574.

¹⁵² Başar, "Tütün İnhisarı...", s. 574.

¹⁵³ Başar, "Tütün İnhisarı...", s. 575.

¹⁵⁴ Hüseyin Hüsnü, *İnhisarçıların İddialarına Cevap*, İstanbul, 1340.

İnhisarçıların İddialarına Cevap adını taşıyan kitap -isminden de anlaşılacağı gibi- inhisarcılar tarafından bandrol usulü hakkında ortaya atılan iddialara cevap vermektedir.

İTO'nun bütün çabalarına rağmen, 26 Şubat 1925 tarihinde TBMM'ye 558 sayılı Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanun teklif edilmiştir. Bu kanun ile tütün inhisarı 1925 sonuna kadar devlete kalmıştır. 8 Şubat 1926 tarihinde 1930 mali yılı sonuna kadar uzatılan inhisar, bu yıl sonunda süre tanınmadan devlete bırakılmıştır¹⁵⁵. Ahmet Hamdi, İTO adına yürüttüğü bu mücadelede başarı sağlayamamıştır.

Chester ve tütün rejisi meselesinde İTO, Ankara Hükümeti'ne karşı ciddi bir muhalefet yürütmüştür. Politikalar ve politikaların uygulayıcılarını odanın yayın organında sözünü çekmeden eleştirmiştir. Bu durum hükümetin gözünden kaçmamıştır. Ankara Hükümeti odalar vasıtasıyla tüccarlar üzerinde nüfuz oluşturmaya çalışmıştır. 1925 yılında yapılan düzenleme ile odalara üye olma zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenleme İstanbul tüccarını rahatsız edici bir mahiyet taşımamaktadır. Zira kendileri zaten bu üyelik meselesinin zorunlu olmasını istemektedirler. Fakat İktisat Vekâleti'nin yaptığı bu düzenleme İstanbul'da odaların resmî birer müesseseye dönüştürülüyor olması olarak algılanmış ve ölçülü bir tepki gösterilmiştir¹⁵⁶.

2. 2. İş Adamı ve Bürokrat Ahmet Hamdi

Ahmet Hamdi Başar, Millî Mücadele'yi Osmanlı tebaasında milliyetçilik akımından en geç etkilenenlerin yani Türklerin yaptığını düşünmektedir. Yüzyıllar boyunca Osmanlıda azınlıklar ve yabancılar Türklere tercih edilmiştir. Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte artık Türklerin tüm alanda hâkim olduğu bir devletin kurulacağı ümidi bütün Türklerde hâkimdir. Yüzyıllardır yabancıların ve azınlıkların yaptığı kârlı işleri ancak uzaktan izleyebilen Türk tüccarı da bu ümide kapılmış Türk halkının bir parçasını oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Millî Mücadele sonrası oluşan yeni düzen içinde Türk tüccarı, iktisadi hayatta yerini almaya çalışmaktadır. Temelde arzuları millîleşen iktisat içinde millî burjuvazinin oluşturulmasıdır. Bu amaçla da ticari sahada çok kâr getiren işlere girmeye çalışmışlardır. Mücadeleleri sadece azınlık ve yabancı sermayeye karşı olmamış, yeri geldiğinde kârlı işleri devlete kaptırmamak için de çaba sarf etmişlerdir. Olaylara gayet organize bir biçimde yaklaşmışlar ve devlete zor anlar yaşatmışlardır..

¹⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumunun 2003, 2004, 2005 Yılları Eylem ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesi Raporu, Ankara, 2006, s. 2.

¹⁵⁶ Koraltürk, "1920'lerde Ankara'nın Sermaye...", s. 100.

2. 2. 1. Bağdat Demir Yolları Yönetim Kurulu Üyeliği

İstanbul tüccarları gerek İzmir İktisat Kongresi'ne katılmaları, gerek MTTB'nin faaliyetleri ve gerekse İTO'nun millileştirilmesi ile bizzat ilgilenmeleri sayesinde Ankara'nın dikkatini çeker duruma gelmişlerdir. Önceleri Ankara ile İstanbul arasında bazı çekişmeler yaşanmış olsa da ilerleyen dönemlerde bu anlaşmazlıklar ortadan kalkmış gibi gözükmektedir. Ankara, İTO nezdinde İstanbul tüccarını muhatap almaya başlamıştır. Bunun ilk somut kanıtı yukarıda da bahsettiğimiz gibi Fethi (Okyar) Bey'in İstanbul'un ticari hayatı ile ilgili olarak odadan istediği rapordur.

Bu çalışmalar yürütülürken Ahmet Hamdi de Ankara'nın gözüne çarpan simalardan biri olmuştur. MTTB'nin umumi kâtibi olmasının yanında İzmir İktisat Kongresi'nde de kâtib-i umumilik yapmıştır. Ayrıca İTO'nun millileşmesinin ardından oda mecmuasının başına geçmesi de tanınması için yeterli bir fırsat olmuştur. Savunduğu konularda yazdığı sert makaleler Ankara tarafından hoş karşılanmasa da bunları yazan kişi hakkında merak uyandırdığı kesindir. Ahmet Hamdi, yazılarının karşılığını ilk olarak, tütün rejisi meselesi hakkında görüşlerine başvurulmak üzere Ankara çağrılmasıyla almıştır.

Ankara'dan aldığı ikinci görev ise Anadolu Demir Yolları İdare Meclisi Üyeliği'dir¹⁵⁷. Hatıralarında böyle bir görevi beklemediğini, görev verilmesinin kendisi için sürpriz olduğu yazmaktadır. Görevlendirilmesini ise Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'e olan yakınlığına bağlamaktadır. Süleyman Sırrı Bey'in İstanbul'da Nafia Umum Müdürü iken Ahmet Hamdi, gazeteci sıfatıyla kendisiyle pek çok defa görüşme yapmıştır¹⁵⁸. Ayrıca Ahmet Hamdi, kaleme aldığı yazıların kendisinin göreve getirilmesi açısından en büyük etmenlerden biri olduğunu kesindir. Zira kendisinin demiryolları hakkında ne eğitimi, ne tecrübesi ne de bilgisi vardır.

Bu dönemde Anadolu Demir Yolları Umum Müdürü Behiç Bey'dir. Behiç Bey başkanlığındaki idare meclisi, imtiyazı Almanlardan geri alınmış olan Anadolu demir yollarını yönetmek üzere kurulmuştur. Behiç Bey başkanlığında yapılan gezilere Ahmet Hamdi de katılmış ve kendisinin tecrübelerinden fazlasıyla yararlanmıştı. Diğer taraftan demir yolları hakkında teknik bilgisi olmadığı için yalnızca idari konularda görüş beyan etmiştir. Bu konuda hatıralarında Emekli Sandığının kurulmasındaki payını şu şekilde anlatmıştır:

“Sorular teknik olmayınca bülbül kesilirdim. Umum Müdür Behiç Bey ve Daire reisleri en çok davalarını bana kabul ettirmek çabası içindeydiler. Ukalılığı da elden bıraktığım yok, teknik gerisinde ne kadar iş varsa hepsine aklım ererdi sanki!. İdare, memurlar

¹⁵⁷ B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 9.26..11, Dosya No: 156-10, Sayı: 534, Tarih: 19/05/1924.

¹⁵⁸ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 186.

arasında bir tasarruf sandığı kurmak istemiş, hatta bunun için İsviçre'den sigorta işlerinde mütehassıs birisini de getirmiş. Mütehassıs, eldeki bilgiye ve rakamlara dayanarak hesap yapmak mümkün değil demiş ve işin içinden çıkamamış.

... olmaz böyle şey. Verin bana dosyayı, bu işi tetkik edeyim, size çıkar bir yol bulayım. ... cehaletin cesaret demek olduğuna, bu kendime güven halimi düşündükçe daha çok inanıyorum. ... verdiler işi bana ... iş işten geçtiği için söylemekte sakınca yok, bu rakamları filan hepsini ben uydurdum. Bir hesaba dayandığımı söyleyemem.

...

*Bir an evvel tasarruf sandığının kurulmasını isteyen Umum Müdürlük, ortada dört başı mamur bir teklif görünce ona hemen katıldı ve Meclisin bir oturumunda Tasarruf Sandığı Nizamnamesi tasdik edilerek, kurulmuş oldu.*¹⁵⁹

Ahmet Hamdi'nin Behiç Bey'den öğrendiklerinin yanı sıra Anadolu Demiryolları Şirketinin nasıl işlediğini görmek gelecekteki fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Zira kendisi hayatının geri kalanında savunacağı iktisadi devletçilik modeline göre yönetilmekte olan bir şirketin idare meclisinde görev almaktadır. Bu şirketin bütçesi meclis onayından geçmemektedir. Umum müdürü başkanlığındaki idare meclisinin aldığı kararlar dâhilinde şirket yönetilmektedir. Ahmet Hamdi'ye göre şirketin düzgün işleminin en büyük nedeni budur. Fakat iktisadi devletçilik esasına göre yönetilen şirketin Umum Müdürü Behiç Bey ile Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in aralarının açılması her şeyi değiştirmiştir. Önce şirketin bütçesinin meclis onayından geçmesine karar verilmiş daha sonra da tamamen devlet idaresine geçmiştir. İdare Meclisinin merkezinin Ankara'ya taşınması üzerine Başar, görevinden ayrılmıştır¹⁶⁰. Ahmet Hamdi Başar'ın hatıralarından anlaşıldığına göre Behiç Bey'e karşı bir hayranlığının olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başar'ın daha sonra müdürlük görevini üstlendiği şirketlerde Behiç Bey modelini takip ettiği yargısında bulunmak yanlış olmasa gerektir.

2. 2. 2. Liman Şirketi Müdürlüğü

Millileşen Türkiye'de Türk tüccarların ilgisi sadece ulusal düzeydeki iktisadi meselelerle sınırlı kalmamıştır. Aralarında birlikler oluşturarak azınlıklardan ve yabancı sermayeden boşalan iktisadi alanları kendi şirketleriyle doldurmaya çalışmışlardır. Tabi ki bunu yaparken en büyük desteği de hükümetten görmektedirler. Tüccarların bu dönemdeki davranışları ve yayın hayatları incelendiğinde hükümetin kendilerine yardıma zorunlu olduğunu hissettikleri intibası uyanmaktadır. İttihat ve Terakki'den gelen bir

¹⁵⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 189-191.

¹⁶⁰ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 186-194.

alışkanlık sonucu tüccar “*Biz zaten sizin istediğiniz millî burjuvaziyi oluşturmaya çalışıyoruz. Siz de bize yardımcı olmalısınız.*” edası içerisinde görünmektedir.

İktisadi alanda millîleşme çabalarını bizzat yürüten tüccarlar en kârlı gördükleri alanlarda faaliyete geçmişlerdir. Kârlı alanlardan bir tanesi de İstanbul Liman’ı olarak göze çarpmaktadır. Ahmet Hamdi ya bu rantı fark ettiğinden ya da millîleşme meselesine kendisini fazlaca kaptırdığından İstanbul Limanı’nın millîleşmesi meselesine el atmıştır.

Ahmet Hamdi, hatıralarında Liman Şirketinin millîleşmesi ve Liman Şirketindeki faaliyetleri hakkında bir hayli bilgi vermektedir. Bu nedenle Liman Şirketi’nin millîleşmesi meselesini onun hatıralarını temel alarak incelemenin doğru olacağı kanaatine vardık.

Ticaret Odasının millîleşmesinin ardından gözler limana çevrilmiş durumdadır. Bu millîleştirme işi diğer millîleştirme işlerine göre daha farklı bir boyut taşımaktadır. Zira diğer işlerde elde edilen kârdan kat be kat daha fazla kârın elde edilmesi söz konusudur. Bu kârı ilk olarak tespit eden ve bir Türk acentenin kurulmasını öneren kişi MTTB’nin ikinci başkanı ve iki yabancı vapur kumpanyasının müşaviri olan Kazım Ziya Bey olmuştur. Ahmet Hamdi, bu teklif üzerine yaşadıkları tereddüdü ve daha sonrasını şu şekilde ifade etmektedir.

“Ne güç iş acentelik?... Nasıl başarırız bunu? Kazım Ziya müşavirlik ediyor ama acentelikten bir şey anlamaz. Bize memur olarak ya da pay vererek çalıştıracığımız adam bulmak mümkün diyordu. Nihayet aklımız yattı bu işe... Biz dört arkadaşlık: Kazım Ziya, ben, Cemal Hüsnü ve Cester Emin. Arslanlar ağzından lokma kopararak, milli davaya hizmet ederek para kazanmanın şevki ve zevki hepimizi sarmıştı. Günlerce aramızda toplandık. Nihayet 10 bin lira sermaye ile “Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi adında bir şirket kurmaya karar verdik ve bu şirkete Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in yakın akrabasından Cevdet Bey isminde birini de ortak aldık.”¹⁶¹

Görüldüğü gibi Ahmet Hamdi ve üç arkadaşı millîleşme gayelerinin yanında para kazanma arzusu ile de harekete geçmişlerdir. Kurdukları *Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketine* Cevdet Bey’i ortak etmelerinin sebebi ise Ankara’nın desteğini sağlamaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir.

Şirket kurulduktan sonra Ankara nezdinde çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda 14 Nisan 1925 tarihinde 618 numaralı Limanlar Kanunu çıkarılmıştır. 20 Nisan 1925 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren kanun’un 8. Maddesinde,

¹⁶¹ Başar, “Hatıralar”, S. 59, 1966, s. 56.

“Sermayesinden bir kısmını bütçesinden vererek limanlarda yükleme ve boşaltma ve su, kömür dağıtma işlerini tanzim için hisse senetleri nama muharrer her limanda birer anonim Türk şirketi meydana getirmeye Hükümet mezundur. İstanbul liman için 1341 senesi nihayetine kadar böyle bir şirketin teşkili mecburidir. Bugün bu işlerde çalışmakta olan merakibi bahriye sahipleri, işbu merakibe kesilecek kıymet üzerinden şirketlerin hisse senetlerine tercihan talip olmak hakkını haizdir. Ancak şirketlerin teşekkülünden itibaren altı ay içinde işbu haklarını istimal etmedikleri halde hakları sakıt olur. Şirketler mezkûr merakipte çalışan işçileri başkalarına tercihan işletmeye mecburdurlar. Mezkûr merakibin kıymetleri berri ve bahri ticaret odalarından birer aza ile ticaret müdürü ve liman reisi ve merakip sahipleri mümessilinden mürekkep beş kişilik bir heyet tarafından takdir olunur.”¹⁶²denilmektedir.

Kanun içerisindeki bu madde ile birlikte Ahmet Hamdi ve arkadaşları istediklerini fazlasıyla almışlardır. Zira bu Kanun sayesinde limanları işletecek şirketin Türk olması şartı getirilmiştir. Böylece yabancı şirketlerin rekabet olanağı ortadan kalkmıştır. Zaten Ahmet Hamdi de kendilerinin bu iş için en uygun kişiler olduğunu düşünmektedir.

Cemal Hüsnü Bey ve Emin Cester Bey’in dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in yakın arkadaşları, ayrıca diğer ortak olan Cevdet Bey’in de vekilin yakın akrabası olması şirketin şansını bariz ölçüde arttıracığı açıktır. Bu avantajlarını kullanmak isteyen şirket, hemen hükümete başvurarak İstanbul Limanı’nı işletmeye talip olduğunu bildirmiştir¹⁶³. Ahmet Hamdi Bey, işi şansa bırakmayarak ortaklarını özenle seçmiş ve Ankara’dan olumsuz bir karar çıkma şansını en aza indirmiştir.

Ahmet Hamdi Başar ve ortaklarının çok avantajlı bir durumu olduğu görünse de inhisarı ele geçirme yolundaki planları istedikleri gibi gitmemiştir. Kanun sayesinde yabancıların giremediği işe başka Türk şirketler talip olmuş ve sıkı bir rekabet başlamıştır. En önemli rakip İstanbul Mavna ve Salpuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi olmuştur. Mavnacılar tarafından kurulmuş olan bu şirket limandaki kârın farkında olduğu için bu inhisarı başka bir şirkete kaptırmak istememektedir. Fakat inhisarın kendilerinde olmadığı zamanlarda dahi oluşturdukları gedik sistemi nedeniyle halkın tepkisini çekmiş olmaları inhisarı tek başlarına almalarının önündeki bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Yakup Bey, durumun farkına varmış ve Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketine imtiyazı ortaklaşa almayı teklif etmiştir. Bunun üzerine devlet, kendisini temsil eden şirketlerin de katıldığı yeni bir şirket kurmaya karar vermiştir. Sonuç olarak Seyri Sefain İdaresi, Türkiye İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ve Mavnacılar ve Salpuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketinin katılımı ile *İstanbul*

¹⁶² Resmi Gazete, 20/04/1925, S. 95.

¹⁶³ Başar, “Hatıralar”, S. 59, 1966, s. 56.

Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi kurulmuş ve inhisar hakkı bu şirkete verilmiştir¹⁶⁴. Mavnacıların idare tecrübesinin olmaması, devlet kuruluşlarının ise şirkete yalnızca delege yollaması idare işinin Ahmet Hamdi ve ortakları üzerinde kalmasına neden olmuştur. Böylece liman inhisarını tamamen alamamasına rağmen kurulan şirketin yönetimini ele geçirmeyi başarmıştır.

Her kuruluşun 100 bin lira sermaye koyarak ortak olduğu şirketin kuruluşuna 9 Ağustos 1925'te karar verilmiş ve şirket 1 Eylül'de faaliyete geçmiştir¹⁶⁵. Şirketin nizamnamesinde¹⁶⁶ yapacağı işler maddeler halinde yazılmıştır. Birinci maddede; İstanbul Limanı'nda gemiler için tatlı su tevziyatı, gemilere tatlı su itası ve kömürde dâhil olduğu hâlde yolcu ağırlığı haricindeki bilumum tahmil ve tahliye kılavuzluk ve dalgıçlık, tahlisiye işleri hususatına dair 26 Temmuz 341 tarih ve 2256 numaralı kararname-i âliye mukadderden ve bilcümle hukuki işbu şirkete müdir imtiyaz mukavelenamesi ahkâmına bahriye, menbaî ve tesisatı tasrif ve bunları idare ve icabında da İstanbul ve diğer limanlarda ve limanlar arasında muamelât ve nakliyat bahriyeye mut'allık ve bilcümle ticari ve sanayi hususatı da ifa edebilmek olarak belirlenmiştir. (Madde 1).

Şirketin faaliyet alanı İstanbul limanları olarak bildirilmiş olmasına rağmen ülkenin herhangi bir yerinde hatta yurt dışında dahi şube açılabileceği nizamnamede yer almıştır. Bu şubeleri açma hususunda tek şart olarak ise Ticaret Vekâletine bilgi vermek gerektiği gösterilmiştir. (Madde 3). Şirketin faaliyet süresi ise olağan üstü bir durum yaşanmadığı müddetçe 30 yıl olarak belirlenmiştir (Madde 4).

Nizamnamede dikkat çeken bir maddede şirkette çalışacak kişiler hakkındadır. Beşinci madde bu konu hakkında “Şirket, bu merakebede çalışan ve bu sayı kendilerine sanat itihaz edinen Türk işçilerini başkalarına tercihen işletmeye mecburdur.” denilmektedir. Bu sayede limanın tamamen millileşmesi sağlanmaya çalışılmış olabileceği gibi, mavnacılar şirketinin kendi çalışanlarını güvenceye almak için eklettirdikleri bir madde de olma ihtimali vardır.

Şirket kurulduktan sonra iş yönetim kurulunu oluşturmaya gelmiştir. O dönem içerisinde katı bir devletçilik uygulanmadığından devlet kurumlarından yönetici seçilmemiştir. Geriye imtiyaz için kıyasıya rekabet etmiş iki şirket kalmıştır. Bahsedildiği üzere mavnacıların kurduğu şirketin daha önceki faaliyetlerinden halkın memnun olmamasından dolayı şansı az gözükmektedir. Yönetim için en mantıklı seçimin Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi'nden yapılabileceği düşünülmeye başlanmıştır. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in

¹⁶⁴ Başar, “Hatıralar”, S.59, 1966, s. 57.

¹⁶⁵ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 15.49..20., Dosya No: 161-15, Sayı: 2328, Tarih: 9/8/1925.

¹⁶⁶ Şirketin Nizamnamesinin tam metni için bkz. Ek: V.

çağrısı üzerine 17 Ağustosta şirketin ilk idare meclis toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda 15 kişilik idare meclisi oluşturulmuştur. 15 kişilik bu meclisin 4 üyesi Ahmet Hamdi ve ortaklarıdır. Diğer üyeler ise hükümet tarafından belirlenmişlerdir. Bunlar arasında Şükrü Saraçoğlu, Doktor Fikret, Salih Bozok, Mavnacılar Şirketi Müdürü Yakup Bey, Seyri Sefain İdaresi Umum Müdürü Sadullah Beyler vardır. Ahmet Hamdi, geri kalan üyelerin ise İsmet Paşa tarafından kayrılan kişiler olduğunu bildirmektedir. İdare heyetinin bir gün sonraki toplantısında da Ahmet Hamdi, İdare Meclisi üyeliği sıfatı baki kalmak üzere şirketin umum müdürlüğüne getirilmiştir¹⁶⁷. Böylece Başar, şirketin yönetim kadrosuna hâkim olmayı başarmıştır.

Gerek şirketin yeni kurulması, gerekse şirket yöneticilerinin bu işteki tecrübesizlikleri ilk yıllarını sancılı geçmesine neden olmuştur. Öncelikli olarak para meselesi gündeme gelmiştir. Hükümet, İzmir Limanı'nı millileştirip Türk şirkete teslim ettikten sonra buraya bir milyon lira yardımda bulunmuştur. Ahmet Hamdi ve arkadaşları bu durumu gördüklerinde İzmir Limanı'na göre çok daha fazla işlek olan İstanbul Limanı'na en az beş milyon lira verileceğini hesap etmişlerdir. Gayet iyimser bir şekilde hesap ettikleri bu para ellerine geçmediği gibi, ortakların taahhüt ettiği sermayeyi tam olarak yatırmamaları da şirkete iyice parasız bırakmıştır. Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ve İş Bankası taahhütlerinin %10'unu yatırırken, diğer ortaklar ise hiç para vermemiştir. Beklenen 5 milyon lira yerine şirketin eline ancak 20 bin lira geçmiştir¹⁶⁸. Devletin İstanbul Limanı için İzmir Limanına gösterdiği cömertliği göstermemesini yalnızca devletin İstanbul'a bakış açısı olarak değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. İstanbul Limanı, İzmir Limanı'na göre daha organize ve daha fazla kâr getirir durumdadır. İzmir'de limanın gelişmesi için yapılması gereken daha çok iş vardır. Bu durum devletin limanlara sermaye verirken dikkate aldığı bir durum olsa gerektir. Bu nedenle İzmir Limanı istediği parayı alırken İstanbul Limanı'nın aldığı para cüzi bir miktarla sınırlı kalmıştır.

Paranın yeterli olmaması nedeniyle günlük masrafların karşılanması için bazı tedbirler alınmışsa da liman imtiyazının tam olarak işleyebilmesi için gerekli para bulunamamıştır. Ahmet Hamdi, şirketin umum müdürü sıfatıyla Ankara'da görüşmeler yapmış, fakat para bulmak konusunda bir başarı sağlayamamıştır. İş Bankasından kredi almak da mümkün olmamıştır. Bütün bu sıkıntılar arasında Ahmet Hamdi Bey, bazı tanıdıklarını kullanarak şirkete 100 bin lira varidat sağlamayı başarmıştır. Hatıralarında geniş bir şekilde yer verdiği olay sonunda dolaylı bir şekilde Maadin Bankasının hisselerini peşin parayla Maliye Bakanlığına satmayı başarmıştır¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Başar, *Hatıralar*, S. 59, 1966, s. 57-58.

¹⁶⁸ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 207.

¹⁶⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 219-225.

İstanbul Liman İnhisar Türk Anonim Şirketi, teoride beş ortaklı olmasına rağmen pratikte iki ortağı vardır. Bunlar yukarıda da bahsettiğimiz gibi imtiyaz alımı sırasında büyük rekabete girişmiş olan Ahmet Hamdi'nin şirketi ve Mavnacıların kurduğu şirkettir. Ahmet Hamdi ve ortakları ile Mavnacılar arasındaki mücadele şirket kurulduktan sonra da devam etmiştir. Her iki tarafta birbirlerini saf dışı bırakabilmek için çaba sarf etmişlerdir. Ahmet Hamdi'nin parasızlıktan sonra uğraşması gereken bir mesele olarak da mavnacılar ortaya çıkmıştır. Mavnacılar, mavnaların şirket tarafından satın alınmasına karşı çıkmış, şirketin taşıma işlerini kendilerine ücret karşılığı yaptırmasını savunmuşlardır. Ahmet Hamdi ise mavnaları şirkete alarak kâr etmeye çalışmaktadır. Bu çekişme, şirket çalışanlarını dahi ikiye bölmüştür. Sonunda mavnacılar harekete geçmiş ve Ahmet Hamdi'yi şirketin genel müdürlüğünden azletmeye çalışmışlardır. Ahmet Hamdi, şirket nizamnamesini iyi bilmesi ve inatçılığı sayesinde bu girişimi bertaraf etmiştir. Sonuç olarak Ankara Hükümeti müdahale etmek istemiş ve İzmir Liman Müdürü Hulusi Alataş'ı işe el koyması için İstanbul'a göndermiştir¹⁷⁰. Sonuç olarak mavnacıların isyanı bastırılmış ve Ahmet Hamdi müdürlük koltuğunu korumayı başarmıştır. Bu mücadele onun kararlı kişiliğini yansıtmaya açısından da önemlidir.

İstanbul Limanı, şirket tarafından devralındığında ilkel şartlarda iş gören bir müessese görünümündedir. Dünya standartlarının çok altında depoları ve iskeleleri vardır. Ayrıca indirme bindirme fiyatları dünya standardının çok altında gerçekleşmektedir. Ahmet Hamdi, şirket ve liman üzerindeki otoritesini tam olarak sağladıktan sonra limanın daha fazla kâr getirmesini sağlamak için çalışmalara başlamıştır. Bağdat Demiryolları İdare Meclisi üyeliği sırasında Behiç Bey'den çok şey öğrenen Ahmet Hamdi, liman şirketini de bu düzen içerisinde yönetmeye çalışmıştır. İstanbul Liman Şirketi, devletin hissedar olduğu, hatta büyük oranda sermayesini sağladığı fakat işlere ciddi bir biçimde müdahale etmediği bir şirket görünümü kazanmıştır. Şirket ilk faaliyete geçtiğinde iş hakkında pek bilgi sahibi olmayan Hamdi, işi öğrenmeye başladıktan sonra şirket üzerinden rant sağlayanları birer birer saf dışı bırakmıştır. Bu sayede şirketin ciddi manada kâra geçmesini sağlamıştır. Elde edilen bu kârdan kendisi de faydalanmıştır. Belki büyük bir servet edinmemiştir ama özellikle şirketin bütün imkânlarını sonuna kadar kullanmıştır. Kendi tabiri ile yaşadığı bu lüks hayat pek çok kişinin dikkatini çekmiştir. Bu da kendisine epeyce düşman kazandırmıştır. Ahmet Hamdi, bir dönem sonra *Liman Prensi* olarak anılacak kadar şirketteki yeri sağlam ve yaşantısı lüks bir şahıs hâline

¹⁷⁰ Başar hatıralarında bu olayı anlatırken yönetim kurulunun karar almasını engellemek için üç arkadaşı ile birlikte istifa ettiğini bu şekilde azil kararını hukuksuz hâle getirdiğini anlatmaktadır. Daha sonra da şirkette mavnacı yanlılarını tasfiye etme işine girişmiştir. Olay hakkında detaylı bilgi için bkz. Başar, *Hatıralar*, S. 61, s. 52-61.

gelmiştir¹⁷¹. Başar, hayatının en rahat ve başarılı dönemini bu şirketin başındayken yaşamıştır.

Ülkenin sıkıntıları içerisinde lüks bir hayat süren Ahmet Hamdi hemen fark edilmiştir. Bu nedenle de hem ülke içinden hem de ülke dışından hücumlara uğramıştır. Limanda sigorta işini yürüten Lloyd Şirketinin primlere %40 zam yapması ve bunu da malların taşıma sırasında eskisinden daha çok yıpranmasına bağlaması ulusal ve uluslararası alanda yankı bulmuştur. Manchester Guardian gazetesinde konu ile ilgili bir haber yer almıştır. Ankara tarafından bu olay ciddiye alınmış ve hemen Ahmet Hamdi'den konu ile ilgili bilgi ve gazetede çıkan haber talep edilmiştir¹⁷². İşin aslı şirket tarafından araştırılmış ve şirketin daha fazla kâr için böyle bir haber düzenlediği ve sahte belgeler kullandığı tespit edilmiştir. Şirket Manchester Guardian gazetesine bir mektup gönderilmiştir. Bu mektup gazete tarafından yayınlanmış ve liman şirketi aklanmıştır¹⁷³.

Limanın gelişmesini sağlamak için ticaret odası da çalışmalar yapmıştır. Liman hakkında raporlar hazırlayarak hükümete sunmuştur. Bu raporlarda göze çarpan husus, liman şirketinin muhtar bir şirket olarak idare edilmesi teklifidir. Ayrıca hükümet tarafından serbest bölge oluşturulması da teklifler arasındadır. Bu sayede Ankara'nın başkent olması ile birlikte siyasi önemini kaybeden İstanbul'un iktisadi özelliğinin muhafaza edilmesi hedeflenmiştir¹⁷⁴. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin dış ticaret olanaklarının azalması İstanbul Limanı'nın transit ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmesine sebep olmuştur¹⁷⁵. Açılacak serbest bölgenin limana eski canlılığını kazandıracığı düşünülmüştür.

Bu teklif hükümet tarafından olumlu karşılanmıştır. Serbest bölge meselesini araştırmak ve ülkede bu bölge için en uygun yeri seçmek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun yurt dışında meseleyi incelemesi ve hükümete durumu bir raporla bildirmesi istenmiştir¹⁷⁶. Komisyon araştırmaları sonucunda bir rapor hazırlamış ve 11.12.1926 tarihinde hükümete sunmuştur. Bu raporda İstanbul'un uluslararası bir geçiş noktası olduğu ve geniş bir hinderlanda sahip bulunduğu vurgulanarak burada kurulacak serbest bölgenin tüm ülke için yarar sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul'da serbest bölgenin kurulabileceği yerler hakkında da detaylı bir çalışma da

¹⁷¹ Ahmet Hamdi'nin şirketin imkânlarını kullanması ve liman prensi olarak anılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Korlatürk, *Gazi Bana...*, s. 253-256.

¹⁷² B.C.A., Yer No: 1.5.4., Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya No: A1, Tarih: 24/6/1929.

¹⁷³ İstanbul Ticaret Borsası Bülteni, Beşinci Sene, Numara: 1319, 2 Haziran 1929, s. 3.

¹⁷⁴ Bahar Özdoğan, *Serbest Bölgeler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 24.

¹⁷⁵ Çağlar Keyder, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarı'nın Millileşmesi", *Odtü Gelişim Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 246-247.

¹⁷⁶ BCA, Yer No: 20.52..1., Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 20.52..1., Dosya No: 161-22, Sayı: 3980, Tarih: 28/07/1926.

raporda yer almıştır¹⁷⁷. 1927 yılı başlarında *Serbest Mıntıka* hakkında bir kanun tasarısı oluşturulmuştur¹⁷⁸. Mecliste herhangi bir tartışma yaşanmadan 1132 sayılı *Serbest Mıntıka Kanunu* kabul edilmiştir¹⁷⁹. Buna rağmen Kanun'u hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Uygulaması sürekli ertelenen Kanun, 1929 ekonomik krizi ile birlikte Türkiye'nin birçok ülke gibi ithal ikamesine dönük sanayileşme çabalarına girmesi gibi faktörler nedeniyle uygulanma fırsatı bulamamıştır¹⁸⁰. Çağdaş bir sisteme sahip olmayan İstanbul Limanı'nda serbest bölge sisteminin uygulanması ve başarılı olması tartışılabilir bir meseledir. Zaten dünya ekonomik krizi bu uygulama fırsatını da alıp götürmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında müesseselerin kurulması veya ıslahı için yurt dışından pek çok mütehasıs ülkeye gelmiş ve çalışmalar yapmıştır. Bu mütehasıslar, üniversite reformu, emekli sandığının kurulması, merkez bankasının kurulması gibi hem sosyal hem de ticari alanlarda raporlar hazırlamışlardır. Bu dönemde hükümet tarafından liman şirketinin ıslahı ve geliştirilmesi için de yurt dışından bir mütehasıs getirilmesi uygun görülmüştür. Bunun için Kopenhag Liman Reisi, masrafları Liman Şirketi tarafından karşılanmak üzere ülkeye davet edilmiştir. Getirilen uzman limanda incelemeler yapmış ve bir rapor hazırlamıştır. Bu raporu doğrudan hükümete iletmıştır. Ahmet Hamdi'nin bu raporun içeriğinden ancak hükümetin kendisine bir nüshasını yollaması ve mütalaasını istemesi ile haberi olmuştur. Ankara'ya giderek bizzat İsmet Paşa'ya rapor hakkında düşüncelerini sunmuştur. Uzmanın görüşlerinin doğru olduğu fakat bu görüşlerin 19. yy liman anlayışına göre şekillendiğini oysa İstanbul Limanı'nın Orta Çağ limanı görünümünde olduğu için bu tekliflerin uygulanamayacağını anlatmıştır. Bu konuşmalarında İsmet Paşa'yı ikna etmiş olmalıdır ki kendi müdürlüğü zamanında bu mütehasısın görüşleri ile ilgili olarak bir çalışma yapılmamıştır¹⁸¹. Osmanlıdan kalma bir gelenek olarak yurt dışından gelen uzmanlar ve fikirleri çok kıymetli kabul edilmiştir. Liman hakkında rapor alındıktan sonra beklenen hemen uygulamaya konulmasıdır. Ahmet Hamdi Başar, hükümete verdiği izahatlarla bu raporun uygulanmasını engellemiştir. Bu da onun hükümet üzerinde belli bir etkisi olduğunun kanıtıdır.

Şirket kısa zamanda gelişmiş ve büyük kârlar elde etmeye başlamıştır. Büyük kârların elde edilmesi ve özellikle yönetimin özerk olması bazı çevreler tarafından eleştiri konusu olmuştur. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası¹⁸²'nin

¹⁷⁷ Engin Erdoğan, *Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985, s. 91,92.

¹⁷⁸ BCA, Yer No: 22.86..15., Fon Kodu: 30..18.1.1, Sayı: 4673, Tarih: 23/01/1927.

¹⁷⁹ Hakan Atik, *Serbest Bölge ve Türkiye'de Serbest Bölgeler*, Türkiye Kalkınma Bankası AŞ Araştırma Müdürlüğü, Ankara, Ocak 1998, s. 7.

¹⁸⁰ Özdoğan, *age*, s. 24.

¹⁸¹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 256.

¹⁸² Bundan sonra SCF olarak anılacaktır.

kurulması ile Liman Şirketi hakkındaki tartışmalar alevlenmiştir. SCF, limanın sermayesinin devlet tarafından konulmuş olmasına rağmen, yönetimin özel kişiler elinde olmasını şiddetle eleştirmiştir. Partinin dokuz maddeden oluşan programının 6. Maddesinde;

“Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icab eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayri kâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder. Liman inhisarı kalkacaktır.”¹⁸³ denilmektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası¹⁸⁴ ise inhisarlardan yana bir tutum sergilemektedir. SCF’ nin inhisarlar ve liman inhisarı meselesindeki hücumları bizzat İsmet Paşa tarafından cevaplanmıştır. Şirkete sahip çıkan İsmet Paşa, şirket kurulmadan önceki durumu anlatmakta ve devletin inhisar kurarak pek büyük bir müşkülü hallettiğini savunmaktadır. Bu inhisarın kurulmaması hâlinde muvazaalı yabancı şirketlerin işin içine gireceğini ve bu durumun daha fena sonuçlar doğuracağını dile getiren İsmet Paşa, inhisarın olduğu gibi devam edeceğini söylemektedir¹⁸⁵. Bu savunma yalnızca SCF’ye muhalefet etmek için olmasa gerektir. Liman şirketinin işleyiş düzeni ve İnönü’nün Ahmet Hamdi Başar’a duyduğu güven de bu savunmanın nedenleri arasında olmalıdır.

Ahmet Hamdi, SCF’nin liman inhisarına hücumu karşısında şirketi şu şekilde savunmaktadır:

“... bilhassa liman şirketine hemen hiç para verilmemiş ve şirket binlerce mavunayı, liman vesaitini satın almak, bunları yenilemek ve limanda ıslahat yapmak ve bütün bu dağınık işleri teşkilat altına bağlamak vazifesini kendi varidatı ile yapmak gibi, adeta imkânsız bir yolda yürümeye mecbur tutulmuştur. Diğer taraftan liman inhisarının kurulması ile menfaatları baltalanan bir çok kimse vardı, ve bunların bir kısmı, sermaye ve nüfuz itibarı ile, çok kuvvetli idiler. Serbest Fırkanın beş on maddeden ibaret programına liman inhisarının lağvına ait hüküm ise, bu nüfuz ve iktidar erbabının müdahalesiyle konulmuştu.”¹⁸⁶

Daha önce de bahsettiğimiz gibi hükümet İzmir Limanı’na yaptığı maddi yardım kadar İstanbul Limanı’na yardımda bulunmamıştır. Ahmet Hamdi, şirketin devamını sağlamak amacıyla para bulmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Bütün girişimleri sonuçsuz kaldığında ise kendisine göre masum bir oyunla Maliye Bakanlığına şirkete ortak yapma karşılığı 100 bin lira temin

¹⁸³http://tr.wikisource.org/wiki/Serbest_Cumhuriyet_F%C4%B1rkas%C4%B1%E2%80%99n_%C4%B1n_Program%C4%B1. Erişim tarihi 28.05.2010.

¹⁸⁴ Bundan sonra CHF olarak anılacaktır.

¹⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, III. Dönem, C. XXI, s. 34.

¹⁸⁶ Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981, s. 6-7.

edebilmiştir. Böylece; Maliye Bakanlığı'ndan 100 bin, Bahri Muamelat Şirketi'nden 10 bin, İş Bankası'ndan 10 bin lira alınmış olmuştur. Mavnacılar şirketi ise kendi payına düşen parayı şirkete mavna vererek karşılamıştır. Seyrisefain İdaresi ise taahhüt ettiği sermayeyi vermemiştir. Şu durumda devletin, şirket sermayesinin büyük kısmına sahip olduğunun doğru olduğu görülmektedir. Hatta ilerleyen zamanlarda Ahmet Hamdi Başar, diğer ortakların elindeki hisseleri de Maliye Bakanlığı adına satın almıştır¹⁸⁷. Şu hâlde Fethi Bey'in iddiaları doğru olarak gözükmektedir. Fakat bu sistem haricinde başka ne tür bir sistem belirlenip uygulanmasının daha iyi olacağı meselesi tartışmaya açıktır.

Şirket, 1934 yılına kadar iktisadi devletçilik anlayışına göre çalışmalarına devam etmiştir. Karma olarak uygulanan ekonomi iyiden iyiye devletçi bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politika çerçevesinde limanların da devletleştirilmesi meselesi gündeme gelmiştir. 18 Haziran 1934 tarihinde 2521 sayılı *Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun* ile sermayesinin 3/4 'ü veya daha fazlası hazineye ait olanların tasfiyesi veya satın alınması için Maliyeye yetki verilmiştir¹⁸⁸. O döneme kadar zaten Ahmet Hamdi tarafından şirket hisselerinin büyük kısmı Maliye Bakanlığına satılmış olduğundan İstanbul Liman İnhisar Şirketi devlete devredilmiştir. Şirketin devlete devri ile de Ahmet Hamdi'nin genel müdürlük görevi sonra ermiştir.

2. 2. 3. Atatürk'ün Maliye Uzmanı Ahmet Hamdi ve Türkiye Gezisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni filizlenmeye başlayan devlet pek çok sıkıntı ile karşılaşmıştır. Her alanda geri kalmışlığı yenmek için çaba sarf edilmiştir. Bütün bu çabalar dönüp dolaşıp ekonomiye dayanmaktadır. Ekonominin güçlü olması devletin de güçlü olduğu manasına gelmektedir. Ekonominin güçlendirilmesi için çabalar sarf edilmişse de istenilen sonuca ulaşamamıştır. Başlangıçta karma bir ekonomi benimsenmiş gözükmektedir. Yabancı sermayenin ülkeye gelmesine karşı bir politika da izlenmiştir. Bu dönemde tuz inhisarı Anonim Şirkete, petrol – benzin inhisarı Amerikan Şirketine (Standard Oil Co.), kibrit – çakmak inhisarı yine bir Amerikan Şirketine (The Amerikan Turkish Investment Corporation), ispirto ve alkollü içkiler inhisarı 1927'ye kadar Polonya Şirketine verilmiştir. Özel sektör teşvik edilmiş fakat özel sektörün gücünün üstünde olan yatırımlar da devlet tarafından yapılmıştır¹⁸⁹. Bunun en bariz örneği İstanbul Liman İnhisar Şirkettir. Özel sektörün sermaye olarak üstesinden gelemeyeceği bir işe devlet ortak olmuş fakat yönetimini yine özel sektöre bırakmıştır.

¹⁸⁷ Ahmet Hamdi Başar'ın şirket için para arama girişimleri ve Maliye Bakanlığı'nı onlardan habersiz şirkete ortak edışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 213-225.

¹⁸⁸ *Resmî Gazete*, S. 2735, s. 4425.

¹⁸⁹ Dündan Sağlam, "Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 74.

1929 yılına gelindiğinde patlak veren ve hemen hemen bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Türkiye, buhranı atlatmak için çareler aramaya başlamıştır. Bu konuda devletçi bir ekonomi politikası mı yoksa liberal ekonomi politikası mı izlenmesi gerektiği sorusu ortaya çıkmıştır. Mevcut hükümet izlediği politikayı *mutedil devletçi* olarak belirlemiştir. Mutedil devletçiliğin benimsenmesinin temel nedeni olarak ekonomide istenen kalkınmanın hızlı bir şekilde gerçekleşmemesi olarak gösterilebilir. Amaca ulaşamamasının nedeni ise altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliği olarak kabul edilebilir¹⁹⁰. Yeni ekonomi politikası ile amaca ulaşılması hedeflemiştir. Ayrıca 1929 buhranının liberal sistemin iflasi olarak değerlendirilmesi hükümeti devletçi bir politikaya doğru itmiştir.

Hem çok partili sisteme geçmek hem de ekonomik bunalımı atlama konusunda farklı görüşleri de dinlemek amacıyla SCF, Mustafa Kemal Atatürk’ün desteği ile kurulmuş bir partidir. Kurucusu Fethi Okyar, partiyi kurma şartı olarak Mustafa Kemal Atatürk’ün tarafsız kalmasını istemiştir. Atatürk tarafsız kalmanın yanı sıra partiye milletvekili vermeyi de kabul etmiştir. Atatürk’e yakınlığı ile bilinen ve daha sonra Millî Eğitim Bakanı olacak Reşit Galip Bey¹⁹¹, Ahmet Ağaoğlu hatta refikası Makbule Hanım’ı dahi SCF’ye kayıttırmıştır¹⁹².

SCF’ nin kurulması Türkiye’de beklenenden daha fazla infial uyandırmıştır. CHF politikalarından hoşnutsuz olan gruplar SCF’ye akın etmeye başlamışlardır. Muhalefet misyonu ve farklı bir görüşün dile getirilmesi amacı ile kurulan fırka kısa zamanda iktidarı ele geçirebilecek bir görüntü vermiştir¹⁹³. Fethi Bey ve partisinin etrafında, SCF’nin düşüncelerini paylaşmadıkları hâlde CHF’ye duydukları tepki nedeniyle, pek çok kişi toplanmıştır. Durumun kontrollü bir muhalefet, yeni fikirler durumundan irtica boyutuna gelmesi üzerine SCF, kurucuları tarafından kapatılmıştır¹⁹⁴.

¹⁹⁰ Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2007, C. XXIII, S. 2, s. 66.

¹⁹¹ Reşit Galip hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Kubilay Gül, *Osmanlı’dan Cumhuriyete bir Türk Aydın ve Siyasetçisi dr. Reşit Galip*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Kırıkkale, 2007.

¹⁹² Makbule Hanım’ın SCF’ye dâhil olması Mustafa Kemal Paşa’nın partiye verdiği değeri yansıtmaması açısından önem taşımaktadır. Bu sayede Gazi, tarafsızlığını göstermektedir.

¹⁹³ Partinin ileri gelenlerinden Ahmet Ağaoğlu partiye biçilen rolün muhalefet olduğunu çok önceden anlamıştır. Partinin 1930 seçimlerine girmesini dahi istememiştir. Ona göre parti önce meclisteki küçük gurubu ile yumuşak bir muhalefet sürdürmelidir. Bu sayede partinin teşkilatını tamamlaması ve kendisini halka daha iyi anlatabilmesi mümkün olacaktır. Detaylı bilgi için bkz. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 58.

¹⁹⁴ Tezimizin çalışma alanı nedeniyle SCF’nin ülke içerisinde uyandırdığı infial ve sonuçları hakkında geniş bilgiye yer vermeyi uygun görmedik. Fakat SCF hakkında geniş bilgi şu kaynaklar incelenebilir, Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İstanbul Yayınları, İstanbul, 1987, Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest*

Fırkanın kapanması ile bütün sorunlar halledilmiş kabul edilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, halkın SCF'ye neden bu kadar ilgi gösterdiğini merak etmiştir. SCF'nin programı ile CHF'nin programı arasında çok büyük farklar olmamasına rağmen bu kadar ilgi görmesini CHF'nin izlediği politikalardan hoşnutsuz olan halkın SCF'ye sığınması olarak değerlendirmiştir. Bu hoşnutsuzluğun sebeplerini anlamak ve çözüm yolları üretmek için bir yurt gezisi düzenlemeye karar vermiştir. Bu amaçla bir mütehasıslar heyeti oluşturmuş ve iki bölümden oluşan uzun bir yurt gezisine çıkmıştır¹⁹⁵. Bu seyahatte Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Antalya, Mersin, Malatya, Adana, Konya ve Afyonkarahisar illeri ziyaret edilmiş ve halkın şikayetleri yerinde dinlenmeye çalışılmıştır¹⁹⁶. Ahmet Hamdi Başar da Mustafa Kemal Atatürk'ün Maliye Mütehasısı unvanıyla bu geziye dâhil edilmiştir.

Aslında Ahmet Hamdi Başar'ın ülkenin ekonomik sorunlarına ilgi duyması ve sesini Mustafa Kemal Atatürk'e duyurmaya çalışması daha eskiye dayanmaktadır. Henüz Liman Şirketi müdürü iken sadece kendi işleriyle uğraşmamış, ülke meseleleri ile de yakından ilgilenmiştir. Gençlik dönemlerinden beri iktisada ilgi göstermiş olan Ahmet Hamdi, devletin iktisat politikasını beğenmemektedir. İktisadi alanda görüşlerinin hükümete çok faydalı olacağı fikrindedir. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa'ya sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu amaçla Salih Bozok'a bir mektup yazmış ve Gazi'yle görüşmek istediğini bildirmiştir. Mektuba ayrıca görüşlerini başlıklar hâlinde eklemiştir. Ona göre;

1. Bol istihsal yapmalıdır.
2. Ülke kalkınması için devlet gücü şarttır. Fakat mevcut kurumlar bu işi yapabilecek yeteneğe sahip değildir. Bu nedenle devlet müesseselerinin bir inkılâba ihtiyacı vardır.
3. İktisadi devlet mekanizması kurulmalıdır. Plan ve iktisadi işlemler idari devlet teşkilatından ayrılmalıdır.
4. Memleketin iskân sistemi bozuktur ve nüfus siyaseti yoktur. Yeni iskân sahaları meydana getirilmeli, Anadolu'nun verimli toprakları üretime açılmalıdır.

Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi Siyasi Yayınları, İstanbul, 1969.

¹⁹⁵ Gezi 18 Kasım 1930 günü Ankara'dan Kayseri'ye hareketle başlamıştır. 7 Ocak 1931 tarihi İstanbul'a ulaşılması ile ilk bölüm tamamlanmıştır. 26 Ocak 1931'de ikinci bölüm başlamıştır. Bu bu gezi de 4 Mart'ta Ankara'ya dönülmesi ile son bulmuştur. Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 3.

¹⁹⁶ Bu gezi bazı yazarlar tarafından *Dert Dinleme Gezisi* olarak adlandırılmıştır. Bkz. Mehmet Önder, *Atatürk'le Adım Adım Türkiye*, Kültür Ofset Araştırma Yayınları, Ankara, 1984, s. 214. Ayrıca bkz. Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 3.

5. Sanayi ve sanayi himayesinde yanlış yol takip edilmektedir. Bu sayede cılız bir sanayi kurulmaktadır. Sanayide gümrük himayesi meselesi tekrar gözden geçirilmelidir.

6. Kalkınma için yabancı sermayeye ihtiyaç yoktur, fakat yabancı sermaye ile iyi geçinmek lazımdır.

7. Yapacağımız bütün işlerde planlı davranmak gerekmektedir.

8. Üretim karşılığı para politikası benimsenmelidir¹⁹⁷.

Mustafa Kemal Paşa'ya bu görüşler tam olarak ulaşmış mıdır yoksa Salih Bey'de mi kalmıştır kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Salih Bey'in verdiği cevapta, Gazi'ye mektubu ulaştırdığını, kendisine Gazi tarafından İktisat Vekâletine rapor vermesi tavsiye edildiğini bildirmiştir¹⁹⁸. Durumdan anlaşıldığına göre Atatürk ilk başta Başar'ın fikirleri ile ilgilenmemiş, onu iktisat vekâletine yönlendirmiştir.

Başarın, geziye mütehasıs olarak davet edilmesini sağlayan olay ise bir tesadüf sonucu Atatürk ile yüz yüze görüşmesi ve ona fikirlerini açıklaması olmuştur. SCF'nin liman inhisarı konusunda iktidarda bulunan CHF'ye yüklendiğinden ve İsmet Paşa'nın inhisarı müdafaasından yukarıda bahsetmiştik. İsmet Paşa, bu müdafaadan önce şirket hakkında Ahmet Hamdi'den bilgi almak istemiştir. Bu amaçla Dolmabahçe Sarayı'nda İsmet İnönü ve Ahmet Hamdi arasında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeye bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa da katılmıştır. Ahmet Hamdi, bu sayede görüşlerini hem cumhurbaşkanı hem de başbakan önünde açıklama fırsatı bulmuştur. Daha sonra kendisinden istenen liman şirketi raporunu verdiği sırada İsmet Paşa ile bir görüşme daha yapmıştır. Bu görüşmeler Ahmet Hamdi'nin önünde yeni bir sayfa açmış, Atatürk ve İnönü'nün gözlerine girmeyi başarmıştır¹⁹⁹. Ahmet Hamdi'nin seyahate katılan uzmanlar arasında yer alması bu sayede olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın heyetinde müfettişler ve uzmanlar yer almıştır. Ahmet Hamdi ve dönemin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Beyler bizzat Atatürk'ün müşaviri olarak geziye dâhil olmuşlardır. Durumdan anlaşılan Dolmabahçe görüşmesi sonunda Ahmet Hamdi Bey, Ankara kulislerinde isminden en çok bahsedilen kişilerden biri hâline gelmiştir. Yurt gezisi için Ankara'ya gittiğinde meclis kulislerinde kendisine Atatürk'ün ülke için yeni bir iktisadi program hazırlatacağı söylenmiştir²⁰⁰. Başar, mektuplarla ulaşmaya çalıştığı Mustafa Kemal Atatürk ile üç ay geçirme şansını yakalamıştır.

¹⁹⁷ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 264, 265.

¹⁹⁸ Koraltürk *Gazi Bana...*, s. 265.

¹⁹⁹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 268-274.

²⁰⁰ Ahmet Hamdi kedisine bu sözün dönemin Afyon Milletvekili Ali Bey tarafından bu işi başaramayacağı ima edilerek söylendiğini bildirmektedir. Başar, *Atatürk'le Üç...*, s. 16,17.

Bu gezide Atatürk ve yanındaki heyet üç ay boyunca Türkiye'yi dolaşmış ve halkın şikâyetlerini dinlemişlerdir. Ahmet Hamdi de gezi sonunda sunmayı hedeflediği rapor için tetkikler yapmıştır. Gezi sırasında yaşadıkları olayları bir kitap hâline getirmiştir²⁰¹. Kitapta seyahat boyunca yaşadıkları olaylardan detaylı bir şekilde bahsettiği gibi ülke ekonomisi için hazırladığı raporu Mustafa Kemal Atatürk'e ulaştırma çabalarını da anlatmıştır.

Atatürk tarafından yurt gezisi kadrosuna çağırılmak zaten yeterince büyük bir iltifat olmasının yanında Ahmet Hamdi, bizzat Atatürk'ten de iltifat görmüştür. Kendisi bu olayı şu şekilde aktarmaktadır:

"Gazi seyahatlerde herkesten fazla beni koruyor; beni dinlemek istiyor. Bir mevzuun konuşulmasından sonra hulasasını yapmak icap edince, çok defa, bana emrediyor. ... Gece gözlerine uyku girmediği zaman beni yanlarına çağırdığı oluyordu. Yaverlerin beni uyandırdıktan iki dakika sonra vagonlarında huzurlarına çıktığım zaman yüzlerinden memnun olduklarını okuyordum. ... iki veya üç geceye münhasır kalan bu tatlı ve unutulmaz sohbet sonunda bir defa elimi tutarak şunları söyledi:

'Hamdi Bey, birbirimizden asla ayrılmayacağız. Hadiseler bir gün belki beni senden ayıracak; belki birbirimize kötü gözle bakacağız. Fakat asla bugünü, bu elele verişi unutmayacaksın. Haydi, şimdi git...'
"202

Ahmet Hamdi Başar'ın gördüğü bu iltifatlar hem kendisi üzerindeki sorumluluğu arttırmış hem de ister istemez kendisine aşırı bir güven duymasına neden olmuştur. Gezi sonunda hazırlayacağı raporun Türkiye'nin ekonomisine yön vereceğine inanmıştır. Tabi ki bu güven ve Atatürk tarafından gördüğü iltifatlar düşmanlarının da artmasına sebep olmuştur. Başar kitabında; sık sık kendisini Atatürk'ün gözünden düşürmek maksadıyla ekipteki kişilerin sorularına maruz kaldığını anlatmaktadır²⁰³. Bu çabalara rağmen Başar, gezinin ilk bölümü boyunca Atatürk'e olan yakınlığını korumayı başarmıştır.

Seyahat Ahmet Hamdi Başar'ın düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Büyük bir gayretle kendisine verildiğine inandığı iktisadi programı hazırlamaya başlamıştır.

Ankara'dan seyahate başlayan Mustafa Kemal Atatürk ve yanındaki heyet tren ile yola çıkmıştır. Kayseri, Sivas, Tokat ve Amasya'da tetkikler yaparak Samsun'a ulaşılmıştır. Buradan vapur ile Trabzon'a gidilmiştir. Trabzon tetkiklerinin ardından da yine vapurla İstanbul'a geçilmiştir. Böylece gezinin ilk aşaması bitmiştir. İstanbul'a gelinmesi ile birlikte mütehassıslar

²⁰¹ Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*

²⁰² Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 51, 52.

²⁰³ Başar, özellikle Şükrü Kaya Bey'in bu amaçla büyük gayretleri olduğundan bahsetmektedir. Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 30.

heyeti toplantıya çağırılmış ve tetkikleri hakkında malumat vermeleri istenmiştir. Yapılan toplantıda bütün mütehasıslar aldıkları notlara dayanarak ülkenin sorunlarını dile getirmişlerdir. Ahmet Hamdi de bu toplantılarda kendi görüşlerini söyleme fırsatı bulmuştur. Konuşmasına kendisinden önceki mütehasısların görüşlerini tenkit ile başlamıştır. Mütehasısların tesbitlerinin tamamen doğru olduğunu fakat bu tesbitlerin ülkenin sorununu çözemeyeceğini dile getirmiştir. Ona göre yeni bir mali organizasyon gereklidir. Dönemin uygulanan vergi sistemi Fransa'dan alınmıştır. Fransa için ideal olan bu sistem Türkiye için hiç de kullanışlı değildir. Mevcut sistemle 700 bin metrekaare araziden 7 milyon lira vergi toplanabilmektedir. Ayrıca vergiyi toplamak için ücretlendirilen memurlar, veremeyenlerin hukuki takibi, icralar gibi masraflar gelirden çıkarıldığından devlet topladığı vergiden zarar eder duruma gelmektedir. Ülke topraklarının kadastro görmemiş olması da başka bir vergi kaybı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tesbitleri Mustafa Kemal Atatürk ilgi ile dinlenmiştir. Bizzat Atatürk tarafından Ahmet Hamdi'ye düşündüğü yeni mali sistem ile ilgili bir rapor hazırlaması ve birkaç gün içinde takdim etmesi emri verilmiştir²⁰⁴. Bu, Ahmet Hamdi için tarihi bir fırsattır. Hazırladığı raporu bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e sunma şansını elde etmiştir.

Ahmet Hamdi, toplantıda yaptığı konuşma ve izahatları ile Atatürk'ün gözüne biraz daha girmeyi başarmıştır. Fakat toplantı sırasında diğer mütehasısları ve onların tesbitlerini eleştirmesi gezi ekibi içerisinde kendisine karşı bir hoşnutsuzluk oluşmasına neden olmuştur. Bu durumu pek fazla önemsemeyen Ahmet Hamdi, kendisine Atatürk'ü muhatap aldığı için çalışmalarını ona sunmak üzere devam ettirmiştir.

İstanbul'da kaldıkları dönemde heyetin en gözde ismi Ahmet Hamdi olarak dikkat çekmiştir. Atatürk'ün sofrasına çalışmalarından dolayı davet edilmese de sofrada kendisinden sıkça bahsedildiği ve hazırlamakla görevlendirildiği mali sistemin heyecanla beklediği haberi kendisine ulaşmıştır²⁰⁵. Ahmet Hamdi, sıkı bir çalışma sonunda raporun ana esaslarını tamamlamayı başarmıştır. Fakat işler planladığı gibi yürümemiştir. Hazırladığı raporu bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e sunacağını düşünmektedir. Ancak Atatürk'ün emri gereği rapor önce Recep Bey (Peker) başkanlığındaki gezi heyeti arasında görüşülmüştür. Ahmet Hamdi, raporunun ana esasını, vergilerin düzenlenmesi ve buğday organizasyonunun sağlanması olarak belirlemiştir. Raporda buğday meselesi ile ilgili olarak bir organizasyonun devlet gelirlerini arttıracığından bahsedilmektedir. Organizasyona göre buğday fiyatları

²⁰⁴ Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 67-70.

²⁰⁵ Toplantıdan bir gün sonra Ahmet Hamdi ve Bozok mebusu Salih Bey (Bozok) Dolmabahçe Sarayı'nda karşılaşmışlardır. Salih Bey Ahmet Hamdi'ye “ *Hamdi Bey, Allah nazardan saklasın; dün gece sofrada hep senden, senin zekândan, kavrayışından bahsetti. Bir rapor hazırlayacakmışsın! 'Bak ne güzel rapor olacak, bak neler teklif edecek göreceksiniz.'* diye mütemadiyen seni methetti.” demiştir. Detaylı bilgi için bkz. Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 70, 71.

arttırılacaktır. Bu sayede köylünün yoksulluğuna son verilecektir. Buğdayın fiyatının düşmemesi için de buğdaylar devletin organize ettiği değirmenler tarafından alınacaktır. Değirmenler de ürettikleri unları üzerine kâr koyarak fırınlara satacaklardır. Eski uygulamaya göre buğday çok üretilince fiyatı düşmektedir. Buna mukabil ekmeğin fiyatı da aynı şekilde gerilemektedir. Fakat buğday üretiminin az olduğu yıllarda ekmek fiyatları aşırı artmaktadır. Ahmet Hamdi teklif ettiği uygulama ile fiyatlardaki oynamayı minimum düzeye indirmeyi hedeflemiştir. Böylece mühim bir gelirin elde edileceğini de hesaplamıştır. Elde edilen gelir sayesinde de halkın ezilmesine yol açan ve doğrudan alınan vergilerin kaldırılmasını düşünmüştür²⁰⁶. Dönem için radikal tedbirler olarak değerlendirilebilecek bu uygulamalar pek çok kişi tarafından yadırganmıştır. Ortaya çıkan durum ilerleyen zamanlarda Ahmet Hamdi Başar'ın yükseldiği hızla düşmesine neden olacaktır.

Ahmet Hamdi'nin bu raporu, Recep Bey başta olmak üzere, hemen hemen bütün mütehasıslar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Günler boyu süren tartışmalarda Ahmet Hamdi arkadaşlarını ikna etmeyi başaramamıştır. Dahası kuruldun geçemeyen raporunu Mustafa Kemal Atatürk'e sunması da mümkün olmamıştır. Gezinin geri kalan bölümünde Ahmet Hamdi, aynı şevk ile çalışmaya devam etmişse de gözden düşüğünü anlamakta gecikmemiştir. Atatürk'ün yanı sıra ekip arkadaşları da kendisine soğuk davranmaya başlamıştır. Ahmet Hamdi, gözden düşüşün nedenini ancak Salih Bey (Bozok) ile görüştüğünde anlayabilmiştir. Salih Bey kendisini bir köşeye çekip; *“Yahu sen ne yapmışsın, Hamdi Bey. Çok kızdı. Sen ekmekten vergi alalım demişsin. Nasıl olur? Fakir fukaranın gıdasından vergi almak. ... böyle şeyler olmaz çok kızdı.”*²⁰⁷ demesi Ahmet Hamdi'de bir şok etkisi yaratmıştır. Gezinin geri kalanında Atatürk'e ulaşip yanlış anlamayı telafi etmeye çalışmışsa da girişimleri sonuç vermemiştir.

Başar, büyük bir umutsuzluk içinde olmasına rağmen raporunun üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Son çare olarak raporunu bizzat kendisine anlatabilirse eski itibarını geri kazanabileceğini umut etmektedir. Seyahatin sonuna gelindiğinde Konya'da mütehasıslara görevlerine geri dönmeleri emri verilmiştir. Ahmet Hamdi'nin ise raporunu sunması için beklemesi emredilmiştir. Konya'da okunması planlanan rapor daha sonra Ankara'da okunmak üzere ertelenmiştir. Ankara'ya gelindiğinde ise raporun öncelikle Recep Bey ile tetkik edileceği daha sonra da Mustafa Kemal Atatürk'e sunulacağı kendisine bildirilmiştir. Bunun üzerine Başar, raporu Recep Bey ile tekrar gözden geçirip İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır²⁰⁸. Raporun daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'e ulaşip ulaşmadığı meçhuldür. Kesin olan bir

²⁰⁶ Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 70-83. Buğday organizasyonları ile ilgili geniş bilgiye tezimizin Dördüncü Bölümünde yer vereceğiz.

²⁰⁷ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 357. Ayrıca, Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 98,99.

²⁰⁸ Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 120-124.

şey ise Ahmet Hamdi Başar'ın hükümet katında kaybettiği itibarını bir daha asla kazanamayacağıdır.

Memleketin yöneticilerine, fikirlerini tam olarak izah edememesine rağmen, bu yurt seyahati Ahmet Hamdi'nin ülkeyi tanıması ve iktisadi problemleri yakından tetkik etmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Burada hazırlamaya başladığı rapor daha sonraları oluşturacağı ve yazdığı kitaplarla, çıkardığı dergilerle her platformda savunmaya çalışılacağı “İktisadi Devletçilik” fikrinin temelini oluşturmuştur. Hatıralarında raporunun Atatürk tarafından okunmamasının umutlarını yitirdiğini söylemesine rağmen, daha sonraki dönemlerde fikirlerini Atatürk'e izah için büyük çabalar da harcaacaktır.

2. 2. 4. Süngercilik Türk Anonim Şirketi

Çalışmanın *Liman Şirketi Müdürlüğü* başlığı altında Ahmet Hamdi ve liman şirketinin kuruluşundan bahsetmiştik. Başar, parasal sıkıntıların yanında mavnacılar ile de mücadele etmek zorunda kalmış fakat sonunda şirketi kâr elde eder bir konuma getirmeyi başarmıştı. Maddi sıkıntılarına ise kimsenin haberi olmadığı hâlde kendi giriştiği bir oyunla Maadin Bankası'nın yerine Maliye Bakanlığı'nı şirkete ortak ederek çözdüğünden bahsetmiştik. Bu tarihten sonra Ahmet Hamdi, Maliye Bakanlığının yıllık kârını ödemeyerek bu paralarla şirket hisselerini Maliye Bakanlığı namına satın almıştır.

Sonuç olarak 18 Haziran 1934 tarihinde sermayesinin $\frac{3}{4}$ 'ü veya daha fazlası hazineye ait olan şirketlerin tasfiyesi veya satın alınması için kanun çıkarıldığında İstanbul Liman İnhisar Şirketinin büyük bir kısmı zaten Maliye Bakanlığına ait bulunmaktadır²⁰⁹. Maliye Bakanlığı şirkete el koymuş ve Ahmet Hamdi'nin de müdürlük görevine son vermiştir. Aslında Ahmet Hamdi, kendi sonunu kendisi hazırlamıştır. İlk olarak şirketin hisselerinin büyük çoğunluğunu Maliye Bakanlığı namına satın alması sonun başlangıcı olmuştur. Ayrıca sahip olduğu lüks ve milletvekillerinden daha fazla aldığı maaşla bir köşeye çekilip keyifli bir hayat sürdürmek yerine devlet meseleleri ile fazlaca alakadar olmuş ve sık sık devlet politikalarını eleştirmekten geri durmamıştır. Özellikle Atatürk ile geçirdiği üç ay sonunda oluşturduğu iktisadi programın tanıtılması için yazdığı kitaplar ve makaleler ile pek çok kez gündeme oturmuştur.

14 Ağustos 1934'te genel kurul toplanmış ve şirketi feshetmiştir. Fesihle Başar'ın liman şirketi umum müdürlüğü görevi sona ermiştir. Genel kurulda Ankara'dan görevli olarak gelen ve şirketin hesaplarını inceleyen müfettişlerin raporları da okunmuştur. Raporla şirketin başarısı övülmüş, fakat Ahmet Hamdi'nin senede üç defa aldığı ikramiyenin usulsüz olduğu belirtilmiştir.

²⁰⁹ Resmi Gazete, S. 2735, s. 4425,

Usulsüz ödemenin yasal faizi ile geri ödenmesi için dava açılmış ve Ahmet Hamdi'nin evine haciz gönderilerek para tahsil edilmiştir²¹⁰.

Liman şirketi müdürlüğünün sona ermesi üzerine Ahmet Hamdi bir müddet işsiz kalmıştır. Fakat çok sürmeden ikinci bir iktisadi devletçilik teşebbüsünü kurmak ve yönetmekle görevlendirilmiştir. İkinci iktisadi devletçilik teşebbüsü *Süngercilik Anonim Şirketi* olmuştur. 1935 yılında dönemin Maliye Vekili Celal Bayar, Ahmet Hamdi'yi çağırarak İş Bankası ve Sümerbankın 100'er bin lira ile ortak oldukları Süngercilik Anonim Şirketinin başına geçmesini istemiştir. Ahmet Hamdi bu görevi kabul etmiş ve şirketin hem idare meclisi reisliği hem de murahhas azalığına getirilmiştir.

Şirketin kurulması ile ilgili karar 29.08.1934 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiştir. Şirketin süresi 30 yıl olarak belirlenmiştir²¹¹. 23.12.1934 tarihinde İstanbul Asliye Mahkemeleri 1. Ticaret Mahkemesi tarafından şirketin mukavelesi tasdik olmuş ve 15.01.1935 tarihinde 20678 sicil numarası ile şirket tescil edilmiştir²¹². Böylece Başar, ikinci defa iktisadi devletçilik teşekkülünün başına geçmiştir.

Şirket, Sümer Bank, İş Bankası ile İş Bankası Umum Müdür Vekili Muammer, Sümer Bank Umum Müdürü Nurullah Esat ve Ahmet Hamdi Bey tarafından kurulmuş kabul edilmiştir²¹³. Şirket nizamnamesinde kuruluş amacını; Türk sularında ve icabında ecnebi sularında sünger ve diğer deniz hayvanatı ve mahsulâtını avlamak veya bunları avlayanlara ortaklık etmek veya avlayanlardan mahsulleri alarak kendi hesabına veya müstahsiller hesabına satmak, sünger ve diğer deniz mahsulât ve hayvanatını piyasaların istediği şekillerde imali için fabrika ve saire vücuda getirmek, hülâsa süngerciliğin ve diğer deniz hayvanat ve mahsulâtı ticaretinin ilerlemesi için her türlü ticari, sınaî ve mali teşebbüslerde bulunmak ve icabında diğer Türk şirket ve müesseselerle iştirakler vücuda getirmek ve denize ve dalgıçlığa ait faydalı görülen her türlü diğer teşebbüsleri de yapabilmek olarak belirlemiştir²¹⁴.

Şirket kurulmadan önce ilkel tarzda sünger üretimi yapılmaktadır. Elde edilen süngerler ise adalı süngercilere yine ilkel bir tarzda satılabilmektedir. Bu durum Türk tüccarını kârdan ziyade zarara uğratmaktadır. Şirket, meseleyi hem

²¹⁰ Ahmet Hamdi Başar, şirketin anonim şirket olması nedeniyle müfettişlerin teftiş yetkisi olmadığını, fakat Ankara'nın baskısı sonucunda teftiş kabul etmek zorunda kaldığını anlatmaktadır. Müfettişlerin şirketle ilgili bir sıkıntı bulamamalarına rağmen Ankara'dan aldıkları emir doğrultusunda bu ikramiye meselesini gündeme getirdiklerinden bahsetmektedir. Borcun haciz yolu ile tahsil edilmesini ise Ankara'nın kendisinden aldığı intikam olarak nitelendirmektedir. Başar, *Gazi Bana...*, s. 520-533.

²¹¹ BCA., Yer No: 47.59..14., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya No: 180-148, Sayı: 11942/, Tarih: 28/8/1934.

²¹² *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Cituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1936, s. 31.

²¹³ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Esas...*, s. 3.

²¹⁴ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Esas...*, s. 3-4

ülke hem de süngercilik alanında çalışan işçi ve tüccarlar lehine çözmeyi hedeflemiştir. Üretimi artırmaya aynı zamanda da üretilen süngerin değer fiyatı ile alıcısına ulaşmasına çalışmıştır²¹⁵. Bu ilkeler göz önüne alındığında şirket Başar'ın savunduğu gibi özel teşebbüsün giremediği bir alana el atmış ve bu sektörde çalışanları zor durumdan kurtarmayı hedeflemiştir.

Şirketin kurulması ne kadar kolay olduysa, mallarını satabilmesi ve kâra geçebilmesi de o kadar zor olmuştur. Yeni kurulan şirket devlet adına kurulmuştur. Fakat Yunanistan'da ferdi olarak sünger işi ile uğraşanlar kadar üretim yapamamaktadır. Ayrıca Yunan tüccarlar gizli olarak aralarında anlaşmışlar ve Türk süngerinin yurt dışında alıcı bulmasını engellemişlerdir. Ahmet Hamdi, yurt dışı gezileri sayesinde Türk süngerini almak isteyen bir tüccar ile anlaşma sağlamış ve şirket bu sayede kendisini toparlayarak kâra geçmiştir²¹⁶. Başar, liman şirketinden edindiği tecrübeleri hayata geçirerek işi kısa sürede toparlamayı başarmıştır.

Şirket, kurulmasından itibaren ülkedeki sünger üretimini tekeline almıştır. Üretimin %83'ünü eline geçirdiği gibi üretimi de %40 oranında artırmayı başarmıştır²¹⁷. Üretilen süngerlerin pazarlanamaması sorununun ortadan kalkması ve devletin güvencesinin işe girmesi bu artışın en önemli iki etkeni olarak gözükmektedir.

Önceleri sünger çıkarılmasına riayet eden ve süngerlerin pazarlanması ile ilgilenen şirket daha sonraları kendi motorlarını almış ve doğrudan sünger üretimine başlamıştır. Ayrıca Marmaris'te depolar ve sünger işleme tesisleri kurarak şirketin büyümesi sağlanmaya çalışılmıştır²¹⁸. 1937 senesine gelindiğinde üretim diğer yıllara göre %40-45 oranında artış göstermiştir²¹⁹.

Şirket, 1935 yılında bütün giderler ve ihtiyat akçesi çıktıktan sonra %4 oranında kâr elde etmeyi başarmıştır. Bu %4 oranı 2410.60 Türk lirasına tekabül etmektedir²²⁰. Kâr, 1936 yılında 2627.46 TL ve 1937 yılında 6985.21 TL olarak gerçekleşmiştir²²¹. İki sene içerisinde murakıb üyeler tarafından şirketin çalışmaları ve kâr zarar dengesi övülmüştür²²². Ahmet Hamdi'nin çabaları semeresini vermiş ve şirket kâr getiren bir kuruluş hâline geldiği gibi, sünger üreticilerinin iyi para kazanmasına da vesile olmuştur. Ayrıca sünger

²¹⁵ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Heyeti Umumiye Toplantısı I*, Resimli Ay Basımevi T.C Sosyeteşi, İstanbul, 1936, s. 5.

²¹⁶ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 549-552.

²¹⁷ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Heyeti Umumiye Toplantısı I*, s. 6.

²¹⁸ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı III*, Cituris Basımevi, İstanbul, 1938, s. 5.

²¹⁹ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı III*, s. 5.

²²⁰ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı I*, s. 7.

²²¹ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı III*, s. 6.

²²² *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı I*, s. 9. ve *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı III*, s. 8.

işinde çalışan halkın hak ettikleri paraları kazanmalarında en büyük âmil yine Süngercilik Türk Anonim Şirketi olmuştur.

Ahmet Hamdi, şirketi iktisadi devletçilik modeline göre yönettiği için hükümet çevrelerinden eleştiriler almaya başlamıştır. Bu eleştirilerin en mühimi sünger satışının tek bir tüccara yapılmasıdır. Ayrıca bu tüccar Türkiye’ye geldiğinde Ahmet Hamdi ile pek samimi olduğunun görülmesi de akıllara soru işareti getirmiştir. Bu eleştiriler Ahmet Hamdi’yi fazlasıyla rahatsız etmiş ve sonuç olarak 1937 yılında görevinden istifa etmiştir.²²³. Kendisi hakkında bulunan ithamları haksız bulan Ahmet Hamdi Başar, şöyle savunma yapmaktadır:

“Sonra tutturdular: “Ne diye bir tek alıcıyla anlaşılmış. Eğer tek alıcı olacaksa, iş eksiltmeye konarak şirkete en uygun şartı teklif eden aranmalı.” Bu konu İdare Meclisi’nde tartışılırken, Sümerbank temsilcisi, merkezden aldığı talimata dayanarak vetosunu kullandı: Kuremetis²²⁴ mukavelesi feshedilmelidir. Adeta bu adamla benim gizliden gizliye bir ortaklığım olduğundan bile söz ediliyordu. Türkiye’ye geldiği zaman ben onunla çok içli dışlıydım. Bu kadar yakınlık dedikoduya sebep olmaktaydı. Yaptıkları tenkitler aynı zamanda benim haysiyetimi kurtarmak içindi..! Oysaki ben, adam bize bağlansın diye, ne yapacağımı bilmiyordum. Sünger merkezlerine gittiği zaman hep yanında bulunur; onu kendime bağlamaya çalışırdım.

Nihayet ben de dayattım. Bu iş ya benim dediğim gibi yürür ya da ben şirketten ayrılırım, dedim. Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat Sümer yakın arkadaşım. Gidip kendisini gördüm ve bunları söyledim. Ellerini ovuşturarak:

‘Hamdi; bu devlet işidir; senin söylediğin gibi tek elden idare edilemez; mevzuata ve usullere uyacaksın’ dedi. Ben de istifamı verdim ve çekildim. Bundan memnun bile olmuşlardı. ’’²²⁵.

Ahmet Hamdi’nin ayrılmasından sonra şirkette işler iyi gitmemeye başlamıştır. Bir sene içerisinde süngerler dışarıya satılamaz hâle gelmiştir. Üretim ancak yurt içinde değerlendirilebilmiştir. Şirketin kazancı giderlerini karşılamadığı için Deniz Banktan yıllık %8.5 faizle 211.577.94 TL kredi alınmıştır²²⁶. Başar’ın ayrılmasından sonra şirket ayakta kalmakta zorlanmıştır. Bu durum Başar’ın yönetsel faaliyetlerinin, devlet tarafından onaylanmamasına rağmen, isabetli olduğu görüşünü desteklemektedir.

²²³ Ahmet Hamdi’nin tam olarak hangi tarihte şirketteki görevinden istifa ettiğini tesbit edemedik. Fakat hatıralarında kendisinin görevden ayrılmasından bir yıl sonra şirketin Denizbanktan kredi çektiğinden bahsetmektedir. Şirketin bu krediyi 1938’de kullandığı tespit edildiğinden Ahmet Hamdi de 1937 yılında şirketten ayrılmış olmalıdır. *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı IV*, Çıtırı Basımevi, İstanbul, 1939, s. 7.

²²⁴ Türk süngerlerinin yurt dışında satıldığı tüccar.

²²⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 552.

²²⁶ *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı IV*, s. 5-8.

1939 senesine gelindiğinde ise Türk süngerleri gümrüklerden geçemez hâle gelmiştir. Satışlar ancak maliyet fiyatına yapılabilmektedir. Ödemeler düzenli yapılmamaktadır. Alacakların düzenli olarak alınamaması banka kredisinin de zamanında ödenememesine yol açtığı için şirket üzerindeki faiz yükü her geçen gün artmıştır. Ayrıca daha önceleri 4 motor ile çalışıp yıllık 6000 kilo sünger üretilmesine rağmen bu yıl içerisinde 8 motorla çalışılmış fakat 7500 kilo sünger ancak üretilmiştir. Görüldüğü gibi pazarlama gücünün azalması yanında üretimde de düşüş meydana gelmiştir. Şirket, İş Bankasından aldığı yıllık %8.5 faizli ve Sümer Banktan aldığı yıllık %7.5 faizli krediler ile ayakta durmaya çalışmıştır²²⁷.

Şirket, her geçen yıl daha kötüye gitmiştir. Bilanço sunumunda murakıb üyeler tarafından ciddi eleştiriler yapılmıştır. 1940 bilançosunun tartışıldığı sırada şirketin durumunun gittikçe kötüye gittiği belirtilerek devletin müdahalesi dahi talep edilmiştir²²⁸. İktisadi devletçilik teşebbüsü olarak kurulmuş olan şirket, girdiği borç batağından kurtulma yolunu devlete teslim olmak olarak belirlemiştir.

Murakıb Üye Sait Alkın'ın 1941 bilançosu sunulduktan sonra:

“...Şirket Müdürlüğünün, Sünger istihsal ve satışına vakıf bilgili bir ele tevdi edilmesinin de randımanı arttırmak bakımından faydeli gördüğümü mutaleatan yüksek görüşlerinize arz ederim.”²²⁹

teklifinde bulunmuştur. Bir sonraki bilanço sunumunda yine Murakıb Üye Sait Alkın, işlerin kötü gidişinden bahsetmiş ve şirket müdürünün üretim merkezlerine giderek buralarda bizzat işleri yürütmesinin ve sorunları bizzat çözmesinin gerektiğini idare meclisine bildirmiştir²³⁰. Bu tekliflerden anlaşıldığına göre üretimsel sıkıntıların yanı sıra yönetimsel sıkıntılar da yaşanmaktadır.

Şirket, son bilançosunu 1944 yılında sunmuştur. Bilanço da diğer senelerde olduğu gibi kötümser bir tablo gözükmektedir. Şirketin bankalara olan borcunun haricinde bünyesinde çalıştırdığı kaptanlara olan borcu dahi şirket sermayesinin %30'na tekabül eder hale gelmiştir²³¹. Mevcut şartlar altında şirketin daha fazla yaşatılması imkânsızdır.

²²⁷ *Süngerçilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı V*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1940, s. 5-10.

²²⁸ *Süngerçilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VI*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1941, s. 11.

²²⁹ *Süngerçilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VII*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1942, s. 9.

²³⁰ *Süngerçilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VIII*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1943, s. 9.

²³¹ *Süngerçilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı IX*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1944, s. 9.

Şirketin kötüye gitmesinin tek sebebi olarak Ahmet Hamdi'nin istifasını göstermenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Zira II. Dünya Savaşı'nın başlaması uluslararası ticareti büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun yanında Ahmet Hamdi'nin yönetim stratejisi yeni kurulmuş bir şirket için en uygun strateji gibi görünmektedir. Çünkü hem yurt dışında yıllardır piyasa içerisinde olan ve Türk süngerini piyasaya sokmamak için iş birliği içinde bulunan tüccarlarla mücadele etme zorunluluğu vardır hem de iptidai şartlarda yapılan üretimi artırmak gerekmektedir. Bu durumda Ahmet Hamdi, kimsenin almaya yanaşmadığı süngerleri kâr vererek alacak bir tüccar bulmuş ve satışı ona gerçekleştirmiştir. Eleştirilere konu olmasına rağmen bu durumun ne kadar faydalı olduğu Ahmet Hamdi'nin istifasından sonra anlaşılmıştır. Zira sonraki senelerde en büyük sıkıntı süngere yurt dışında alıcı bulunamaması olarak ortaya çıkmıştır. Bulunan alıcılar ise maliyetine satın aldıkları süngerin parasını dahi vaktinde ödemeyerek şirketi zor duruma sokmuşlardır.

Ahmet Hamdi Başar, Süngercilik Türk Anonim Şirketinden istifa ettikten sonra bir daha iktisadi devlet teşebbüslerinde görev almamıştır. Bundan sonra geçimini sağlamak için özel sektörde teşebbüslerde bulunmuştur. Yabancı devletlerin Türkiye'deki fabrika temsilciliği, gemi tüccarlığı, Alman bir nakliye şirketinin Türkiye temsilciliği gibi işleri yaparak geçimini sağlamıştır. Dönemin bütün özel sektörünün yaptığı gibi Ahmet Hamdi Başar ve ortakları da devlete iş yaparak kâr elde etmeye çalışmışlardır. Kendisi, ticari teşebbüslerinde devletin zarara uğramaması için elinden geleni yaptığını belirtmektedir²³².

Süngercilik Türk Anonim Şirketi, Ahmet Hamdi Başar'ın devlet adına yönettiği son şirkettir. Liman şirketini baştan sona yenileyen ve yüksek kârlar elde etmesini sağlayan Başar, sünger şirketinde de aynı performansı göstererek başarılarının tesadüf olmadığını göstermiştir.

2. 3. Ahmet Hamdi Başar'ın Siyasi Faaliyetleri

Ahmet Hamdi Başar gibi aktif bir insanın siyasetin dışında kalma ihtimali pek yok gibi gözükmektedir. Özellikle Atatürk ile geçirdiği üç aydan sonra memleket için yapabileceği çok şey olduğuna inanmıştır. Aslında yapısı gereği mebusluk yerine müsteşarlık görevinin kendisi için daha uygun olduğunu düşünmesine rağmen memlekete hizmet için milletvekili olmayı hedeflemiştir.

Başar'ın milletvekilliği beklentisi Atatürk ile çıktığı seyahatten sonra olmuştur. Büyük bir umutla katıldığı gezinin başlarında, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerine önem verdiği bir kişi olarak görülmesi Ahmet Hamdi Başar'daki milletvekilliği beklentisini yükseltmiştir. Kendisi de dâhil olmak

²³² Ahmet Hamdi Başar'ın Süngercilik Türk Anonim Şirketinden istifasından sonra giriştiği işler ve bu işlerle ilgili hatıraları için bkz. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 549-564.

üzere geziye katılan herkes bir dahaki seçimlerde Ahmet Hamdi'nin milletvekili olacağını düşünmektedir. Çünkü Başar, geziye bizzat Atatürk'ün isteği üzerine yine onun müsteşarı olarak katılmıştır. Geziye müsteşar sıfatı ile Ahmet Hamdi ve Mahmut Şevket Beyler katılmıştır. Gezi sonrasındaki seçimlerde Mahmut Şevket Bey milletvekilliğine aday olarak gösterilmiştir. Ahmet Hamdi Başar'a ise vekillik teklifi gelmemiştir. Partiye başvurarak vekil olmak isteği ise “*Sen bize İstanbul'da lazımsın.*” denilerek reddedilmiştir²³³. Anlaşıldığı üzere Ahmet Hamdi'nin buğday organizasyonu düşüncesi ekmeğe vergi koymak olarak algılanmasa o da milletvekili olacaktır.

2. 3. 1. Cumhuriyet Halk Partisinden²³⁴ İstifası

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra Ahmet Hamdi Başar, düşüncelerini hayata geçirebilmek için milletvekili seçilmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir. Fakat bu çabaları sürekli olarak boşa çıkmıştır. Bunun üzerine CHP'den istifaya karar vermiştir. İstifa dilekçesini bağlı bulunduğu CHP İstanbul Şişli, Meşrutiyet Mahallesi Semt Ocağı'na vermiştir. Dilekçenin nasıl işleme konulacağına karar vermek güç olmuştur. Genel sekreterlik tarafından Ahmet Hamdi Başar'dan bir açıklama istenmiştir. Bu açıklamada istifasının gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Halk Partisi kuruluşundaki demokratik ruha ve inkılâbımızın ana direklerine aykırı olarak bir yol tutmakta ve onu hakiki maksatlarına çevirmek üzere yapılan idealistçe bütün gayretler tesirsiz kalarak bilâkis hoş görülmemektedir. Parti, yeni ve ileri fikirlere kapılarını kapamış olduğu için inkılâpçılık vasfını kaybetmiştir. Değişmez şef sistemi ve Şef emrinin kayıtsız ve şartsız parti emir olarak tanınması gibi demokrasi fikri ile hiçbir sebep ve bahane altında dahi birleşmesi kabil olmayan bir esas üzerine binasını ve teşkilâtını kurmuştur.”*²³⁵

Ahmet Hamdi, CHP'den istifa ederken partiyi hem inkılâpları amacından saptırmakla hem de farkında olmadan millî beraberliği bozucu faaliyetlerde bulunmakla itham etmektedir.

Bu istifa, CHP'de şaşkınlık yaratmıştır. Kendi ifadesine göre Ahmet Hamdi partiden istifa eden ilk kişidir. Uzun süre dilekçe hakkında nasıl bir işlem yapılacağına karar verilememiştir. Son olarak 3 Aralık 1945 tarihinde bir hüküm verilebilmiştir. Trabzon Milletvekili Faik Barutçu parti genel sekreteri adına istifa dilekçesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporun ilk maddesi dikkat çekicidir. Bu maddede parti tüzüğüne istifa edenler hakkında bir hüküm olmadığı belirtilmiştir. Anlaşılan o ki CHP kurulurken herhangi bir kimsenin partiden istifa edebileceği kimsenin aklına gelmemiştir. O zaman bu istifa

²³³ Başar, *Atatürk'le Üç...*, s. 133.

²³⁴ Bundan Sonra CHP olarak anılacaktır.

²³⁵ B.C.A., Yer No: 522.2202..1., Fon Kodu: 490..1.0.0, Dosya No: 2. BÜRO, Tarih: 13/6/1934. Dilekçenin asıl metni için bkz. EK: VI.

dilekçesine karşı ne gibi bir işlem yapılmalıdır? Faik Barutçu, bunun çözümünü ise şu şekilde bulmuştur: Parti tüzüğü'nün 9. Maddesi uyarınca parti program ve prensiplerini kabul ettiğine ve parti tüzüğü hükümlerinden ayrılmayacağına dair şeref ve namusu üzerine verdiği sözden caymış ve bir inan sarsıntısına uğramış olduğunu gösteren bir hareket olduğu için istifanın kabulü ve reddi mevzu bahis olmaksızın kaydına istifa ettiğinin işaret edilmesi yeterli görülmüştür²³⁶. Yani Ahmet Hamdi Başar, bütün isteğine rağmen partiden istifa edememiştir. İnan sarsılması nedeniyle partiden çıkarılmıştır.

Başar'ın CHP'den istifasını değerlendirirken dönemin şartlarının da göz önüne alınması lazımdır. İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya iki kutba ayrılmış vaziyettedir. Bir tarafta sosyalizmi benimsemiş, tek parti ile yönetilen ve sosyalizm gereği ekonomisi devletçilik ilkesine dayalı olan Sovyetler Birliği, diğer tarafta ise liberal ekonomiyi benimsemiş, demokratik ve demokrasinin gereği olan çok partili sistem ile yönetilen Amerika Birleşik Devletleri²³⁷ liderliğindeki özgür dünyadır. Savaştan sonra Türkiye kendisini bir taraf seçmek zorunda hissetmiştir. Sovyetler Birliği'nin baskısını sürekli olarak hissetmiş bir devlet olarak da onlardan uzaklaşmış ve ABD'ye yaklaşmaya çalışmıştır. Bu yaklaşmayı da ilk olarak siyasi manada onlara benzemeye çalışarak göstermiştir. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te Meclis'te toprak kanunu tartışılırken rejimde bir liberalleşmeye gidileceğini söylemiştir. 1 Kasım'da Meclis'in açılış konuşmasını yaparken de muhalefet partisinin lüzumunu dile getirmiştir²³⁸.

Görüldüğü üzere CHP, çok partili hayata geçilmesini destekler bir tavır almıştır. Bundan istifade ile muhalefet canlanmıştır. Ahmet Hamdi'nin CHP üyesi iken elde edemediği milletvekilliğini muhalefet partisi saflarında yer alarak elde etme düşüncesine girmiş olma ihtimali çok yüksek gözükmektedir. Hatta Ahmet Hamdi kişilik özelliği olarak kurulacak muhalefet partisine katılmak yerine muhalefet partisini bizzat kurmak için harekete geçmiştir.

2. 3. 2. Demokrat Parti²³⁹ Dönemi

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi uluslararası arenada şartların değişmesine sebep olmuştur. Değişen dengeler, ülkelerin siyasetteki yerlerini bütünü ile fakırlaştırmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmiş ve Almanya'ya savaş ilan etmiş olmasına rağmen, savaşa girmemek için gösterdiği çaba ve kullandığı taktikler açısından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Savaş, Türkiye'nin dış siyasetini de büyük ölçüde etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'na kadarki bölümde Rusya ile iyi ilişkiler sürdürmek ve uluslararası arenada birbirlerine yardımcı olmak üzerine kurulmuş olan dış siyasetimizin,

²³⁶ BCA, Yer No: 522.2202..1., Fon Kodu: 490..1.0.0, Dosya No: 2. BÜRO, Tarih: 13/6/1934.

²³⁷ Bundan sonra ABD olarak anılacaktır.

²³⁸ Avcioğlu, *age.*, s. 515.

²³⁹ Bundan sonra DP olarak anılacaktır.

Rusya'nın Türkiye toprakları üzerindeki emellerini açıklaması ile tamamen yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Türkiye Rusya'ya karşı dayanacağı güç olarak ABD'yi belirlemiştir.

ABD iki kutba ayrılan dünyada “özgür dünya”yı temsil ettiğini savunmaktadır. CHP de Türkiye'yi tek partili sistemden çok partili sisteme götürerek ülkeyi özgür dünyanın bir parçası hâline getirecek tedbirler almaya çalışmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası iki başarısız deneme olarak Cumhuriyet tarihinde yerini aldığından CHP'ye karşı bir muhalefetin oluşması elbette zor olmuştur. 1939 tarihinde CHP kendisine muhalefet edecek bir parti olmadığından kendi muhalefetini kendisi yaratmıştır. *Müstakil Grup* adı verilen ve yine CHP milletvekillerinden oluşan grup partinin grup toplantılarında suni muhalefet görevini yürütmüştür²⁴⁰. CHP milletvekillerinden oluşması bu grubun kuruluş amacı olan muhalefet görevini tam olarak yerine getiremediği ya da getiremediği izlenimini vermektedir. Zaten grup, 11 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü olarak toplanan CHP kurultayında çok partili hayata geçişin kabul edilmesiyle birlikte kaldırılmıştır²⁴¹. Bundan sonra CHP karşısında gerçek muhalefet partileri bulacaktır.

SCF'den sonra Türkiye'de kurulan ilk parti Millî Kalkınma Partisi olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki en büyük sanayici ve iş adamlarından olan Nuri Demirağ'ın kurduğu parti, Türk siyasi yaşamında fazla ses getirmeyi başaramamıştır²⁴². Bunun nedeni olarak Nuri Demirağ'ın partiyi, ülke yönetimine talip olmaktan ziyade iş hayatında İsmet İnönü'nün önüne çıkardığı zorluklar nedeniyle ondan intikam almak amacıyla kurulmuş bir parti görünümünde olması kabul edilebilir.

CHP'ye alternatif olarak ortaya çıkacak ve kısa bir süre sonra da iktidarı elinden alacak olan Demokrat Parti ise CHP'nin içinden doğmuştur. CHP'de ayrılık rüzgârları, 1945 yılında Meclis'te *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*²⁴³ görüşmeleri sırasında esmeye başlamıştır. Bu kanuna göre toprak ağalıklarının önüne geçilmesi bu sayede fakir köylünün kendine ait toprağının olması amaçlanmıştır. Adnan Menderes ve onun gibi geniş topraklara sahip olan milletvekilleri bu tasarıyı gericilik olarak eleştirmişlerdir. Onlara göre Hitler

²⁴⁰ Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.40.

²⁴¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.19.

²⁴² Nuri Demirağ ve Millî Kalkınma Partisi hakkında detaylı bilgi için bkz., Semih İnceöz, “Türkiye’de ilk Uçak Fabrikasını Kuran Adam, Nuri Demirağ”, *Aksiyon Dergisi*, 1996, S. 80, s. 24-29. Necmettin Deliorman, *Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri*, İstanbul, 1957. Fatih M. Dervişoğlu, *Nuri Demirağ, Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2007.

²⁴³ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun tam metni için bkz. Resmî Gazete (15/06/1945), S. 6032, Kanun No: 4753, Kabul Tarihi: 11/06/1945,

rejiminin uyguladığı toprak iskân kanunu *Erbhof*’dan aynen alıntıdır. Bu da CHP’nin gericilik yaptığı anlamına gelmektedir²⁴⁴. Mecliste ciddi tartışmalara hatta yeni bir partinin temellerinin atılmasına sebep olan kanun günümüzde hâlâ tartışılabilirliğini korumaktadır²⁴⁵.

Bu tartışmanın arkasından ikinci muhalif hareketi Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün de aralarında bulunduğu yüz dört milletvekilinin 11 Haziran 1945 tarihinde yapılan tasarının oylamasına katılmaması olmuştur. Muhalefeti daha uç bir noktaya taşıyıp partiden kopmalarına neden olan olay ise bu dört kişinin 7 Haziranda hazırlayıp 12 Haziranda CHP Meclis Grubu Başkanlığına verdikleri taktir olmuştur. Türk demokrasi tarihine *Dörtlü Taktir* olarak geçen bu belgede muhalifler özet olarak; millî hâkimiyetin tecelli etmesini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasını, yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha rahat kullanabilmesi için anayasa değişikliklerinin yapılmasını, CHP’nin bütün çalışmalarının bu esaslar doğrultusunda yeniden tanzimini istemişlerdir²⁴⁶. CHP, böyle taktirlere alışık bir parti değildir. Partinin kendisini denetlemesi için oluşturduğu grup dahi parti politikalarını eleştirmekten kaçınmıştır. Böyle bir durumda milletvekillerinin taktir vererek CHP yöneticilerini eleştirmeleri büyük ses getirmiştir.

İsmet İnönü *Çiftçiye Topraklandırma Kanun Tasarısı*’na büyük önem vermektedir. Hatta “*Toprak reformu istemeyen parti benim partim değildir.*”²⁴⁷ diyerek milletvekilleri üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. İnönü’nün bu sözleri reforma karşı olan kişilerin partiden uzaklaştırılacağı şeklinde yorumlanabilir. Celal Bayar liderliğindeki dörtlü oylamaya katılmadıkları gibi CHP’ye bir de taktir vermişlerdir. Bu durum Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün CHP’den uzaklaştırılması için yeteri kadar nedeni ortaya çıkarmıştır. Ayrıca tasarı üzerinde yapılan tartışmalar Adnan Menderes’in lider olarak dikkatleri üzerine çekmesini de sağlamıştır²⁴⁸.

²⁴⁴ Birgül Ayman Güler, “Toprak Reformu Politikası Üzerine”, *TMMOB Toprak Reform Kongresi 2005*, Hermes Basımevi, Ankara, 2005, s. 42.

²⁴⁵ Konumuz kapsamı dışında olduğu için bu tartışmalara ve kanun ile ilgili görüşlere yer verilmemiştir. Fakat farklı görüşlerin karşılaştırılması için bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiye Topraklandırma Kanununun Hikayesi”, *Birikim*, Mart, 1998, No. 107, s. 34. Ayrıca bkz. Çağlar Keyder-Şevket Pamuk, “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt*, S. 8 (1984-1985), s. 52-63, Gülден Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Y. 2009, S. 1-2, s. 161-178.

²⁴⁶ Dörtlü Taktirin tam metni için bkz. Rıfki Salim Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınları, Ankara, 1979, s. 241-244.

²⁴⁷ Avcıoğlu, *age.*, s. 495.

²⁴⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 58.

CHP'yi biraz daha liberalleştirmek için verilen takrir, takriri verenler haricindeki diğer bütün milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir. Bu red takririn sahiplerini CHP'den daha da uzaklaştırmıştır²⁴⁹. Menderes ve Köprülü gazetelerde CHP'yi eleştirir yazılar yazmaya başlamışlardır. Sonuç olarak bu iki milletvekili 21 Eylül 1945 tarihinde CHP'den ihraç edilmişlerdir²⁵⁰. Refik Koraltan ise ihraçların hukuki olmadığını savunduğu için CHP'den ihraç edilmiştir. Celal Bayar bu gelişmeler üzerine önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa etmiştir²⁵¹. Böylece dörtlü takririn altında imzası bulunan dört kişi de ya ihraç yoluyla ya da istifa ederek CHP'den ayrılmışlardır.²⁵² Böylece yeni oluşum içerisinde yer alacak bütün milletvekillerinin CHP ile ilişkisi kesilmiştir.

Başar, Meclis'in karışmasından itibaren gelişmeleri yakından takip etmiştir. İhraçların ve istifanın yaşanması üzerine de takriri veren dörtlüye katılarak yeni kurulacak muhalefet partisinin temellerini atmak için harekete geçmiştir. Başar'ın takririn sahipleri ile teması Refik Koraltan sayesinde olmuştur. İnkilâp, İstanbul'da sık sık bir araya gelerek yeni bir parti kurulması fikrinden bahsetmişlerdir. Hatta Başar ve Koraltan, yeni kurulacak partinin programı üzerinde çalışmaya dahi başlamışlardır²⁵³. Partinin lideri olarak da Celal Bayar'ı belirlemişlerdir²⁵⁴. İnkilâp, Celal Bayar henüz partiden istifa etmemiş olduğu hâlde, İstanbul'da, Şişli'de bir ahabap evinde görüşmüşlerdir. Bu görüşmede yeni parti kurulması ve bu partiye başkanlık etmesi için Bayar'a ısrarlarda bulunmuşlardır. Bayar, bu ısrarlara, İsmet Paşa'ya karşı çıkmayacağı cevabını vermiştir. Koraltan ve Başar'ın "*Halk bunu sizden bekliyor.*" sözü üzerine "*Ben, tabiatım icabı, kafamdaki iş pişinceye kadar bunu açığa vurmam. Parti kurmak konusunda da böyle davranmış olacağım...*" demiştir²⁵⁵. Yani Celal Bayar, yeni bir parti düşüncesindedir fakat şartların tamamen olgunlaştığını görmek ve İsmet İnönü'nün partiye müdahale etmeyeceğinden emin olmak istemiştir.

Yeni kurulacak parti için en uygun başkan adayı olarak Celal Bayar görünmektedir. Bayar, istifasından sonra basına yeni bir parti kurma teşebbüsünde bulunacakları demecini vermiştir. Bu demekten sonra sıra, muhalif partinin kurulması için izin almaya gelmiştir. 4 Aralık 1945 tarihinde Çankaya'ya yemeğe davet edilen Celal Bayar, İsmet İnönü'ye kurulacak

²⁴⁹ Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. V, 2006/Güz, s. 73.

²⁵⁰ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, İz Yayınları*, İstanbul, 1998, s. 396., Nüzhet Kandemir, *Siyaset Fırtınası*, Ekicigil Yayınları, Ankara, 1956, s. 4.

²⁵¹ İnce, *agm.*, s. 74.

²⁵² Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839 – 1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 410.

²⁵³ Başar, "Hatıralar", *BD*, S. 9, s. 55.

²⁵⁴ Başar, "Hatıralar", *BD*, S. 10, s. 56.

²⁵⁵ Toker, *Demokrasimizin.... (1944-50)*, s. 68.

partinin ilkeleri konusunda bilgi vermiş, böylelikle partinin kurulma iznini almıştır²⁵⁶. Muhalefet partisinin kurulmak için İsmet İnönü'nün onayına ihtiyaç duyması dikkat çekici bir durumdur. Bu onay isteğinin İnönü üzerinde oluşacak muhalefet partisini güdümü altına alacağı intibasını oluşturmuş olması yüksektir. DP'nin kurulmasına bu kadar kolay izin verilmesi de İnönü'nün bu düşüncesine bağlanabilir.

Ahmet Hamdi Başar, dörtler arasındaki yerini parti programını hazırlayacak kişi olarak belirlemiştir. Bu amaçla da partiye program hazırlamak için gece gündüz çalışmıştır. İstanbul'da hazırladığı taslak program DP'nin müstakbel kurucuları tarafından görüşülmek ve tartışılmak üzere Ahmet Hamdi, Ankara'ya çağırılmıştır. Ankara'da Refik Koraltan'ın evine götürülmüş ve evden dışarı çıkmaması kendisine sıkıca tembih edilmiştir. Öğleden sonraları gizlice yapılan toplantılar sonunda Ahmet Hamdi Başar'ın hazırladığı program beğenilmemiştir. Bunda en büyük etken Adnan Menderes'in olumsuz görüş belirtmesi olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir eserinde Ahmet Hamdi'nin programının kabul edilmemesini şu şekilde yorumlamaktadır:

“Başar, çalışkan, ama beraber çalışılması güç bir insandır. Çünkü kendine göre doktrincidir. Fakat bu doktrin nereden başlayıp, nerede bittiği bilinmez. Demokrat Parti ise nihayet, her parlamentodaki demokrat partiler gibi bir “orta parti” olacaktır. Bu orta partiler ise doktrin partileri değildir.”²⁵⁷

İstanbul'dan parti kuruluş çalışmalarına katılan Ahmet Hamdi Başar, burada Koraltan ve Bayar ile görüşmeler yapmıştır. Her ikisine de görüşlerini anlatmakta ve benimsetmekte muvaffak olmuştur. Fakat Ankara'ya giden arkadaşları hazırladığı programdan tamamen farklı bir metni Başar'a yollamışlardır. Hazırladığı program kabul görmediği gibi, yeni program olarak da kendi deyimiyle *berbat bir şey* hazırlanmıştır²⁵⁸. Ahmet Hamdi Başar, 21 yaşından itibaren parti programları ve nizamnameler kaleme almıştır. Bunun haricinde kendi kafasında belirlediği ilkeleri vardır. Bu ilkeleri arkadaşları ile görüşerek programlara koymak yerine önce programı yazıp sonra kabul ettirme yolunu tercih etmiştir. Kurucuların yolladığı programı beğenmemiş olmasının en büyük sebebinin, programda kendisinin fikirlerine yer verilmemiş olması olarak göstermek yanlış olmayacaktır.

²⁵⁶ Tefik Çavdar bu görüşmenin ana hatlarını şu şekilde aktarmaktadır. “Savaş sonrası dünyada Türkiye'nin yalnız kalmaması için çok partili bir yaşama geçmesi kaçınılmazdır. Ne var ki, daha önceki olumsuz deneyimler bu konuda dikkatli olmayı gerektirmektedir. Dikkat edilecek noktalardan birincisi Atatürk'ün koyduğu cumhuriyet ilkelerinden taviz vermemek, ünlü deyimiyle irticaya kaçmamaktır; Dış politika açısından polemiklere girilmemelidir; CHP iktidarı, yeni kurulacak partiye engeller çıkarmamalıdır.” Çavdar, *age.*, s. 410.

²⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, C. II, s. 445.

²⁵⁸ Başar, *Yaşadığımız Devrin...*, s. 29.

Başar, programı beğenmemesine rağmen program üzerinde görüşmek için Ankara'ya gitmiştir. Burada Koraltan'ın evinde misafir olarak kalmış ve evin dışına çıkmadan bir hafta boyunca dörtlerle toplantılar yapmıştır. Her gün öğleden önce, öğleden sonra ve gece olmak üzere üç defa yapılan toplantılarda parti programı tartışılmıştır. Toplantılar sırasında Başar ile Menderes arasında ciddi fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Netice olarak, Menderes ve Köprülü bir hafta sonra Koraltan'ın evine gelmemişlerdir. Bunun yerine Bayar'ın evine giderek Ahmet Hamdi Başar ile çalışmak istemediklerini belirtmişlerdir. Hatta ya kendilerinin ya da Başar'ın tercih edilmesini Bayar'dan istemişlerdir. Bu olaylar sonunda Ahmet Hamdi Başar, kendi tercihi ile parti kurucularının arasından ayrılmıştır²⁵⁹. Bu konu hakkında bilgi Başar'ın hatıralarında yer almaktadır. Bayar'ın gerçekten böyle bir düşüncede olup olmadığını başka bir kaynaktan teyit etmek mümkün olmamıştır. Bayar'ın, Başar'ı kırmamak için nezaket göstermiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak Ahmet Hamdi Başar, DP'den uzaklaştırılmıştır. Daha sonra dörtlere parti kurma yolunda yardımcı olan iki kişi daha vardır. Bunlardan Zekeriya Sertel program hazırlama çalışmaları sırasında yapılan toplantılara katılmış ve uzun süre dörtlerin yanında kalmıştır. Diğer kişi ise Tevfik Rüştü Aras'tır. Aras'ın toplantılara katılması ve DP kurucuları içinde yer almak isteğine rağmen, dörtler tarafından kendisini yanlarında görmek istemedikleri söylenerek uzaklaştırılmıştır²⁶⁰. Gerek Başar, gerekse diğer iki kişinin uzaklaştırılması dörtlerin partiyi sahiplenmelerinin bir sonucu olsa gerektir. Ayrıca bu durum, dörtlerin kendilerine olan güvenlerini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

Başar, DP'nin kuruluş çalışmalarından uzaklaştırılmasına rağmen DP'yi desteklemekten vazgeçmemiştir. Türkiye'de muhalefetin inkılâpçı ve demokratik bir cephe olarak ortaya çıkması gerektiğini, bunun da programlı ve teşkilatlı bir birleşme ile olabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle DP'ye olan desteğini çekmemiştir. Fakat 1946 seçimlerine girilirken DP'ye olan desteği yok olmuş görünmektedir. Bunun sebebi olarak; parti içerisindeki bir iki kişinin demokrasi anlayışlarında ve mücadele taktiklerindeki tehlikeli yanlışlık ve derhâl şahlanan ihtirasları olarak göstermektedir. Bütün bu olumsuzluklara

²⁵⁹ Başar bu durumun kendisine bildirilmesini şu şekilde anlatmaktadır: *"Koraltan'la birlikte Bayar'ı evinde ziyaret edip, karşılıklı teessür ve hatta bir miktar göz yaşı içinde, iki saat yakın konuştuğumuz zaman, Celal Bayar'ın ortadaki anlaşmazlığı ileri sürerek: - Bu durum karşısında partiyi kurmayalım, bu işten vazgeçelim, demesini bile ciddiye almış ve kendilerine şu cevabı vermişim:*

- Hayır Beyefendi; siz partiyi, dört kişi kuracaksınız. Bütün memleket bunu bekliyor. Ben de size elimden geldiği kadar, partinize dahil olmamakla beraber, yardım edeceğim; buna söz veriyorum, diyerek bensiz bir parti kurulamayacağı telakkisini sözde Bayar'da da mevcut olduğunu vehmetmişim." Başar, *Yaşadığımız Devrin...*, s. 32, 33.

²⁶⁰ Toker, *Demokrasimizin...*, (1944-50), s. 76-78.

rağmen DP'ye sempati duyduğunu da gizlememektedir²⁶¹. Bu sempatinin DP'nin CHP'ye karşı olan mücadelesinden kaynaklandığı açıktır. Zira DP kurulduktan bir süre sonra onların politikalarını da eleştirmeye başlayacaktır.

DP'nin kurulması meselesinin ortaya çıkması Başar'ı çok heyecanlandırmıştır. Sonunda kendi fikirlerini savunabileceği bir partinin kurulduğuna inanması bu heyecanı katlamıştır. DP' ile ilgili pek çok hayali olan Başar, Kapıkulu devletçiliğinin yıkılacağı günün yakın olduğunu düşünmüştür²⁶². Fakat Mustafa Kemal Atatürk ile çıktığı gezi sonrasında yaşadığı hüsranın bir benzerini de DP'den uzaklaştırılarak yaşamıştır.

Hüsrân içerisinde İstanbul'a dönen Başar, DP'nin en büyük hedefi olarak gösterdiği hürriyet fikrini eleştirdiği bir kitap yayınlamıştır. Kitabında, aslında hürriyetin iyi bir şey olduğunu fakat Türk toplumunun hürriyete hazır duruma gelmesi için bir inkılâp döneminden geçmesi gerektiğini savunmuştur²⁶³. Bu çalışma, Başar'ın 1946 seçimlerinde DP'den adaylığını engelleyecek kitap olarak raflardaki yerini almıştır.

Sonuç olarak 7 Ocak 1946'da ise DP, eski CHP milletvekillerinin önderliğinde kurulmuştur²⁶⁴. Başar, kuruluş çalışmalarında bir süreliğine de olsa yer aldığı partiye ancak 1950 seçimlerinde milletvekili olarak dönebilecektir.

Aslında Ahmet Hamdi Başar'ın Meclis altında siyaset yapma fikri ilk olarak 1945 yılında boş olan milletvekillikleri için yapılan seçimlerle başlar. Bu seçimlerde henüz DP kurulmuş değildir. CHP, biraz daha demokratikleşmek adına bazı illerde tam kadro aday göstermemiştir. Bunun yerine bağımsız adayların bu kadrolar için mücadele etmesini istemiştir. Ahmet Hamdi de Atatürk döneminde elde edemediği milletvekilliği için bağımsız aday olmaya karar vermiştir. Zaten o dönemde İsmet İnönü tarafından çok partili rejime geçilmesi ve bağımsız adayların seçimlere girmesi teşvik edilmektedir.

Başar'ın seçimi kazanmak gibi bir gayesi yoktur. Zaten kazanamayacağından emindir. Fakat görüşlerini duyurabilmek için bu seçimleri bir araç olarak kullanmak fikrindedir. Kendisini tanıtmak ve taraftar desteği sağlayabilmek için yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu amaçla yayınladığı risalede; işsizliği ortadan kaldırmayı, kapıkulu sınıfının milleti idare etmesine son vermeyi, seçimlerin serbest olarak yapılmasını sağlamayı,

²⁶¹ Başar, *Bağımsız Olarak İstanbul'da Adaylığını Koyan Ahmet Hamdi Başar'ın Seçim Beyannamesi*, Gün Basımevi, İstanbul, 1946, s. 2.

²⁶² Başar, *Demokrasi Buhranları*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956, s. 12

²⁶³ Başar, *Hürriyet Buhranları*, Gün Basımevi, İstanbul, 1946. Tezimiz V. Bölümünde Ahmet Hamdi Başar'ın düşünce hayatı işlenecektir. Bu bölümde Başar'ın hürriyet hakkındaki düşüncelerine daha geniş yer verilecektir.

²⁶⁴ Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 305, 306.

hükümetçilik ve bürokrasiyi kaldırmayı, vilayetlerin serbestçe seçilmiş idareler tarafından yönetilmesini sağlamayı, vergi sistemini yeniden düzenlemeyi, gerçek demokrasinin oluşmasını hedeflediğini bildirmiştir²⁶⁵. Yayınladığı bu broşürü İsmet İnönü'ye de yollamış fakat bir karşılık alamamıştır²⁶⁶. Tahmin edileceği gibi Başar, seçimde başarı sağlayamamıştır.

1946 seçimlerine gelindiğinde DP ile CHP arasında büyük bir rekabet başlamış durumdadır. DP, yeni kurulmuş bir parti olması, teşkilatlanmasını tam olarak sağlayamamış olması nedeniyle seçimlere hazırlıksız yaklaşmış vaziyettedir. Yine de ülke demokrasisinin zarar görmemesi ve İsmet İnönü'nün üstü kapalı baskısı nedeniyle seçimlere girme kararı almıştır. Ahmet Hamdi Başar da arkadaşları Koraltan ve Bayar sayesinde DP listelerinde kendisine yer bulacağını ümit etmektedir.

Başar, DP'den gelecek teklifi beklerken boş durmamıştır. Konya'nın Ermenek kazasından aday olmak için CHP genel sekreterliğine başvurmuştur. Bu başvuruda buradan aday olması hâlinde kazanma ihtimalinin bir hayli yüksek olduğunu bildirmektedir. CHP'den istifa etmiş olmasına rağmen 13 Haziran 1946'da tarihli başvurusunda Konya vilayetine tâbi Ermenek kazasından 38 bin kişinin kendisini milletvekili olarak görmek istediklerini bildirmiştir. Başar, CHP'nin Konya yahut İçel'de tam kadro aday göstermemesini, bağımsız adaylar için bir iki kadronun açık bulundurulmasını teklif etmiştir. Böyle bir durumda kendisinin de bu iki ilin birinden bağımsız aday olacağını bildirmiştir²⁶⁷. Fakat bu dilekçeye karşılık alamamıştır.

1946 seçimleri için diğer bir çalışması ise DP listelerinden aday olmaktır. Bayar ve Koraltan'ın verdiği sözlere güvenerek DP'nin en güçlü olduğu yerden liste başı olarak milletvekili adayı gösterilmeyi beklemektedir. Başar'ın DP ile münasebeti Koraltan aracılığı ile olmuştur. Bu nedenle Koraltan'ın verdiği sözleri tutmasını beklemektedir. Kendisine önce İstanbul'dan aday gösterileceği söylenmesine rağmen daha sonra bu karar değiştirilmiş ve Konya'dan adaylığının daha uygun olacağı Koraltan tarafından bildirilmiştir. Ayrıca Konya'dan aday gösterilebilmesi için demokrat olduğunu bildirdiği bir telgrafı DP'ye çekmesi şart koşulmuştur. DP'nin Konya'da güçlü olmadığını bilen ve kazanma ihtimalinin çok az olduğuna inanan Başar, yine de partiye

²⁶⁵ Başar, *İstanbul Millet Vekilliği İçin Namzetliğimi Koyuyorum*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 2-4.

²⁶⁶ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 5-7.

²⁶⁷ Ahmet Hamdi Başar, hatıralarında bu dilekçenin kendisine ait olmadığını, Ermenekli hemşerileri tarafından yazılıp CHP'ye yollandığını anlatmaktadır. Hatta kendisine bu teklifle gelenlere CHP'den istifa ettiğini bu nedenle böyle bir adaylığın mümkün olmadığını yazmaktadır. Fakat Cumhuriyet Arşivinden elde ettiğimiz dilekçenin aslında Ahmet Hamdi Başar'ın imzası bulunmaktadır. BCA, Yer No: 522.2202..1., Fon Kodu: 490..1.0.0, Dosya No: 2. Büro, Tarih: 13/6/1934.

demokrat olduğu konulu bir telgraf çekmiş ve Ermenek'ten aday olmak istediğini bildirmiştir²⁶⁸.

Başar'a DP'den aday olamayacağı kendisine 9 Temmuz da bildirilmiştir. Başar'ın DP listelerinden milletvekilliği adayı gösterilmesi parti genel kurulu tarafından hürriyet ve demokrasi aleyhtarı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir²⁶⁹. Genel kurulun aldığı kararda yalnızca Koraltan ve Bayar muhalif kalmışlardır. Ahmet Hamdi'nin bu dönemde yayınlamış olduğu *Hürriyet Buhranları* kitabının adaylığının reddedilmesindeki en büyük etken olduğu Koraltan tarafından telefonla bildirilmiştir²⁷⁰. Böylece Ahmet Hamdi Başar'a DP kapıları şimdilik kapanmıştır.

Ne DP'den aday gösterilmemesi ne de CHP genel sekreterliğine yazdığı dilekçeye cevap alamaması Ahmet Hamdi'yi siyasete küstürmemiştir. Parti listelerinde kendisine yer bulamayan Başar, İstanbul'dan bağımsız milletvekilliğine adaylığını koymuştur.

Her iki partiye de kırgın olduğu anlaşılan Başar, seçim için yayınlara başlamış ve sıkı bir muhalefete girişmiştir. Yayınlarında CHP'nin izlediği politikaları eleştirmiş ve bunların düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur²⁷¹. Eleştirilerinden DP de nasibini almıştır. Kuruluş çalışmalarına katıldığı DP'yi halkın huzursuzluğunu ve şikâyetini istismar etmekle suçlamıştır. Bu durumun ileride devletçi ve inkılâpçı rejimi yıkmaya kadar gidebileceğini savunmuştur²⁷². Başar'ın tutumu milletvekili seçilmek yerine her iki partiyi eleştirmek için aday olduğu izlenimini uyandırmaktadır

Başar, milletvekilliğine aday olma sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

*“Muhalefet partimizin memlekete ve demokrasi idealine faydalı olabilmesi için Büyük Millet Meclisinde parti mücadeleleri dışında müstakil milletvekillerinin bulunması ve bu yolla milli hayatımızın taraflı görüşlerin tesirinden mümkün olduğu kadar kurtulması gerektiğine inandım ve bu maksatla bağımsız olarak İstanbul milletvekilliğine adaylığımı koydum.”*²⁷³.

Ahmet Hamdi Başar'ın adaylığı bağımsız bir milletvekilliğinden ziyade muhalif bir parti liderliğini andırmaktadır. Gerek CHP'ye ve DP'ye getirdiği eleştiriler gerek bulunduğu vaatler tek bir milletvekilinin yapabileceği şeyler gibi görünmemektedir. Seçim çalışmaları daha çok ülke çapında örgütlenmiş bir parti çalışması şeklindedir. Tek başına aday olmasına rağmen kendisi için

²⁶⁸ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 153-155.

²⁶⁹ Başar, *Yaşadığımız Devrin...*, s. 35.

²⁷⁰ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 155.

²⁷¹ Başar, *İstanbul Millet Vekilliği...*, s. 2-4.

²⁷² Başar, *Bağımsız Olarak İstanbul'da...*, s. 2-3.

²⁷³ Başar, *Bağımsız Olarak İstanbul'da...*, s. 3.

32 maddelik bir program dahi oluşturmuştur²⁷⁴. Seçim için belirlediği slogan ise “*Son söz; güven, inan ve bilgi içinde birliğimizi korumaktan ibarettir.*” olmuştur²⁷⁵. Ahmet Hamdi Başar, kendisini partilerine kabul etmeyenleri hayıflandırmak istercesine bir parti lideriymiş gibi hareket etmiştir.

Başar tarzında bir kişinin seçimlere neden bağımsız olarak girdiği cevaplanması gereken bir sorudur. Geçmişinde parti kuruculuğu olan, DP'nin erken kuruluş çalışmalarında yer almış birisi olarak yeni parti kurma hevesinde olması, kendisinden beklenebilecek bir hareketettir. Ne hatıralarında ne de seçim için hazırladığı risalelerde yeni bir oluşumdan bahsetmemektedir. Fakat hazırladığı program bir milletvekili programından ziyade bir parti programını andırmaktadır. Şahsi görüşümüz Ahmet Hamdi Başar, fikirlerini halka duyurarak taraftar sayısını arttırmak hatta başarabilirse yeni bir parti kurmak fikrindedir. Bu durum adaylığının temel amacının yeni parti kurmak için kendisine taraftar toplama arzusu olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Kendi imkânları ile yürüttüğü yoğun seçim çalışmalarına rağmen Ahmet Hamdi'nin milletvekilliği adaylığı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Milletvekilliği konusunda umduğunu bulamayan Başar, özellikle süreli yayınlarda CHP ve DP'yi eleştirmeye devam etmiştir.

CHP'nin iktidar anlayışı Başar'ın eleştirilerinden nasibini almıştır. 1946 yılında *Aziz Şef İnönü'ye Açık Dilekçe* eserini yayınlarak İsmet İnönü'nün ve CHP'nin politikalarını eleştirmiştir. Üzerinde durduğu en önemli konu parti liderinin cumhurbaşkanı olarak da görev yapmasıdır. Bu konuda Başar, İsmet İnönü'ye;

*“Hem Halk Partisinin başında kalmak, hem de iktidardaki parti başkanı sıfatı ile devlet reisi olmak hakkındaki kararınızı bendeniz milli birliği bozacak mahiyette görüyorum. Eğer Halk Partisi inkılâbın tek organı ise niçin başka partiler kurulmasına müsaade buyurduğunuz anlamamız güçleşir. Eğer partilerin çoğalmasını inkılâbımız ve demokrasimiz için lüzumlu görmüşseniz o zaman da Halk Partisi başkanı olarak devlet reisi kalmanızın sebebini kavramamız kabil olmaz.”*²⁷⁶ demektedir.

Ahmet Hamdi Başar, devletin daha fazla demokratikleştirilmesinin sağlanmasını da istemektedir. Bu amaçla İsmet İnönü'nün anayasa değişikliği yapmasının en uygun karar olacağı görüşündedir²⁷⁷. Başar, okunup okunmayacağından bile emin olmadığı açık dilekçeyi İnönü'ye göndermiştir. Hatta bu dilekçede anayasa değişikliği isteyecek kadar da kendisine güvenmiştir.

²⁷⁴ Programın tam metni için bkz. EK. VII.

²⁷⁵ Başar, *Bağımsız Olarak İstanbul'da...*, s. 32.

²⁷⁶ Başar, *Aziz Şef İnönü'ye Açık Dilekçe*, Gün Basımevi, İstanbul, 1946, s. 4.

²⁷⁷ Başar, *Aziz Şef...*, s. 12.

DP'ye getirdiği eleştiriler ise daha çok Türk siyaset gelenekleri ile ilgili olmuştur. Hürriyet fikrinin iktidara gelmek için kullanılmasından yakınmaktadır. Sonuç olarak iktidar olunduktan sonra ise parti etrafındaki idealist kadronun dağıtılarak geriye politika esnafının kalacağını savunmaktadır. Bu kişilerin çoğunun işsiz güçsüz ya da politika sayesinde menfaat düşünen kişiler olduğunu söylemektedir²⁷⁸. Bahsi geçenleri partici esnafı olarak nitelendirmektedir. En fazla yakındığı konu idealistlerin iş başına gelememesi, gelse bile uzun süre burada kalamamasıdır.

1946 yılından sonra Ahmet Hamdi Başar, siyasi bir yalnızlık yaşamıştır. Mevcut iki partiden de uzaklaşmış durumdadır. Kendi kabuğuna çekilip siyasi arenadan uzaklaşmak yerine sesinin daha güçlü çıkmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu dönem içerisinde *İstanbul Yayın Kooperatifini* kurmuştur²⁷⁹. Kendi kitaplarının basıldığı bu kooperatif fazla ilgi görmemiş ve kapanmak zorunda kalmıştır.

Başar'ın uzun yıllar hayalini kurduğu milletvekilliği 1950 seçimlerinde gerçek olmuştur. DP bu seçimlerde Başar'ı İstanbul'dan aday göstermiştir²⁸⁰. Bu durum Adnan Menderes ile aralarındaki buzların eridiği manasına gelmemektedir. Başar'ın aday gösterilmesinde Koraltan'ın büyük etkisi olmuştur. Koraltan, Başar'a kefil olarak onun listeye girmesini sağlamıştır²⁸¹. Yani bütün gayret ve çalışmalarına rağmen Başar, düşüncelerinden faydalanılmak için değil, yakın arkadaşı Refik Koraltan'ın ısrarı ve kefilliği üzerine parti listesine alınmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimleri DP'nin büyük zaferi ile sonuçlanmıştır. %89.3 gibi rekor bir katılımın yaşandığı seçimlerde CHP %39.9 oy oranı ile 69, DP ise %53.3 oy oranı ile 408 milletvekili çıkarmıştır. DP'den kopmuş olan Millet Partisi ise %3.1 oy alarak 1 milletvekili çıkarabilmiştir. Ayrıca 9 milletvekili de bağımsız olarak seçilmeyi başarmıştır. Böylece 27 yıllık CHP iktidarı son bulmuştur²⁸². DP İstanbul milletvekili adayı Ahmet Hamdi Başar da 23.875 oy alarak milletvekili olmuştur²⁸³.

2. 3. 2. 1. Ahmet Hamdi'nin TBMM Çatısı Altındaki Faaliyetleri

Celal Bayar'ın liderliğindeki muhalefetin seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanması üzerine, Demokrat Parti Meclis Grubu, Cumhurbaşkanı ile Meclis Divanı için kendi adaylarını tespit etmek üzere 20 Mayıs 1950 cumartesi günü toplanmıştır. Kulislerde bir ara eski Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün veya

²⁷⁸ Başar'ın DP'den uzaklaştırılması böyle bir eleştiri getirmesinin en büyük nedeni gibi düşünülmektedir. Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 37.

²⁷⁹ Başar, *Yaşadığımız Devrin...*, s. 37.

²⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 14.05.1950., s. 1.

²⁸¹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 703.

²⁸² Çavdar, *age.*, s. 22.

²⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 17.05.1950, s. 5.

emekli Orgeneral Ali Fuat Cebesoy'un Cumhurbaşkanlığına getirilmesi yolunda eğilimler belirlemişse de grup, parti merkezinden yapılan telkinler doğrultusunda Cumhurbaşkanlığına partinin genel başkanı Celal Bayar'ı, Meclis Başkanlığına partinin dört kurucusundan biri olan Refik Koraltan'ı aday olarak göstermiştir²⁸⁴. Parti başkanı olarak Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması üzerine Adnan Menderes de başbakanlık görevine getirilmiştir. Menderes hükümeti 2 Haziranda Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başlamıştır²⁸⁵. Böylece Ahmet Hamdi'nin hem kendi partisiyle hem de CHP ile olan mücadelesi Meclis çatısı altına taşınmıştır.

Ahmet Hamdi Başar'ın ilk muhalefeti ve Menderes ile yeni düzelmiş olan arasının tekrar açılması ise Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında olmuştur. Ona göre Celal Bayar Cumhurbaşkanı olmamalıdır. Cumhurbaşkanı olması hâlinde Menderes'in de Başbakan olması gündeme gelecektir. Menderes ise yeterli devlet yönetimi tecrübesine sahip değildir. Bu görüşünü bizzat Bayar'a ileterek hükümeti Menderes'in eline teslim etmemesini istemiştir. Bayar, tabanın böyle bir isteği olduğunu bu nedenle Cumhurbaşkanlığı teklifini kabul edeceğini söylemiştir. Buna rağmen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Başar, Celal Bayar'a red oyu vererek dikkatleri üzerine çekmiştir²⁸⁶. Verdiği red oyu oylamanın kaderi üzerinde hiçbir etki yapmadığı gibi Menderes'in Başar'dan daha fazla uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Parti programının Meclis'te okunmasından sonra söz alan Ahmet Hamdi Başar hem programı hem de CHP'nin iktidar yıllarını eleştirmiştir. CHP'yi kapıkulu devletçiliği yaratmakla suçlamıştır. Ona göre CHP, devleti tek gelir kapısı olarak göstermiştir. Takip ettiği bir prensip olmadığı gibi prensipsizliği bir prensip hâline getirmiştir. Varlık vergisi gibi çağ dışı vergiler uygulayarak Türk milletinin itibarını zedelemiştir. Devlet işlerinde liyakat usulüne göre değil, kayırma usulüne göre atamalar yapılmıştır. Ayrıca eğitim sistemindeki yanlışlıklar nedeniyle kapıkulu zihniyeti taşıyan gençler yetiştirilmektedir. Bu gençler ancak devlet dairelerinde görev yapabilmekte, başka herhangi bir yerde karınlarını doyurma şansları bulunmamaktadır²⁸⁷. Eleştiriler sert olmasına rağmen tamamen haksız değildir. Başar, dolaylı olarak CHP'nin katı bir şekilde yürüttüğü devletçilik sistemini eleştirmiştir. Takip edilen bu politika kâr getirecek her alana devletin el atmasına neden olmuş ve gençler özel teşebbüs yerine devlet kapısında çalışmak zorunda kalmıştır.

Konuşmasında DP'nin programına tamamen katıldığını söyleyen Başar, programı yeterince açık olmamakla eleştirmektedir. Öncelikle programda ülkenin içinde bulunduğu kötü durum tam olarak yansıtılmamıştır. Ayrıca

²⁸⁴ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nuro Matbaası, Ankara, 1998, s. 50

²⁸⁵ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 138.

²⁸⁶ Korlatürk, *Yine Hayal...*, s. 185,186.

²⁸⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. I, Birleşim 4, 31.05.1950, s. 74-76.

kayıрма ve torpil ile devlet dairelerine yerleşmiş pek çok liyakatsiz kişi vardır. Programda bu kişiler hakkında yapılacak işleme de değinilmemiştir. Son olarak ise CHP'nin çok kötü bir eğitim sistemi güttüğünü bu nedenle eğitim sisteminde değişiklik yapılması gerektiğini savunmuştur. Eğitim alanında yapılacak düzenlemelerin programda yer almamasını ise eleştirmiştir. Kendisinin de programla ilgili soru işleri olmasına rağmen daha önce söz alıp programı eleştiren CHP sözcüsüne karşı programı savunmayı da ihmal etmemiştir²⁸⁸. Başar'ın DP programına getirdiği bu eleştiriler daha sonra yapacakları yanında nazik uyarımlar olarak kalmaktadır. Fakat şunu da belirtmekte fayda var ki Başar'ın kendi yazdığı haricinde bir programı beğenmesi güç görünmektedir.

Uzun yıllardır beklediği milletvekilliğine kavuşan Ahmet Hamdi, Meclis'te aktif milletvekilleri arasında yer almıştır. Meclis çalışmaları, ilgi alanı gereği iktisadi ve ekonomik meseleler üzerine olmuştur. Başar, farklı bir milletvekili profili çizmiştir. Bir partiye mensup milletvekili gibi davranmamıştır. Yeri geldiğinde CHP'yi yeri geldiğinde de DP'yi eleştirmekten geri kalmamıştır. Gerekli gördüğü yerlerde DP'ye ciddi muhalefet etmiş ve bütçelere dahi red oyu vermekten çekinmemiştir.

Ahmet Hamdi, Meclis içerisinde çeşitli görevler yürütmüştür. Bunlardan biri de CHP iktidarının imzaladığı Avrupa Tediye Birliği Antlaşması gereğince ithalatın %60'ının liberalize edilecek olması üzerine gümrüklerde tedbir alınmasını sağlamaya çalışmak olmuştur. Tedbir alınmadığı takdirde Türkiye ekonomisinin bir sene bile geçmeden çökeceğini düşünmektedir. Diğer çalışmalarına göre daha kabul edilebilir bir yol izleyen Başar, Menderes ile durumu konuşarak tedbir alınmasını istemiştir. Sonuç olarak Ticaret Bakanlığında bir toplantı gerçekleşmiş ve bu toplantıda Başar'ın acil olarak alınması gereken 3 maddelik tedbir paketi kabul edilmiştir. Bu paketin maddeleri şu şekildedir:

1. Derhal gümrük tarifelerimizi Gatt Anlaşması'nın²⁸⁹ verdiği yetkiyi kullanarak %95 nisbetinde yükseltmek
2. Gümrüklerde himaye edemeyeceğimiz ve liberasyondan sonra memlekette bol olarak girebilecek bazı eşya için lüks vergisi koymak.

²⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. I, Birleşim 4, 31.05.1950, s. 76,77.

²⁸⁹ İngilizce adı "General Agreement on Tariffs and Trade" kelimelerinin baş harflerinin bir araya gelmesinden oluşan GATT, "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması" anlamına gelmektedir. Uluslar arası ticareti, haklar ve sorumluluklar açısından düzenleyen çok taraflı bir antlaşmadır. Ekim 1947 yılında 23 ülke tarafından imzalanmıştır. Kuruluş amacı, ithalat vergilerini azaltarak uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmaktır. Türkiye 1951 yılında GATT'ı imzalamayı kabul etmiş ve 1953'te imzalamıştır. GATT hakkında detaylı bilgi için bkz. *GATT Bilgilendirme Rehberi*, Gelir Dairesi Başkanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü Yayın No: 95, Ankara, 2009.

3. Piyasa için mal üreten zirai işletmeleri gelir vergisinin kapsamına alma. Teklif ettiği maddeler komisyonca kabul edilmiş ve mecliste acil tedbirlerin alınması için çalışma başlatılması kararlaştırılmış olmasına rağmen herhangi bir gelişme olmamıştır. Sonucu araştıran Başar, Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe'den Menderes'in tedbirleri gereksiz gördüğü için aldırmadığını öğrenmiştir²⁹⁰.

Ahmet Hamdi Başar'ın DP'ye bir muhalefeti de bazı memurlara verilen ikramiye ve fazla ödemelerin iptalinde yaşanmıştır. DP, CHP hükümeti döneminde memurlara fazla ödeme yapıldığını ve bu ödemelerin devlete büyük yük getirdiğini savunmuş ve bu ödemelerin iptalini istemiştir. Başar ise iktisadi devletçilik zihniyetine sahip olduğu için, işi iyi bilen ve devlete büyük kârlar sağlayan yahut zor koşullar altında çalışan memurların ek ödeme ve ikramiye almalarının gayet normal olduğunu savunmuştur. Ona göre devlet üretme çiftliğinde müdürlük yapıp, devlete yılda 6 milyon kâr sağlayan bir müdürün aylığının diğerlerine göre 30 lira fazla olmasının herhangi bir mahsuru görünmemektedir. Bu kanunun iptalini sağlamak için Halûk Şaman (Bursa Milletvekili), Fethi Çelikbaş (Burdur Milletvekili), S. Fehmi Kalaycıoğlu (Trabzon Milletvekili) ve Şefik Bakay (Kırklareli Milletvekili) ile birlikte bir teklifte bulunmuştur. Bütün gayretlerine ve meclisteki savunma konuşmalarına rağmen kanunu değiştirmeyi başaramamıştır²⁹¹. Başar'ın bu konudaki hassasiyeti, liman şirketi müdür iken aldığı ikramiyelerin daha sonra kendisinden haciz yoluyla tahsil edilmesinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir.

Ahmet Hamdi Başar, milletvekili olduktan sonra hem DP yöneticileri ile arasını düzeltmek hem de kendini göstermek için eline bir fırsat geçmiştir. Kendisinden basit bir şekilde Orman bütçesinde komisyon üyesi olması istenmiştir. Verilen görevi hakkı ile yerine getirerek hem yönetim ile arasındaki buzları eritmek hem de yükselmeyi hedeflemiş olma ihtimali çok yüksektir. Bu nedenle orman bütçesi için detaylı bir rapor hazırlama işine girişmiştir. Çalışmaları sonunda 60 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Raporunda, 74 milyon lira olan bütçenin orman muhasebat müdürü tarafından onaylandığını, cüzi bir miktarının Meclis'in onayına sunulduğunu belirtmiş ve bu durumu eleştirmiştir. Ayrıca orman işlerinde fazla ödemelerin çok olması nedeniyle bütçenin reddedilmesini ve yeniden bütçe hazırlanmasını da teklif etmiştir. Bu teklif sayesinde kanunda yeri olmadığı hâlde halkın sırtına yüklenmiş olan orman vergilerinde israfın önlenerek kaldırılmasının mümkün olacağını savunmuştur. Bütün bu çalışmalara rağmen raporun komisyonda okunması milletvekilleri tarafından engellenmiştir. Raporun uzun olması nedeniyle sadece sonuç okutturulmuş özet itibarıyla de bütçenin reddedilmesi teklif

²⁹⁰ Korlatürk, *Yine Haya ...*, s. 191-194.

²⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 5, Birleşim 41, 09.02.1951.

edildiği için de reddedilmiştir²⁹². Aslında bu olay kendisi için bir ders niteliğini taşımaktadır. Kendisinden fikir üretmek yerine tâbi olması istendiğini anlayamamıştır.

Ahmet Hamdi Başar, raporda DP bütçesinden ziyade CHP hükümetinin yaptığı yanlışları eleştirmiştir. Bu durumu da 1951 yılı bütçesi görüşülürken söz alarak dile getirmiştir. CHP hükümetinin zamanında uygulanan orman politikasının yanlış olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Hatta 1946 yılına kadar orman işlerinde büyük yolsuzluklar yaşandığını iddia etmiştir. 9 sene boyunca orman idaresi hesabının tetkik edilmediğinden, Sayıştayın raporlarının incelenmediğinden bahsetmiştir. Bu raporların 1950 seçimlerinden hemen önce gündeme alındığını, 9 senelik ve yüzlerce milyonluk hesabın 15 Şubat'ta meclise geldiğini ve 23 Şubat'ta tasdik edildiğini ifade etmiştir. Tasdik sürecinin bu kadar kısa olmasını ise 1 Mart'ta yapılacak seçimlerde iktidarın kaybedilmesi endişesine bağlamıştır. Ayrıca bu hızın, daha sonra milletvekili olan orman muhasebat müdürünü aklamak için olduğunu da iddia etmiştir²⁹³. Bu açıklamalara rağmen Ahmet Hamdi asıl hedef gösterdiği yerin CHP olduğuna DP milletvekillerini inandıramamıştır.

Önerilerinin dikkate alınmaması üzerine Başar, gazetelere demeç vermiş ve komisyon olarak yaptıkları çalışmaların dikkate alınmadığını bu yüzden bütçeye red oyu vereceğini kamuoyu ile paylaşmıştır²⁹⁴. Siyasi partilerin aile olarak değerlendirildiği bir dönem içerisinde Başar'ın aile sırlarını dışarıdaki insanlarla paylaşması doğal olarak hoş karşılanmamıştır.

Ahmet Hamdi Başar'ın Meclis için diğer bir faaliyeti ise Deniz Bankası Anonim Ortaklığının kuruluş çalışmalarında aktif rol oynamasıdır. Kanunun incelenmesi için hazırlanan karma komisyona da başkanlık etmiştir. Meclise sunduğu raporda kanunun çıkarılmasının büyük bir adım olduğundan bahsetmiştir. Kendi döneminde 100 kişinin çalıştığı limanda şu anda 800 kişinin aynı vazifeyi ifa ettiğine değinmiştir. Devletin sahip olduğu gemilerin ise büyük kısmının ettiği kârın sefer masraflarını karşılamadığını dile getirmiştir. Kanun ile birlikte özel sektöre denizcilik alanında daha fazla olanak sağlanacaktır. Bu sayede hem işlerin daha iyi yürümesi hem de maliyetin azaltılması hedeflenmiştir²⁹⁵. Başar'ın liman şirketindeki tecrübeleri ve konuya hâkim olması kendisine bir avantaj sağlamışsa da isteklerini tamamen kabul ettirmesi mümkün olmamıştır.

Kanun ile kurulacak olan Denizbank Türk Anonim Ortaklığının sermayesinin %51'ini devlet, %49'unu ise özel sektör karşılayacaktır. Bu durum Başar'ın düşünceleri ile bire bir uyumlu görünmektedir. 1930'lardan

²⁹² Koral Türk, *Yine Hayal...*, s. 243-245.

²⁹³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 5, Birleşim 47, 21.02.1951, s. 389,390.

²⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 28 Şubat 1951, s. 1 ve 5.

²⁹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 9, Birleşim 112, 09.08.1951, s. 803-816.

beri Türkiye’de uygulanması için çaba sarf ettiği iktisadi devletçilik teşebbüsü bu sefer hayata geçecek gibi görünmektedir. Fakat kanun tasarısına CHP, devlet parasının gereksiz olarak kullanıldığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. DP ise hükümetin komisyona havale ettiği tasarı ile komisyonun Meclis’e taşıdığı tasarının birbirinden farklı olduğunu savunmaktadır.

Başar, tasarının devletin şirketi denetlemekle ilgili olan 24. Maddesinin çok katı olduğunu savunmuştur. Bu maddenin kaldırılması gerektiğini Meclis konuşmasında dile getirmiştir. Bu durumun özel sektörü korkutup kaçıracağından endişe etmektedir. Hükümet ise maddenin aynen kabulünü istemektedir²⁹⁶. Ahmet Hamdi Başar, hemen hemen hükümetle aynı fikirde oldukları bir yasa tasarısında bile kendi partisine muhalefet etmeyi başarmıştır.

Hükümet ile Başar arasında yaşanan tek sorun 24. Madde olmamıştır. Komisyon başkanı olarak gönderilen kanun tasarı üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. İlk olarak 24. Madde kaldırılmıştır. İkinci olarak 500 milyon olan şirketin sermayesi 300 milyona indirilmiştir. Üçüncü değişiklik ise diğer devletlerde temsilcilik açma konusunda özel şirketlerin Maliye Bakanlığından izin almak hükmünün kaldırılması olmuştur. Bu durum Maliye Bakanı Hasan Polatkan tarafından meclis kürsüsünden eleştirilmiş ve Ahmet Hamdi Başar’ın yaptığı değişikliklerin uygun olmadığı ilan edilmiştir²⁹⁷. Daha önceki olaylardan ders almayan Başar’ın kanun tasarısı üzerinde hükümetin bilgisi dışında yaptığı değişiklikler, kabul edilmediği gibi partisi ile arasındaki uçurumun biraz daha büyümesine neden olmuştur.

Denizbank Türk Anonim Ortaklığı ile ilgili kanun görüşülmeye başlanmadan önce Ahmet Hamdi Başar, Meclis’e *Milletçe Kalkınma Kanun Teklifi’ni* sunmuş bulunmaktadır. Başar kitap hâline getirdiği teklifi milletvekili arkadaşlarına dağıtmıştır. Görüşmeler sırasında hücumu uğradığı bir konu da bu teklif olmuştur. Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, Ahmet Hamdi’nin “Devletçilik öyle bir vasıta ki onunla en koyu bir liberalizmden, en koyu bir sosyalizm de yapılabilir.” sözünü aktarmış ve devletçiliğin içeriğinin bu kadar belli olmadığı hâlde Denizbank Türk Anonim Ortaklığı kanununun meclisten geçmesine razı olmadığını bildirmiştir²⁹⁸. Ahmet Hamdi, sürekli olarak bu tür durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Sosyalist kesim kendisini kapitalist olarak nitelmiş, kapitalist kesim ise komünist damgası vurmuştur. Başar, hayatı boyunca iktidarda olsa bile muhalefette kalmayı başarmıştır.

Ertesi gün yapılan görüşmelerde, komisyon olarak teklif edilen değişiklikler hükümet tarafından kabul edilmemiş ve kanun Meclis’ten

²⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Birleşim 112, 09.08.1951, s. 814-821.

²⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Birleşim 112, 09.08.1951, s. 833-835.

²⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 9, Birleşim 112, 09.08.1951, s. 827.

hükümetin önerdiği şekilde geçmiştir²⁹⁹. Böylece Başar'ın başarısız girişimlerine bir halka daha eklenmiştir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Ahmet Hamdi Başar'ın milletvekilliği döneminde bir takrir vermiş olduğunu tespit ettik. Bu takrir, devlet tarafından veya onun yardımı ile yapılacak her türlü kalkınma işlerinin sermayeleştirilmesine, bu maksatla yapılacak işler için birkaç senelik müddetlere şâmil devlet planları yapılmasının düşünüldüğü düşünülmediğine ve kalkınma hareketlerinin bütçe sarfiyatı şeklinde çıkarılmasına dair olmuştur³⁰⁰. DP'nin iktidarı döneminde plandan, hem de uzun vadeli olarak, bahsetmek pek hoş karşılanan bir durum olarak gözükmemektedir³⁰¹. Zira bu dönem planın, en çok korkulan tehdit olan komünist işi olduğu fikrinin öne çıktığı dönemdir.

Başar daha sonra sözlü olarak verdiği, takriri neden göstermeden geri çekmiştir³⁰². Dışarıdan yapılacak baskılara pek boyun eğecek bir yapısı olmayan Başar'ın takririni geri çekmesinin en mantıklı nedeni, mecliste bu konu hakkında ciddi bir çalışma yapılmayacağına inanması olsa gerektir.

Ahmet Hamdi'nin tekliflerinin geçtirilmesi daha sonraları da yaşanmıştır. 25.06.1951 tarihinde İskân Bankası kurulması için Meclis'e teklif vermiştir. Teklifte; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ülke fazlaca göç almış ve bir göçmen memleketi hâline gelmiştir. Ülkeye gelen göçmenler hakkında herhangi bir tedbir alınmadığı gibi, göçmenler Anadolu köylüsünün şefkatine terk edilmiş durumdadır. Oysa devletin yapması gereken göçmenlerin en kısa zamanda ülkeye kâr sağlayabileceği yerlere yerleştirmektir. Bu nedenle iskân işi ciddiye alınmalıdır. İskânın devlet eliyle yapılamadığı görülmüştür. Kurulacak olan İskân Bankası bu işi en verimli şekilde yapabilecektir³⁰³.

Başar ve arkadaşlarının sunduğu teklif ilk olarak 27.06.1951 tarihinde meclis gündemine gelmiştir. Kanun tasarısı Tarım, Ticaret, Maliye ve Bütçe Komisyonlarına havale edilmiştir³⁰⁴. Tarım Komisyonu bir ay sonra bu işin ayrı komisyonlarda görüşülmesi yerine Tarım, Ticaret ve Maliye Bakanlıklarının her birinden gelecek 3 kişi ile oluşturulacak geçici komisyonda görüşülmesini istemiştir. Teklif kabul edilerek geçici komisyon oluşturulmuştur³⁰⁵. Geçici

²⁹⁹ Kanun tasarısı, komisyon raporu ve Kanun'un kabul edilen nüshası için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 9, Birleşim 112, 18.08.1951, s. 276/1-47.

³⁰⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 15, Birleşim 73, 16.05.1952, s. 250.

³⁰¹ Başar, hatıralarında, gerek Menderes gerek Polatkan tarafından pek çok defalar plan yapılmasını önerdiği için komünistlikle suçlandığını bildirmektedir. Başar, *Yaşadığımız...*, s. 45.

³⁰² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 15, Birleşim 73, 16.05.1952, s. 250.

³⁰³ Kanun teklifinin tam metni için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 17, Birleşim 4, 14.11.1952, s. 253/1-4.

³⁰⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 8, Birleşim 95, 27.06.1951, s. 385.

³⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 9, Birleşim 105, 27.07.1951, s. 350.

komisyon raporunu ancak 16 ay sonra verebilmiştir. Komisyonun verdiği rapor olumsuz olmuştur. 14.11.1952 tarihinde görüşülen rapor kabul edilmiş ve teklif reddedilmiştir³⁰⁶. Görüldüğü gibi 25.06.1951 tarihinde verdiği kanun teklifinin reddedilmesi bile 17 ay gibi bir süre almıştır.

“Başar’ın Meclis’teki en önemli faaliyeti *Milletçe Kalkınma Kanunu* teklifidir.” yargısı doğru bir yargı olarak görünmektedir.

Bu kanun teklifi, Başar’ın Ahali İktisat Fırkası programı ile başlayan, Liman Şirketinin yönetimi ile teoriden pratiğe geçen, Atatürk ile çıktığı gezi ile birlikte vatan sathına nasıl yayılır sorusunun cevabını bulduğu, Süngercilik Şirketi ile olgunlaşan “İktisadi Devletçilik” fikrinin Meclis’e taşınmasıdır. Aslında bu fikir Ahmet Hamdi Başar’ın hayat hikâyesidir.

Ahmet Hamdi, milletvekili olması ile birlikte hayatında pek çok şeyin değişeceğini ve ülkeyi değiştirmek için de eline büyük bir fırsat geçtiğini düşünmüştür³⁰⁷. İktisadi devletçiliği hayata geçirecek fırsatı elde ettiği fikrindedir. Bu amaçla kanun teklifini sunmak için yoğun bir çalışmaya girişmiştir.

Başar, milletvekili seçilmesinden hemen sonra milletvekili arkadaşlarına ülkeyi gezme teklifinde bulunmuştur. Bu sayede Meclis’in tatilde olduğu dönemi boş geçirmeyecekler ve halkın dertlerini dinlemiş olacaklardır. Fakat teklif, milletvekilleri arasında taraftar bulamamıştır. O da geziyi kendi başına gerçekleştirmeye karar vermiştir. 1950 yazında Türkiye gezisine çıkmıştır. Ülkenin pek çok yerini gezmiş ve halkın sıkıntılarını yerinde tespit etmeye çalışmıştır. Halkın çoğunun fakirliğin pençesinde olduğunu, makineleşen tarım yüzünden köylülerin şehre göçüp dilencilığe kadar düşen işler yaptığını, sınır bölgelerinde yaşayan fakir halkın ufak tefek kaçakçılık işine girdiğini fakat birçoğunun kolluk güçleri tarafından öldürüldüğünü, oysa kaçakçılığı büyük partiler hâlinde yapan zengin kişilere herhangi bir şey olmadığını tespit etmiştir. Plansız ve programsız yapılan gelişim hamlelerinin halka yansımalarının çok kötü olduğunu görmüştür³⁰⁸. Aslında Osmanlının son dönemlerinden beri Türk köylüsünün durumu bu şekildedir. Ahmet Hamdi sınırlı sayıda şehri dolaşmış olmasına rağmen gördüğü manzara karşısında dehşete düşmüştür.

³⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 17, Birleşim 4, 14.11.1952, s. 140.

³⁰⁷ Bu çalışmaları konusunda Başar; “*Ben kendi hesabıma mebusluğu ciddiye almış, durmadan çalışıyordum. Garip bir şey; sanki bunların hepsi sadece benim üzerime vazife imiş gibi bir his altında idim. ... yaz tatillerinde seçim bölgem olan İstanbul’un, birçoklarımız için şark vilayetleri kadar meçhul olan, hakiki köylerini dolaşmak ve köylülerin meseleleriyle uğraşmak bana en iyi dinlenme vesilesi oluyordu.*” demektedir, Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 15.

³⁰⁸ Başar’ın gezi hatıraları için bkz. Başar, “Hatıralar”, *BD*, S. 44, Ocak 1966, s. 57-63.

Geziden döndükten sonra “yirmi seneyi geçen naçiz araştırmalarımın, çırpınmalarımın mahsulü” dediği *Milletçe Kalkınma Kanunu* ismini verdiği kanun teklifini ortaya atmıştır³⁰⁹. Başar, daha önceleri pek çok kez yaptığı gibi kimseyi işine karıştırmadan bir plan ve program yapıp bunu muhataplarına kabul ettirme yolunu seçmiştir. Tek başına hazırladığı programı yine tek başına savunmak zorunda kalmıştır.

16 Mayıs 1951 tarihinde kanun teklifi Meclis’e verilmiştir. Başar, kanun teklifinin giriş bölümünde neden böyle bir kanun teklifinde bulunduğunu açıklama ihtiyacı duymuştur. Giriş bölümünde Türkiye’nin neden şimdiye kadar iktisadi başarıya ulaşamamış olduğu üzerine fikirlerini dile getirmiştir. Başar, dışarıdan alınacak fikir akımlarının bizim ülkemizde başarı şansı olmadığını, başarıya ulaşmak için kendi bünyemize uygun iktisadi fikirlerimizi geliştirmemiz gerektiğini savunmuştur³¹⁰. Bu görüş Ahmet Hamdi Başar’ın fikir hayatının temelini oluşturmaktadır.

Teklif toplamda 273 maddeden ibarettir. Kanun teklifine göre, devletin icrai vazifeleri idari ve iktisadi olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bunlardan ikincisinin idari devlet nüfuz ve tesirinden uzak ve demokratik prensiplere uygun şekilde yeniden tesis edilecek organlar vasıtasıyla yürütülmesi esas olarak kabul edilmiştir³¹¹. Bu esas doğrultusunda kalkınmanın ilkeleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Kalkınma hareketi her tarafta birden başlar ve devam eder. İktisadi hayatın bütünlüğü ve cemiyetin bu bakımdan bir tek uzuv halinde mütalaası zaruretine uygun yeni bir ruh ve zihniyetle yeni bir tatbikata ihtiyacımız vardır.

2. Devletin iktisadi hayatı koruma, tanzim ve idare etme, işletme gibi şekillerde yapacağı her türlü müdahaleleri millete mal edilmiş salahiyyetli meslek ve ihtisas organlarının düşünmesi ve hazırlaması lazımdır. İşletme işi tercihen devlet elinden halk eline geçmelidir.

3. Kalkınma hareketlerini toplu olarak umumi devlet planlarına bağlamak zarureti vardır.

4. Umumi devlet planını tanzim ve iktisadi hayata devletin müdahale ve yardımı prensiplerini tayin etmek vazife ve salahiyyeti idari devletten alarak millete mal edilmiş olan iktisadi devlet organlarına bırakmak ve bu organları bir taraftan araştırma ve ihtisas elemanlarıyla kuvvetlendirmek, öbür taraftan da milletin daimi şekilde kontrol ve murakabesinde bulunan demokratik örgüye bağlamak.

³⁰⁹ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 14.

³¹⁰ Başar, *Milletçe Kalkınma Davamız*, Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s. 8-13.

³¹¹ Başar, *Milletçe...*, s. 30.

5. Cemiyette bir akıl merkezi kurmak ve politika adamlarının kendi görüş ve buluşlarına göre karar vermeleri ve parçalı tedbirler alarak iktisadi hayata müdahalede bulunmalarını önlemek.

6. Karar ve akıl merkezi milletçe kalkınma hareketinin ve devletin bu hareketlere müdahale ve yardımının ne gibi esaslara bağlanması icab ettiğini araştırmak ve devlet planlarını hazırlamak gibi vazifelerle ödevli olmakla beraber bil fiil icra işlerine karışmamaktır.

7. Bütün bunlarla beraber plan hazırlama ve icra organlarının tamamen siyasi iktidar dışında müstakil bir iktidar halinde mütalaa edilmesi ve kurulması da mümkün değildir. Milli hâkimiyet rejimlerinde parlamentonun ve onun tarafından iş başına getirilen hükümetlerin anayasalarla kurulan salahiyet ve iktidarlara devam etmelidir.

8. İdari devletle iktisadi devlet, tek meclis ve icra vahdeti prensiplerine uygun şekilde ayırdıktan sonra iktisadi devleti birbirinden ayrı iki organla yeniden kurmak icab edecektir³¹².

Planın birinci kısmı, plan hazırlama organları ile ilgilidir. Tasarıya göre kurulması öngörülen organlar şunlardır: Yüksek Planlama Kurulu (Planlama organları ile Meclis arasındaki koordineyi sağlar), Araştırma Enstitüleri (Genel Araştırma, Zirai Deneme ve Araştırma, Maden ve Jeolojik Araştırma, Su İşleri, Yol ve Bayındırlık, Organizasyon, Meteorolojik, İstatistik Enstitüleri kurularak memleketin her türlü iktisadi hayatı hakkında detaylı çalışma yapmak), Kongreler (Bölge Kalkınma Kongreleri, Büyük Kalkınma Kongresi düzenleyerek iktisadi kalkınmaya zemin hazırlamak), Devlet Planları (Devlete ulaştırılan iktisadi kalkınma projelerini hayata geçirebilmek için olanaklar yaratmaya çalışır)³¹³. Başar, ülkede kalkınma unusu olabilecek her alanla ilgilenen bir organın olması gerektiği görüşündedir. Bu organlar, mesul oldukları alan ile ilgili detaylı plan çalışmaları yaparak bunları devlete bildirecektir. Devlet de planları hayata geçirecektir.

Teklifin ikinci kısmında kurulması öngörülen kuruluşlar şu şekildedir: Bölge Kalkınma Daireleri (Kalkınma planlarının mahallen tatbik ve icrasında gerekli koordinasyonu sağlamak), Kalkınma Kombinaları (Yurdun münasip yerlerinde yeter derecede iskân edilmemiş ve işlenmemiş topraklar üzerinde esas mevzuları zirai istihsal olmak üzere kurulurlar), Kalkınma Kooperatifleri (Devlet planlarına giren işlerde kalkınma kredisinden faydalanmak üzere küçük ve orta çiftçiler, kombinalılar ve küçük sanayi erbabı arasında istihsal, alım ve satım, kredi, nakliyat, sigorta, bayındırlık, yapı ve sosyal hizmet mevzularında kalkınma kooperatifi isimli ortaklıklar kurulabilir), Devlet İşletmeleri ve İşletmeciliği (Sermayesinin %70 ve daha fazlası devlete ait olan işletmeleri

³¹² Başar, *Milletçe...*, s. 22-29.

³¹³ Başar, *Milletçe...*, s. 73-112.

kurar ve idare eder), Mevcut İşletmelerin İntibakı (Mevcut devlet ve belediye işletmeleri mallarına biçilecek kıymet üzerinden ikinci plan devresi sonuna kadar kendi bünyelerini öngörülen işletme şekillerinden birini uydururlar), Devlet İşletmeleri Genel Kurulu (Plan hazırlama organlarını idare ve teftiş etmek), Milletçe Kalkınma Bankası (Milletçe kalkınma hareketlerini finanse etmek, devlet anonim şirketleri kurmak, bu şirketlerin hisselerini alıp satmak), Devlet Anonim Şirketlerinin Kurulması³¹⁴.

Üçüncü bölüm, milletçe kalkınma hareketlerine bağlı meseleleri içermektedir. Birinci fasıl çalışmaya ayrılmıştır. Çalışma mükellefiyetleri, kampları, planları, iş üretimi ve işçilerin hakları gibi meseleler bu başlık altında incelenmiştir. İkinci fasıl gayrimenkullere ait hükümlerdir. Kalkınma sahalarındaki gayrimenkuller, istimlâkler ve haksız tapu edinimleri bu başlık altında incelenmiştir. Üçüncü fasılda milletçe kalkınma mahkemeleri ve cezai hükümler yer almıştır. Yalnız iktisadi sorunlarla ilgilenecek yeni bir adli yapının oluşturulması öngörülmüştür. Dördüncü ve son fasılda ise geçici hükümler yer almıştır³¹⁵.

Başar, hazırlamış olduğu bu kanun tasarısını parti grubuna götürme gereği duymamış doğrudan meclise sunmuştur. Bunun nedenini parti meclisinde gereksiz işlerin görüşülmesi olarak açıklamaktadır. Bu gereksiz işlerin görüşülmesi grup toplantılarının süresini uzattığı için kendi kanun tasarısına sıranın çok geç geleceğini düşünmektedir. Hazırladığı tasarının Türkiye'yi kurtaracağına inandığından ve ülkenin kaybedecek vakti olmadığını düşündüğünden parti meclisini atlamış ve doğrudan Meclis'e başvurmuştur³¹⁶. Usul gereği teklif komisyonlara gönderilmiştir. Komisyonlar Başar'ın teklifleri için uyutma yerleridir denilebilir. Zira daha önceki teklifleri de komisyonlarda aylarca bekletilip uyutulduktan sonra reddedilmişlerdir.

Başar da bu sırada teklifini milletvekillerine tanıtmaya çalışmıştır. Tasarısını kitap hâline getirip milletvekillerine dağıtmıştır. Teklifin kitap hâline getirilmiş olması halk arasında da okunmasına neden olmuştur. Basın teklif hakkında konuşmaya başlamıştır. Kanun CHP cephesinde hoş karşılanmamıştır. Bu kanunun, devleti bölük pörçük edeceğini, devlet fabrika ve işletmelere veya otonom idarelere vererek devletçiliği tasfiye etmeye çalıştığını savunmuşlardır³¹⁷. Başar, CHP'den aradığı desteği bulamamıştır.

Teklifi sadece CHP tarafından değil, DP tarafından da hoş karşılanmamıştır. Tasarının Meclis'te görüşülmesi engellenmeye çalışılmıştır. Öncelikle tasarının Görüşmelere geçmeden önce tasarının Anayasa'ya uygun

³¹⁴ Başar, *Milletçe...*, s. 112-161.

³¹⁵ Başar, *Milletçe...*, s. 161-177. Kanun teklifinin tam metni için bkz. Başar, *Milletçe...*, s. 73-183.

³¹⁶ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 44,45.

³¹⁷ Korlatürk, *Yine...*, s. 248.

olup olmadığının anlaşılması gerektiği savunulmuş ve tasarı Anayasa komisyonuna gönderilmiştir. Zühtü Velibeşe başkanlığındaki komisyon tasarımı iki yıl beklettikten sonra tasarının melun rejim kurmak üzerine olduğu hakkında bir rapor vermiştir. Sonuç olarak teklif Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Hatta kendisine plan önermesi nedeniyle komünist damgası vurulmuştur. Velibeşe ile Başar arasında mecliste ciddi tartışmalar geçmiştir. Buna rağmen sonuçta herhangi bir değişiklik olmamıştır³¹⁸. Başar'ın düşünceleri her zamanki akıbetlerine uğramış ve uygulanma fırsatı bulamamışlardır.

Ahmet Hamdi Başar, Meclis'e İstanbul milletvekili olarak girmiş olması nedeniyle İstanbul'un meseleleri ile de yakından alakadar olmayı kendisine görev addetmiştir. Bu amaçla İstanbul milletvekillerini³¹⁹ bir araya toplamaya gayret etmiştir. Toplanan mebuslar aralarında gruplar oluşturarak İstanbul'u bölgelere ayırmışlar ve her gruba bir bölgenin dertlerini dinleme işini vermişlerdir. Bu çalışma sırasında köyler, mahalleler, sendikalar, ticaret odası, esnaf, meslek teşekkülleri gibi toplumun her kesimi ile görüşüp sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır³²⁰. Faaliyetler milletvekilinin seçim bölgesi adına yapması gereken bir hizmet olarak göze çarpmaktadır. Başar, ülke sathında gerçekleştiremediği düşüncelerini İstanbul bazında gerçekleştirerek bir model oluşturmaya çalışır gözükmektedir.

Şahsi çabalarla çözülecek sorunlar halledilmiştir. Fakat daha büyük sorunların çözülmesi için kongre toplanması düşünülmüştür. Bu amaçla *İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi* toplanmıştır³²¹. Bölge kalkınma kongreleri Başar'ın iktisadi devletçilik fikri içerisinde yer alan bir olaydır. Bu açıdan kongrenin toplanması ve aldığı kararlar iktisadi devletçilik düşüncesi açısından önem arz etmektedir.

Kongre hakkında basında yer alan haberlerde, İstanbul'da bir bölge kalkınma kongresi düzenleneceği ve bu kongreye, hükümet erkânı, milletvekilleri, şehir meclisi ve sanayi odası temsilcileri, iktisatçılar, üniversite ve belediye ileri gelenleri, esnaf sendika mümessilleri, şehircilik mütehassısları, mimarlar ve mühendislerin iştirak edecekleri bildirilmiştir³²². Başar, İstanbul için, hem siyasileri hem bilim adamlarını hem de esnafları bir araya toplamayı başarmış görünmektedir.

12.01.1952 tarihinde kongre için bir ön toplantı yapılmıştır. Ahmet Hamdi Başar, komisyon başkanlığına seçilmiştir. Başkan sıfatıyla yaptığı

³¹⁸ Zühtü Hilmi Velibeşe ve Başar arasında Meclis'te yaşanan tartışmanın tam metni için bkz. Koraltürk, *Yine...*, s. 261-271..

³¹⁹ Bu dönemde İstanbul milletvekillerinin sayısı 27'dir. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Celal Bayar da İstanbul'dan milletvekilli seçilmişlerdir. *Milliyet Gazetesi*, 17.05.1950, s. 5.

³²⁰ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 52.

³²¹ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 52.

³²² "İstanbul Bölgesi Kalkınma Kongresi", *Milliyet Gazetesi*, 05.11.1951, s. 2.

konuşmada; İstanbul'un topluca kalkınmaya ihtiyacı olduğunu belirterek, kalkınma konusunda fikri olan herkesin fikirlerini ortaya atmasını ve bir tartışma ortamı içinde doğru seçimi yapıp işe başlanmasını sağlık vermiştir. İstanbul milletvekilleri adına kongrede alınacak kararların takipçisi olacağını da sözlerine eklemiştir. Kongrede komisyonlar oluşturularak raporlar hazırlaması da istenmiştir³²³. 12 Ocak ile 10 Mart tarihleri arasında komisyonlar çalışmalarını ciddi bir şekilde sürdürmüşlerdir. Hazırlanan raporlar kongre tertip komitesine sunulmuştur. Komite raporları bastırarak delegelere dağıtmıştır³²⁴. Raporlar daha sonra kongrenin konusunu teşkil edecektir ve görüşülerek karara bağlanacaktır.

Kongre 10 Mart'ta açılmıştır. Başar yaptığı konuşmada; İstanbul'un eski ihtişamına kavuşması için gereken çabayı sarf edeceklerini söylemiştir. Ayrıca bu tür kongrelerde alınan kararların çabucak unutulduğunu fakat 1952 İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi'nin diğer kongrelerden farklı olacağını, alınan bütün kararların hayata geçmesi için bütün imkânları kullanacaklarını bildirmiştir³²⁵. İzmir İktisat Kongresi kararlarının uygulanamamış olması Başar'ın her fırsatta alınan kararların uygulanacağını vurgulamasına neden olmuştur.

Kongre sonunda alınması teklif edilen kararlar şunlardır:

1. İstanbul vilayeti ve belediyenin ayrılması için tek maddelik bir kanunla değil, nüfusun en az yüzde altmışı belediye hudutları içinde yaşayan vilayetlerde belediye, özel idare ve merkeze bağlı bir kısım hizmetleri ve işlemleri içine alan bir birleşik idare kurulmasını sağlayacak bir kanun lazımdır.

2. İstanbul'un kalkınmasına ve imarına ait her türlü meseleleri incelemek, araştırmalarda ve gerekli tekliflerde bulunmak üzere şehirci, iktisatçı, maliyeci, sosyolog, arkeolog, ziraatçı, mimar ve mühendislerden müteşekkil olmak üzere salahiyetli bir kurulun teşkil ve bir şehircilik enstitüsü kurulması.

3. İstanbul'un imar ve kalkınma planının kongrece tespit edilen esaslara göre tanzimi.

4. İstanbul vilayetinde mevcut ve çeşitli daire ve müesseselere bağlı olan hastane ve sıhhi müesseselerin bir idare altında tevhide ve İstanbul'a mahsus sağlık ve sigorta sisteminin tatbiki³²⁶.

Bu çalışmalar sonunda bir de dernek kurulmuştur. *İstanbul Kalkınma Derneği* adını taşıyan derneğin başkanlığına Ahmet Hamdi Başar getirilmiştir. Derneğin amacı İstanbul'un meselelerini milletvekillerine ulaştırmak olarak

³²³ *Milliyet Gazetesi*, 13.01.1952, s. 7.

³²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 30.01.1952, s. 3.

³²⁵ "İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi Dün Toplandı", *Milliyet Gazetesi*, 11.03.1952, s. 7.

³²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 15.03.1952, s. 2.

belirlenmiştir³²⁷. Başar'ın kongreyi toplayabilmesi ve başkan seçilmesinin milletvekili olması ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Daha önceleri fikirlerini anlatmak için kimseleri bulamazken milletvekili olduktan sonra sözü, en azından Meclis dışında, dinlenir olmuştur.

Ahmet Hamdi Başar, söz verdiği gibi kongrede alınan kararları Meclis'e taşıma azmindedir. Fakat bu iş sandığı kadar kolay olmayacaktır. Tekliflerden belediye meselesini zaten kongreden önce gündeme getirmiş bulunmaktadır³²⁸. Fakat bu düşüncesi Meclis'te kabul görememiştir. Belediye ile vilayetin birbirinden ayrılması daha muvafık bulunmuştur. Başar da özellikle İstanbul'da bunun kolay yapılacak bir iş olmadığını, bu karara da farazi olarak değil, 1952 kongresinin 4 aylık çalışması sonucunda ulaşıldığını dile getirmiştir³²⁹. Başar'ın mecliste karşılaştığı bu tutum, İstanbul Bölge Kalkınma Kongresi'ni de İstanbul Kalkınma Derneğini de kendi başına kurduğunu, partisinden onay almadığını göstermektedir. Başar, yine yaptım oldu sistemi ile girdiği işte başarısızlığa uğramıştır.

13 Mayıs 1952, tarihinde şehircilik açısından, hükümete İstanbul Limanı tesisleri ve yeni yerleri hakkında sözlü soru önergesi vermiştir. Başar'ın acilen cevaplanması istemi ile verdiği soru önergesine altı ay sonra karşılık alabilmiştir. Önergenin cevaplanması nedeniyle söz alan Başar, Salıpaazarı ile Tophane arasına yapılan modern limanın yer seçiminin ne kadar kötü olduğuna değinmiştir. Yeni limanı art bölgesi olmamakla eleştirmiştir. Ayrıca liman depolarının şehrin en büyük caddesinin üzerine yapılmış olmasını da büyük bir hata olarak nitelendirmiştir. Son olarak yük limanı olarak inşa edilen limanın yolcu limanı yapılmasını, yük limanının ise şehrin dışında inşa edilmesini teklif etmiştir³³⁰. Fakat Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun liman yapılmadan evvel mütehasıslarla görüşüldüğünü, şimdilik yeni ve büyük bir yük limanı yapmayı uygun görmediklerini, mevcut projenin devam edeceğini söylemesi Başar'ı sınırlendirmiştir. Yeniden kürsüye çıkan Başar;

“Şimdi arkadaşlar mevzu böyle ortaya atılınca, Hükümetin vereceği cevap şöyle olmalı idi. ‘Bu mevzuu da tetkik ettireceğiz.’ öyle demiyorlar. Diyorlar ki; ‘karar verdik, muhtelif yerlerde limanlar yapılıyor, yapılsın, memleketin iktisadi ve trafik vaziyeti anlaşılsın, ondan sonra İstanbul'da bir yeni limanın yapılması icap edip etmeyeceğini o zaman tetkik edebiliriz’ diyorlar. Ne olur Bakan Bey bir heyet toplasanız, mütehasıslara bu işi tetkik ettirseniz... Bu işi tetkik ettirmek için paraya da ihtiyaç yoktur, bu mütehasısların hepsi fahri olarak böyle bir işi üzerine almaya amadedirler. Mademki bu limanı

³²⁷ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 52,53.

³²⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 15, Birleşim 77, 28.02.1952, s. 371.

³²⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 24, Birleşim 109, 15.07.1953, s. 682,683..

³³⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 17, Birleşim 10, 28.11.1952, s. 345,346.

yaparken, Ticaret odasına, alâkahılara sormadık diyorsunuz, şimdi olsun sorunuz ne olur?

...

Ben çok rica ediyorum, bir mütahassis heyeti toplamışlar o heyetten raporları alsınlar bundan sonra eğer Sayın Bakanın fikrini değiştirmemesi icabediyorsa o zaman ben değişeceğim arkadaşlar, söz veriyorum.”³³¹

cevabını vermiş olsa da sonucu değiştirememiştir.

Son olarak sivil toplum kuruluşları tarafından hükümete baskı yapılmasını denemiştir. 25 Eylül 1953 günü Kalkınma Derneğinin toplantısında başkan sıfatıyla liman meselesi hakkında görüşlerini belirtmiştir. İstanbul’un iş sahası ile iskân sahasının birbirinden ayrılmasını istemiştir. Ayrıca limanın Rumeli yakasında Marmara sahilinde surların civarından başlayarak Bakırköy’e kadar devam eden sahada en kısa zamanda yeniden inşa edilmesini ve bu limanın arkasından da Haliç’e ve Şişli sırtlarına kadar devam edecek çok geniş bir sahanın serbest bölge, sanayi ve iş sahası olarak tespit edilmesini istemiştir³³². Derneğin zaten hükümete baskı yapabilecek bir gücü yoktur. Başar’ın da Meclis’teki konumu ne söylese söylesin, ne teklif ederse etsin kabul edilmeyecek bir duruma gelmiştir. Bu nedenlerle Başar’ın dernek çabaları ve hayata geçirmeye çalıştığı projeler açıkta kalmıştır.

2. 3. 2. 2. Adnan Mendres ve Ahmet Hamdi Başar Münasebeti

Başar’ın Menderes ile ilişkileri yukarıda bahsettiğimiz üzere DP’nin kurulma çalışmaları sırasında başlamıştır. Bayar ve Koraltan ile sıkı ilişkileri olmasına rağmen Menderes ve Köprülü’nün muhalefetleri sonucunda kurucular arasından ayrılmak zorunda kalmıştır. Başar, kendisini İstanbul’a yolcu eden Bayar’a:

“Beyefendi, Yeni partiyi bensiz kuracaksınız. Fakat size şunu söyleyeyim ki, bu partinin temsil edeceği hürriyet fikrinden ve bunun temsilcisi rolünde olan Menderes’ten sakınmanızı tavsiye ederim”³³³ demiştir.

Kurucular arasında olmamasına rağmen Bayar ve Koraltan’ın çabaları ile 1946 seçimlerinde aday gösterilmeye çalışılmışsa da yine Menderes tarafından bu çabalar engellenmiştir³³⁴. Özellikle Başar’ın kuruculardan ayrıldıktan sonra yayınladığı *Hürriyet Buhranları* kitabı milletvekili olmasının önündeki en büyük engel olarak önüne çıkmıştır.

³³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 17, Birleşim 10, 28.11.1952, s. 347,348.

³³² İstanbul’un Kalkınması, Milliyet Gazetesi, 26.09.1953, s. 2.

³³³ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 109.

³³⁴ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 155.

1950 seçimlerinde milletvekili seçilmesi ile birlikte Başar, her şeyi unutmuş ve DP'nin milletvekili olarak vatanına ve dolayısıyla partisine hizmet etmek için kolları sıvamıştır. Fakat vekilliğinin daha ilk günlerinde Menderes'in Başbakan olmasını istememesi ve Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesine kırmızı oy vermesi Menderes ile aralarındaki mesafenin kapanmasına engel olmuştur.

Daha sonraki Meclis çalışmaları da ya DP politikalarına aykırı olmuş ya da DP yöneticileri tarafından aykırı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu durum Başar'ın kendisini DP mensubu bir milletvekili gibi hissetmesine engel olmuştur. Aynı durum Menderes için de geçerlidir. Menderes, diğer milletvekillerinin aksine verdiği kararları sorgulayan Başar'ı kendi partisinin milletvekili olarak görememiştir.

Başar'ın faaliyetlerinde kendisinden daha çok Koraltan'a tepki gösterilmiştir. Koraltan da Başar'ı yaptıklarından dolayı uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Aslında Başar için bakanlık düşünülmektedir. Gerek Koraltan gerek Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu kendisine bakanlık verilmesinin düşünüldüğünü ima etmişlerdir. Fakat bakanlık imaları Başar'ın siyasi faaliyetlerinin DP'ye uymamasından dolayı sonuçsuz kalmıştır³³⁵. Başar, gerçekten bakanlığa layık görülmüş müdür yoksa sessiz kalması için kendisi avutulmaya mı çalışılmıştır sorusuna kesin bir cevap vermek güçtür. Adnan Menderes'in milletvekili iken dahi kontrol etmekte güçlük çektiği bir insanı bakan yaparak daha denetlenemez hâle getirip getirmeyeceği ise asıl cevaplanması gereken sorudur.

Koraltan, Menderes ile Başar'ın arasını düzeltmek için elinden geleni yapmıştır. Koraltan'ın çabaları sonucunda Menderes ile Başar birkaç defa baş başa görüşmüş hatta yürüyüşlere çıkmışlardır. Bu görüşmelerde Menderes'in şahsiyetinden etkilenmiş ve vereceği görevleri yerine getirme arzusu içerisinde olduğunu kendisine bildirmiştir. Görüşmeler çok olumlu geçmesine rağmen, ileriki günlerde Başar'ın Menderes'e ulaşması mümkün olmamıştır. Başar bu duruma şaşkınlığını şu şekilde anlatmaktadır:

“Hayret etmemek mümkün değildi. Beraberken o derece alâka gösterdiği, ‘Aman Hamdi Bey, bu raporu kısa zamanda okuyun; bir hafta, on günü geçmesin; hemen görüşelim.’ dediği hâlde, ben ondan randevu isterken, sanki yapamıyacağı şahsi bir işim için peşini bıraktıktan bir adamdım.”³³⁶

Menderes ile en bariz yumuşama ihtimali 1953 Temmuz'unda yaşanmıştır. Menderes ve Başar bir yemekte karşılaşmış ve dış ticaret meselesi üzerine konuşmuşlardır. Başar, dış ticaret açığının hükümet tarafından geçici olduğunun savunulduğunu fakat açığın daimi olduğunu ileri sürmüştür.

³³⁵ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 58.

³³⁶ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 56, 57.

Hükümetin yanılması ve kendisinin haklı çıkması hâlinde hükümetin dış ticaret politikasının derhâl değişmesi gerektiğini, bunun da bir an evvel yapılmasının uygun olacağını Menderes'e bildirmiştir. Hükümet ile kendi fikrinin münakaşa edilmesinin ülkenin hayrına olacağını söylemiş ve münakaşa için izin istemiştir. Bu münakaşadan galip çıkan fikrin Türkiye'nin dış ticarete belirleyeceği yol olması gerektiğini söylemiştir. Menderes de bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Başar'a başbakanlıkta randevu vererek konuyla alakalı bakanları da çağıracağını bu sayede münakaşanın gerçekleşeceğini söylemiştir. Hazırlıklarını tamamlayan Başar, randevu günü başbakanlığa gitmiş, fakat ne o gün ne de ondan sonraki günlerde Başbakan ile görüşmeyi başaramamıştır³³⁷. Konu ile ilgili tek kaynak Ahmet Hamdi Başar'ın kendi kitabıdır. Eğer olay tam olarak anlattığı gibi gerçekleşmiş ise Menderes'in çevresinde Başar'ı istemeyen birilerinin olduğunu düşünmek gerekmektedir. Kişilik itibarıyla fikirlerinde esneklik göstermeyen ve sürekli fikir münakaşalarına tutuşarak düşman edinme konusunda hiç sıkıntı yaşamayan Başar'ın DP içerisinde de sevmeyenlerinin olduğu muhakkaktır.

Bu olay Menderes ile Başar'ın aralarının düzelme ihtimalini iyiden iyiye zora sokmuştur. Aradaki soğukluğun iyice artması ise partinin grup toplantısında yaşanan olay ile olmuştur. Menderes'in CHP ile ilgili olarak bir hafta içinde yaptığı iki farklı açıklamanın grup içerisinde aynı tepkilere yol açmasını Başar uygun bulmamış ve kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında DP grup toplantılarının CHP grubu toplantılarına benzediğini, Başbakanın etrafını dalkavukların sardığını, bunlar arasında eski devrin adamlarının da olduğunu ifade etmiştir. Başar'ın konuşması sırasında Menderes toplantı salonunda değildir. Salona geldikten sonra tutanakları okumuş ve cevap vermek için kürsüye çıkmıştır. Başar'ın konuşmasını ve konuşma tarzını sert bir dille eleştirmiştir. Menderes, Başar'ın milletvekili oluncaya kadarki tutumlarını eleştirmiştir. Ayrıca Başar'ın DP'nin kurulması sırasında bir müddet çalışmalara katıldığını fakat kurucu heyetle farklı görüşlerde olduğu için heyetten çıkarıldığını söylemiştir. Ayrıca Başar'ı yeniden kürsüye gelip kendisi ve çevresindeki arkadaşları üzerine iddiaları kaldırmasını yoksa tekrar kürsüye çıkarak cevap vereceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Hamdi Başar kürsüye çıkmış ve Başbakana olan sevgisini ve hayranlığını dile getirmiştir. Yerine dönerken de yanına uğrayarak tekrar kürsüye çıkmaması için ricada bulunmuştur. Menderes'in rivasını kabul etmesi üzerine yanına giderek elini sıkmış ve teşekkür etmiştir³³⁸. Başar'ın tartışmadan çekinmesi beklenemez. Bu geri çekilmeye ancak iki şey sebep olmuş olabilir. Bunlardan ilki Koraltan'ın vasiliğinde olması ve onu kıracak bir şey yapmak istememesi, diğer ise Menderes'ten daha ümidini kesmemiş olmasıdır.

³³⁷ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 57, 58.

³³⁸ "Başarın Hitabesine Başbakanın Mukabelesi", *Milliyet Gazetesi*, 24.12.1952.

Bağların tam olarak kopması ve Menderes'in Başar'a istifa yolunu göstermesi 1953 bütçesinin görüşüldüğü sırada yaşanmıştır. Bütçe üzerine konuşmak için söz alan Başar'ın konuşmasından DP ile ipleri koparmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Sözüne Maliye Bakanını eleştirerek başlamıştır. Verdiği istatistikler ve gösterdiği kaynaklarla Maliye Bakanının yalan beyanatta bulunduğunu ispatlamıştır. Daha sonra bütçe komisyonlarına yüklenerek yaptıkları işin hakkını vermediklerini savunmuştur. 1953 bütçesinde öngörülen 163 milyonluk açığı da eleştiren Başar, bu açığın ortaya çıkmasının sebebini de bütçe komisyonunun verdiği rapora gerekli ilgiyi ve itinayı göstermemesine bağlamıştır. Bütçenin açık vermesi yerine eski borçları ödemek için ek ödeneğin çıkarılması ve devlet borçlarının ödenmeye çalışılmasını istemiştir. Bütün bunları söylerken arada da mevcut hükümetin eski iktidar gibi rehavete kapıldığını ve icraatları hakkında olumsuz görüş belirtenlere tahammülü kalmadığını ifade etmiştir. Kendisinin bu eleştirileri iktidarı yıpratmak için değil, iktidara doğru yolu göstermek için yaptığını belirtmiştir³³⁹.

Aynı görüşmede dış ticaret politikasını da sert bir şekilde eleştirmiştir. Dış ticaretin bu hâlde olmasının ana sebebinin İktisat Vekili Zühtü Velibeşe olduğunu söylemiş ve bu kişiyi akli ermediği hâlde iktisat vekilliği yapmakla itham etmiştir. Tabi bu itham sadece Bakanı ilgilendirmemektedir³⁴⁰. Zira onu atayan kişiler de durumdan kendilerine pay çıkarmışlardır.

Başar'ın konuşmasından sonraki gün Meclis karışmıştır. Başar, Zühtü Hilmi Velibeşe, Bütçe Komisyonu Raportörü Hadi Hüsmen ve Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın hücumlarına uğramıştır. Kendilerine cevap hakkı doğan bu kişiler sırasıyla söz almış ve haklarındaki isnatları cevaplamışlardır. Zühtü Velibeşe, Ahmet Hamdi Başar'ı iktisat bilmemekle suçlamıştır. Başar'ın kendisine ihracatı yasaklamak gibi ilginç tekliflerle geldiğini söylemiştir. Ayrıca Başar tarafından hazırlanan *Milletçe Kalkınma Kanun Teklifi*'nin hiçbir partinin programına uymayacağı gibi kendisinden başka bu kanuna taraftar kimseyi de bulamayacağını iddia etmiştir. Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Komisyon Başkanı Hadi Hüsmen de Başar'ı raporları okumamakla, konuşmaları dinlememekle ve rakamları çarpıtmakla suçlamışlardır³⁴¹. Adnan Menderes ise iki buçuk senedir Başar'ın DP politikalarını eleştirdiğini, kendisinin önerdiği ekonomik sistemin kabul edilmeyeceğini kürsüden net bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Başar'a bu tür görüşlerini öncelikle grup toplantılarında dile getirmesi gerektiğini söylemiştir³⁴².

Artık Başar'ın DP ile ipleri kopmuş vaziyettedir. DP'liler muhalefete yüklendikleri kadar Başar'a da yüklenmişlerdir. Başbakan'ın önerdiği

³³⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 20, Birleşim 45, 17.02.1953, s. 399-403.

³⁴⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C. 20, Birleşim 45, 17.02.1953, s. 404.

³⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, 19.02.1953, s. 7.

³⁴² *Milliyet Gazetesi*, 19.02.1953, s. 7.

ekonomik sistemin kabul edilmeyeceğini söylemesi de Başar'ın hedeflerine ulaşamayacağını göstermiştir. Zaten Ahmet Hamdi Başar'ın DP içerisinde bulunması çok fazla bir anlam ifade etmemiştir. Verdiği bütün teklifler reddedilmiş, kanun teklifleri komisyonlarda uyutulmuş ve her fırsatta Koraltan'ın vesayeti ile partiye kabul edildiği kendisine ima edilmiştir.

Başar'ın da DP ile uyum sorunları yaşadığı açıktır. Parti kararları yerine kendi kararlarını uygulamış ve gerektiği hâllerde partisine muhalefet etmekten geri durmamıştır. Sonuç olarak Adnan Menderes ve Ahmet Hamdi Başar arasındaki uçurum kapatılamaz hale gelmiştir.

Başar istifasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Gün geçtikçe dostlarımdan ziyade çekemeyenlerimin veyahut sadece benden hoşlanmayanların çoğaldığını görmekte idim. Durup vaziyetimi düzeltmem ve takım içindeki ittıratlı ve ahenkli yürüyüşe ayak uydurmam lazımdı; yapamadım. ... Nihayet sonunda, bu işlere beraberce başlama kararını verdiğimiz eski ideal arkadaşım, iktidarın bir zirvesi bana;

- *Ne üzerine vazife; sen mi kaldın?*

diye adeta çıkıştı. Büsbütün tek ve تنها idim. Büyük bir ordu, bir kalabalık içinde yalnız kalmanın dehşetini ve gururunu duydum; ve 16 Aralık 1953 günü, geri alınması için yapılabilecek tavassut imkânlarını da ortadan kaldıracak şekilde hazırlayarak alakalılara verdiğim bir istifaneme ile Demokrat Parti'den ayrıldım³⁴³.”

Başar'ın istifası 18 Aralık 1953'te gerçekleşmiştir³⁴⁴. İstifası ile ilgili olarak kimseye bir şey söylememiştir. Hatta kendisine kefil olan Koraltan ve saygı duyduğu Bayar'a bile haber vermemiştir. Anılarında istifasını bu iki kişiye bildirmedığı için hâlâ üzüntü duyduğunu belirtmiştir³⁴⁵. Başar, Koraltan ile görüştüğü takdirde istifa etmesine izin vermeyeceğinden çekinmiş olmalıdır. Fakat Başar'ın parti içindeki tek savunucusu olan Koraltan'ın bile onu koruyacak gücünün kalmamış olması muhtemeldir. Çünkü kendisi, milletvekili olduğundan istifasına kadar geçen süre içerisinde sürekli olarak DP politikalarını eleştirmiş ve kendi ekonomik sistemini partiye uygulamaya çalışmıştır.

Başar, DP'den istifasını uzun bir dilekçe ile bildirmiştir³⁴⁶. Dilekçesinde DP ile milletvekili olduğu döneme kadar geçen zamanı kısaca özetledikten sonra, ülkenin yararı için çalışmaya başladığını, gecesini gündüzüne katarak Milletçe Kalkınma Kanun Tasarısı hazırladığını fakat bir türlü muhatap

³⁴³ Başar., *Demokrasi Buhranları*, s. 15.

³⁴⁴ Ahmet Hamdi, *Başar. D.P. den İstifa Etti*, *Milliyet Gazetesi*, 18.12.1953.

³⁴⁵ Başar., *Demokrasi...*, s. 17.

³⁴⁶ Dilekçenin tam metni için bkz. Başar., *Demokrasi...*, s. 95-100.

alınmadığını yazmıştır³⁴⁷. Bunları yazarken kendisinin takındığı tutumdan bahsetmemektedir. Muhatapsız kalmasının en büyük nedeni partisinin kanun tekliflerinde izlediği usulü takip etmemesidir. Usul olarak, hazırlanan teklifler öncelikle grup toplantılarında görüşülmektedir. Başar bu safhayı atlamış, partisinden kimsenin haberi olmadan kanun teklifini meclise sunmuştur.

Partinin ekonomik ve kalkınma politikalarında müthiş hatalar işlediğini, bunu önlemek için milletvekili arkadaşlarının da herhangi bir girişimde bulunmadığından yakınmıştır. Kendisinin iyi niyetle yaptığı ikaz ve tenkitlerinin dikkate alınmadığı gibi, gittikçe yalnızlaşmakta olduğunu bildirmiştir³⁴⁸. DP, şahıslara bağlı bir parti görünümündedir. Bayar, Koraltan ve Menderes partinin sahibi diğer milletvekilleri ve bakanlar ise onların misafiri görünümündedir. Böyle bir ortamda Başar'ın ev sahipleri ile yaşadığı sıkıntılar doğal olarak etrafında fazla kimsenin kalmamasına sebep olacaktır. Başar, kendisine yapılan hiçbir uyarıyı dikkate almayarak kendi kendini yalnızlaştırmıştır.

Parti içinde demokrasi olmaması da Başar'ı rahatsız eden en önemli sorunlardandır. Ona göre, Meclis grubunda hükümet ve parti tarafından hiçbir mühim mesele danışılmamış, grubun ihtisas komisyonlarına bir tek ciddi iş havale edilerek bu komisyonlarda partili milletvekillerin fikirlerini söylemelerine imkân verilmemiş ve başka hiçbir yolla da parti disiplini denilen heyulayı ürkütmeden, bir milletvekilinin kendi fikirlerini ortaya atıp bildirmesi veya münakaşa etmesi mümkün olmamıştır. Hürriyet ve demokrasi idealinde herhangi bir şekilde bir emniyet ve teminat unsuru olması bir hayalden ibarettir³⁴⁹. Bütün bunlardan dolayı, DP'nin icraatlarına iştirak etmekten korktuğunu belirterek:

“Hem bu korkunun doğurduğu endişe ve hem de artık bu camia içinde bulunmak suretiyle yapacağım çalışmalarından hiçbir fayda umamayacağıma kati kanaat getirmiş olmamdan dolayı, müstakil mebus olarak, kısa da olsa, teşrii vazifemi vicdan huzuru içinde yapabilmek ve inandığım yolda serbest ve müstakil yürüyebilmek için Demokrat Partiden ayrılmayı bir vicdan borcu bilirim.” sözleri ile istifasını açıklamıştır³⁵⁰.

İstifasından on gün sonra Celal Bayar'a bir mektup yollamıştır. Bu mektupta Bayar'a büyük saygı duyduğunu ve bu saygı ve sevgisinin her zaman devam edeceğini bildirdikten sonra istifa nedenlerini açıklamaya başlamıştır. Öncelikle Menderes'in kendisine hiç güven duymamasından, başkalarının fikirlerini dinlemenin zafiyet olduğunu düşünmesinden ve gayet yumuşak bir üslupla ilettiği ikazların Menderes'i kendisinden daha fazla uzaklaştırmak

³⁴⁷ Başar., *Demokrasi...*, s. 97.

³⁴⁸ Başar., *Demokrasi...*, s. 97,98.

³⁴⁹ Başar., *Demokrasi...*, s. 98.

³⁵⁰ Başa., *Demokrasi...*, s. 100.

haricinde başka bir işe yaramadığından yakınmıştır³⁵¹. Milletçe Kalkınma Kanun tasarısı nedeniyle uğradığı tenkitlerden başlayarak Adnan Menderes ile yaşadığı bütün sorunları sırasıyla mektupta kaleme almıştır. Bundan sonra müstakil bir fikir adamı olarak çalışmak ve fikir mücadelesi yapmak istediğini, demokrasiyi ancak fikir hâkimiyetini tesis etmekle kurtarmanın mümkün olacağını, kendisinin de bu fikir hareketini doğurmak ve politika adamlarını bu ışıktaki yürümeye alıştırmak için çalışacağını bildirmiştir. Son olarak Bayar'dan iyi niyetine inanmasını ve vatan menfaatleri için çalıştığını unutmamasını istemiştir³⁵². Mektubun son bölümü ilgi çekicidir. Başar, demokrasiyi tesis etmek için bir fikir hareketi doğurmak istediğinden bahsetmektedir. Buradan anlaşıldığına göre Başar yeni bir parti kurma düşüncesindedir. Celal Bayar'a gönderdiği böyle bir mektubun ise vaktiyle Celal Bayar'ın İsmet İnönü'den aldığı icazetle benzerlik gösterdiği kanaatindeyiz.

Ahmet Hamdi Başar'ın istifa dilekçesi gazetelerde de yayınlanmıştır. Bunun üzerine İstanbul DP teşkilatı kendisine bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Başar'ın şahsına hakaret varan sözler yazmışlar ve DP sayesinde milletvekili seçildiğini hatırlatarak milletvekilliğinden de istifa etmesini istemişlerdir³⁵³.

Yukarıdaki ifadelerimizde Başar'ın Menderes ve DP'nin politikası ile nasıl ters düştüğünden bahsetmiştik. Başar, bütün bu sıkıntılara rağmen partiden istifa etmemiştir. İstifa tarihi yeni seçimlerin yaklaştığı bir tarihe denk gelmiştir. İstifada fikir ayrılıklarının etkili olduğu şüphesizdir, fakat Başar'ın 1954 seçimlerinde aday gösterilmeyeceğine emin olması da istifanın nedenleri arasında gösterilebilir.

2. 3. 3. Ahmet Hamdi Başar'ın Yeni Parti Kurma Çabaları

Ahmet Hamdi Başar DP'den istifa ettikten sonra köşesine çekilmeyi düşünmemiştir. Ülkeyi kötü yönettiğine inandığı DP iktidarına karşı bir muhalefet oluşturmak için çaba harcamıştır.

Başar'ın beklentisi istifasının ardından DP'den ciddi sayıda milletvekilinin istifa etmesidir. Kendince bir yol açtığını düşünmektedir. Meclis'te bağımsız olan milletvekilleri ve istifa edeceğini düşündüğü milletvekillerini bir araya getirerek yeni bir muhalif grup kurma girişiminde bulunmuştur. Fakat işler düşündüğü gibi gelişmemiştir. DP'den beklediği istifalar yaşanmamıştır. O da çalışmalarını bağımsız milletvekilleri arasında sürdürmeye başlamıştır.

O dönemde mecliste Halide Edip Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, Nadir Nadi, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Kemal Türkoğlu bağımsız milletvekili olarak faaliyet göstermektedir. Başar'ın ilk işi bağımsızlarla görüşmek olmuştur.

³⁵¹ Başar., *Demokrasi...*, s.101-104.

³⁵² Başar., *Demokrasi...*, s. 104-119.

³⁵³ "Ahmet Hamdi. Başar.'ın Mebusluktan İstifası İsteniyor", *Milliyet Gazetesi*, 19.12.1953, s. 1.

Görüşmelerde müstakil bir grup oluşturmayı düşündüğünü vekillere iletmiştir. Bu grubun CHP ile DP arasındaki mücadelelerde tamamen tarafsız kalmasını öngörmüştür. Grubun Meclis'teki rolünü iki parti arasındaki mücadelelere hakemlik olarak belirlemiştir. Bu sayede grubun saygınlığını yükseltmeyi ve her iki partiden kopan milletvekillerini bünyesinde toplamayı hedeflemiştir. Tabii ki bu oluşumun ileride parti olması da düşünülmüştür. Başar, grubun programını partiye dönüşme ihtimaline göre yapmıştır³⁵⁴. Zaten istifasından sonra yapmak istediği şey parti kurmaktır.

Halide Edip Adıvar hariç diğer dört müstakil milletvekili ile görüşmüşse de istediği sonucu alamamıştır. Kemal Türkoğlu, DP hakkındaki kanaati değiştiği için gruba katılmamıştır. Cebesoy, Tanrıöver ve Nadi ise siyasetle uğraşmak istemediklerini hatta bir daha milletvekili seçilmeyi dahi düşünmediklerini Başar'a bildirmişlerdir³⁵⁵. Bu vekillerin DP'ye muhalefet etmekten çekindikleri için mi yoksa Başar'a olan inançsızlıklarında mı oluşum içinde yer almak istemedikleri kesinlik kazanmış bir konu değildir.

Başar'ın müstakil grup kurma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. DP'den istifası sonucunda ise gittikçe yalnızlaşan bir adam olmuştur. Yaşadığı yalnızlık ve teşebbüslerinin başarısızlığını kitabında şu şekilde anlatmaktadır:

“İşte bu davalar için senelerce çalıştım ve haysiyetli bir dernek hâlinde kendilerini bir araya toplayıp onlara mesleki menfaatlerini hür ve serbest topluluk şuurunu içinde müdafaa zevkini tattırduğım kimseler... kurduğum derneklerinden, ilk hamlede beni ‘Hükümetle kötü kişi oldu, bize zararı dokunur.’ korkusuyla çıkarıyorlar!.. Benim, mesela en iyi yapabileceğim bir iş var, ona teşebbüs edeyim diyorum; eskiden bir sözümle arkamdan gelen kimseler şimdi benden kaçıyorlar.

...

Müstakil, feragatli, kalpleri memleket dertleriyle yaralı tanıdığım kimselerle temas ediyorum; müstakil hürriyetçiler cephesi kurarak beraber çalışalım ve muhalefeti bir şuur ve hareket birliği içinde birleştirelim diye onlarla görüşüyorum; hiç birinde cesaret göremiyorum”³⁵⁶.

Başar'ın girişimleri bir sonraki seçime kadar devam etmişse de olumlu sonuç elde etmesi mümkün olmamıştır. 1954 seçimlerinde Başar'a Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden adaylık teklifi gelmiştir. Bunu değerlendiren Başar, partinin İstanbul milletvekili adayı olmuştur³⁵⁷. Zaten pek iddiası olmayan partiden seçilmeyi başaramamıştır.

³⁵⁴ Koraltürk, *Yine...*, s. 275,276.

³⁵⁵ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 71.

³⁵⁶ Başar., *Demokrasi Buhranları*, s. 19.

³⁵⁷ “Dört Partinin İstanbul Milletvekili Adayları”, *Milliyet Gazetesi*, 02.05.1954, s. 3.

Seçimler DP'nin büyük başarısı ile sonuçlanmıştır. 5.147.758 oyla kullanılan oyların %56,61'ini alarak 503 milletvekili çıkarmıştır. CHP %34,78 (3.163.931 oy) oy oranıyla 31 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi %4,69 oy oranıyla (427.024 oy) 5 milletvekili çıkarmıştır. Ayrıca Meclis'e 2 de bağımsız milletvekili girmeyi başarmıştır³⁵⁸. Bu durum halkın DP iktidarına güvendiğinin ve yaptığı icraatları desteklediğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ama başarıda seçimden hemen önce CHP'nin mallarının bir kısmının haksız edinildiği gerekçesiyle müsadere edilmesi³⁵⁹ ve diğer muhalefet Millet Partisi'nin irticai faaliyetlerden dolayı kapatılmasının da etkili olduğu açıktır³⁶⁰. DP, seçim galibiyeti için bütün koşulları hazırlamış ve sonunda seçim sisteminin de yardımıyla ezici bir üstünlükle zafere ulaşmıştır.

DP'nin ikinci iktidar dönemi ilk iktidar döneminden bariz farklılıklar göstermiştir. İlk iktidar döneminde her türlü özgürlüğün yanında yer alan DP, ikinci iktidar döneminde kısıtlamalara gitmeye başlamıştır. Yersiz verilen demeçler basın ve üniversitelerin DP'ye karşı cephe almasına neden olmuştur. DP'nin iktidarı sırasında pek çok gazeteci tutuklanmış, birçok yayın organı kapatılmıştır³⁶¹. Böyle bir ortamda Başar, kendisini harekete geçmek zorunda hissetmiştir. Hürriyetlerin kısıtlandığı bir dönemde hürriyetçi kişileri etrafına toplayarak parti kurmak istemiştir.

Başar her zamanki gibi kurmaya çalıştığı partinin programını da bizzat kendisi hazırlamıştır. Aslında bu yeni bir çalışma hüviyetinde uzaktır. Mecliste bulunduğu dönemde kurmaya çalıştığı müstakil grup için hazırladığı programda değişiklikler yaparak metni ortaya çıkarmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere, bu durum Başar'ın müstakil grubu partiye dönüştürme fikrinde olduğunun açık delili kabul edilmelidir. Programı çoğaltarak partiyi birlikte kurmak istediği arkadaşlarına dağıtmıştır. Enver Adakan, Avni Başman, Nihat Reşat Belger, Şükrü Kerimzade, Mithat Benker programı olarak üzerinde çalışma yapmaya başlamışlardır³⁶². 1955 Mayıs ayında başlayan toplantılar 7 ay kadar sürmüştür³⁶³. Başar yine aynı yöntemini kullanarak istişare kısmını pas geçmiş, programı yapıp arkadaşlarını buna ikna çabalarına

³⁵⁸ Mete Tunçay, *Siyasal Tarih, Türkiye Tarihi 4, Çağdağ Türkiye Tarihi 1908 – 1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 182.

³⁵⁹ CHP'nin mallarının bir kısmına el konulması ile ilgili kanun 14.12.1953 tarihinde Meclis'te kabul edilmiştir. Bayar., kanunu hiç beklemeden ertesi gün onaylamıştır. "Meclis Dün CHP'nin Mallarına Ait Kanunu Kabul Etti", *Milliyet Gazetesi*, 15.12.1953, s. 7., "Bayar, CHP'nin Mallarına Ait Kanunu dün tasdik etti", *Milliyet Gazetesi*, 16.12.1953.

³⁶⁰ Necati Aksanyar, "Demokrat Partinin Din Politikalarının Basınında Yansımaları", *Akademik Bakış*, S. 11, Ocak 2007, s. 23.

³⁶¹ DP döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile yasaklanan yayınlar için bkz. Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22. Ankara, 2006.

³⁶² Koraltürk, *Yine...*, s. 309.

³⁶³ Başar., *Yaşadığımız...*, s. 81.

girişmiştir. Bu tutumu partinin kurulması önündeki en büyük engel olarak değerlendirmenin yanlış olmayacağı kanısındayız.

İlk çalışmalar İstanbul'da başlamıştır. Başar'ın arkadaşları arasından işi en fazla ciddiye alan Enver Adakan olmuştur. Adakan ile Başar uzun süreler parti ve partinin programı hakkında çalışmışlardır. İkisi de parti işine kendilerini adanmış olmalarına rağmen aralarında sıkça fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Adakan, Başar tarafından hazırlanan programa temkinli yaklaşmıştır. Partinin kuruluşundan sonra bu fikirlerin gündeme getirilmesini ve nihai kararın orada verilmesini istemiştir³⁶⁴. Görüldüğü üzere Başar'ın programından en yakın mesai arkadaşı Enver Adakan dahi memnun değildir.

Adakan, partiyi iş adamı ve tüccarlara dayandırmayı hedeflemektedir. Bunun sebebi olarak da DP'nin politikalarından en olumsuz etkilenen sınıfın iş adamı ve tüccarlar olduğunu düşünmesidir. Aydınların da menfaat dışı olmak kaydıyla çalışmalara katılmasını istemektedir. Başar, bu görüşe karşıdır. Partinin idealist insanların sırtında da yükselebileceğini ifade etmektedir. İdealistleri saf dışı bırakıp, menfaatleri icabı partiye dâhil olmuş kimselerin zorlukla karşılaştığı zaman cepheyi terk edeceğini düşünmektedir. Bu düşüncesini de İstanbul Tüccar Derneğinin 1 numaralı üyesi olduğu hâlde DP'den istifa ettikten sonra dernekten ihraç edilmesini göstererek ispatlamaktadır³⁶⁵.

Adakan'ın son isteği ise nizamnameye “teşkilatta faal vazife alanlar seçimlerde aday olamazlar” hükmünün konulmasıdır. Başar buna da karşı çıkmıştır. Böyle bir durumda parti için çalışacak pek çok iş adamı bulacağını söylemiştir. Fakat bu düşünce ve çözüm yolu gerçekçi görünmemektedir. Başar, bu görüşü desteklememesine rağmen parti kurma çalışmalarında en fazla teşrik-i mesai yaptığı kişiyi küstürmek istememiştir. Sonuçta her iki fikrin ortası kabul edilen bir madde nizamnameye konulmuştur. Nizamnamede, “Teşkilatta faal vazifelerden altı ay evvel istifa etmeye mecburdurlar.” ve “Parti azaları seçimlerde aday gösterilmek isteyip istemediklerini giriş beyannamelerinde bildirirler. İdare kurullarına bunlardan üçte birden fazla nispette aza seçilemez.” hükümleri yer almıştır³⁶⁶. Tartışmada fikrimizce Başar haklıdır. Adakan, emek verdikleri, canlandırdıkları partiyi başkalarına terk etmek fikrindedir. Başar ise sürekli olarak bahsettiği partici esnafını partiden uzak tutma görüşündedir. Adakan'ın fikirlerinin kabul edilmesi durumunda partici esnafı kolaylıkla partiye hâkim olacaktır. Başar, çok fazla göstermediği bir davranış olarak görüşlerinde esnemiş ve partinin kurulması için Adakan ile ortak bir müşterekte buluşmayı başarmıştır.

³⁶⁴ Koraltürk, *Yine...*, s. 309.

³⁶⁵ Koraltürk, *Yine...*, s. 310-312.

³⁶⁶ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 85,86.

Parti kurma çalışmalarının ikinci safhası Başar'ın Alaaddin Tiritioğlu vasıtasıyla Şemsettin Günaltay ile görüşmesi olmuştur. Günaltay, CHP üyesi olmakla beraber İsmet İnönü'nün yürüttüğü politikadan hoşnut değildir. 1950 seçimlerinden sonra İnönü'ye yaptığı "çekilin" teklifinin kabul edilmemesinin işleri bu noktaya getirdiğini düşünmektedir. 17 Mayıs 1955 tarihinde Günaltay, Tiritioğlu, Adakan ve Başar'ın baş başa yaptıkları toplantı daha çok bu konular üzerinde dertleşme olarak geçmiştir³⁶⁷. Görüşmenin başında liderlik için Günaltay'a teklifte bulunma fikrinde olmayan Başar, toplantıda Günaltay ve fikirlerinden etkilenmiştir. Toplantı sonunda Günaltay'a hazırladıkları parti programına esas olacak muhtıranın bir örneğini vermiştir³⁶⁸. Başar, ani bir kararla Günaltay'ı genel başkanlığa getirme fikrini ortaya atmıştır. Günaltay, gerek İsmet İnönü gerekse Celal Bayar ile mücadele edebilecek alt yapıya sahip biri olduğundan isabetli bir tercih gibi görünmektedir.

Bu görüşme ile birlikte partinin başkanı olacak kişi belirlenmiştir. Parti için çalışmalar ise İstanbul ve Ankara merkezli olarak yürütülmeye başlamıştır. İstanbul çalışmalarını Ahmet Hamdi Başar, Ankara çalışmalarını ise Alaaddin Tiritioğlu yürütmüşlerdir. Sonunda partinin çekirdek kadrosu oluşturulmuştur. Bunlar, Şemsettin Günaltay, Ahmet Hamdi Başar, Alaaddin Tiritioğlu, Enver Adakan, Reşat Belger, Avni Başman, Avni Doğan ve Raşit Hatipoğlu'dur³⁶⁹.

Parti kurma çalışmaları çok fazla gizli kalmamıştır. Basında Günaltay tarafından yeni parti kurulacağı konusunda haberler yapılmaya başlanmıştır. Günaltay'ın, CHP'den ayrılarak Avni Doğan ve Faik Ahmet Barutçu'nun da iştiraki ile yeni parti kuracağı haberleri, Ahmet Barutçu tarafından yalanlanmıştır³⁷⁰. Fakat Günaltay, yeni partinin kurulup kurulmayacağı konusunda herhangi bir şey söylememiştir. Mücadelesine parti kurulunda devam edeceğini bildirmiştir. Fakat bu sözleri parti kurulunda hiç de hoş karşılanmamış ve Günaltay'ın asıl mücadelesinin CHP olduğu meclis üyeleri adına İlhami Sancar tarafından basına bildirilmiştir³⁷¹. Bunun üzerine Günaltay, mücadelesini doğrulamış, fakat mücadelesinin CHP'ye karşı değil, partinin yöneticilerine karşı olduğunu bildirmiştir. Yapılan açıklamalar basın tarafından Günaltay'ın CHP genel başkanlığına aday olmaya hazırlığı olarak değerlendirilmiştir³⁷². Bu gelişmeler ve kendisine yapılan hücumlar sonunda Günaltay, CHP merkez haysiyet divanı başkanlığından ve üyeliğinden istifa

³⁶⁷ Başar, hatıralarının bir bölümünde bu görüşmeyi Tiritioğlu. ve Günaltay ile birlikte yaptığını yazmaktadır. (Koraltürk, *Yine...*, s. 313), fakat ilerleyen sayfalarda Enver Adakan'ın da kendilerinin yanında olduğu bilgisini vermektedir. (Koraltürk, *Yine...*, s. 319.)

³⁶⁸ Koraltürk, *Yine...*, s. 313-319..

³⁶⁹ Koraltürk, *Yine ...*, s. 320.

³⁷⁰ "Yeni Bir Parti Kurulacağı Haberi Yalan", *Milliyet Gazetesi*, 31.05.1955, s. 1

³⁷¹ "CHP İçindeki Fikir Ayrılığı Genişliyor", *Milliyet Gazetesi*, 01.06.1955, s. 7.

³⁷² "Günaltay'ın Parti İdare Mekanizmasına Karşı Cephe Alışı Endişe Uyandırdı", *Milliyet Gazetesi*, 02.06.1955, s. 1 ve 7.

etmiştir³⁷³. Görevlerinden istifa etmesini Günaltay'ın yeni kurulacak partinin başkanlığına hazırlanması olarak yorumlamanın yanlış olmayacağı kanısındayız.

Başar ve Günaltay 6 Haziranda bir araya gelmişler ve parti hakkında görüşmüşlerdir. Görüşmede Başar, hazırladığı parti programını Günaltay'a detaylı bir şekilde izah etmiş ve ikili her konuda mutabık kalmışlardır. 9 Haziranda bu toplantı Avni Doğan, Alaaddin Tiritioğlu ve Sait Sarıkaya'nın katılımı ile tekrarlanmıştır. Başar, 3 gün önceki toplantıda Günaltay'ı ikna ettiği gibi diğer arkadaşlarını da ikna etmeyi düşünmektedir. Toplantı başında sözü almış ve hazırladığı programı anlatmaya başlamıştır. Fakat Günaltay'ın aksine Tiritioğlu itiraz etmiştir. Önceliklerinin partiyi kurmak olduğunu, parti tüzüğü'nün hazırlanmasını, parti kurulduktan sonra Başar'ın fikirlerinden faydalanılabileceğini dile getirmiştir³⁷⁴. Başar'ın arkadaşlarının parti oluştuktan sonra programın bir heyet tarafından yapılmasını istedikleri görülmektedir.

Ahmet Hamdi Başar'ın büyük çabalar sarf ederek hazırladığı programlar ne DP'de ne müstakil grup oluşturmaları sırasında ne de Günaltay başkanlığında kurulacak parti çalışmalarında dinlenmek istenmemiştir. Bunun pek çok nedeni olabilir. Bizce bunlardan en önemlilerinden birisi Başar'ın hazırladığı programların tamamını kimseye danışmadan hazırlamasıdır. Başar, programı arkadaşlarıyla hazırlamak yerine önce hazırlayıp sonra arkadaşlarını programa inandırmak yolunu seçmiştir. Bu nedenle bütün kurulum çalışmalarında fikirlerini tek başına savunmak zorunda kalmıştır.

Aradan çok fazla geçmeden kurucu ekip arasında mücadeleler başlamıştır. Avni Doğan ile Alaaddin Tiritioğlu arasında yaşanan mücadele, Başar'a göre, Günaltay'dan sonra partinin ikinci adamı olma yarısıdır. İki şahıs bunu sağlaya bilmek için birbirleri arkasından çalışmaya başlamışlardır³⁷⁵. Sonuç olarak grup dağılmıştır. Şemsettin Günaltay ve Avni Doğan, CHP'de siyasete devam etmişlerdir. Enver Adakan, Nihat Reşat Belger ve Avni Başman ise Hürriyet Partisi³⁷⁶'ne kurucu olmuşlardır. Alaaddin Tiritioğlu ise Ankara'da yeni parti kurma çalışmalarını farklı gruplar arasında devam ettirmiştir³⁷⁷. Böylelikle Başar'ın yeni parti kurma çalışmaları sekteye uğramıştır.

Başar'ın faaliyetleri sırasında DP içinde de işler yolunda gitmemektedir. Parti içerisinde Fethi Çelikbaş ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun başını çektiği bir grup izlenilen politikadan memnun olmadıklarını gündeme getirmişlerdir. Muhalefetin harekete geçtiği bu olay basın mensupları için

³⁷³ "Günaltay, CHP haysiyet Divanından İstifa Etti", *Milliyet Gazetesi*, 11.06.1955, s. 1.

³⁷⁴ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 322-326.

³⁷⁵ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 87.

³⁷⁶ Bundan sonra HP olarak anılacaktır.

³⁷⁷ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 332.

istedikleri ispat hakkıdır. Fethi Çelikbaş ve DP mensubu 10 arkadaşı 2 Mayıs 1955 tarihinde “ispat hakkı” önermesini vermişlerdir. Önergede;

“Milletimizin maruz bulunduğu çeşitli sıkıntılar ve ıztıraplar hakiki sebep ve âmilleri ile müessir şekilde mücadeleyi ve demokrasinin temel prensibi olan millet murakabesini mümkün kılmak; Nüfuz ve sâlâhiyetlerini suistimal edenlerin, adalet yolu ile tefrik ve temyizini ve bin netice, muazzam tarihi vazife ve mesuliyetler yüklenmiş bulunan iktidarımızın, maruz kalması melhuz, her türlü şaibeden tenzihini emin bir sisteme bağlamak için alınacak ıslahat tedbirlerinin başında, ispat hakkının tanınmasının lâzım geldiğine kâni bulunuyoruz.”³⁷⁸

denilmektedir.

Basına bu hak tanınmadıkça milletvekili, devlet memuru gibi devlet görevlilerini kuşku altında bırakacaklarını ileri sürmüşlerdir. Önerge ceza yasalarında da değişiklik gerektiği gerekçesiyle reddedilmiştir³⁷⁹. Bu önerge vaktiyle CHP’ye verilen dörtlü takdir ile hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. İkisi de parti içinden kişilerin parti politikalarını eleştirmesidir.

DP içerisinde ciddi bir muhalefetin oluştuğu kesindir ve Menderes bu muhalefete daha fazla dayanamayacaktır. DP’nin 4. Büyük Kongresi’nin (15-18 Ekim 1955) başlamasına saatler kala, dokuz milletvekili partiden ihraç edilmiştir. Bunun üzerine kongreyi protesto ederek katılmayan diğer dokuz milletvekili ise kongrenin son günü istifa etmişlerdir. İspat hakçılar olarak bilinen bu milletvekilleri; F. Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Ziyat Ebuziyya, Mustafa Timur, Sabahaddin Çıracıoğlu, Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Öktem, Raif Arbay, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Kasım Küfrevi’dir³⁸⁰.

Başar, Ondokuzlar olarak adlandırılan grupla temasa geçerek onları İstanbul’daki oluşum ile birleştirmek istemiştir. Onlarla birleşerek *Müstakil Hürriyetçiler Cephesi veya Cumhuriyetçi Hürriyet Partisini* kurmayı hedeflemiştir. Bu amaçla Ekrem Hayri Üstündağ ve Enver Güreli ile görüşmüştür. Görüşmelerde her iki şahıs da parti kurmak fikri için erken olduğunu, biraz daha bekleyeceklerini söylemişlerdir. Başar, F. Lütfi Karaosmanoğlu’na da bir mektup yollamıştır. Bu mektuba herhangi bir yanıt alamamıştır. Enver Adakan vasıtasıyla Ondokuzlarla temaslar sürdürülmüşse de sonuç birleşme olmamıştır³⁸¹. İspat Hakçılar olarak da bilinen grup 19 Aralık

³⁷⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 10, C. 11, 2 Mayıs 1955, s.526.

³⁷⁹ Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 51, S. 1, s. 493.

³⁸⁰ Seyfi Kurtbek, Menderes’in tesirinde kalarak İspatçılardan ayrıldığı için 19’lar on sekiz kişiye düşer, fakat yine de 19’lar olarak anılmaya devam etmişlerdir. Diren Çakmak, “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, *Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 153, 154.

³⁸¹ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 102-106.

1955 tarihinde parti kurma dilekçesini vermişlerdir. 21 Aralıkta Hürriyet Partisi resmen kurulmuştur. 32 kişilik kurucu heyetin içinde Ahmet Hamdi Başar'ın dava arkadaşları Enver Adakan, Avni Başman ve Reşat Belger de yer almışlardır³⁸². Ondokuzlar hareketinin de Başar'sız partileşmesi üzerine, Başar parti kurma işine ara vermiştir.

2. 3. 4. Ahmet Hamdi Başar'ın DP'ye Karşı Ortak Muhalefet Oluşturma Çabaları

Basın üzerinde kurduğu baskı ile basının aleyhine dönmesine sebep olan DP, Dâhiliye Encümeninde görüşülen bir kanun sırasında DP milletvekilleri Ekrem Anıt ve Süleyman Çağlar tarafından üniversite profesörlerinin komünist olduğunu söylenmesi ile üniversiteleri de kaybetmiştir³⁸³. Böylece bilim adamları DP'ye karşı bir tavır içerisine girmişlerdir.

İstanbul Üniversitesi Senatosu bir tebliğ yayınlamış ve milletvekilleri de dâhil olmak üzere on binlerce Türk vatandaşının yetiştirilmesinde üniversite hocalarının emeği bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca üniversite hocalarının en az isnatta bulunan milletvekilleri kadar vatanperver oldukları da belirtilmiştir³⁸⁴. DP üniversite olayını yatıştırmaya çalışmak yerine olayın daha da körüklenmesine neden olmuştur. Zafer Gazetesi'nde çıkan bir yazıda senatoların üzerinde TBMM olduğu ve senatoların parlamentoların vazifelerine hudut çizemeyecekleri ile ilgili bir makale yayınlanmıştır. Bunun üzerine muhalefet işe karışmıştır. CHP, senatoların görüşlerine tamamen katıldıklarını ve üniversite özerkliğinin ne olduğunu en iyi profesörlerin bileceği demecini vermiştir. HP adına konuşan Turan Güneş ise üniversitelerin görüşlerinde haklı olduklarını bildirmekle beraber tek hatalarının meclisin ve vatandaşın salahiyyet ve hürriyetlerinden tamamıyla bihaber olan şahıslara diploma vermiş olması olduğu demecini vermiştir³⁸⁵. Muhalefeti karşısına almaya çekinmeyen DP, basın ve üniversiteleri de çıkardığı kanunlarla muhalefetin yanına itmiştir³⁸⁶. DP büyük bir gücü kaybetmiş olduğunun farkında olmamasına rağmen muhalefet iki ciddi müttefik elde etmiştir.

DP'ye karşı muhalefet oluşturma fikri ilk olarak Kasım Gülek'in Burhaniye'de yaptığı açıklamada gündeme gelmiştir. Gülek, burada yaptığı konuşmada HP'yi muhalefet yapma konusunda CHP'ye yardımcı olmaya davet etmiştir³⁸⁷. Daha sonra CHP'yi ortak muhalefet kurma konusunda teşvik eden

³⁸² “Hürriyet Partisi Resmen Kuruldu”, *Milliyet Gazetesi*, 21.12.1955, s. 1.

³⁸³ Toker, *İsmet Paşa. ile 10 Yıl*, C.I (1954-1957), Akis Yayınları, Ankara, 1966, s. 154.

³⁸⁴ “İstanbul Üniversitesi Senatosu'ndan Tebliği”, *Milliyet Gazetesi*, 20.01.1956, s. 1,7.

³⁸⁵ “Partiler Arası Münakaşa”, *Milliyet Gazetesi*, 22.01.1956, s. 1, 7.

³⁸⁶ Tezimizin konusunun dışında kalması nedeniyle partiler arası mücadeleden geniş bir şekilde bahsetmeyi uygun görmedik. Dönemin siyasi gelişmeleri hakkında bkz. Feroz ve Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara., 1976.

³⁸⁷ “Gülek'in Yeni Bir İddiası”, *Milliyet Gazetesi*, 24.01.1956, s. 7.

başka olaylar da yaşanmıştır. DP'nin aldığı açık hava mitinglerinin men edilmesi bu kararın alınmasında büyük rol oynamıştır. Kanuna göre seçimlere üç ay kalıncaya kadar siyasi partilerin açık hava mitingi yapması men edilmiştir³⁸⁸. Bunun üzerine CHP ortak muhalefet fikrini resmî olarak CHP Meclis Grubu'nda dile getirmiştir³⁸⁹. Muhalefet işi gittikçe ciddiye alınır ve gerçekleştirilebilir bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Muhalefet partileri arasında arabuluculuk görevini ilk olarak üzerine alan Yakup Kadri Karaosmanoğlu olmuştur. Bunun sebebi, hem İsmet İnönü'ye hem de HP kurucusu Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'na yakınlığıdır. Daha önceki izlenimlerinde her iki partinin de ittifak yapma konusunda istekli olduğunu görmüştür. Fakat işi üzerine alıp çalışmalarına başladığında durumun ciddiyetini kavramıştır. HP'liler İsmet İnönü'nün kendilerini bir oyuna getireceğini düşünmektedirler. CHP idarecilerinde de bazıları ise HP'deki genç entelektüellerin bir gün gelip kendi yerlerini alacağı korkusu vardır³⁹⁰. HP yeni kurulmuş bir partidir. CHP ise Cumhuriyet'in kuruluşundan beri varlığını devam ettirmektedir. HP'nin İnönü gibi kurt bir politikacıdan ve CHP içinde kaybolmaktan korkmaları normal görünmektedir.

Yakup Kadri, bütün olumsuz şartlara rağmen her iki partinin yönetim kadrosunu bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu görüşmede HP'liler CHP'ye ve CMP'ye bir uzlaşma metni sunmuşlardır. Metinde her partinin eşit milletvekili çıkarması öngörülmüştür. Ayrıca metnin sonunda yer alan “Seçimlerin kazanılması hâlinde cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık gibi kilit mevkileri her iki partinin lideri de reddetmelidir.” maddesi yer almıştır. Bu madde İsmet İnönü'yü fazlasıyla sinirlendirmiştir. İnönü, maddeyi kendisine karşı güven duyulmaması olarak nitelmiştir³⁹¹. Buna rağmen HP'lilerin çağrısına sadece CHP cevap vermiştir. Teklifin prensip itibarıyla partiler arasında görüşülmesini ve bu iş birliğine CMP'nin de katılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Bu sefer sinirlenme sırası HP'lilere gelmiştir. İnönü'yü iş birliği istememekle ve cumhurbaşkanlığından vazgeçmemekle suçlamışlardır³⁹². Sonuç olarak muhalefet partilerini birbirine yaklaştırmak amacıyla sunulan teklif partilerin arasında tehlikeli bir düşmanlık havası esmesine neden olmuştur.

Artık birleşmenin olması imkânsız gibi görünmektedir. İşte bu sırada Ahmet Hamdi Başar, İnönü'ye bir mektup yazmıştır. 16 Ekim 1956 tarihinde yolladığı mektupta HP'nin metnini beğenmediğini iş birliği hususunda yanlış yol tuttıklarını, buna karşın CHP'nin verdiği cevabın gayet müspet olduğunu bildirmiştir. Ayrıca mektupta etrafında birleşmesi gereken davanın gelecek seçimlerde İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirileceğinin kabulü ve

³⁸⁸ “Partilerin Açık Hava Mitingi Men Ediliyor”, *Milliyet Gazetesi*, 01.04.1956, s.1.

³⁸⁹ “CHP Meclise Çatıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 07.04.1956, s.1.

³⁹⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 222.

³⁹¹ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 222-225.

³⁹² “İş birliği İnönü Yüzünden Bozuldu”, *Milliyet Gazetesi*, 14.10.1956, s. 1, 5.

millele şimdiden ilanı olarak göstermiştir³⁹³. Başar'ın bu açıklamalarına bakarak birleşmeyi CHP etrafında sağlamaya çalıştığını söylemek doğru olacaktır.

Bu mektuptan sonra İnönü, Başar'la bir görüşme yapmıştır. 21 Ekimde yapılan görüşmede muhalefet partileri arasında iş birliği sağlama işini Ahmet Hamdi Başar üzerine almıştır.

Başar, işe parti ileri gelenleriyle görüşmekle başlamıştır. Amacı hangi partinin ne istediğini ve anlaşmazlık noktalarını tesbit etmektir. Bu görüşmeler sonunda ulaştığı kanaat bu işin zor olacağıdır. İlk görüşmeyi HP ile yapmıştır. Öncelikli olarak CHP'ye yaptıkları hücumları durdurmalarını istemiştir. Hazırladıkları muhtırayı da eleştirerek bu belgenin iş birliği yapmak amacıyla değil, iş birliğini bozmak amacıyla yazılmış gibi görüldüğünü partililere bildirmiştir. Ayrıca İnönü'nün doğal lider olarak kabul edilmesini de istemiştir. Başar'ın izlenimine göre HP içerisinde İnönü'ye sempati ile bakanların olduğu fakat parti yönetiminin İnönü'ye karşı olan kişilerin elinde olduğu yönündedir³⁹⁴. Bu durum CHP, yani İsmet İnönü etrafında birleşme olmasını hedefleyen Başar için aşılması güç bir engel olarak ortaya çıkmıştır.

Başar'ın işini zorlaştıran başka bir olay ise 1957 bütçe görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. CMP ve HP, bütçeye ve DP'ye ciddi hücumlarda bulunmuştur. HP'nin bu sert tutumuna karşı CHP ise umulmadık bir şekilde DP'ye dostluk elini uzatmıştır. İnönü iktidarı ve Menderes'i takdir ve teşvik edici bir konuşma yapmıştır. Menderes, bu konuşmanın altında kalmamış ve İnönü lehine bir konuşma da o yapmıştır. Menderes ve İnönü birbirlerinin konuşmalarını alkışlamışlardır³⁹⁵. Bu durumu iyi değerlendiren Menderes bütçe kabul edildikten sonra yaptığı konuşmada;

“Bütün bunlar C.H.P. muhterem lideri ve C.H.P. hakkında söylediğim sözlerin diğer muhalefet partilerindeki arkadaşları üzümüş ve incitmiş olduğunu gösteriyor. Fakat, bizler Halk Partisini elbette diğerlerinden ayırmak mecburiyetindeyiz. Çünkü ne denirse densin İsmet Paşa'da, Halk Partisi de hataları ile, sevapları ile tarihe mal olacak varlıklardır” demiştir³⁹⁶.

Başbakan aynı konuşmasında CMP'yi ellerinde bavullarla ülkeyi gezip hatıra toplamakla itham etmiştir. HP'ye ise kendi ellerinden çıkma olduklarını hatırlatmıştır. Bu sayede Başbakan CHP ve İnönü'yü onurlandırırken muhalefet partileri arasında olası bir birleşme kapısını kapamaya çalışmıştır.

Menderes'in tutumu CMP ve HP tarafından başbakanın muhalefet partilerinin yaklaşmasından korkması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca

³⁹³ Başar, *Yaşadığımız...*, s. 120.

³⁹⁴ Koral Türk, *Yine Hayal...*, s. 463, 464.

³⁹⁵ “İktidarla CHP Dostluk İçin Anlaştı”, *Milliyet Gazetesi*, 27.02.1957, s. 1, 3.

³⁹⁶ “Başvekilin Kapanış Nutku”, *Milliyet Gazetesi*, 01.03.1957, sç 3.

bütçe tartışmaları CMP ile HP'yi aynı safta birleştirdiği için basında iki partinin birleşeceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır³⁹⁷. Bu birleşme için CMP'nin sorun çıkarması beklenirken HP'den bir açıklama gelmiştir. Gerekli bir durum görüldüğünde birleşme taraftarı olabileceklerini fakat bunun için erken olduğu, parti meclis grubu başkan vekillerinden Feridun Ergin tarafından basına açıklanmıştır³⁹⁸. Fakat HP adına açıklama yapan İbrahim Öktem Feridun Ergin'in sözlerinin HP adına olmadığını belirtilmiş ve birleşmeye taraftar olduklarını fakat CMP'nin, daha önce hem kendilerine hem CHP'ye sundukları bildiriye cevap vermediğini hatırlatılmıştır³⁹⁹. Sonuç olarak her iki parti liderinin birleşme ile ilgili haberleri yalanlamalarına rağmen⁴⁰⁰ partiler arasındaki görüşmeler devam etmiştir.

Başar, bu dönemde İnönü de dâhil olmak üzere bütün muhalefet parti ileri gelenleri ile görüşmüştür. Fakat bu görüşmelerde kişiler arasındaki fikir ayrılıkları, kişisel husumetler ve fantezi istekler nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Buna rağmen Başar, partiler arası diyalogları ara vermeden sürdürmüştür⁴⁰¹. Gerek kendine olan güveni gerekse DP'ye karşı başarı kazanmasının tek yolu olarak ortak muhalefeti görmesi Başar'ın yılmadan temaslarda bulunmasına sebep olmuştur.

Partileri tekrar bir araya toplayan olay ise CMP genel başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının 20 Haziran 1957 tarihinde kaldırılması ve Bölükbaşı'nın tutuklanması olmuştur⁴⁰². Partiler iş birliği yapmak konusunda istekli olduklarını basın yoluyla duyurmuşlardır⁴⁰³. Başar, bu uygun ortamdan faydalanarak parti ileri gelenleriyle görüşmelere başlamıştır.

Başar'ın düşüncesine göre en istekli parti CHP'dir. HP ise eşitlik şartının yerine getirilmesi ile iş birliğine yanaşabilecek gibi görünmektedir. Fakat CMP iş birliği yanaşacak gibi değildir⁴⁰⁴.

Başar, temmuz ayı içerisinde görüşmelerini hızlandırmıştır. Bunun iki sebebi vardır. İlki iktidarın seçimleri erkene alması ihtimalidir. İkincisi ise ilk teşebbüsün başarısız olmasına neden olan HP'nin bildirisi gibi başka bir bildirinin yayınlanmasına izin vermemektir. Başar, ilk görüşmesini 2 Temmuz'da İnönü ile yapmıştır. Görüşmede İnönü'yü %40-45 milletvekili kontenjanına razı olmaya ikna etmeye çalışmıştır. İkinci toplantı 10 Temmuz'da CMP ile yapılmıştır. Bu toplantıda CMP'nin ideolojisini DP ve

³⁹⁷ "C.M.P. HÜR.P. Birleşmesi", *Milliyet Gazetesi*, 02.03.1957, s. 1, 3.

³⁹⁸ "Bazı Hür. P. iler Birleşmeye Muhalif", *Milliyet Gazetesi*, 03.03.1957, s. 1.

³⁹⁹ "Hür. P. De Görüş Ayrılıkları", *Milliyet Gazetesi*, 05.03.1957.

⁴⁰⁰ "Bölükbaşı, Hür P. ile Birleşme", *Milliyet Gazetesi*, 18.03.1957.

⁴⁰¹ Başar'ın yaptığı görüşmeler ve içerikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Koraltürk, *Yine...*, s. 472-499.

⁴⁰² "Komisyon Bölükbaşı'nın Dokunulmazlığını Kaldırdı", *Milliyet Gazetesi*, 22.06.1957, s. 1.

⁴⁰³ "Hür.P. – C.M.P. Yakınlaşması", *Milliyet Gazetesi*, 24.06.1957, s. 1.

⁴⁰⁴ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 463, 464.

CHP'ye düşmanlık olarak tespit etmiş ve bu parti ile yapılması muhtemel iş birliğinden umudunu kesmiştir. Son olarak 17 Temmuz'da HP ile bir görüşme yaparak eşitlik ilkesinden vazgeçmelerini istemiştir. Fakat HP'nin çok detaylı ve uygulanması zor kontenjan hesaplarının olduğunu görmüştür⁴⁰⁵. Başar, ülkenin selameti için bütün partilerin çıkar gözetmeden ortak muhalefete dâhil olacağını düşünmüştür. Oysa partiler çok ince hesaplar içerisine girmiş ve olası bir seçim zaferinin ganimetlerinin nasıl toplanacağı üzerinden hesaplar yapmaya başlamışlardır.

CHP iş birliği isteğini basın yoluyla da duyurmaktadır. CHP idare heyeti basına verdiği demeçte muhalefetin hedefe doğru birleşmesinin zaruretini dile getirmiştir⁴⁰⁶. Ferdî açıklamaların ardından parti meclisi bir beyanat yayınlamıştır. Seçimlerle ilgili maddelerden sonra birleşmeyle ilgili olarak:

*“Muhalefet Partileri arasında, rejim davalarında işbirliği mevzuunda Parti Meclisi hem fikir cephesinden hem ameli cihetlerden etraflı olarak tetkik etmiştir. Parti Meclisi arasında işbirliğini samimi olarak arzu eylediğini beyan ve teyid eder. Cumhuriyet Halk Partisi, kanunların verdiği imkânlardan faydalanmak ve partiler bünyesindeki tabii güçlükleri yenmek için elinden geleni yapacaktır.”*⁴⁰⁷ maddesi karara bağlanmıştır.

CHP'nin faaliyetleri diğer partilerin de iş birliğine yakınlığını sağlamıştır. Bölükbaşı yaptığı açıklamada iş birliği fikrine aleyhtar olmadığını bildirmiştir⁴⁰⁸. HP liderleri de iş birliği fikrine olumlu baktıklarını açıklamıştır⁴⁰⁹.

Muhalefet partilerinin aynı amaca hizmet etmek istedikleri anlaşıldıktan sonra üç parti arasında görüşmeler başlamıştır. 12 Ağustos'ta, İnönü'nün Heybeliada'daki evinde gerçekleşen toplantıya CHP'den İsmet İnönü, Kasım Gülek, Turgut Göle katılmıştır. CMP, Fuat Arna, Nurettin Arıçoğlu, Ahmet Bilgin tarafından temsil edilmiştir. HP adına ise Fevzi Karaosmanoğlu, İbrahim Öktem ve Enver Güreli toplantıya iştirak etmişlerdir⁴¹⁰. Her parti adına üst düzey yöneticilerin katılması ortak muhalefet oluşması için olumlu bir gelişme olarak görülmelidir.

Toplantılar olumlu bir havada cereyan etmiştir. Muhalefet partileri büyük oranda mutabakat sağlamaya başlamışlardır⁴¹¹. Toplantıların

⁴⁰⁵ Koraltürk, *Yine Hayal...*, s. 507-513.

⁴⁰⁶ “C.H.P.’de İşbirliği Temayülü Artıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 10.06.1957, s. 1, 5., “Fevzioğlu Muhalefetin İşbirliğine Taraf”, *Milliyet Gazetesi*, 22.06.1957, s. 1, 3.

⁴⁰⁷ “C.H.P.’nin Faaliyeti: Seçim ve İşbirliği”, *Milliyet Gazetesi*, 30.07.1957, s. 1, 5.

⁴⁰⁸ “Muhalefetin Seçimde İşbirliği İhtimali Artıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 27.06.1957, s. 1, 3.

⁴⁰⁹ “Muhalefetin İşbirliği Meselesi”, *Milliyet Gazetesi*, 28.06.1957.

⁴¹⁰ “İşbirliği Toplantısı Başladı”, *Milliyet Gazetesi*, 13.08.1957, s. 1.

⁴¹¹ “İşbirliğinin Ameli Cephesinde Anlaşma Oldu”, *Milliyet Gazetesi*, 14.08.1957, s. 1, 5., “İşbirliğinin Hukuki Cephesi Ele Alındı”, *Milliyet Gazetesi*, 15.08.1957, s. 1, 3.

başlamasından üç gün sonra heyet görüşmeleri parti meclislerine arz etmek ve yetki almak için ara verilmiştir⁴¹². Partilerinden yetki alan heyetler görüşmeye devam etmiş ve sonuç olarak 21 Ağustos'ta mutabakata varmışlardır. Mutabakata göre iş birliği yapılacak başlıklar şu şekilde belirlenmiştir: Bir hukuk devleti nizamı, kurucu meclis, yeni anayasa, antidemokratik kanunları veto edecek anayasa mahkemesi, nisbi temsil, adli istiklal, hürriyet ortamının sağlanmasıdır. Aynı toplantıda milletvekili kontenjanları ise %40 CHP, %22 CMP, %20 HP ve %18 bağımsızlar olmak üzere dağıtılmıştır⁴¹³. Bu dağılım partilerin hesaplanan güçleri üzerinden yapılmıştır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise seçimlerden sonra oluşturulması hedeflenen kurucu meclistir. Ortak muhalefet seçimleri kazandıktan sonra köklü değişimler yapmayı hedeflemektedir.

Başar'ın çabaları elle tutulur bir sonuç vermemiştir. Yalnızca partiler arası görüşmeler yaparak partilerin birbirlerinin görüşlerinden haberdar olmalarını ve iş birliği fikrine ısınmalarını sağlamıştır. Hatta CHP hariç diğer partilerin iş birliğine razı olmayacakları gibi bir intibaya dahi kapılmıştır. Birleşme konusundaki somut gelişmeler araçlar sayesinde değil, liderler sayesinde olmuştur.

Fakat muhalefet arasındaki iş birliği kararının alınması istenen sonucu doğurmayacaktır. DP iktidarı “daha önceleri birleşseler dahi bir şey değişmeyecek” söylemlerine rağmen bu iş birliğinden tedirgin olmaya başlamıştır. Muhalefetin birleşmesini önlemek amacıyla tedbirler alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu tedbirlerden ilki seçim tarihini erkene çekmek olmuştur. 11 Eylülde, Meclis, 27 Ekim 1957 tarihinde seçim yapılması kararını alarak kendisini feshetmiştir. Seçimin erkene alınmasından önce seçim kanunu da muhalefetin iş birliğini imkânsız hâle getirecek şekilde tadil edilmiştir. Buna göre;

1. Seçilme yeterliliğine sahip her vatandaş milletvekilliğine adaylığını koyabilir. Siyasi partiler genel merkezlerindeki yetki organları da bu partilerin teşkilatı bulunan seçim çevreleri için aday gösterilebilirler. Şu kadar ki, seçime iştirak eden siyasi partiler, il veya ilçe teşkilatı kurdukları her seçim çevresinde müstakilen seçime iştirak etmek ve o ilin çıkaracağı milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetindedir.

2. Seçimin zamanında yapılması halinde seçim tarihinden asgari 6 ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar, başka bir parti tarafından aday gösterilemezler⁴¹⁴.

⁴¹² “İşbirliği Toplantıları Dün de Bitirilemedi”, *Milliyet Gazetesi*, 16.08.1957, s. 1, 3.

⁴¹³ “Muhalefet İşbirliği Mevzusunda Anlaştı”, *Milliyet Gazetesi*, 22.08.1957.

⁴¹⁴ “Meclis Feshedildi”, *Milliyet Gazetesi*, 12.09.1957, s. 1, 5.

Değiştirilen maddeler ile birlikte partilerin ortak liste çıkarması, birbirleri lehine eksik liste çıkarmaları ve şehirleri paylaşarak bazı şehirlerde diğer parti lehine aday göstermeleri gibi seçenekleri ortadan kaldırmıştır.

Bütün çalışmalar boşuna gitmiş ve her parti kendi başına seçime girmek zorunda kalmıştır. Partiler bütün illerde listelerini oluşturmuşlardır. Ahmet Hamdi Başar da iş birliği için sarf ettiği gayretler nedeniyle CHP'den İstanbul adayı gösterilmiştir⁴¹⁵. Fakat seçimleri kazanamamıştır⁴¹⁶. Bu seçim Ahmet Hamdi Başar'ın katıldığı son seçim olmuştur. Bundan sonra milletvekilliği ve parti kurma hayali gütmeyen Başar, kendisini yayın hayatına adanmıştır.

1957 seçimleri DP'nin başarısı ile sonuçlanmıştır. DP 424, CHP 178, CMP ve HP ise 4'er milletvekili çıkarmışlardır⁴¹⁷. Oyların dağılımı ise %47,70 DP, %40,82 CHP, %7,19 CMP, %3,85 HP ve %0,45 bağımsızlar olmuştur⁴¹⁸. Bu tabloya göre DP'nin seçim kanununda yaptığı değişikliğin ne kadar hayati olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Muhalefet toplamda daha fazla oy almasını karşı DP iktidarını muhafaza etmeyi başarmıştır.

2. 3. 5. 27 Mayıs ve Ahmet Hamdi

1957 seçimlerinden önce yapılan muhalefetin birleşme çabaları iktidarın kanun değişikliği ile suya düşmüştür. Bu durum zaten gergin olan siyasi havanın daha da gerilmesine neden olmuştur. 1957 seçimlerinden sonra gerginlik artarak devam etmiştir. Sonuç olarak DP iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri müdahale ile son bulmuştur. Millî Birlik Komitesi⁴¹⁹ ülke yönetimine el koymuştur⁴²⁰.

MBK'nin yönetime el koyması Ahmet Hamdi Başar tarafından heyecanla karşılanmıştır. Başar, fikirlerinin uygulamaya geçmesi ve bu sayede ülkenin kalkınmasının sağlanması için Atatürk Döneminden sonraki en büyük fırsatı yakaladığını düşünmektedir.

Ona göre hürriyet Türkiye'de tekâmül yoluyla kurulamaz. 1956 tarihinde yazmış olduğu kitapta;

“Biz henüz millet örgüsü tam şekilde kurularak devletin tesirinden kurtulamamış, fertleri iktisadi hürriyetine kavuşamamış, tarihi bünyesi itibarıyla sadece devletten ibaret tek örgünlü bir cemiyet olarak yaşamakta devam etmiş bir topluluk halindeyiz. Bu şartlar altında, garpta olduğu gibi, muhtelif partiler kurularak, iktidarı elde

⁴¹⁵ “C.H.P. Listeleri Dün İlan Edildi”, *Milliyet Gazetesi*, 06.10.1957, s. 3.

⁴¹⁶ “Yeni Milletvekilleri”, *Milliyet Gazetesi*, 29.10.1957, s. 5.

⁴¹⁷ Mustafa Albayrak, *age.*, s. 299.

⁴¹⁸ Tunçay, *agm.*, s. 182.

⁴¹⁹ Bundan sonra MBK olarak anılacaktır.

⁴²⁰ Mustafa Arıkan, “27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, s. 305.

*etmek için mücadele yaparak siyasi hayatımızı tanzim ve idare etmemiz ve demokratik nizamı kurmamız imkânı yoktur*⁴²¹. demektir.

Başar yine aynı kitabında hürriyete ulaşmanın yolunu ise şu şekilde izah etmektedir:

“Hürriyete nasıl ulaşabiliriz? Daima söylüyorum: iktidarın hüsnü niyetiyle ve inkılâpçı bir müdahale ile!.. Yani ancak bu işe inanmış ve nasıl hareket edeceğini mükemmelen kavramış bir iktidar bu memlekette hürriyeti ve nizamını kurabilir. Devletin bünyesini değiştirecek odur. Eline aldığı devlet mekanizmasının tozunu bile silmeden olduğu gibi kullanan bir iktidar nasıl demokrasiye hizmet eder⁴²².”

Görüldüğü gibi daha 1956’da Başar, hürriyetin ülkeye gelebilmesi için inkılâpçı bir müdahalenin gerektiğini savunmaktadır. Başar’ın düşüncesi dört sene sonunda gerçekleşmiş ve askerî bir müdahale idareyi ele geçirmiştir.

Ahmet Hamdi Başar, MBK’ye sesini duyurabilmek için önce eserlerini komiteye yollamıştır. 14 Temmuzda da yazdığı bir mektubu göndermiştir. Mektupta ihtilalin hedefini şu şekilde özetlemiştir:

“27 Mayıs ihtilali bir hükümet darbesi değildir. Asırlarca sürmüş şahıs ve zümre hâkimiyetine dayanan istibdat rejimini yıkmak, yerine halk hâkimiyet rejimini koymak ve milleti yeniden maddi ve manevi sahalarda cihazlanmaya ve kalkınmaya hazırlamak için yapılmış, son derece ulvi ve müstesna bir inkılâp hareketidir.”⁴²³

Başar, komitenin 3 ay içerisinde seçimlerin yapılarak idarenin sivillere devredileceği açıklamasını mektubunda eleştirmiştir. Komitenin yapması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Bu rejime, ileri, aydın ve idealist bir kadronun bir müddet iktidara hâkim olmasına ve memleketin bu kadro elinde bir inkılâp rejimi yaşamasına;
2. İnkılâbın ilk heyecan devri zarfında ideolojisini yaratmasına, bir kitabı olmasına, heyecanın şuur ve fikirle beslenmesine, bu suretle inkılâbın millete mal olmasına;
3. İnkılâp devresi zarfında garbın geçirdiği tekâmülleri, elde ettiği tecrübe ve bilgileri iyice tetkik ederek, onların sadece hürriyet sayesinde elde ettikleri bu neticeleri ilmin ve tecrübenin ışığı altında sentetik şekilde meydana getirebilme yollarının bulunabilmesine;
4. En kısa zamanda inkılâp devremizi tamamlayarak hürriyetin bütün müesseseleriyle arızasız yaşayabileceği normal devri yaratabilme yollarının

⁴²¹ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 41.

⁴²² Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 44.

⁴²³ Başar, “27 Mayıs İhtilali de Hedefini Bulmadı”, *BD*, Nisan 1962, S. 1, s. 33.

bulunabilmesine bağlıdır. Bu ilkelere göre yönetimin sivillere devri için en az dört sene gerekmektedir⁴²⁴.

Başar mektubun ve eserlerin okunduğundan bile şüphe etmektedir. Fakat durum beklediğinin aksine gerçekleşmiştir. 14 Temmuzda yolladığı mektuba 16 Temmuzda cevap almıştır. Komite tarafından ortak düşünceye sahip oldukları dile getirilmiş ve kendisiyle çalışmak için Ankara'ya davet edilmiştir⁴²⁵. Ahmet Hamdi Başar için bu davet çok büyük önem taşımaktadır. Daha önceleri de yazdığı kitapları ve önerilerini yöneticilere göndermiş, fakat olumlu bir cevap alamamıştır. Kitaplarının okunmuş ve fikirlerinin beğenilmiş olması Ahmet Hamdi Başar'ı heyecanlandırmış olsa gerektir.

Ankara'da hürmetle karşılanan Başar'dan komite üyeleri ve sivillerden oluşan Sosyal İşler Komitesine fikirlerini anlatması istenmiştir. Başar kendisini ilgi ile izleyen dinleyicilerine fikirlerini etraflı bir şekilde anlatma fırsatı bulmuştur. Başar, bu toplantıda, idarenin en az dört sene parti mücadelelerinden uzak kalmasını, yeni bir parti kurulmasını ve iktidarın bu partiye bırakılmasını, resmî ilanlardan gelen para ile finanse edilerek yüksek tirajlı bir gazete çıkarılmasını önermiştir. Ayrıca inkılâp ruhunun topluma yayılması için de çalışmalar yapılması düşüncesindedir. Amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: İnkılâp ruhunun yayılması için köylerden ve mahallelerden başlayarak, bütün vatandaşları kongreler hâlinde toplantılara çağırarak, buralarda inkılâbın hedefleri ve prensipleri hakkında vatandaşları aydınlatmak, onların görüşlerini ve dertlerini öğrenmek, köy ve mahalle kongrelerinden sonra, sırasıyla kaza ve vilayet kongreleri yapmak; nihayet Ankara'da vilayet kongrelerince seçilmiş murahhaslarla üniversitelerin, başlıca mesleki teşekküllerden ve devlet sektörünün temsilcilerinden müteşekkil bir büyük kalkınma kongresi toplamak⁴²⁶. Görüldüğü gibi aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen Başar'ın temel fikirlerinde bir değişiklik olmamıştır. Mesleki temsil ve kongreler fikrini sürekli olarak müdafaa etmiştir.

Başar, komiteye ifade ettiği fikirlerini 8 Ağustos ve 27 Ağustosta hazırladığı raporlarla tekrar komiteye göndermiştir⁴²⁷. Başar'ın fikirleri komite üyeleri tarafından beğeni ile karşılanmıştır. Fikirlerinin değerlendirileceğine dair komite üyelerinin pek çoğundan mektuplar almıştır⁴²⁸. Başar, bu dönemde ülkenin kalkınabilmesi için bir inkılâp yapılması gerektiğini ve belli bir müddet tek partili olarak ülkenin yönetilmesini önermektedir. Komite içerisinde iktidarı hemen bırakmama taraftarı olan subaylar Başar'ın fikirlerine kendilerine yakın bulmuş ve onu dinlemek istemişlerdir.

⁴²⁴ Başar, "27 Mayıs...", s. 33.

⁴²⁵ Başar, "Bir İhtilalin Hikayesi", *BD*, Mayıs 1962, S. 2, s. 28.

⁴²⁶ Başar, "Bir İhtilalin...", S. 2, s. 29.

⁴²⁷ Başar, "Bir İhtilalin...", Haziran 1962, S. 3, s. 30.

⁴²⁸ Başar, "Bir İhtilalin...", S. 2, s. 31.

2 Eylül'de yeniden Ankara'ya davet edilmiştir. Başar bu gidişinde Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş ile görüşmüştür. Türkeş kendisine, fikirlerinin komitenin fikirleriyle tamamen uyduğuna, artık birlikte çalışacaklarını bildirmiştir. 5 Eylül'de Sosyal İşler Komisyonu Araştırma ve İnceleme Kurulu Üyesi olarak göreve başlamıştır. Kurulun toplantılarına katılmanın zorunlu olmadığı, ferdi çalışma yapılabileceği kendisine bildirilmiştir⁴²⁹. Bu tam Ahmet Hamdi Başar'a göre bir görevdir. Kimseye bağlı kalmadan çalışmalarını yürütebilecek ve komisyonlarda görüşülmesini sağlayabilecektir.

Başar hemen çalışmalara başlamış ve görev aldığı komisyon ile birlikte ihtilalin prensiplerini hazırlamıştır. Buna göre;

Millî Birlik inkılâbının temel fikri, demokratik rejimi kurmaktır. Bu rejim, Anayasa ve Seçim Kanununu yaparak seçimlere gitmek sayesinde sağlanamaz. Bunun için en az dört sene milletçe elele vererek ve iktidarı herhangi bir partiye teslim etmeyerek, bir inkılâp devri yaşamamıza ihtiyaç vardır. Bu temel fikrin gerçekleşmesi için:

- a. Demokrasinin fikir planının hazırlanması;
- b. Seçim zeminin hazırlanması;
- c. Bir İnkılâp Meclisinin teşkil edilmesi;
- d. İnkılâp Meclisinde parti iktidarının doğmama tedbirlerinin alınması; gerekmektedir.

Bizde demokrasinin kurulamamasının başlıca sebebi, iki temel örgümüzün noksan veya kifayetsiz oluşudur. Garpta bu rejim: Komünlerin ve belediyelerin istiklali ve Loncaların kaldırılmasından sonra, hür ve serbest mesleki teşekküllerin kuvvetlenmesi sayesinde kurulmuştur. Bundan maada, fert, iktisadi hürriyetine sahiptir. Yani, garpta iktisadi hürriyet, siyasi hürriyetten evvel doğmuştur. Bizde vatandaş, otoritelerin sadece idari değil, daha çok iktisadi baskısı altındadır.

Demokrasi vatandaşın otoritelere karşı mukavemet etmesi hareketidir. Bir milletin fertleri ne kadar cengâver olursa olsun, muntazam ordu şeklinde teşkilatlanmamış ise, harb edemez. Bunun gibi, bir millet, otoritelere karşı mukavemet için teşkilatlanmış olması ve memlekette demokratik ananınin kurulması şarttır. Sadece siyasi parti halinde organlaşma kâfi gelmez. Böyle olursa modern anlamda partiler kurulamaz; kurulanlar geri tezatları körükler ve faydadan ziyade zararlı olurlar.

İşte demokrasiyi kurabilmemiz için, topluluğumuzun noksan veya yetersiz olan bu orta örgüsünü meydana getirmemiz ve demokratik ananeyi

⁴²⁹ Başar, "Bir İhtilalin...", S. 2, s. 30,31.

yaratmamız ve aynı zamanda ferdin iktisadi hürriyetini sağlayıcı tedbirler almamız lazımdır. Bu gayeye, ancak inkılâp rejimi yaşamak sayesinde varabiliriz. İnkılâbın temel fikri bu görüşe dayanmaktadır.

Seçim Zemininin Hazırlanması:

Bugünkü şartlar, henüz bir seçim yapmaya müsait değildir. Bu seçimde partiler, iktidara karşı olmayacaklardır. Seçime girecek partiler, iktidarda bulunan Millî Birlik Komitesine karşı değil, onunla birlikte seçime gireceklerdir. Bu seçim memleketçe ve bütün partilerce kabul edilmiş müşterek bir idealin gerçekleşmesi gayesiyle yapılacaktır. Partiler, inkılâbın fikir planında birleştikten sonra, seçime girmelidirler. Şüphesiz bu ana fikrin nasıl ve ne şekilde tatbik edilmesi gerektiği noktasında partiler çeşitli görüşlere sahip olabilirler. Fakat elele vererek bir inkılâp meclisi içinde demokrasiyi kurmak ve memleketin başlıca ana davalarını halletmek hususunda arada hiçbir ihtilaf olmayacaktır.

Partiler bakımından seçim hazırlığı sadece ana fikirde birleşme sayesinde başarılamaz. Aynı zamanda şu iki işin de yapılması lazımdır:

1. Parti reformu (partilerin teşkil ve idaresi, üyeleri, seçim propaganda faaliyetleri vesair hükümler, Cemiyetler Kanunu dışında hususi bir kanunla düzenlenmelidir.)

2. Seçmenlerin seçimden önce kongreler halinde toplanması sağlanmalıdır.

3. Önümüzdeki sene sonbahar başlarında yapılması kararlaştırılmış olan seçimlerle kurulacak İnkılâp Meclisine kadar Millî Birlik Komitesinin istişari organı olarak çalışacak bir meclisin hemen teşkili çok faydalı olacaktır. Bu mecliste partiler, mesleki teşekküllerden maada, Millî Birlik Komitesince seçilmiş mütehassıs azalar bulunmalıdır.

İnkılâp Meclisi'nin teşkili Anayasaya hükümler koymak suretiyle teşkil edilmelidir. Bu meclis, kendisini teşkil eden bu hükümleri değiştiremez olmalıdır.

Bu meclisin üçte ikisi, halkın tek dereceli seçim usulüyle seçtiği mebuslardan ve üçte birisi de teşekküllerin seçim yaparak yollayacağı temsilcilerden müteşekkil olabilir. Temsilcilerin tahsil ve tecrübe gibi bazı vasıfları haiz olması şart koşulmalıdır.

Seçmenler, parti listelerine oy verirler. Müstakillerin de birleşerek veya tek başlarına seçimlere iştirak hakları vardır. Parti adayları, teklif edilen parti kanun tasarısına göre, çift kademe üzerinden seçilirler. Yani aday ayrılması da bir nevi seçim mahiyetindedir. Partiler, o seçim bölgesinde kalkınma kongrelerine katılmış olan müstakil aday koymaya, mesela, dörtte birden fazla

olmamak gibi bir limit de kabul edilerek, mecbur tutulabilirler. Millî Birlik Komitesi üyeleri her parti listesinde müstakil olarak yer alırlar.

İnkılâp devresinde yasama organı tek meclisten ibarettir. Bu meclisin süresi normal meclislerinki kadar olmak üzere, dört yıl olmalıdır.

Parti İktidarının Önlenmesi:

1. İnkılâp Meclisi devresinde bir parti ekseriyette de olsa, iktidarın ona teslim edilmemesi, yani parti iktidarı usulünün terki için seçim hazırlığı ve Meclisin teşkil tarzı hususlarında belirtilen tedbirler dışında:

İkinci Cumhuriyetin Birinci Meclisi devrinde veya Anayasa tasarısının derpiş ettiği gibi, müddeti yedi sene olacak ilk cumhur reisinin tarafsız bir zat olması sağlanmalıdır. Bu inkılâp meclisinin teşkiline esas olacak olan geçici anayasaya hüküm koymak suretiyle hallolunabilir. Başbakan, kazanan partiden olur. Fakat kabine, mecliste temsil edilen her parti ve müstakillerden müteşekkil olmak şarttır.

Bütün bunların sağlanabilmesinin en büyük teminatı da Millî Birlik Komitesinin seçim öncesi yapacağı çalışmalar, yani seçim hazırlığıdır. İlk meclisin, bundan evvelkiler gibi olmaması, ancak bu suretle sağlanır. Bu sayede, ikinci cumhuriyetimizin birinci meclis, birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi karakterini taşıyacağı umulabilir⁴³⁰.

Başar, inkılâp döneminin komisyon tarafından belirlenen prensipler doğrultusunda geçirilmesi hâlinde ülkenin hem demokratik alanda hem de ekonomik alanda refaha ereceği düşüncesindedir. Bunu sağlamak için de Meclis'te dâhil olmak üzere, dernekler, sendikalar, odalar, belediyeler, kooperatifler, bankalar gibi teşekküllerin başına dahi inkılâpçı vasfa sahip kişilerin geçmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca genç bilim adamlarının önünün açılmasının ve üretimi arttıracak, işsizliği azaltacak yeni iş sahalarının yaratılmasının gerekliliği de teklifinde yer almıştır⁴³¹. Görüldüğü üzere Başar, darbeyi de sahiplenmiş ve onun hangi yolda ilerlemesi gerektiğini maddeler hâlinde darbenin sahiplerine iletmiştir.

Komitede 5 Eylül – 13 Kasım 1960 tarihleri arasında çalışmıştır. Bu süre içerisinde sunduğu raporu destekleyen iki kanun teklifinde de bulunmuştur. Kanunlardan ilkinde göre devamlı olarak düzenlenecek kalkınma kongreleri yapılacak ve bu kongreler sayesinde halkın birbiri ile kaynaşması sağlanacaktır. Diğer kanun ise siyasi partilerde bir reform yapılmasını öngörmektedir. Bu reform ile siyasi partilerin politikacıların elinden kurtarılması hedeflenmiştir⁴³². İki teklif de Başar'ın önceden beri savunduğu iktisadi devletçilik kavramının

⁴³⁰ Başar, "Bir İhtilalin...", Ekim 1962, S. 6, s. 54,55.

⁴³¹ Başar, "Bir İhtilalin...", Temmuz 1962, S. 3, s. 37,38.

⁴³² Başar, "Bir İhtilalin...", Ağustos 1962, S. 4, s. 50-51

ilkeleri arasında yer almaktadır. Başar, komite sayesinde düşüncelerini hayata geçirmeyi denemiştir.

Yıllar sonra komite çalışmalarından dolayı Başar'a istinad edilen bir kanun teklifi vardır. Bu teklif Ülkü ve Kültür Birliği'dir. Ülkü ve Kültür Birliği Kanun Teklifi Başar tarafından sunulan bir teklif değildir. Hatta kendisi bu teklife karşı çıkmıştır. Fakat daha sonra kendisi bu kanun teklifini hazırlamakla suçlandığı için biz de çalışmamızda bu kanun teklifine yer verme ihtiyacı hissettik.

Başar, komisyon üyesi olarak çalışmaya başladığında bütün işleri komisyon olarak kendilerinin yapacağını zannetmiştir. Fakat işler zannettiği gibi gelişmemiştir. Komite tarafından bazı reformlar komisyondan geçirilmiştir. Bunlardan bazılarına Başar muhalefet etmiştir. Öncelikle üniversiteden bazı hocaların yeterli tahkikat olmadan çıkarılması ve suçsuzluklarını ispat ettikleri hâlde görevlerine iade edilmemeleri sorunu yaşanmıştır. Fakat komite verdiği kararı geri almayacağını bildirerek hocaların dönüş yolunu kapatmıştır. İkinci olay ise vergiler konusunda düzenleme yapılmak istenmesi sonucu yaşanmıştır. Dönemin Maliye Bakanı Ekrem Alican, inkılâp rejimini kullanarak vergi sisteminde köklü değişiklikler yapmak istemiştir. Başar, bu durumu çok sakıncalı görmüş ve engellemek için harekete geçmiştir. Ekonomi komisyonu raportörü Kamil Karaveli ile görüşerek kanunun çıkmaması için çalışmıştır. Bu tür konuların aceleye getirilmemesini, Meclis kurulduktan sonra bu işlerin yapılması gerektiğini savunmuştur⁴³³.

Başar'ın en fazla muhalefet ettiği kanun tasarısı ise Ülkü ve Kültür Birliği Kanun Tasarısı'dır. Bu tasarıya göre Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Reisliği, Vakıflar, Beden Terbiyesi ve Basın Yayın Umum Müdürlükleri kaldırılmakta; bütün bu işler birleştirilerek, yerlerine Ülkü ve Kültür Birliği ismi altında bir teşkilat kurulmaktadır⁴³⁴. Teşkilatın başkanı her şeyin üzerinde bir devlet adamı olacaktır. Seçimlerin yapılması, iktidarın değişmesi bu başkanı etkilemeyecektir. Kanun teklifinin altında Sami Küçük, Kadri Kaptan, Numan Esin, Orhan Erkanlı, Sezai Okan ve Şefik Soyuyüce'nin imzaları bulunmaktadır. Başar, kanun teklifini okuduktan sonra Sami Küçük ile görüşmüş ve durumun ciddiyetini kendisine ifade etmiştir⁴³⁵. Sonuç olarak teklif Başar'ın da katkılarıyla geri çekilmiştir.

Teklifin hazırlanmasından beş yıl sonra Milliyet gazetesinde çıkan bir yazıya ek olarak Ahmet Hamdi, kanun teklifinde kendisinin ve çalıştığı komisyonun bir payı olmadığını şu satırları yazarak anlatmıştır:

⁴³³ Başar, "Bir İhtilalin...", Ekim 1962, S. 6, s. 51,52.

⁴³⁴ Başar., "Bir İhtilalin...", Ekim 1962, S. 6, s. 53.

⁴³⁵ Koraltük, *Yine Hayal...*, s. 691,692.

“Ülkü ve Kültür Birliği kanun teklifi, Komitenin istişari kurullarından, Sosyal İşler Maarif Araştırma ve İnceleme Kurulundan geçirilmemiştir.”⁴³⁶

2. 3. 6. Ahmet Hamdi Başar ve CHP Görüşmeleri

1950-1960 yılları arasında CHP ve DP arasında dolaylı ve açıktan yaşanan mücadelede üniversite, basın ve ordu gibi kurumlar da yerlerini almışlardır. 27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde ise ordu “rejimi korumak ve kollamak” görevini üstlenmiş ve ülke yönetimine el koymuştur⁴³⁷. Bu el koyma iktidarı DP’den alıp CHP’ye verme manasına gelmemektedir. Ordu adına yönetimi devralan MBK’nin bir kısmı düzeni sağladıktan sonra hemen seçimlere gidilmesini istemiştir. Diğer bir kısmı ise reformların daha rahat yapılabilmesi için iktidarın bir müddet ellerinde kalmasından yana olmuşlardır.

Böyle bir durum içerisinde CHP’nin beklentisi DP tarafından mağdur edilmiş parti olarak muamele görmektir. Yani CHP, MBK’nin bir an evvel yönetimi kendilerine bırakarak çekilmesini istemektedir. Aslında CHP’nin bu tutumu MBK’nin icraatlarıyla örtüşmektedir. Zira 14 Ağustos 1960 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmesine rağmen 27 Mayıs’tan itibaren geçerli kabul edilen kanunun genel hükümler bölümünde, iktidar partisinin Anayasa’yı ihlal ederek, Türk milletinin bütün fert ve insan hak ve hürriyeti ile masuniyetini ortadan kaldırdığını, muhalefeti işlemez hâle getirerek TBMM’yi fiilen tek parti grubuna dönüştürdüğü ifadesi yer almıştır. Ayrıca Kanun’un birinci maddesinde MBK’nin, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimle yeniden kurulacak olan TBMM’ye iktidarını devredeceği tarihe kadar, Türk milleti adına hâkimiyeti kullanacağı da yer almıştır⁴³⁸. Bu Kanun ile Birliğin yönetimde uzun süre kalmayacağı, en kısa zamanda yönetimi sivillere devredeceği anlaşılmıştır.

CHP’nin beklentileri MBK içerisinde CHP’ye karşı olumsuz tutum takınan bir grup oluşmasına sebep olmuştur. Bu grup, CHP’nin iktidarı kısa yoldan ele geçirmek için MBK’nin aleyhine çalıştığını düşünmektedir. Ahmet Hamdi Başar, CHP ile Komitenin arasını bulmaya çalışmıştır. CHP’yi ziyaret ederek, iktidarı hemen devralma fikrinden vazgeçmelerini istemiştir. Kendi görüşleri doğrultusunda CHP’nin dört sene boyunca iktidar istemediğini millete açıklamasını bu sayede komitenin CHP’ye tekrar güven duymasını sağlamaya çalışmıştır⁴³⁹. Başar, medeniyetler arasındaki geçişlerin diktatörlük sistemi ile olduğu görüşündedir. Türkiye’nin de buhranlardan kurtulmasını komitenin

⁴³⁶ “Açıklamalar, Ülkü ve Kültür Birliği Hakkında”, *Milliyet Gazetesi*, 05.01.1965, s. 9.

⁴³⁷ Mustafa Arıkan, a.g.m., s. 309.

⁴³⁸ Şeref Gözübüük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s. 93-94.

⁴³⁹ Başar, “Bir İhtilalin...”, Ağustos 1962, S. 4, s. 51,52.

diktatörlüğü altında belli bir müddet geçirmesine bağlamaktadır. Bu amaçla CHP'nin iktidara hemen talip olmasını önleme çabası içerisine girmiştir.

Başar, düşüncelerini parti ileri gelenlerine anlatmış olmasına rağmen İnönü ile de görüşme ihtiyacı hissetmiştir. 7 Ekim 1960 tarihinde İnönü'den görüşme talep etmiş, fakat kabul edilmemiştir. Görüşme Başar'ın ısrarı üzerine bir sonraki gün gerçekleşmiştir. Başar, komitenin çalışmaları ve kendi çalışmaları hakkında İnönü'ye bilgi vermiştir. Özellikle parti reformundan bahsederek inkılâp devrinin ülkeye katacaklarını anlatmıştır. Aslında Başar'ın ilk hedefi İsmet İnönü'yü CHP liderliğinden ayırmayı denemek olmuştur. Ona göre bu inkılâp dönemi en iyi yönetebilecek kişi İnönü'dür. Bu nedenle İnönü milleti kendisinden mahrum etmemelidir. Partiler üstü bir konum olarak ülke için çalışmalıdır⁴⁴⁰. Başar, öngördüğü diktatörlük rejimi için en uygun kişi olarak İsmet İnönü'yü seçmiş görünmektedir. İnönü'yü CHP'den ayırarak ülkenin başına geçmeye ikna etmeye çalışmıştır.

Başar, bu görüşmede hem görüşlerini aktarmış hem de İnönü'ye hizmet etmek istediğini bildirmiştir. İnönü ise reformlardan konuşmak yerine bilgi alma çabası içerisine girmiştir. “Ankara'dan ne haber?, Komite içerisinde bize düşman olanlar kimlerdir?, Yeni bir parti kurma düşüncesi var mıdır?” gibi sorular sorarak MBK'nin CHP'ye karşı tavrını anlamaya çalışmıştır. Gelecek dönemdeki düşüncelerinden ise Başar'a bahsetmemiştir⁴⁴¹.

Başar'ın o dönemde hissetmemesine rağmen CHP'liler tarafından kendisine büyük bir tepki vardır. Bu tepki iki sebebe bağlanabilir. İlki yeni çıkmış olan *Yaşadığımız Devrin İç Yüzü* kitabıdır. İkincisi ise savunduğu dört yıllık geçiş dönemidir. Gerek partililer ile görüşmesinde gerekse İnönü ile sohbetinde kendisine bu hissettirilmemiştir. İnönü'ye sadakatini ve CHP'ye de onlarla çalışmak istediğini bildirmesine rağmen ne İnönü ne de CHP'den herhangi biri Başar ile temasa geçmemiştir⁴⁴². Uyumsuzluğu ile dikkat çeken Başar, yazdığı kitap nedeniyle de dışlanmış ve CHP içerisinde kendisine yer bulamamıştır.

2.4. Ahmet Hamdi Başar'ın Vefatı

Başar'a Milli Birlik Komitesi tarafından verilen görev sona erdikten sonra Temsilciler Meclisine girebilmek için aday olan Başar, amacına ulaşamamıştır⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Başar, “Bir İhtilalin...”, Ağustos 1962, s. 52-54.

⁴⁴¹ Başar, “Bir İhtilalin...”, Ağustos 1962, s. 52-54.

⁴⁴² Başar partililerin kendisine karşı tutumunu şu şekilde ifade etmektedir: “... *Halk Partililer beni kendileri aleyhine çalışıyor zannediyorlar. Geçenlerde Halk Partisinin İstanbul idare kurulu merkezine gitmişim. Ekrem Özden (Avukat ve aşırı partici): “Sana darıldım Hamdi Bey, dedi; kitabındaki fikirlerinle bize cephe alıyorsun.” Yanındaki diğer particiler de bana son derece soğuk muamele yaptılar.*”, Başar, “Bir İhtilalin...”, Ağustos 1962, s. 53.

⁴⁴³ Başar, *Temsilciler Meclisine Adaylığımı Koyuyorum*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.

Bu tarihten sonra Barış Dünyası Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. Dergiyi vefatına kadar çıkarmaya devam etmiştir. 25 Eylül 1969 yılında ilk eşi Şükufe Nihal'den olan kızı Günay'ı kaybeden Başar, durumdan fazlasıyla etkilenmiştir⁴⁴⁴. Bu tarihten sonra kendisini çalışmaya veren Başar, 26 Haziran 1971 tarihinde kalp yetmezliğinden vefat etmiştir.

Ölüm, Milliyet Gazetesi, 27.06.1969, s. 4., Hilmi Ziya Ülken, "Ahmet Hamdi Başar (1893-1971)", Barış Dünyası, Temmuz 1971, S. 110, C. 10, s. 5.

III. BÖLÜM: YAYINCI AHMET HAMDİ

Ahmet Hamdi Başar'ın hayatında yazarlık kadar önemli yer tutan diğer bir uğraş da yayıncılık olmuştur. Başar, genellikle fikirlerini basın yoluyla yaymaya çalışmıştır. Bu nedenle de kendisinin denetiminde olan bir yayın organının bulunmasına ayrıca bir önem vermiştir. Yazılarının yer aldığı yayın organları içerisinde bizzat kendisi tarafından kurulanlar olduğu gibi müdürlüğünü yaptıkları da vardır.

3. 1. Ticaret-i Umumiye Mecmuası⁴⁴⁵

Ahmet Hamdi Başar'ın ilk yayıncılık denemesi Ticaret-i Umumiye Mecmuası olmuştur. Aslında bu dergi Başar ve eniştesi tarafından kurulan Ahali İktisat Fırkasının yayın organıdır⁴⁴⁶. Fakat derginin yayına başlaması partinin kurulmasından öncedir. Parti, 1918'in Kasımında kurulmuştur. Oysa Ticaret-i Umumiye Mecmuası'nın ilk sayısı 16 Mart 1917 tarihinde çıkmıştır. Dergi daha sonra partinin yayın organı hâline gelmiş olmalıdır. Zaten partinin kurucuları ile derginin kurucuları hemen hemen aynı kişilerdir. Bu nedenle derginin parti tüzüğüne uygun yayınlar yapması normal karşılanmalıdır.

İlk sayısında çıkan *Maksadımız* adlı makalede mecmuanın amacının uzun uzadıya izah edilmesine ihtiyaç olmadığını, maksadın mecmuanın isminden anlaşılacağı belirtilmektedir. Bu açıklamaya rağmen dergi kendisine çizdiği faaliyet alanını sayılarında bahsedeceği konuları şu şekilde ifade etmektedir:

1. Ticaret hakkında malumat-ı umumiye ve ameliye ve tatbikat-ı iktisadiye; ticaret ve iktisat fikirleri, bunlara ait kavanin ve kavaidin, saha-i ticarete suret-i tatbiki.

2. Müstahsiller: Emtia istihsal eden vesait, Memalik-i Osmaniye ve ecnebiyenin kabiliyet-i istihsaliyesi, mevki-i ticarileri, muhtelif mallara ait fabrika ve darülsınailer.

3. Vesait-i Nakliye, berri ve bahri yollar, limanlar, merakiz-i ticaret, muhtelif şehir ve limanların faaliyet-i ticariye ve iktisadiyeleri, vesait-i nakliye tarife ve ücretleri.

4. İhracat Ticareti: İhracatımızın, ihracat yük ve vesaiti, bu hususa dair çalışan müesseseler, mallarımızın ecnebi piyasalarındaki mevki ve kıymeti, ecnebi piyasa ve borsaları.

5. İthalat Ticareti: Gümrükler, emtianın memleketimizdeki geçirdiği safahat-ı muhtelif, ithalat piyasası.

⁴⁴⁵ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek: VIII.

⁴⁴⁶ Tunaya, *Türkiye'de...*, C. II, s. 161.

6. Ticaret-i Dâhiliye: Memalik-i Osmaniyye’de yetişen mallar her zamanki en hakiki piyasa.

7. Şuun ve hadisat-ı ticariye⁴⁴⁷.

Maddelerden ve her sayısında bu konular üzerinde makaleler yayınlamasından anlaşıldığına göre derginin temel amacı Türk tüccarının ufkunu açmak ve yeni çıkan yasalardan onları haberdar etmektir. Yani bir nevi ticaret konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan Türk tüccarını eğitmektir. İttihat ve Terakki’nin millî burjuvazi ve millî zenginleri yaratma çabalarının yoğun bir şekilde hissedildiği bu dönemde dergi İttihat ve Terakki’nin politikasına uygun olarak Türk tüccarını bilgilendirme vazifesini üstlenmiştir⁴⁴⁸. Yayın organlarının kısıtlı, yurt dışı seyahatlerinin meşakkatli olduğu bir dönemde derginin üstlendiği misyon takdire şayandır.

Derginin idare yeri Başar’ın eniştesi olan Ermenekli Mehmet Nuri’nin ticarethanesidir. Ermenekli Nuri Bey’in yanı sıra derginin yazarları arasında Abdi Tefvik (Yegül), Ahmet Saneyber, Ali Galip, Hüseyin Fehmi Rüştü, İbrahim Memduh, Mustafa Zühtü (İnhan) gibi isimler bulunmaktadır⁴⁴⁹.

Ahmet Hamdi Başar, derginin en faal yazarı olarak göze çarpmaktadır. Başar, sadece kendi adı ile değil, rumuz kullanarak da yazılar yazmıştır. Hatıralarında, Ahmet Dündar ve M.C. rumuzları ile çıkmış yazıları da kendisinin yazdığından bahsetmiştir. M.C. rumuzunu başmakaleler için kullandığını hatta bu rumuzun dönemin nazırı Mehmet Cavid’e ait olduğunu sanıldığını bildirmektedir⁴⁵⁰. Ayrıca bazı araştırmacılara göre *Muallim Ahmet Hamdi*’nin kısaltması olabilecek M. Elif. H ve Elif. H. rumuzları ile yazılan yazıların da Ahmet Hamdi’ye ait olma ihtimali üzerinde durulmuştur⁴⁵¹. Ahmet Hamdi’nin rumuzlar kullanarak makaleler yazmasını, ifade edecek çok şeyi olmasına bağlamak mümkündür. Zaten Ahmet Hamdi Başar, hayatının her döneminde söyleyecek çok şeyi olan bir adam olarak dikkat çekmiştir. Kendi hâkimiyetindeki derginin pek çok sayısında da birden fazla makale yayınlamak istemiş olma ihtimali yüksektir.

Başar dergideki yazılarında daha çok iktisadi meseleler üzerinde durmuş olmasına rağmen zaman zaman siyasi konularda da yazılar yazmıştır. Fakat makalelerinin çoğu iktisat ve ticaret ile ilgilidir. Ülkeler arası karşılaştırmalar,

⁴⁴⁷ “Maksadımız”, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 16 Mart 1917, S. 1, s. 3.

⁴⁴⁸ İttihat ve Terakki’nin millî burjuvazi oluşturma yolundaki çabaları için bkz. ÇAMURCUOĞLU, Gülden, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Millî Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, 2009, S. 1-2, s. 161-178.

⁴⁴⁹ Koraltürk, “Millî Tüccarın Sesi: Ticaret-i Umumiye Mecmuası. ve Dizini”, *Müteferrika*, Kış 2000, S. 18, s. 152. Ayrıca makalede Ticaret-i Umumiye Mecmuası’nın yazar isimlerine ve makale isimlerine göre sıralanmış dizini bulunmaktadır.

⁴⁵⁰ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 78.

⁴⁵¹ Didem Gürses, *age.*, s. 18.

Osmanlının coğrafi yapısı, iç ticaret, dış ticaret, deniz ticareti gibi konularda kendi adını taşıyan 25 makalesi mevcuttur. Başar'ın bütün makaleleri ticaretle ilgili değildir. Ahmet Dünder ismini ise girdiği polemiklerde kullanmıştır. Bu rumuz ile iki yazısı mevcuttur. MC ve M Elif H rumuzu ile yazdığı yazılarda da iktisadi konuları işlemeye devam etmiştir. Başar'ın dergide kendi ismi ve rumuz kullanarak yazdığı yazıların toplam sayısı 42'nin üzerindedir⁴⁵². Bu sayı Ahmet Hamdi Başar'ın hareketli fikir hayatını yansıtmaya açısından önemlidir.

1917 yılında yayımına başlayan dergi düzensiz aralıklarla yayınlansa da I. Dünya Savaşı sonuna kadar yayın hayatına devam etmiştir⁴⁵³.

3. 2. Türkiye İktisat Mecmuası (1921-1926)⁴⁵⁴

Millî Mücadele boyunca İstanbul'da MM grubu içinde çalışmalarını sürdürmüş olan Ahmet Hamdi, mücadelenin sona yaklaştığı dönemde İstanbul tüccarını bir araya toplamak için çalışmalara başlamıştır. Amacı, askerî alandaki zaferi iktisadi alanda da gerçekleştirmektir. Ahmet Hamdi ve arkadaşları İstanbul tüccarının tamamının katıldığı bir dernekten önce “*Türkiye İktisadi İstihbarat ve Neşriyat*” merkezini kurmuşlardır⁴⁵⁵. Bu dernek, çalışmamızın daha önceki bölümünde bahsettiğimiz gibi *Türk Ticaret Salnamesi*'ni hazırlamak için yazışmalar yapmış ve İstanbul'daki tüccarlarla ilgili olarak detaylı bilgiye sahip olmuştur.

Daha sonra MTTB'ye dönüşecek olan dernek bir de dergi çıkarmıştır. Bu dergi *Türkiye İktisat Mecmuası* adını taşımaktadır. Dergi ilk sayısında “*Türkiye İktisadi İstihbarat ve Neşriyat Merkezi tarafından ibra ve neşr olunur.*” ibaresi ile çıkmıştır⁴⁵⁶. MTTB'nin kurulmasından sonra da başlığın altında “*Millî Türk Ticaret Birliği İktisadi İstihbarat ve Neşriyat Merkezi*” ibaresi yer almıştır⁴⁵⁷. Derginin idare merkezi, İstanbul Bab-ı Ali caddesi Adalet Hanı, Numara 19 olarak belirlenmiştir⁴⁵⁸.

Ahmet Hamdi, müdür sıfatıyla ilk sayıda mecmuanın neşredilme amacını, doğal zenginlik ve kaynaklarımızı tanıtmak, bu konudaki bilgi eksikliğini gidermek, memleketin ziraat-ı tabisi hakkındaki tetkikatı neşretmek, memlekete ait her nevi iktisadi, ticari, mali havadisleri ve Türkiye limanlarına ve ticaret şehirlerine ait harekât-ı iktisadiyeyi kaydetmek ve Türk'ün âlem-i ticaretini; cihanın en mühim hadisat-ı iktisadiyesiyle alakadar

⁴⁵² Koraltürk, “Millî Tüccarın Sesi...”, s. 154, 155, 156, 158.

⁴⁵³ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 78.

⁴⁵⁴ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek: IX.

⁴⁵⁵ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 129.

⁴⁵⁶ *TİM*, Temmuz 1337 (1921) C. 1, S. 2, s. 1. (Derginin ilk sayısına ulaşamadık fakat ikinci sayısında da aynı ibarenin yer alması birinci sayıda da büyük ihtimalle aynı ibarenin yer aldığı konusunda bize ip ucu vermektedir)

⁴⁵⁷ *TİM*, 1 Haziran 1922-339, C. 2, S. 10, s. 1.

⁴⁵⁸ *TİM*, Temmuz, 1921 – 1337, C. 1 S. 2, s. 31.

etmek üzere, neşr eyleyecektir, sözleri ile açıklamaktadır⁴⁵⁹. Ticaret-i Umumiye Mecmuası'nda olduğu gibi bu mecmuada da ülke kaynaklarının ve ticaret olanaklarının Türk tüccarına anlatılması hedef olarak belirlenmiştir.

Dergilerin içeriğinden anlaşıldığına göre amaç tüccarı bilgilendirmek ve ülke zenginliklerinden haberdar etmektir. Dergide aylık iktisadiyata bakış, sanayi ve ticaret işleri, piyasa haberleri, uluslararası iktisad haberleri, toptan ve perakende satış istatistikleri, kanunlar ve nizamlar, istatistikler, ticaret tetkikleri, tetkikler ve tettebular, tabiat servetleri gibi konular hakkında makaleler yayınlanmıştır. Bend-i İktisadi kısmında ise ticari meselelere çözüm önerileri getiren makaleler yer almıştır⁴⁶⁰.

MTTB'nin yayın organı olması nedeniyle İzmir İktisat Kongresi de dergi tarafından yakından takip edilmiştir. Birlik, İstanbul tüccarını temsil için kalabalık bir şekilde kongreye katılmıştır. Türkiye İktisat Mecmuası da İzmir İktisat Kongresi'ne ayrı bir önem vermiştir. Kongre münasebetiyle İzmir'de derginin *nüsha-i fevkaladesi* yayınlanmıştır⁴⁶¹. İsminden de tahmin edileceği üzere bu sayı kongredeki görüşmeleri ve alınan kararları içermektedir.

Ahmet Hamdi'nin dergide pek çok yazısı yer almaktadır. Genel olarak *Bend-i İktisadi* ve *Tabii Servetlerimiz* başlıkları altında makaleler yazmıştır. Tabii Servetlerimiz kısmında ülkenin tabii servetlerinden bahsetmiştir⁴⁶². Bend-i İktisadi başlığı altında çıkan yazılarında ise hükümetin iktisat politikaları eleştirilmiştir⁴⁶³. Ahmet Hamdi derginin tek hâkimi gibi görünmektedir. Bazı sayılarda birden fazla makalesi dahi yer almaktadır. Örneğin 14 Haziran 1923 tarihli 16. sayıda Ahmet Hamdi'nin üç makalesi yayınlanmıştır⁴⁶⁴. Özellikle Ankara ile yabancı şirketlere imtiyazlar verilmesi hususunda yaşanan tartışmalara Ahmet Hamdi Başar bu dergide yazdığı makaleler ile katılmıştır.

İstanbul Ticaret Odasının denetiminin MTTB'nin eline geçmesinden sonra Ahmet Hamdi de odanın yayın organının başına getirilmiştir. Bu nedenle Hamdi, Türkiye İktisat Mecmuası müdürlüğünden ayrılmıştır. Mecmua 1926 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir⁴⁶⁵.

⁴⁵⁹ 20 Haziran 1337 tarihli *Türkiye İktisat Mecmuası*. 'ndan nakleden Gürses, age, s. 46.

⁴⁶⁰ *TİM*, Temmuz, 1921 – 1337, C. 1 S. 2, s. 31.

⁴⁶¹ *TİM*, 14 Şubat 1923 – 339, C. 1, S. 12.

⁴⁶² Bunlardan bazıları; “Bulgar Dağı Madeni”, *TİM*, Mayıs – Haziran 1338 (1922), Sene 1, S. 5, s. 129-131. “Ergani Bakır Madeni”, *TİM*, Temmuz 1338 (1922), Sene 1, S. 6, s. 161-162., “İktisadi Rusya’yı Tanıyalım”, *TİM*, Haziran 1923 – 1339, S. 15, s. 44-46.

⁴⁶³ Bunlardan bazıları; “İktisatla Nasıl Uğraşılıyor?”, *TİM*, Mart 1338 (1922), Sene 1, S. 3, s. 95-97., “Memleketimizin İktisadi Atışı ve İstiklali”, *TİM*, Nisan- Mayıs 1339 (1923), Sene 2, Nisan-Mayıs 1339 (1923), S. 14, s. 1-4., “Zavallı Misak-ı İktisadi.”, *TİM*, Haziran 1223-339, S. 15, s. 33-35.

⁴⁶⁴ Bu makaleler; “Yanan Yıkılan Anadolu'nun İmarı...”, s. 49-50, “Ereğli Zonguldak Kömürlerimiz”, s. 50-52, “Almanya'nın İktisadi Vaziyeti”, s. 52-53.

⁴⁶⁵ *Türkiye İktisat Mecmuası*. 'nın ulaşabildiğimiz son nüshası 23 Ağustos 1926 tarihine aittir.

Görevi sona erinceye kadar Ahmet Hamdi, derginin tüccarı daha iyi bilgilendirebilmesi ve sesini sadece iç piyasaya değil dış piyasaya da duyurabilmesi için çalışmıştır. Özellikle her sayının sonunda yer alan *Revue Economique de Turquie* başlıklı sayfada mecmuanın içerdiği makalelerin Fransızca adlarının ve özetlerinin bulunması bu çabanın bir sonucu olsa gerektir.

Ahmet Hamdi'nin ikinci dergi deneyimi kendisine pek çok şey kazandırmış gibi görünmektedir. Zira Türkiye İktisat Mecmuası'ndan sonra çıkardığı İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi şekil ve içerik açısından bir önceki mecmuanın gelişmiş biçimi olarak göze çarpmaktadır.

3. 3. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası⁴⁶⁶

Çalışmamızın önceki bölümlerinde MTTB'nin faaliyetleri ve Sanayi ve Ticaret Odasını millileştirme çabalarından bahsetmiştik. Bu çabalar sonucunda oda tamamen millileşmiştir. MTTB'nin yöneticileri de odada önemli vazifelere getirilmiştir. MTTB'nin umumi kâtipliğini yapan Ahmet Hamdi Başar da yazı yazmaya merakı ve daha önceki dergi tecrübesi nedeniyle *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*'nın müdürlüğüne getirilmiştir. Ahmet Hamdi 14 Ekim 1923 tarihinde görevine başlamıştır.⁴⁶⁷

MTTB'nin daha önceki oda yönetimini en çok eleştirdiği konulardan biri de neşriyat meselesi olmuştur. Yayınların düzenli olmaması, tüccara lazım olan bilgilerin neşriyatta yer almaması, dış ticareti destekler yayın yapılmaması en çok eleştirilen konu olmuştur. Bu eleştirilerden sonra neşriyatı devralan Ahmet Hamdi'ye çok iş düşmüştür⁴⁶⁸. Yazı yazmayı seven, yayıncılık tecrübesi olan ve kendisine verilen görevleri başarmak için büyük çabalar sarf eden Ahmet Hamdi'nin iş başına getirilmesi isabetli bir karar gibi gözükmektedir.

Derginin ilk sayısı 15 Kasım 1923 tarihinde çıkmıştır. Başlığın hemen altında “*İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından her ayın Onuncu günü neşr olunur!*” ibaresi yer almaktadır⁴⁶⁹.

Dergi, *Tetkik ve Tetebbu Kısmı*, *Resmî Kısmı* ve *İstihbarat Kısmı* olmak üzere üç kısımda oluşmuştur. Resmî kısmın alt başlıklarında tüccarları alakadar eden zabıt özetleri, kanunlar, nizamnameler, emirler ve tebliğler ve resmî ilanlar bölümleri yer almaktadır. Bu bölümde tüccarın yasalardan ve yeni çıkan

⁴⁶⁶ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek: X.

⁴⁶⁷ Hakki Nezihî, *age.*, s. 271.

⁴⁶⁸ Ahmet Hamdi Başar hatıralarında İTO'daki işini çok fazla önemseydiğini ve bütün gücünü buraya harcadığını anlatmaktadır. Hatta bu sıkı çalışma nedeniyle MTTB'nin katib-i umumiliğini bıraktığını ve bunun büyük bir hata olduğundan bahsetmektedir. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 171.

⁴⁶⁹ İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası, S. 1, 15 Teşrin-i Sani 1339 (15 Kasım 1923), s. 1. Derginin örnek kapağı için bkz. EK: XIII.

emirlerden haberdar olması ve resmî ilanları takip etmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

İstihbarat kısmında ise Türkiye’den ve dünyadan haberlere yer verilmiştir. *Türkiye Havadisleri* kısmında piyasadaki ürünler hakkında detaylı bilgilere yer verilirken *Cihan İktisadiyatı* başlığı altında da ülkelerin iktisadi durumları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu sayede Türk tüccarının Türkiye ve dünya piyasalarından haberdar olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Derginin *Tetkik ve Tetebbu* kısmı makalelere ayrılmıştır. Bu kısımda özellikle Ahmet Hamdi’nin makaleleri yer almıştır. *Bend-i İktisadi* ve *Makale-i Mahsusa* bu bölümün ana başlıklarını oluşturmaktadır.

Dergi, zahire borsası, transit taşımacılık, limanların iyileştirilmesi, vergiler, yabancılarla rekabet gibi ticaretin temel konuları yanında o dönemde ticari hayatın işleyişini geliştirmek ve yapısal sorunlarını çözmek amacıyla hazırlanan kanun ve tüzüklere de yer vermiştir⁴⁷⁰.

MTTB’nin kuruluş amacının Türk tüccarı ile yeni kurulan devlet arasındaki iletişimi sağlamak olduğu daha önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Birliğin, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının yönetimini eline geçirmesi ile Birlik İstanbul tüccarının resmî sözcüsü hâline gelmiştir. Bu sözcülük aynı zamanda tüccarın savunuculuğunu da beraberinde getirmiştir. Gerekte dergide hükümetin politikalarını eleştiren ve iktisadi meselelerin çözümü için devlete önerilerde bulunan yazılar bizzat Ahmet Hamdi tarafından kaleme alınmıştır⁴⁷¹. Başar, yazılarında ülke zenginliklerini de tanıtmaya ve bu zenginliklerden gerektiği gibi yararlanılmasını sağlamaya da çalışmıştır. İktisadi kalkınma için teklifler sunmuştur⁴⁷². Başar’ın yazılarına konu olan diğer bir husus da ülke iktisadiyatının değerlendirilmesi olmuştur. Değerlendirmeleri yaparak iktisadi hayatın daha iyiye gitmesi için tekliflerde bulunmuştur⁴⁷³. Başar’ın ekonomik görüşleri bu dönemde fazla kimsenin

⁴⁷⁰ Zekeriya Kurşun, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1. Sayısı 1923)*, İTO Yayınları, İstanbul, 2007, s. Önsöz.

⁴⁷¹ Bunlardan bazıları şunlardır: “Tütün Meselesi: İnhisarda ve Bandrolde Kaçakçılık”, *İTSOM*, Sene 41, Kanun-i Sani 1341 (Ocak 1925), S. 1, s. 649-654., “Kambiyo Meselesi”, *İTSOM*, Sene 40, Temmuz 1340 (1924), S. 8, s. 326-328., “İsmet Paşa’nın Beyanâtı – Reji Meselesi”, *İTSOM*, Sene 40, Ağustos 1340 (1924), S. 9, s. 417-419. “Yeni Kanunlar Münasebetiyle”, *İTSOM*, Sene 41, Mayıs 1341 (1925), S. 5, s. 869-871.

⁴⁷² Başar, “Tabiat Servetlerimiz, Şimal-i Anadolu Ormanları”, *İTSO*, Sene 40, Nisan 1340 (1924), S. 6, s. 243-247. “İzmir Üzüm ve İncirleri”, *İTSOM*, Sene 41, Haziran 1341 (1925), S. 6, s. 921-924. “İstanbul Ticaret Limanı Olamaz mı?”, *İTSOM*, Sene 41, Temmuz 1341 (1925), S. 7, s. 1003-1007.

⁴⁷³ Başar, “1923 Senesi Hadisat-ı İktisadiyesine Umumi Bir Bakış”, *İTSO*, Sene, 40, Kanun-i Sani 1340 (Ocak 1924), S. 3-4, s. 157-167. “Büyük İstihsal Siyasetimiz ve Pamuk”, *İTSO*, Sene 41, Ağustos 1341 (1925), S. 8, s. 1093-1097. “İktisat Cephesindeki Muvaffakiyetler”, *İTSO*, Sene 41, Eylül 1341 (1925), S. 9, s. 1173-1178. “Aynı İktisat Hareketlerine Bir Nazar”, *İTSO*, Sene 41, Teşrin-i Sani 1341 (Kasım 1925), S. 11, s. 1339-1341.

ilgisini çekmemiş olsa bile yazdığı sert yazılar Ankara'da iyi tanınmasına sebep olmuştur.

Ahmet Hamdi'nin dergiye yüklediği başka bir misyon da Türkiye'nin yurt dışında tanıtılmasıdır. Derginin ilk sayısından itibaren Fransızca nüshası da yayına sunulmuştur. *Bulletin de la Chambre de Commerce et d'Industrie de Constantinople* adı ile çıkan Fransızca nüsha Türkçe nüshanın tercümesi şeklindedir⁴⁷⁴. Fransızca nüshanın yayınlanması ile birlikte oda mecmuası daha önceki yönetime getirilen eleştirilerin tamamını ortadan kaldırmıştır.

Ahmet Hamdi Başar'ın mecmuadaki yoğun mesaisi İstanbul liman inhisarını alma çalışmaları nedeniyle hafiflemiştir. 1926 tarihinden itibaren dergide yazısı çıkmamaya başlamıştır. İstanbul Liman Şirketinin umum müdürlüğüne getirilmesi ile dergideki görevinden ayrılmış olma ihtimali yüksektir.

3. 4. Liman Mecmuası⁴⁷⁵

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Ahmet Hamdi'nin Türk tüccarını ticari hayatta aktifleştirmek için çaba sarf ettiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu çabaları sonucu MTTB'de önemli çalışmalar yapmış, hatta İzmir İktisat Kongresi'ne birlik adına katılan heyette yer alarak alınan kararların Türk tüccarı için daha kârlı olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra iktisadi alanda da millî mücadelenin yaşanması gerektiğine inanan Başar, yabancı tüccarları kârlı işlerden uzaklaştırarak bunların yerini Türk tüccarların almasını sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan ranttan da faydalanmak istediği açıktır. Başar, bu ranttan faydalanmak için arkadaşları ile birlikte Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketini kurmuş ve İstanbul Limanı inhisarını almaya çalışmıştır. Fakat Başar'ın şirketi tek başına inhisarı elde edememiştir. İstanbul Mavna ve Salpuracılar Türk Anonim Şirketi, İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının katılımı ile oluşturulan İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi inhisarı almıştır. Başar da bu şirketin umum müdürlüğüne getirilmiştir.

Başar'ın umum müdürü olmasından sonra şirketin yayın organı olarak *Limn Mecmuası* yayın hayatına başlamıştır. İlk sayısı Mayıs 1927 tarihinde çıkan dergi aylık olarak yayınlanmıştır⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ Bkz: *Bulletin de al Chambre de Commerce et d'Industrie de Constantinople*, 39 Année, No 2, November 1923.

⁴⁷⁵ Mecmuanın örnek kapağı için bkz. Ek: XI.

⁴⁷⁶ Yaptığımız araştırmalar sonucunda derginin ancak dördüncü sayısına ulaşabildik. Fakat Murat Koraltürk tarafından bir kolleksiyonerin arşivi incelenmiş ve dergi sayılarının tamamı incelenerek bir dizin oluşturulmuştur. Biz de bu makalenin yol göstericiliğinden faydalandık. Koraltürk, "Liman Mecmuası", *Müteferrika*, Kış 2006, S. 30, s. 215-227.

Ahmet Hamdi Başar'ın dergide kendi ismi ile makalesi bulunmamaktadır. Fakat kendisinin rumuz kullanma alışkanlığı dikkate alınırsa dergide çıkan Elif H. kısaltmasının Ahmet Hamdi'nin kısaltması olabileceği ve bu rumuzla çıkan yazıların ona ait olabileceği tezi güçlenmektedir. Ayrıca Liman imzalı yazıların da şirketin umum müdürü sıfatını taşımasından dolayı Başar'a ait olduğu ön görülmektedir⁴⁷⁷.

İlk sayısında çıkan *Liman'ın Maksad-ı İntişarı* adlı makalede derginin amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“ ‘Liman’ mecmuası ise Türk ticaret-i bahriyesinin ve Türk limanlarındaki faaliyetin tevessü ve inkişafına yardım ihtiyacından doğmaktadır. Mecmuamız, ticaret-i bahriyemizden gerek limanlarımızdaki gerek diğer Türk ve ecnebi limanlarındaki faaliyetlerden bahsedecek, İstanbul limanının ve diğer limanlarımızın ticaret-i bahriyemizin, gemicilerimizin, mücehhezlerimizin, hulasa denizle alakası olan herkesin ihtiyaçlarına, dertlerine derman olacaktır. Büyük limanlar, başlı başına bir şehir, âlemdir. Bir limanda olup biten işler, yalnız arasına yevmi gazetelerin bahs ettikleri kazalardan veya girip çıkan gemilerin umumi tonajından ibaret değildir. Orada vuku bulan her hadisenin memleketin iktisadiyatı ile azim alakası vardır. İşte “Liman” büyük küçük bütün bu hadiselerden bahs edecek. Hükümetimizin takip ettiği ticaret-i bahriye ve liman siyasetinin zahiri, ticaret-i bahriyemizin liman işlerinin bir ma'kusu olacaktır. Bu gayeye hadim bütün yazılara sahifelerimiz aşıktır.”⁴⁷⁸

Yazıdan anlaşıldığına göre dergi, ülkedeki ve dünyadaki liman işlerini tanıttığı gibi, vatandaşları da liman işleri hakkında bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Derginin çıkması ile liman işlerinin şeffaf olarak yürütülmeye çalışılması ve halk üzerinde de bu tesirin bırakılmayı hedeflenmiş olması ihtimali yüksektir.

15 Mayıs 1927 tarihinde yayın hayatına adım atan dergi, yedi sayı çıkarmıştır. Ayda bir defa yayınlanan dergi, Kasım 1927'de son sayısını çıkararak yayın hayatına veda etmiştir⁴⁷⁹.

3. 5. Kooperatif Mecmuası⁴⁸⁰

Kooperatif, Ahmet Hamdi'nin Liman Şirketi müdürlüğü görevi devam ederken çıkardığı bir dergidir⁴⁸¹. Atatürk ile çıktığı yurt gezisinden sonra

⁴⁷⁷ Koraltürk, “Liman...”, s. 216.

⁴⁷⁸ “Liman'ın Maksad-ı İntişarı”, *Liman*, S. 1 (15 Mayıs 1927), s. 1-2'den aktaran Koraltürk, “Liman...”, s. 223.

⁴⁷⁹ Koraltürk, “Liman...”, s. 216.

⁴⁸⁰ Mecmuanın örnek kapağı için bkz. Ek: XII.

⁴⁸¹ Mecmuanın Ahmet Hamdi. Başar'a ait olması nedeniyle Mecmuanın Liman Şirketine ait olduğu düşünülmektedir. Fakat mecmuanın 10. sayısında *Mühim Bir Nokta* başlığı altında yayınlanan notta mecmuanın Liman Şirketi ve Liman Kooperatifıyla hiçbir alakasının ve

fikirlerini Gazi'ye anlatma imkânı bulamayan Ahmet Hamdi, 14 Mayıs 1932 tarihinde bir rapor hazırlamıştır. Bu raporu Mustafa Kemal Atatürk'e yolladıktan sonra haber beklemeye başlamıştır. Bekleme süresini boş geçirmemek için de Kooperatif Mecmuası'nı yayınlamıştır⁴⁸². İlk sayısı 1 Haziran 1932 tarihinde yayınlanmıştır. İlk sayıda yer alan “*Kooperatifçilik Ne İçin Çıkıyor?*” başlıklı yazıda derginin amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

*“Kooperatif, fikrini memleketin her köşesine yaymak ve bu gayede uğraşanların fikir ve madde kuvvetlerini bir araya toplamak, her inkılâpçı Türkün vazifesidir. Bu vazifeden bize düşeni gücümüz yettiği kadar, yazılarımızla yapmaya ve gayelerimize bir adım daha yaklaştırmaya muvaffak olmak, beklediğimiz en büyük mükâfattır.”*⁴⁸³.

Mecmuanın başlığının hemen altında “*Aylık İktisadi Halk Mecmuası*” yazmaktadır. Mecmua, 1932 – 1934 yılları arasında aylık olarak yayınlanmıştır. Toplam 24 sayı çıkarmıştır. Mecmuanın 17 ve 18. sayıları Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü sebebiyle birlikte yayınlanmıştır⁴⁸⁴.

Başar, ilk sayıdaki yazısında mecmuanın para kazanmak amacıyla değil, halka hizmet amacıyla çıktığını belirtmektedir⁴⁸⁵. Ahmet Hamdi, dergiyi görüşlerini yaymak amacıyla kurmuştur. Yani ticari bir çıkar beklemesi ihtimali hemen hemen yok gibidir. Başar, görüşlerinin daha geniş bir zemine yayılmasını sağlamak için Kooperatif'i kullanmaya çalışmıştır. Milletvekillerine mecmua ücretsiz olarak yollanmıştır. Fakat bu sürekli olarak ücretsiz yollandığı manasına gelmemektedir. Mecmuanın nüshaları arasında ele geçirdiğimiz ve Gümüşhane mebusu Şevket Bey'e yazılmış pusulada; dergiyi takdire şayan gördüyse abone olması istenmektedir. Pusulada şahıs ismi ve görevi daktilo ile yazılmıştır. Diğer kısımlar ise matbudur. Anlaşıldığına göre bu pusula sadece bir mebusa yollanmamıştır. Ahmet Hamdi tarafından mecmua mebuslar dâhil olmak üzere Türkiye'nin önde gelen ve yönetimde söz sahibi olan kişilerine ücretsiz olarak yollanmıştır. Bu çaba sonunda Kooperatif, Türkiye'nin her tarafına yollanan ve binlerce okuyucusu olan ve kendi iddiasına göre Türkiye'nin en çok okunan mecmuası olmuştur⁴⁸⁶. Ahmet Hamdi'nin fikirlerini daha geniş kitlelere duyurmak için dergi çıkardığı muhakkaktır. Böyle bir durumda daha geniş kitlelere ulaşmak için abone çalışması yapması normal görünmektedir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre de bu amacına ulaşmayı başarmıştır.

münasebetinin bulunmadığı açıklanmıştır. “Mühim Bir Nokta”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 1.

⁴⁸² Başar, *Atatürk ile...*, s. 148.

⁴⁸³ (Başar), *Kooperatif Ne İçin Çıkıyor?*, *Kooperatif*, Haziran 932 (1932), S. 1, s. 3.

⁴⁸⁴ 17 ve 18. sayıların birlikte yayımlandığı 19. sayıda bildirilmiştir.

⁴⁸⁵ (Başar), “Kooperatif Ne İçin Çıkıyor?”, *Kooperatif*, Haziran 932 (1932), S. 1, s. 3.

⁴⁸⁶ Bülent Varlık, *Kooperatif – Seçme Yazılar, 1932-1934*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 27.

Ahmet Hamdi mecmuada kendi ismi haricinde, ***, A.H ve H rumuzlarını kullanarak da yazılar yazmıştır⁴⁸⁷. Başar, makalelerini genellikle iktisadi devletçilik üzerine kaleme almıştır. İktisadi devletçilik kitaplarında işlediği konuları makaleler hâlinde yayınlamıştır⁴⁸⁸. Ayrıca mecmua sayfalarında yaşanan tartışmalar ve girilen polemiklere de Ahmet Hamdi Başar cevap vermiştir⁴⁸⁹. Tartışma ve polemik yaratma aslında Ahmet Hamdi'nin bir taktiği olarak görünmektedir. Genelde tartışmak için muhatap bulamayan Başar, polemikler yaratarak kendisine muhataplar bulmuş ve görüşlerini daha ilgi çekici bir şekilde anlatma yolunu tercih etmiştir.

3. 5. 1. Kooperatif ve Sanayiciler Mücadelesi

Ahmet Hamdi'nin kişilik özelliklerine bakıldığında, fikirlerini yaymak için tartışmalara girmekten kaçınmayan, her platformda görüşlerini dile getirmek isteyen biri olduğu anlaşılmaktadır. Kooperatif Mecmuası'nı çıkarma amacı da fikirlerini yaymak olduğu için bazı tartışmalara girmesi gayet normal olmuştur. Mecmuanın yayınlanmaya başlamasından hemen sonra esnaflar ve sanayiciler ile ilgili yazılar yazmıştır. Bu yazılar basında fazlaca yer almış ve tartışmalar büyümüştür.

Ahmet Hamdi, ilk olarak kooperatif fikrini esnaflara karşı savunmak için bir yazı kaleme almıştır. Buhranı sebep göstererek insanların üretimi bırakıp esnaflığa başladıklarını bu durumun buhranın etkilerini attırdığını savunmaktadır. Ona göre halk, kolaycılığa kaçmakta ve üretmek yerine hizmet sektöründe karnını doyurmaya çalışmaktadır. Bu durum, orta sınıflı sömürmek manasına gelmektedir. Bu nedenle kooperatiflerin kurulması şarttır. Kooperatiflerin kurulması sonucunda çiftçi malını bir elden sattığı için daha yüksek fiyata satabilecektir. Şehirdekiler ise tüketim kooperatifleri kurarak daha ucuza ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdir. Başar, bu durumun esnafları zora sokacağını bilmektedir. Fakat kooperatiflerin esnafların işlerini ellerinden alacağını fakat bu işlerin zaten kooperatifin işi olduğu için bir sorun yaratmayacağını savunmaktadır⁴⁹⁰. Başar, çiftçi ve tüketici arasında tampon bir organ olarak kooperatifi düşünmüştür. Bu sayede çiftçinin çok kazanması, tüketicinin ucuz mal tüketmesi sağlanabilecektir.

⁴⁸⁷ Varlık, *Kooperatif...*, s. 28.

⁴⁸⁸ Bu makalelerden bazıları şunlardır; Başar, "Altın Saltanatı Yıkılıyor", *Kooperatif*, Temmuz 1933, C.2, No: 14, s. 1-7., "Altın ve Para Meselesi", *Kooperatif*, Ağustos 1933, C.2, No: 15, s. 1-6., "Buğday Türkiye'nin Ana Meselesidir", *Kooperatif*, İkinci Kanun (Ocak) 1932, C. 2, No: 20, s. 7-11.

⁴⁸⁹ Bu makalelerden bazıları şunlardır; Başar, "Ağaoğlu Ahmet Bey'e Cevabımız", *Kooperatif*, Şubat, 1933, C. 1, No: 9, s. 6-8., "Hüseyin Cahit Bey'e Cevabımız", *Kooperatif*, Birinci Kanun (Aralık) 1934, C. 2, No: 24, s. 4-7.

⁴⁹⁰ Başar, "Kooperatif Eyi Amma, Tüccara Esnafa Yazık Değil mi?", *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 4.

Başar'ın asıl sert ve ortalığı karıştıran yazısı ise 1932 Ekim'inde yayınlanmıştır. “*Sanayici Efendilerimiz Biraz Susar mısınız?*” başlıklı yazıda sanayicileri sert bir dille eleştirmiştir. O sırada hükümetle bir görev değişikliği olmuştur. İktisat vekilliğine Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in yerine Celal (Bayar) Bey atanmıştır. Sanayiciler bu değişimi büyük bir heyecanla karşılamışlardır. Celal Bey'in daha önceki görevinin İş Bankası müdürü olmasından dolayı liberal bir görüşün devlet görüşü haâline dönüşeceğini düşünmektedirler. Başar, bu düşüncenin yanlış olduğunu savunmaktadır. Devlet politikasının bir anda devletçilikten liberalizme dönmeyeceği görüşündedir⁴⁹¹. Bu nedenle sanayicilerin heyecanını yersiz bulmuştur.

Ahmet Hamdi'nin eleştirdiği bir diğer konu da sanayicilerin Mustafa Şeref Bey hakkındaki görüşleridir. Başar bu durumu;

*“Sanayicilerimiz, sabık iktisat vekilinin ihdas ettiği “kontenjan”, bid'atinin takdirkârı ve hayranı kimselerdi; nerede ise, “kontenjan” usul ile memlekete hariçten mal gelmek yasak edildikçe, enseleri bir kat daha şişen, kan çanağına dönmüş yüzleri bir kat daha gülen bu aziz sanayi erbabımız vatan namına, inkılâp namına çalışan fedakâr, feragati nefis sahibi, kahramanlar haline konacaklardı. ... bu efendilerimizin “kontenjan” usulü pek hoşlarına gitmişti; hemen hemen bu müstahsen usulü ortaya çıkaran eski vekil Mustafa Şeref Beyin namına heykel dikeceklerdi!..”*⁴⁹² sözleri ile eleştirmiştir.

Başar, yazısının sonunda da sanayicilerin yeni vekil hakkındaki yorumlarına eleştiri getirmiştir. Sanayicilere yeni vekili rahat bırakmalarını ve işleyen bacalar gibi olan ağızlarını kapatmalarını önermiştir⁴⁹³. Başar'ın sanayicilere sarf ettiği bu ağır sözler hemen yankısını bulmuştur. Başar, makaleyi A.H. rumuzu ile yazmıştır. Tartışmaların ilk yaşanmaya başladığı dönemde A.H.'nin kendisi olmadığını fakat görüşlerine katıldığını söylemiştir⁴⁹⁴. Tepkileri bizzat yazdığı yazı üzerinden almak yerine yazıyı yazan A.H. üzerinden karşılamayı uygun görmüştür.

Başar'ın yazısına yapılan eleştirilerin odak noktası yazının bir sınıf çatışması ortaya çıkaracağı olmuştur. Makaleye karşı yapılan ilk hücum İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey tarafından yapılmıştır. 17 Ekim 1932 tarihinde Milliyet gazetesinde yayınlanan yazısında, A.H. rumuzunun Ahmet Hamdi Başar'a ait olduğunu savunmuş ve Başar'ın memlekette bir sınıf kavgası çıkarmaya çalıştığını, bunun da memlekete yapılabilecek en büyük kötülük olduğunu bildirmiştir. Partinin de bu tür düşüncelere karşı olduğunu sözlerine eklemiştir. Mahmut Bey'in haricinde

⁴⁹¹ Başar, “Sanayici Efendilerimiz Biraz Susar mısınız?”, *Kooperatif*, Teşrinievve 1932 (Ekim), S.5, s. 2.

⁴⁹² Başar, “Sanayici Efendilerimiz...”, s. 2

⁴⁹³ Başar, “Sanayici Efendilerimiz...”, s. 3.

⁴⁹⁴ 15.10.1932 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* 'nden nakleden Gürses, *age*, s. 132.

Alaeddin Cemil (İstanbul Mebusu ve Kooperatif Derneği Başkanı), Nizamettin Ali (İktisatçı), Atıf Süreyya (Süreyya Paşa Adalet Mensucat Fabrikası Müdürü), Nizamettin Ali (Ticaret Borsası Umumi Kâtibi) gibi isimler de değişik platformlarda A.H. rumuzu üzerinden Ahmet Hamdi Başar'a yüklenmişlerdir. Fakat Ahmet Hamdi'nin görüşüne göre bu olayın en büyük yansıması CHP içerisinde yaşanmıştır. Kendisi ile parti arasındaki köprülerin yıkılmasına sebep olarak bu olayı gösteren Başar, Liman Şirketinden uzaklaştırılmasını da bu olaya bağlamaktadır⁴⁹⁵. Liman şirketinden ayrılmasını sadece bu olaya bağlamanın yanlış olacağı fikrindeyiz. Başar'ın devlet politikalarını sert bir üslup ile pek çok yerde eleştirmesi, pek çok kişinin dikkatini çekecek kadar lüks içinde yaşaması gibi etkenler de şirketten uzaklaştırılmasının nedenleri arasında sayılmalıdır.

Sonuç olarak bu makalenin basındaki yansımaları iki ay kadar sürmüştür. Başar sonunda yazıyı kendi yazdığını kabul etmiştir. Başar bu tartışmaların yaşanması sayesinde yeni iktisat vekili olmuş Celal Bey'e büyük yardımlarının olduğunu savunmaktadır. Celal Bey'in devletçi politikayı desteklediği, beş yıllık kalkınma planların ilkinin yaptığı, Sümerbank ve Etibankı kurduğu, kömür ocaklarını devletleştirdiğinden bahsetmektedir⁴⁹⁶. Başar'ın iktisat vekilinin değişmesi ile ilgili tahminleri doğru çıkmıştır. Başar, liberal ekonomiye geçmek yerine devletçiliği devam ettirmiş ve kalkınma planlarının ilkinin yapmıştır.

3. 5. 2. Kooperatif ve Kooperatifçilik Dergisi Mücadelesi

Kooperatif Mecmuası üzerinden Ahmet Hamdi Başar'ın tartışmaya girdiği diğer mecmua Kooperatifçilik'tir. Aslında mecmua ilk çıktığında Kooperatifçilik tarafından olumlu karşılanmıştır. Kooperatifçiliğin 2. sayısında İstanbul Liman Şirketi bünyesinde kurulan Kooperatiften olumlu şekilde bahsedilmiştir. Fakat 3-5. sayılarda yayımlanan yazıda Kooperatif'e çatmış ve bu dergiyi çıkarana sınıf kavgasını körüklemek istediklerini yazmıştır⁴⁹⁷. Kooperatifçilik dergisinin okuyucu kitlesini hızla arttıran Kooperatifi kendisine rakip olarak görmüş olma ihtimali yüksektir.

Kooperatif Dergisi, 4. sayısında bu ithamı reddetmiştir. Mecmuanın toplum içerisinde bulunan sınıfları isimleri ile anmasının sınıf kavgası çıkarmaya çalıştığı anlamına gelmemesi gerektiğini yazmıştır. Yazıda mecmuanın haksız bir ithamla karşı karşıya olduğu bildirilmektedir⁴⁹⁸. Ahmet Hamdi Başar, daha sonraki dönemlerde de pek çok kez sınıf kavgası yaratmaya çalışmakla suçlanmıştır. Fakat Millî Mücadelenin sonunda sınıf mücadelelerine

⁴⁹⁵ Ahmet Hamdi Başar anılarında makalenin yaptığı akisleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Olaylar ve makaleye gösterilen tepkilerin geniş bir dökümü için bkz. Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 453-465.

⁴⁹⁶ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 465.

⁴⁹⁷ Varlık, *Kooperatif...*, s. 38,39.

⁴⁹⁸ "Kooperatifçilik'e Cevabımız", *Kooperatif*, Eylül 1932, S. 4, s. 14.

izin vermemek için Umum Amele Birliğini kurmuş biri olarak Başar'ın böyle bir fikri olduğu kanısında değiliz.

Yukarıda bahsettiğimiz “*Sanayici Efendilerimiz Biraz Susar mısınız?*” yazısından sonra tartışma iyice alevlenmiştir. Kooperatif Derneği başkanı ve İstanbul mebusu Alaeddin Cemil, derginin Ağustos, Eylül ve Ekim sayılarında “*İlim Adına Söylenen Yalanlar*” başlığı ile yayınladığı yazılarda Ahmet Hamdi Başar'ı eleştirmiştir. Başar'ın daha önce yayınladığı yazılardan alıntılar yaparak bu yazılarda yalan ifadeler bulunduğunu iddiasında bulunmuştur. Ayrıca Kooperatif Mecmuası'nı sınıflar arası mücadeleyi körüklemekle itham etmiştir⁴⁹⁹. Ahmet Hamdi Başar'ın fazlaca yayını olması her konu hakkında az çok görüş beyan ettiği manasına gelmektedir. Alaeddin Cemil Bey de bu yazıları inceleyerek Başar'ı en hassas noktasından yakalamak istemiştir.

Ahmet Hamdi, bu iddialara Kooperatif'in şubat sayısında cevap vermiştir. Başar, isim vermeden Alaeddin Cemil Bey'in okuduğu birkaç Fransızca kitaptan kooperatifçiliği öğrendiğini ve kooperatifçiliğin Türkiye'deki önderi olmaya çalıştığını bildirmiştir. Ayrıca bu zatın Avrupa'dan öğrendiği kooperatifçiliği Türkiye'ye uygulamaya çalıştığını söyleyerek, Avrupa sisteminin Türkiye'ye tamamen aykırı olduğunu, ülkede kurulması gereken kooperatif şeklinin kendi şahsına münhasır Türkiye kooperatifçiliği olması gerektiğinden bahsetmiştir. Alaeddin Cemil Bey'in Türkiye kooperatifçiliğinden yana olmamasının sebebini ise Türk İnkılabı'nı anlayamamış olmasına bağlamıştır. Yazısının neredeyse tamamında Alaeddin Cemil Bey ve faaliyetlerini küçümser bir üslup kullanan Başar, hükümetin de bu şahsa yardım ettiğini dile getirerek bu durumun Türk kooperatifçiliğine bir ihanet olduğunu savunmaktadır⁵⁰⁰. Başar, bir sonraki sayıda ise Kooperatifçilik Dergisi'ni dedikoduculukla suçlamıştır. Alaeddin Cemil Bey ve temsil ettiği zihniyetin Türk inkılabına, Türk kooperatifçiliğine asla vakıf hatta kani olmayan geri bir zihniyet olduğunu yazmıştır. Alaeddin Cemil Bey'i fikirleri değil kişileri eleştirmekle suçlamıştır. Ayrıca kendisini dedikoduyu bırakıp karşılıklı tartışmaya davet etmiştir⁵⁰¹. Başar'ın tartışmalar konusunda kabiliyeti herkes tarafından bilindiği için Başar bütün rakiplerini her fırsatta karşılıklı tartışmaya çağırmaktan çekinmemiştir.

İki dergi arasındaki bu çekişme Türkiye'deki kooperatifçiliğin temsilcisi olma tartışması olarak değerlendirilebilir. Fakat bu konuda Kooperatifçilik Dergisi büyük bir yanlıgı içindedir. Kooperatif, çok okuyucu toplamasına rağmen asıl amacı Ahmet Hamdi Başar'ın fikirlerini duyurmaktır. Bu nedenle

⁴⁹⁹ Alaettin Cemil, “İlim Namına Söylenen Yalanlar”, *Kooperatifçilik*, Ağustos, Eylül, Teşrinievvel (Ekim) 1932, S. 6-7-8, s. 407-412.

⁵⁰⁰ Başar, “Türk Kooperatifçiliği İhanet Görüyor”, *Kooperatifçilik*, Şubat 1933, S. 9, s. 1-3.

⁵⁰¹ “Adi Bir Hücum Karşısında”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 14.

Türkiye kooperatifçiliğinin liderliği gibi bir durum söz konusu değildir. Zaten kısa bir müddet sonra dergi kapanmıştır.

3. 5. 3. Kooperatif ve Kadro Dergisi

Kadro, Kooperatif'ten yaklaşık altı ay önce, Ocak 1932'de ilk sayısını yayınlamıştır. Kadro hareketinin bir ölçüde yaratıcısı ve teorisyeni konumunda olan Şevket Süreyya Aydemir, bu hareketin fikir binasının mimarı ve önderi, hareketin dayandığı fikirlerin yaratıcısıdır⁵⁰². İmtiyaz sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yayın müdürü Vedat Nedim Tör'dür. İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Asaf Belge ise kurucu yazarlar arasındadır⁵⁰³.

Kadro'nun çıkış amacı Şevket Süreyya Aydemir tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ama madem ki, bir inkılâp vardır, o halde bu inkılabın bir izahı, yani tarihte yeri ile karakteristiklerinin açıklanması olmalıdır. İnkılâbın izahı, o inkılâbın tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi demektir. ... Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal'in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir. Bu hareket, Kadro Hareketidir.”⁵⁰⁴.

Kadro'nun çıkış amacı ile Kooperatif'te işlenen konulara bakıldığında iktisadi görüş olarak birbirine yakın bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de devletçiliğin Türkiye için vazgeçilmez olduğunu düşünmektedir. Fakat aralarında devletçiliğin uygulanması ile ilgili olarak ayrılıklar yaşanmıştır. Kadro'ya göre dünya üzerindeki tüm ulusal ve uluslararası eşitsizliklerin, iç ve dış çelişkilerin temel nedeni kapitalist düzendir. Kapitalizmi, 1930'ların başlarındaki buhranlı döneminde, 19. yüzyıldaki ilkel ve vahşi niteliği ile ele alan Kadrocular, bu sistem ile ilgili her türlü siyasal, sosyal ve ekonomik kavrama karşı çıkmışlar ve şiddetle reddetmişlerdir. Marksizmi ise proletarya diktatörlüğünü hedeflemesi ve ulusal kurtuluş savaşlarına yeterince önem vermemesi nedeniyle eleştiren Kadrocu yazarlar, bu ideolojiyi kapitalizmin yaratmış olduğu adaletsizlikleri ortadan kaldırma konusunda yetersiz görmüşlerdir⁵⁰⁵. Kapitalizme tam olarak karşı olmalarına rağmen kapitalizmin tezatlarından doğmuş olan marksizme de karşı çıkmışlardır. Marksizmin kapitalizmin yerini alabilecek güçte olmadığı kanısı Kadro yazarlarında hâkim kanıdır.

⁵⁰² Fatih Demirci, “Kadro Hareketi ve Kadrocular”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2006, S. 15, s. 36.

⁵⁰³ Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi, Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 47.

⁵⁰⁴ Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, C. III, s. 434, 435.

⁵⁰⁵ Temuçin Faik Ertan, “Kadro Hareketi ile İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz-Kasım 1993, S. 27, C. IX., s. 549-559.

Kadrocular devletçiliği tanımlarken, temel olarak, sosyal milliyetçilik görüşünden hareket eden iktisatta devletçilik, fikir ve kültürde devletçilik, politikada devletçilik düşüncesini savunmuşlardır⁵⁰⁶. Bu tarif ile her alanda devletin elini görmek istediklerini dile getirmektedir. Açıklamalarından da anlaşıldığı üzere hedefledikleri devletçilik, devletçilik fikrinin en koyusudur.

Kadro bu devletçiliği, Türkiye'nin eski sömürge ya da yarı sömürge ülkelerdeki koşullardan sıyrılarak, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sağlayacak kendine özgü bir ekonomik düzeni ve sosyal yapı olarak yorumlamıştır. Yeni doğan ülkeler kendine özgü kurumları oluştururken klasik demokrasinin hem sosyal yapısından hem ekonomik düzeninden de ayrılacaktır, onlar için en önemli gelişim çizgisi devlet eliyle planlı kalkınma olmalıdır⁵⁰⁷. Kadro grubunda, devletin tüm temel endüstrilerin millileştirilmesi ve ekonomik hayatı sıkı kontrol altına alma düşüncesi hâkimdir. Onlara göre millet çıkarları ve istekleri her şeyin üstündedir⁵⁰⁸. Devlet, ülkenin ve milletin çıkarı için her alana ve herkese müdahale edebileceği gibi her sektöre de emirler verebilir olarak görülmüştür.

Bu görüşler Ahmet Hamdi Başar'ın *iktisadi devletçilik* fikri ile tamamen aynıdır. Başar'ın düşüncesi Türk inkılâbının dünyadaki diğer milletlere örnek olacak nitelikte olduğudur. Ayrıca Kadrocular gibi o da Türkiye'nin kendisine has özellikler taşıdığı, yurt dışından getirilecek herhangi bir sistemin ülkeye uyum sağlayamayacağı görüşündedir. Ona göre Türkiye kendi sistemlerini oluşturmalı ve takip etmelidir.

Kadro ve Kooperatif birbirlerinin görüşlerini destekler yönde yayınlar yapmışlardır. Başar, Kooperatif'in altıncı sayısında Şevket Süreyya Aydemir'in *İnkılâp ve Kadro* eserini tanıtmıştır. Başar, yazısında eserin iyi çalışılmış, orijinal bir eser olduğundan bahsetmektedir. Şevket Süreyya'nın Türk inkılâbı ve dünya buhranı meselelerindeki düşüncelerinin kendi düşünceleriyle neredeyse aynı olduğunu bildirmektedir. Buna rağmen yazarın bazı hatalar yaptığından bahsetmektedir. Başar'a göre yazarın düşüncelerinde çelişkiler vardır. Yazar, sınıfların ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Bunu da sanayinin desteklenmesi ile yapılacağını savunmaktadır. Avrupa'da bu taktik memleket tezatlarını dahi beraberinde getirdiğine göre Türkiye'de sınıf tezadı doğurmama ihtimali yoktur. Diğer taraftan sermaye terakümünün gerçekleşmesi için sanayinin iç piyasayı istismar etmesi fikri de ona göre başarıya ulaşamayacak bir teoridir. Ayrıca bu teorinin millî kurtuluş hareketinin

⁵⁰⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97,98.

⁵⁰⁷ Rukiye Kaya, "Kadro Hareketi'nin Değişim ve Demokrasiye Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2002, C.VI, S. 1-4, s. 217.

⁵⁰⁸ Ayhan Orhan, "Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi ve Kadro Hareketi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) 2009/1, s. 135.

ruhuna aykırı olduğu görüşündedir⁵⁰⁹. Başar, Kadrocular ile ayrılıklarını teorik bazı uygulamalara bağlamaktadır. Fakat diğer tartışmalarda kullandığı sert üslup Kadro ile yaşanan tartışmalarda yoktur. Daha yapıcı ve sakin bir dil ile Kadro ile kendi düşünceleri arasındaki farkı anlatmayı tercih etmiştir.

Şevket Süreyya da Kadro Dergisinde Ahmet Hamdi'nin *İktisadi Devletçilik* kitabının ikinci cildini tanıtmıştır. Şevket Süreyya yazısında eserden;

“...şunu itiraf etmeliyiz ki, bu kitap bizim tahlilinde bitaraf kalacağımız bir eser değildir. Çünkü İktisadi Devletçilik her şeyden evvel, Kadro'nun ilk sayısından beri izaha çalıştığı, İnkılâp ve Kadro'da esas hatlarıyla tezleştirmeye gayret ettiği inkılâp ideolojisinin müdafaa ve teyididir. Binaenaleyh bu kitap bizim için, nihayet aynı cinsten bir fikrin sistemini izaha tahsis olunmak itibarıyla her şeyden evvel bir kardeş eseridir.”⁵¹⁰ Şeklinde söz etmektedir.

Makalesinde Başar'ın eserini detaylı bir şekilde inceleyen ve okurlarına şiddetle tavsiye eden Aydemir, buna rağmen müstemleke tezadı – farklılık tezadı, sermayenin tanımı, millî iktisadın kurulması için izlenecek metotlar ve para tezi üzerinde ayrılıklar yaşadıklarını da belirtmiştir⁵¹¹. Görüldüğü üzere Aydemir'in Başar'a yaklaşımı da gayet nazik olmuştur.

Ne Şevket Süreyya'nın ne de Ahmet Hamdi'nin yazılarında birbirlerini incitecek cümleler yer almamaktadır. Bilakis yazarı destekleyen ve daha fazla okunmasını sağlamaya çalışan yazılar yazmışlardır. Devletçilik kavramı üzerinde mutabık kalmalarına rağmen detaylarda birbirlerinden ayrılan bu iki mecmua arasında bir dostluk rüzgârının esmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu dostluk, Ahmet Hamdi'nin makalelerini Kadro'da yayınlıyacak kadar gelişmiştir⁵¹².

⁵⁰⁹ *H. (Başar), “İnkılâp ve Kadro, Şevket Süreyya Beyin Eseri Münasebetiyle”, *Kooperatif*, Teşrinisani (Kasım), S. 6, s. 6.

⁵¹⁰ Şevket Süreyya (Aydemir), “İktisadi Devletçilik”, *Kadro*, Mayıs 1933, S. 17, s. 448.

⁵¹¹ Aydemir, *İktisadi...*, s. 448-453. Ayrıca Kadro, Fikir Hareketleri ve Kooperatif Mecmuası arasında yaşanan tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Haydar Fırat, *Bir Dönem Tartışmalarının Seyri: 1932-1935 Yıllarında Matbuat Tartışmaları Bağlamında Kadro, Kooperatif ve Fikir Hareketleri Dergileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2005.

⁵¹² Ahmet Hamdi, “Tasarıf ve Yerli Malı Haftası”, *Kadro*, Sayı: 1, s. 48; Ahmet Hamdi, “Kapitalizm Emperyalizm ile Millet iktisat Rejimi ve Ferdiyetçilik ile Devletçiliğin Manaları”, *Kadro*, Sayı: 18, Ss. 43-49; Ahmet Hamdi, “Buhranlar ve İnkılâplar Telakkisi. Türk İnkılâbının Kaynak Noktaları ve Seyri Etrafında Bir Tahlil”, *Kadro*, Sayı: 21, Ss. 47-50; Ahmet Hamdi, “Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdiyetçilik”, *Kadro*, Sayı: 22, Ss. 42-46.

3. 5. 4. Kooperatif ve Ağaoğlu Ahmet Bey Mücadelesi

Kooperatif ile yaşanan basit olaylar haricinde Kadrocu yazarlar genelde demokrasi ve liberalizm yanlısı yazarlarla polemiklere girmişlerdir⁵¹³. Bu polemiklerden bazılarında Kooperatif namına Ahmet Hamdi de dâhil olmuştur. Ahmet Hamdi'nin de dâhil olduğu tartışmalardan biri Ağaoğlu Ahmet Bey ile gerçekleşmiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey, Cumhuriyet Gazetesi'nde, Şevket Süreyya Bey'in çıkardığı *İnkılâp ve Kadro* eserini eleştiren bir yazı dizisi yayınlamıştır. Başar, Ağaoğlu Ahmet Bey'in fikirlerini eleştiren bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda, Kadrocular ile Ağaoğlu arasında tartışmaya neden olan Şark – Garp tezdâdi üzerinde durmuştur. Kadrocular tezdâdın sebebini iktisadi olarak gösterirken Ağaoğlu siyasi olarak göstermektedir. Ona göre İngiltere ile Hindistan arasındaki gelişmişlik farkı demokrasinin İngiltere'de yaşayabilmesi fakat Hindistan'da yaşayamamasıdır. Bu düşünceyi eleştiren Başar, Ağaoğlu'nun neden-sonuç ilişkisini yanlış kurduğunu düşünmektedir. Bunun sebebini ise benimsediği yöntemle bağlamaktadır⁵¹⁴. Kendisinin bizzat hedef alınmadığı bir polemige dâhil olan Başar, daha sonraları ısrarla savunacağı “her ülkenin kendine özgü şartları” olduğu görüşünü Ağaoğlu Ahmet Bey'e kabul ettirmeye çalışmıştır.

Ağaoğlu Ahmet Bey, Başar'a Kooperatif'in sekizinci sayısında cevap vermiştir. Kendi tezini savunarak şarkın geri kalma sebebini hürriyetsizlik olduğunda ısrar etmiş ve Ahmet Hamdi'nin yazısında ileri sürdüğü nedenleri reddettiğini bildirmiştir⁵¹⁵. Ağaoğlu'nun bu tutumu pek çok açıdan değerlendirmeye açıktır. İlk olarak Ahmet Hamdi Başar'ın eğitiminin coğrafya üzerine olması Ağaoğlu tarafından ciddiye alınmamasına sebep olmuş olabilir. Fakat bizce daha kuvvetli olan neden Ahmet Hamdi Başar'ın ihtiyacı olan polemigi ona vermemek isteğidir.

Derginin bir sonraki sayısında Ahmet Hamdi, Ağaoğlu'nun hem yazısında hem de İktisatçılar Cemiyetinde verdiği konferanstaki iddialarını cevaplamıştır. Yalnızca Ağaoğlu Ahmet Bey'e değil, Ağaoğlu'na destek veren İbrahim Fazıl (Pelin)⁵¹⁶ ve ruhiyatçı Profesör Mustafa Şekip Bey'e de cevaplar vermiştir. Ayrıca Ağaoğlu'nun iktisatçılar cemiyetinde konferans davetine de

⁵¹³ Temuçin Faik Ertan, “Kadro Dergisi Niçin Kapandı”, *Atatürk Dergisi*, Temmuz 2003, C. III, S. 4, s. 24,25.

⁵¹⁴ Başar., “Ağaoğlu – Kadro Münakaşası”, *Kooperatif*, Kânunuevvel (Aralık) 1932, S. 7, s. 6-8.

⁵¹⁵ Ağaoğlu Ahmet, Bir İzah, *Kooperatif*, Kânunusani (Ocak) 1933, S. 8, s. 12.

⁵¹⁶ Daha sonraki aylarda İbrahim Fazıl Bey ile olan tartışma alevlenmiştir. Fazıl Bey, 13 Nisan 1933 tarihli *Akşam* gazetesinde “İnkılâp Devletçiliği İhtilal Devletçiliği Değildir” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Başar. da buna karşılık olarak Mayıs 1933'te *Kooperatif* Dergisinde “İbrahim Fazıl Bey'in Devletçiliği” başlık bir yazı yayınlarak iddialara cevap vermiştir.

katılacağını bildirmiştir⁵¹⁷. Daha sonra Başar, verdiği sözü tutarak iktisatçılar cemiyetinde iktisadi devletçiliği anlatan bir konferans vermiştir⁵¹⁸.

Bu tartışmalar haricinde Başar, Nizamettin Ali (Sav) ve Hüseyin Cahit (Yalçın) ile de tartışmalar yaşamıştır⁵¹⁹. Görüldüğü gibi Ahmet Hamdi dergi kurmaktaki amacına fazlasıyla ulaşmıştır. İktisadi devletçilik fikrini sadece makaleler ile tanıtmakla kalmamış, girdiği tartışmalarla da fikirlerinin daha fazla ilgi çekmesini sağlamıştır. Dergi 1934 yılının Mayıs ayında kapanmıştır. Kapanış Ahmet Hamdi Başar'ın Liman Şirketi umum müdürlüğünden alınması ile hemen hemen aynı tarihlere gelmektedir. Bu da derginin onuncu sayısında inkâr edilmesine rağmen *Kooperatif*'in Liman Şirketi ile bir alakası olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

3. 6. Barış Dünyası (1944)⁵²⁰

Ahmet Hamdi Başar tarafından yayınlanan diğer bir dergi *Barış Dünyası*'dır. İlk sayısı 4 Şubat 1944 tarihinde yayınlanmıştır. Haftalık olarak çıkan dergi 23 Haziran 1944 tarihlerinde sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılıncaya kadar 21 sayı çıkarmayı başarmıştır. Derginin adının altında “*Cuma günleri çıkar; milliyetçi ve insançı mecmua.*” ibaresi yer almaktadır. Derginin ilk sayısında yayın ilkeleri şu şekilde maddeleştirilmiştir:

1. Barışçıyız.
2. Dar ve şoven milliyetçiliğe düşmanız.
3. Dogmatizme ve buna dayanan ideolojilere, rejimlere düşmanız.
4. Yeni Dünya fikrinin yeni bir enternasyonal doğuracağına kaniyiz.
5. Ebedi bir sükûn ve refah dünyası yaratılabileceğine inanıyoruz.
6. Yeni medeniyetin temeli ahlaklıdır.
7. Türkiye Yeni Dünya fikrine uymalıdır⁵²¹.

Barış Dünyası, II. Dünya Savaşı sırasında yayına başlamıştır. Dergi, savaş ortamında dünyanın barışının sağlanabileceğini ispat için çıkmış görünümündedir. Daha önce çıkardığı dergilerde olduğu gibi bu dergide de Ahmet Hamdi'nin fazlaca makalesi vardır. Onun haricinde Şükufe Nihal, Süheyl Derbil ve İsmail Hami Danişment'in de yazıları yer almıştır.

⁵¹⁷ Başar, “Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız”, *Kooperatif*, Şubat 1933, S. 9, s. 6-8.

⁵¹⁸ Bu konferansın tam metni için bkz. Başar., “İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 1-10.

⁵¹⁹ Bu tartışmalar ile ilgili makaleleri için bkz. “Buhran Nedir?”, *Kooperatif*, Haziran 1932, S. 1, s. 13-15, “Hüseyin Cahit Bey'e Cevabımız”, *Kooperatif*, Mayıs 1934, S. 24, s. 4-7.

⁵²⁰ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek XIII.

⁵²¹ , “Başlarken”, *BD*, 4 Şubat 1944, S. 1, s. 3-4.

Ahmet Hamdi Başar, bu dergideki yazılarında farklı bir görüntü çizmektedir. Daha önceki dergilerde ekonomi üzerine yazan ve tartışmalara giren Başar, Barış Dünyası'nda daha çok sosyolojik çıkarımlar yapan yazılar kaleme almıştır⁵²². Başar'ın dergide savunduğu görüş, derginin kapağında da yazdığı gibi milliyetçi ve insancıl görüştür. Başar'a göre son uygarlık çağı; fertçilik, milliyetçilik ve insancılık fikirlerinin doğduğu ve yayıldığı çağ olmuştur. Üç görüş arasında ilk olarak sahneye çıkan fertçiliktir. Bu görüşe göre insan için en önemli olan kendi çıkarlarıdır. Liberalizmin temelini de fertçilik oluşturmaktadır. Fertçiliğe tepki olarak milliyetçilik (nasyonalizm) ve insancılık (sosyalizm) doğmuştur. Başar, üç görüşün birbirleriyle sürekli mücadele içinde olduğunu düşünmektedir. Hatta dünya savaşının sebebini de bu görüşlerin çarpışması olarak göstermektedir. Eğer savaşın sebebi mevcut üç görüşün çarpışması ise savaşın bitişinin de bunların uzlaşmasından geçtiğini düşünmektedir⁵²³. Yaşının da ilerlemesi ile daha uzlaşmacı ve sakin bir kişi hâline gelen Başar, II. Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni olarak kabul ettiği fikirlerin dahi uzlaşabileceği görüşündedir.

Başar, dünya savaşını bitirecek ve dünyaya huzur getirecek görüş olarak *milliyetçi insancı* görüşü benimsemiştir. Bu görüşe göre milliyetçilik kendi milletini üstün görme fikrinden kurtulacak, sosyalizm ise dogmatikliğinden vazgeçecektir. İki fikrin demokrasi temelinde buluşması ile de yeni görüş ortaya çıkacaktır⁵²⁴. Başar'a göre, her fikir akımının kendisine göre eksileri ve artıları vardır. Yapılması gereken fikir akımlarının eksilerini bir kenara bırakarak artılarını bir araya getirmektir. Böylece hem savaş sona erecek hem de yeni dünya düzeni kurulmuş olacaktır.

Başar'ın bütün hayatı boyunca savunduğu tez Türkiye'nin diğer ülkelerden farklı bir gelişim gösterdiğidir. Başka ülkelerde ortaya çıkan görüşler ve kurallar Türkiye için uygun değildir. Görüşünü *milliyetçi insancı* görüşü savunurken de dile getirmiştir. Ona göre dünya barışını sağlamak için *milliyetçi insancı* görüş İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya hâkim olmalıdır. Türkiye'nin yapması gereken ise bu değişimi yakından takip etmek ve dâhil olmaktır⁵²⁵. Bu sayede çok fazla çaba sarf etmeden yeni kurulacak dünya düzeni içerisinde yerini almış olacaktır.

Barış Dünyası'nın yayınlandığı dönemde Türkiye'de milliyetçilik akımı çok güçlenmiş vaziyettedir. Güçlenme doğrultusunda bu görüşü savunan

⁵²² Ahmet Hamdi Başar'ın dergide devletçilikle ilgili iki makalesi yer almaktadır. Başar., "Devletçilikte Zihniyet İnkılabı Lazım", *BD*, 9 Haziran 1944, S. 19, s. 3-4, "Devletçilik Yeni Dünyanın Tek Fikridir", *BD*, 23 Haziran 1944, S. 21, 3-4.

⁵²³ Fikirlerin gelişimi ve birleştirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Başar., "Fertçilik, Milliyetçilik, İnsancılık", *BD*, 3 Mart 1944, S. 5, s. 3-4.

⁵²⁴ Başar, "Dünyayı Kurtaracak Yeni Fikir", *BD*, 12 Mayıs 1944, S. 15, s. 3-4, "Dünyayı Kurtaracak Yeni Fikir", *BD*, 16 Haziran 1944, S. 20, s. 3-4.

⁵²⁵ Başar, "Dünyayı Görmek Yolu", *BD*, 4 Şubat 1944, S. 1, s. 5-6, "Dünya Çapında Türk Fikri", *BD*, 25 Şubat 1944, S. 4, s. 3-4.

*Bozkurt, Çınaraltı, Gökbörü*⁵²⁶ gibi dergiler yayın hayatına atılmışlardır⁵²⁷. Barış Dünyası'nda Ahmet Hamdi Başar ise milliyetçiliğe karşı çıkmamakla birlikte milliyetçiliğin kendi milletini üstün görme fikrinden sıyrılmaması gerektiği görüşünü savunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın emperyalist milliyetçiliği kalıplarından kurtulması gerektiği görüşündedir⁵²⁸.

Bahsi geçen dergilerin etrafında ise ırkçı-Turancı hareketler gelişme göstermektedir. Milliyetçiliğin yapısının değişmesi gerektiğini savunan Barış Dünyası ile bu dergiler arasında tartışmalar yaşanmıştır⁵²⁹. Ahmet Hamdi'nin milliyetçilik fikri üzerine çok ilginç düşünceleri vardır. Onun bu kavram ile ilgili fikirlerine çalışmamızın V. Bölümünde geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Ahmet Hamdi Başar'ın anılarını da ilk olarak neşretmeye başladığı Barış Dünyası Dergisi 23 Haziran 1944 tarihinde sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılıncaya kadar yayın hayatına devam etmiştir⁵³⁰.

3. 7. İstanbul Tüccar Derneği ve Türkiye İktisat Mecmuası (1948-1956)⁵³¹

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile dünya dengelerinde önemli bir değişiklik olmuştur. Almanya ve İtalya'nın yenilmesi sonrasında aşırı sağ akımlar popülerliğini kaybetmiştir. Yeni dönem ise ABD'nin başını çektiği liberalizm ve özgür düşünce üzerine kurulmaya başlamıştır. Yeni Dünya'nın kuruluşu sırasında Türkiye seçimini ABD'den yana kullanmıştır. Bu doğrultuda ülkede her alanda özgürlükçü bir hava esmeye başlamıştır. Çok partili hayata geçildiği gibi sivil toplum kuruluşlarının da örgütlenmesine izin verilmiştir. Bu durumdan faydalanan tüccarlar İstanbul Tüccar Derneğini kurmuşlardır.

⁵²⁶ Bu dergiler hakkında detaylı bilgi için bkz., Necati TONGA, “Çınaraltı Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Yurdu (Türkiye'de Fikir Dergiciliği Özel Sayısı)*, Mayıs 2005, C. XXV, S. 213, s. 125-129, Günay Göksü Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük. (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul. 2006, Zafer Toprak, *Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı, Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984.

⁵²⁷ Baskın Oran bu dönemde milliyetçilik fikrinin fazlaca taraftar bulmasını Almanya'da Nazilerin iş başına gelmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nda gösterdikleri başarıya bağlamaktadır. Bu düşüncesini ispat için de Nazilerin Şubat 1943 tarihinde Stalingrad'da yenilmeleri üzerine milliyetçilik fikri temsilcilerinin tutuklanmasını göstermektedir. Baskın Oran, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Eylül 1969, C. XXIV, N. 3, s. 264, 275.

⁵²⁸ Başar, *Hürriyet...*, s. 61.

⁵²⁹ Başar'ın milliyetçilik hakkında görüşleri ve bu dergilerle girdiği tartışmalar için bkz. Başar, “Yanlı Türkçülük. – Gerçek Türkçülük”, *BD*, 14 Nisan 1944, S. 11, s. 3-4, “Sizi Millet Karşısında İmtihana Çağırıyoruz”, *Barış Dünyası*, 21 Nisan 1944, S. 12, s. 3-4, “Çınaraltı'ya da Ne Oluyor”, *BD*, 31 Mart 1944, S. 9, s. 14.

⁵³⁰ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 39.

⁵³¹ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek: XIV.

28 Ocak 1947 yılında kurulan dernek, DP'nin ilk yıllarında ticaret sermayesinin sesini duyurmak amacını gütmektedir⁵³². Dernek MTTB'nin devamı niteliğini taşımaktadır. Başar, bu konu ile ilgili olarak;

“...Milli Türk Ticaret Birliğiyle vaktinde ve tam sıhhatle doğmuş olan bir fikir ve hareket çocuğunun vakitsiz ölümünü hüsrarla hatırlarken, her birimizin kafasında bir şimşek parlaklığıyla şu fikir doğdu:

- Türk Ticaret Birliğini yeniden yaratalım.

*Bu mes'ut karar, 28 Ocak 1947 tarihinde İstanbul vilayetine beyanname vererek Dernekler Kanunu gereğince kurulan İstanbul Tüccar Derneği'ni doğurdu.”*⁵³³

Bahsedildiği üzere MTTB, Millî Mücadele'nin ardından iktisadi millî mücadeleye girişmek için kurulmuştur. 1947 yılında kurulan ve devamı niteliğinde olan İstanbul Tüccar Derneği ise II. Dünya Savaşı'nda üst seviyede izlenen devletçilik politikalarından muzdarip olan tüccarın sesini duyurmaktır⁵³⁴.

MTTB ile İstanbul Tüccar Derneğinin diğer ortak özelliği ise kurucularının ve üyelerinin büyük bölümünün birbiriyle aynı olmasıdır. Ayrıca üye profilleri hemen hemen benzerdir⁵³⁵. Derneğin başkanı İzzet Akosman'dır. Ahmet Hamdi Başar ise genel sekreterlik görevini üstlenmiştir⁵³⁶. İlgi çekici bir nokta olarak Başar'ın hiçbir dernek ve birlikte başkan olmadığını, sürekli olarak genel sekreterlik görevini yürüttüğünü belirtmek gerekir.

Derneğin kuruluş amacı nizamnamesinde şu şekilde yer almıştır:

*“İktisadi hayatımızın gelişmesi ve kuvvetlenmesi, ticaret ve teşebbüs erbabının mesleki şeref ve menfaatlerinin korunması ve aralarında meslek şuurunun ve tesanüt duygusunun gelişmesi amacı ile ve İstanbul Tüccar Derneği adı ile bir dernek kurulmuştur.”*⁵³⁷

Derneğin kurulması bazı çevrelerce yanlış anlaşılmıştır. Sivil toplum örgütü olmasının dışında İstanbul Ticaret Odasına karşı bir oluşum olduğu

⁵³² Koraltürk, “Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat Mecmuası (1948-1956) ve Dizini”, *Müteferrika*, Kış 2002, S. 22, s. 119.

⁵³³ Başar, “Türkiye İktisat Mecmuası, Bu ismi niçin seçtik?”, *TİM*, Ocak 1948, S. 1, s. 2.

⁵³⁴ Murat Sever, *Ahmet Hamdi Başar ve İstanbul Tüccar Derneği*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, s. 64.

⁵³⁵ Koraltürk, “Ahmet Hamdi Başar, Türkiye...”, s. 120.

⁵³⁶ Derneğin nizamnamesinin tam metni ve çalışma programı için bkz. *İstanbul Tüccar Derneği Ana Nizamname ve Çalışma Programı*, Dernek Yayınları, İstanbul, 1947.

⁵³⁷ *İstanbul. Tüccar Derneği Ana Nizamname...*, s. 4.

görüşünde olanlar vardır⁵³⁸. Bu düşüncenin oluşmasında en büyük neden, derneğin amacının ticaret odalarının görevleri ile yakınlığı olarak gösterilebilir. Dernek adına Başar bu görüşü tümüyle reddetmiştir. İddiada bulunan Cevat Nizami'ye ağır bir dille cevap verdikten sonra, derneğin Ticaret Odasına karşı olmak şöyle dursun oda ile çok yakın ilişkileri olduğunu hatta odanın dernek toplantısı için salonunu kendilerine tahsis ettiğini bildirmektedir. Son olarak;

*“Hülasa ne İstanbul Tüccar Derneği ne de şimdi İstanbul Ticaret Odası kendi aralarında bir yarış olduğu kanaatinde değildir. Bizim cephemizden durum gayet açıktır; İstanbul Tüccar Derneği, tüccarın hür ve serbest bir teşekkülüdür. İstanbul Ticaret Odası en ideal şekliyle çalışsa dahi bu teşekküle ihtiyaç vardır ve bunu her halde yaşatacağız. Odaya gelince, onun hükümetin emrinde ve murakabesinde bir teşekkül olmasını istemiyoruz. O da meslektaşlarımızın serbest ve hür iradesiyle kurulan ve yaşayan bir teşekkül olmalıdır. Bu hususta bizimle odada vazife ve mesuliyet almış arkadaşlarımız arasında hiçbir ihtilaf noktası yoktur. Şu hâlde yarıştan niçin ve kimin için bahsedildiğini bir türlü anlayamıyoruz ve anlamak istemiyoruz.”*⁵³⁹.

Dernek kurulduktan sonra iktisadi hayatta aktif rol almaya başlamıştır. Kuruluş amacına uygun olarak tüccarın sesini hükümete duyurmaya çalışmıştır. Bu amaçla ihtisas komisyonları kurmuş ve yayınlarda bulunmuştur. Çalışmalarının sonucu olarak dernek hükümet tarafından ciddiye alınmaya başlamıştır. Hükümet zorunlu olmamasına rağmen zaman zaman dernekten mütalaa istemiş, toplantılarına temsilciler ve hatta bakanlar göndererek dernek üyelerine hükümetin görüşlerini açıklamış ve tartışılmasını istemiştir⁵⁴⁰. Bu faaliyetler derneğin kuruluş amacına ulaştığını göstermektedir. Derneğin hükümet tarafından ciddiye alınması hem dernek için hem de dernek yöneticilerinin istikballeri için çok önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.

3. 7. 1. Türkiye İktisat Mecmuası

Derneğin kurulmasından bir sene sonra yayın organı olarak Türkiye İktisat Mecmuası çıkarılmaya başlanmıştır⁵⁴¹. Ocak 1948'de dergi ilk sayısını yayınlamıştır. Derginin sahibi ve başyazarı derneğin genel sekreteri sıfatıyla Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar, dergide kendi isminin yanı sıra Ahmet Dündar

⁵³⁸ 14 Şubat 1948 tarihli Akşam gazetesinde Cevat Nizami'nin *Ticaret Odası – Tüccar Derneği Yarışı* başlıklı makalesi yayınlamıştır. Nizami, dernek içerisinde şöhret ve mevki sahibi olmak isteyen tüccarlar bulunduğunu ve bunların amaçlarına ulaşmak için İstanbul Ticaret Odası'nı yıkmayı amaçladığını yazmıştır. Cevat Nizami, “Ticaret Odası – Tüccar Derneği Yarışı”, *Akşam*, 14 Şubat 1948.

⁵³⁹ Başar., “Ticaret Odası – Tüccar Derneği Yarışı”, *TİM*, Şubat 1948, S. 2, s. 3.

⁵⁴⁰ 4 Mart 1947 tarihli *İktisadi Yürüyüş*, Y. 8, S. 173, s. 16'dan nakleden Gürses, *age.*, s. 212.

⁵⁴¹ Başar. derginin adının MTTB'nin yayın organı ile aynı olmasının tesadüf olmadığını kasten aynı ismin tercih edildiğini bildirmektedir. Başar, “Türkiye İktisat Mecmuası...”, s. 2.

rumuzu ile de yazılar yayınlamıştır. Dergide pek çok kişinin yazısı olmasına rağmen Ahmet Hamdi Başar ve Munis Tekinalp derginin yazı yükünü çekmişlerdir⁵⁴². Başar'ın yazı işini yüklenmesi gayet doğal görünmektedir. Hayatının büyük bir bölümü yazı yazmakla geçen Başar'ın bu yükü seve seve kabul ettiği muhakkaktır.

Aylık olarak yayınlanan derginin yazı işleri müdürlüğünü Mazhar Sensus yürütmüştür. Derginin idare yeri Galata'da Frank Hanı numara 30'dur. Yayın hayatı boyunca doksan sayıya ulaşmayı başaran derginin altı sayısı özel sayı olarak çıkmıştır. Bunlar Aralık 1948'de yayınlanan 11. ve "Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı", Ekim-Kasım 1950'de yayınlanan 27-28. ve "Dış Ticaret Özel Sayısı", Nisan 1951'de yayınlanan 33. ve "Umumi Sanayi Kongresi Özel Sayısı", Ağustos 1951'de yayınlanan 37. ve İzmir Fuarı Özel Sayısı, Ağustos 1952'de yayınlanan 49. ve "İzmir Enternasyonal Fuarı Özel Sayısı ve Şubat 1956'da yayınlanan 88. ve "Türkiye İktisat Mecmuası Özel Sayısı"dır⁵⁴³.

Dergide genel olarak ticaret ve sanayi ile ilgili makaleler yayınlanmıştır. Devletin iktisat politikaları da dergideki yazıların konuları arasındadır. Genel olarak dergi tüccarın sözcüsü olmaya çalışan bir yapıdadır. Daha önce MTTB'nin yapmaya çalıştığı gibi hükümet ile tüccar arasındaki irtibatı sağlama misyonunu üstelenmiştir. Dergide ayrıca iktisadi ve günlük haberlere de yer verilmiştir. İstanbul Tüccar Derneğinin yayın organı olması nedeniyle derneğin çalışmalarını ve yönetim kurulu raporları da dergi sayfalarında yer almıştır.

Ahmet Hamdi Başar'ın yazıları derginin *Dertleşme ve İdeoloji Bahisleri* bölümlerinde yayınlanmıştır. Yazılarında, devletçilik ve devletçiliğin uygulanışı, hükümete iktisadi öneriler, dış ticaret politikaları, sanayi ve ticaretin durumu, ziraatin içinde bulunduğu durum gibi konulara değinmiştir⁵⁴⁴. Derginin yayın politikası da derneğin politikası gibi tüccarın koyu bir devletçilik altında ezilmesini engellemek üzerine kurulmuştur.

3. 7. 2. 1948 İktisat Kongresi

İstanbul Tüccar Derneği iki sene içerisinde ciddi bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Aylık çıkardığı yayın organının dışında ihtisas komisyonları sayesinde Türkiye'nin iktisadi sorunları hakkında çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarını da halka duyurmaya çalışmıştır. Dernek çalışmalarını daha ileri bir safhaya taşıyarak bir kongre toplamaya karar vermiştir. Başkan İzzet Akosman kongrenin toplanış amacının; ülkenin kalkınmasına esas olarak devletçilik ve devlet müdahalesi, dış ticaret rejimi ve vergi reformu gibi üç meselenin bulunduğunu, amaçlarının bu meseleleri ülke genelinde gündeme

⁵⁴² Dergide yazan yazarlar ve yazıları için bkz. Koraltürk, "Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat...", s. 121-151.

⁵⁴³ Koraltürk, "Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat...", s. 121,122.

⁵⁴⁴ Ahmet Hamdi. Başar'ın *TİM*'de yazdığı makalelerin tam metni için bkz. Koraltürk, "Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat...", s. 123-124, 126-127.

taşıyarak bu konularla ilgili kurum, kuruluş ve kişileri bir araya getirmek olduğunu, bu sayede ele alınacak meselelerin objektif ve bilimsel yöntemlerle incelenerek çeşitli sonuç ve kararlara ulaşılması olarak ifade etmiştir⁵⁴⁵. Akosman'ın açıklamalarından anlaşıldığı üzere kongrenin amacı ülke ekonomisi için çok önemli olduğu hâlde geri planda kalan konuların ön plana çıkarılması ve bu konularla ilgili olarak görüş birliğine ulaşılmasıdır.

22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında toplanacak kongreye ülkenin her yanından uzmanlar davet edilmiştir. Bunların haricinde İstanbul, Ankara ve İzmir Ticaret Odaları, Türkiye İktisatçılar Derneği, İhracatçılar Birliği, Türkiye Tütüncüler Birliği, Bankalar ve Sigorta şirketlerinden delege yollamaları istenmiştir. Ayrıca basın ve üniversite hocaları da davetliler arasındadır⁵⁴⁶. Kongreye davet edilen kişilerin profilleri de dikkat çekicidir. Dernek, ticaret odalarını ve birlikleri çağırarak ekonominin pratik sahasına hâkim kişileri dinlemek istemiştir. Üniversite hocalarını davet ederek de teorik bilgilenmeyi sağlamaya çalışmış görünmektedir.

Ahmet Hamdi Başar'ın kongreden beklentisi büyüktür. TİM'de yer alan bir yazısında 1923 İzmir İktisat Kongresi'ni değerlendirmiş ve kongrenin düzenleniş safhasından alınan kararlar ve uygulanışına kadar bilgiler vermiştir. 25 yıl sonra toplanacak kongrenin ise diğerine göre çok daha fazla faydalı olacağı inancındadır. Ona göre kongrenin en büyük hizmeti, dikkate şayan kararlar vermesi olmayacaktır. En ehemmiyeti işi iktisadi davaları için artık bundan sonra meslek ve ihtisas adamlarına ve onların toplanarak yaptıkları teşekküllere ve kongrelere memleketin mutlak muhtaç olduğu hakikatini fiiliyatla ispat etmesidir. Kongrenin memleketteki tepeden inme idare zihniyetini yıkmada mühim rol oynayacağı inancındadır⁵⁴⁷. Başar, kongrenin görüntüdeki problemlerden çok kökünde yatan problemlerin çözümünde etkili olacağı görüşünü savunmaktadır.

Kongrenin açılış konuşmalarında konuşmacılar genel olarak kongrenin 1923 kongresinin devamı niteliğinde olduğundan bahsetmişlerdir. Fakat bu kongrenin İzmir İktisat Kongresi'nden farkının sivil inisiyatifle toplanmış olması olduğu da dile getirilmiştir. İstanbul Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman, kongrenin hür ve serbest olduğunu fakat kongre gündemine sadık kalınmasını ve parti ve parti politikalarının kongre çalışmalarına

⁵⁴⁵ İzzet Akosman, "Kongrenin Bilançosu: İstanbul Tüccar Derneği 14. Aylık Toplantısı", *TİM*, Aralık 1948, S. 11, s. 4.

⁵⁴⁶ Zafer Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat Dergisi*, S. 211-212, Haziran – Temmuz 1982, s. 39.

⁵⁴⁷ Başar, "1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine, *T.İ.M.*, Kasım 1948, C. 1, S. 10, s. 14.

kariştirilmemesini istemiştir⁵⁴⁸. Akosman, derneği siyasetten uzak tutmaya çalışarak ekonomik konuların ikinci planda kalmasını engellemeye çalışmıştır.

Kongreye katılım hayli yüksek olmuştur. Aralarında Celal Bayar ve Refik Koraltan'ın da bulunduğu milletvekilleri, bakanlık müsteşarları, neredeyse bütün illerden ticaret ve sanayi odası temsilcileri, ticaret borsası temsilcileri, menkul kıymetler borsası temsilcileri, ticaret borsaları, ihracatçılar birlikleri, fındık ihracatçılar birlikleri, İstanbul. ihracatçılar birlikleri, kooperatiflerin temsilcileri, mesleki teşekkül temsilcileri, İstanbul Sanayi Birliği temsilcileri, Türk Ekonomi Kurumu temsilcileri katılmışlardır. Kongreyi 32 gazeteden 37 muhabir takip etmiştir. Bunlardan 6 tanesi dış basındır. Ayrıca üniversitelerden de hatırı sayılır miktarda akademisyen kongreye iştirak etmiştir⁵⁴⁹. Kongreye katılım gerçekten takdire şayan olmuştur. Ulusal basının büyük ilgisi haricinde yabancı basının da kongreyi takip etmesi kongrenin uluslararası arenada ne kadar önemli görüldüğünün bir kanıtıdır.

Kongre açılmadan önce kararlaştırıldığı gibi kongrede sadece vergi, dış ticaret ve devletçilik hakkında bildiriler sunulmuştur. Ahmet Hamdi Başar, vergi ve devletçilik konularında sunulan bildirilerde görüş bildirmiştir⁵⁵⁰. Konuların önceden belirlenmesinin amacı, pek çok konunun tartışmaya açılarak, kongrenin karar alma konusunda yeterli vakti bulamamasını engellemektir.

Ahmet Hamdi Başar, kongrenin düzenlenmesi sırasında İstanbul Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman ile görüş ayrılıkları yaşamış olmasına rağmen 1950 yılına kadar görevini sürdürmüştür⁵⁵¹.

Ahmet Hamdi Başar'ın dernekteki görevi dikkatleri üzerine çekmekte etkili olmuştur. Daha önce DP tarafından veto edilen Başar, 1950 seçimlerinde DP'den aday gösterilmiştir⁵⁵². Milletvekilli adaylığını yalnızca bu dernekteki görevine bağlamak hatadır. Zira bu dernekteki genel sekreterlik görevine rağmen, daha önce bahsettiğimiz gibi, milletvekili seçilmesi Refik Koraltan'ın

⁵⁴⁸ Kemal Kılıçdaroğlu, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ekim 1997, s. 3.

⁵⁴⁹ Kongreye katılanların tam listesi için bkz. Kılıçdaroğlu, *age.*, s. 25-40.

⁵⁵⁰ Bildirilerin tam metni için bkz. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/> (Erişim tarihi 24.08.2010).

⁵⁵¹ Kongre sırasında vegi konusu görüşülürken tartışmalar yaşanmıştır. Dernek ve kongre başkanı İzzet Akosman kongreyi tatil ederek salonu terk etmiştir. Bunun üzerine yeni bir başkan seçilerek vergi bildirisini kabul edilmiştir. Gazetelere yansıyan haberler İzzet Akosman ile Ahmet Hamdi. Başar,'ın arasında yaşanan fikir ayrılıklarını manşetlerine taşımış ve başkan ve genel sekreterin bile aralarında mutabık kalamamaları eleştirilmiştir. Günlük basında kongrenin yansımaları için bkz. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/> (Erişim tarihi 24.08.2010).

⁵⁵² Başar aday gösterilmesinde derneğin önemli bir rolü olduğu inancındadır. Koraltürk, *Yine...*, s. 175.

kefilliği sayesinde olmuştur. Eğer dernek tek başına bir kişinin milletvekili seçilmesini sağlayabilecek kadar güçlü olsaydı dernek başkanının milletvekili seçilmesi gerekirdi.

1950 yılında dernek genel sekreteri Ahmet Hamdi Başar ve derneğin ikinci başkanı Bedri Göknil milletvekili seçilmişlerdir. Başar ve Göknil milletvekili olduktan sonra dernekten istifa etmişlerdir. İstifanın gerekçesi olarak da gayrisiyasi olan derneğin bundan sonra da tarafsız çalışabilmesini sağlamak olarak gösterilmiştir. Bu iki istifanın yerine Fikret Erenyol ve Salih Bıçakçı seçilmişlerdir⁵⁵³.

İstifası ile birlikte Başar'ın Türkiye İktisat Mecmuası ile olan bağlantısı da kesilmiştir. Mecmuada çıkan son yazısı Nisan 1950 tarihinde yayımlanan 26. sayıdaki “İşsizlik Tehlikeli Bir Çığ Gibi Büyüyor” başlıklı makalesidir. Bu tarihten sonra dergide makaleleri yer almamıştır.

Ahmet Hamdi Başar, DP'den istifa ettikten sonra dernek ile tekrar bağlantıya geçmeye çalışmıştır. Fakat üye aidatını ödememesi neden gösterilerek dernekten atıldığını öğrenmiştir. Başar, böyle bir nedeni kabul etmemiş ve dernekten çıkarılma sebebinin derneğin iktidar partisinden çekinmesine bağlamıştır⁵⁵⁴. Bununla birlikte dernekten ayrılmadan evvel İzzet Akosman ile yaşadığı tartışmayı da göz ardı etmemek gerekir. Başkan ve yanındakilerin Başar'ı tekrar dernekte görmek istememiş olma ihtimalleri yüksektir.

3. 8. Barış Dünyası Dergisi (1962-1971)⁵⁵⁵

Barış Dünyası Dergisi, Ahmet Hamdi'nin 1944 yılında çıkarmaya başladığı fakat kapatılan Barış Dünyası'nın devamı niteliğindedir. 1962 tarihinde yayına başlayan ve aylık olarak yayınlanan dergi, Ahmet Hamdi Başar'ın vefatına kadar aralıksız 9 sene çıkmış ve Temmuz 1971 tarihinde 110. ve son sayısını çıkararak basın dünyasına veda etmiştir.

1944 yılında yayınlanan Barış Dünyası, İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerini azaltmak ve dünyaya barış getirecek yeni düzeni kurmak amacıyla yayınlanmıştır. 1962 yılında yayınlanan Barış Dünyası ise Türkiye içerisindeki barışı sağlamaya çalışmaktadır. Derginin ilk sayısında Başar, ülkedeki halkın sağcı – solcu olarak ikiye bölünmeye çalışıldığını dile getirmektedir. Bunlardan birinin liberalizm diğerinin ise sosyalizmi savunduğu, bu iki görüşün de Türkiye ile alakası olmadığı ve dışarıdan ülkeye girdiğini söylemektedir. Ülkenin önünde büyük bir uçurum olduğunu dile getiren Başar, herkesi

⁵⁵³ “Berdi Göknil ile Hamdi Başar. Tüccar Derneğinden Çekildi”, *Milliyet*, 19.05.1950, s. 2.

⁵⁵⁴ Başar, bu durumu hayatının en acı darbesi olarak nitelendirmektedir. Alınan ihraç kararını kaldırabileceğini fakat dernek üyelerinden öğrendiği için böyle bir girişimde bulunmadığından bahsetmektedir. Başar, *Yaşadığımız...*, s. 72.

⁵⁵⁵ Derginin örnek kapağı için bkz. Ek: XV.

Atatürk'ün yolunda yani “Yurtta sulh, cihanda sulh.” ilkesi üzerinde birleşmeye davet etmiştir⁵⁵⁶.

Başar, 1944 yılında yayınlamaya başladığı hatıralarını da dergide yayınlamaya devam etmiştir. Derginin işlediği ağırlıklı konu ise *iktisadi devletçilik* fikri olmuştur. Atatürk ile çıktığı gezide oluşturmaya başladığı kalkınma prensibi yaşının da ilerlemesi ile olgunluğa erişmiş gözükmektedir.

Derginin amacı özel olarak belirtilmemekle birlikte ilk sayıda yer alan *Kalkınma Prensiplerimiz* başlıklı maddeler derginin amacı olarak gözükmektedir. Bu prensipler sadece Başar'ın görüşleri değildir. Yazının başında yer alan bir nota göre bu maddeler çeşitli bilgi ve meslek kollarına mensup birçok aydının ve başlıca Ticaret ve Sanayi Odalarının katkıları ile hazırlanmıştır. Buna göre dergi tarafından savunulacak maddeler şunlardır:

1. Bütün davamızın başı çalışmaktır.
2. Devletçilik hepimizin ortak kabul edeceğimiz bir rejimdir.
3. Ancak devletin sermayedar ve işveren yerine geçmesi büyük tehlikedir.
4. Rejimimiz: Sosyal adaleti sağlayan ve özel teşebbüsü geliştiren bir devletçiliktir.
5. Orta sınıfımızın şimdiki perişan halinden kurtarılması şarttır.
6. Özel teşebbüse dayanan bir kalkınmanın hızlı olması ve sosyal adalete dayanması sağlanabilir.
7. Devlet kapitalizmi rejimine tamamen aleyhtarız.
8. En büyük davamız modern devleti kurmaktır.
9. Her davayı barış ve karşılıklı anlaşma yoluyla başarabiliriz⁵⁵⁷.

Dergi bu ilkeler doğrultusunda yayınlarını sürdürmüş ve polemiklere girmekten kaçınmamıştır. Başar'ın Barış Dünyası'nda girdiği en büyük polemik daha önce devletçiyken şimdi özel sektörü destekler tavırda olması ile itham edilmesi sonucu yaşanmıştır. Başar, okuyucuları ve bazı profesörler tarafından dönekle, sermayedarlara menfaat karşılığı hizmet etmekle, fikir komisyonculuğu yapmakla suçlanmıştır. Başar, bu ithamlara karşılık yazdığı yazıda Atatürk ile çıktığı geziden sonra hazırladığı raporun bazı kısımlarını yayınlamış ve o günkü görüşü ile şimdiki görüşleri arasında hiçbir farkın olmadığını savunmuştur⁵⁵⁸. Değişmediğini savunmuş olsa da yıllar geçtikçe farklı görüşleri ortaya atmasında herhangi bir mahzur görünmemektedir. Başar'ın iktisadi devletçilik ilkelerini oluşturmaya başlaması Atatürk ile çıktığı

⁵⁵⁶ Başar., “Barış Yolunda”, *BD*, Nisan 1962, S. 1, s. 3.

⁵⁵⁷ “Kalkınma Prensiplerimiz”, *BD*, Nisan 1962, S. 1, s. 18-22.

⁵⁵⁸ Başar, “Biz Değiştik mi?”, *BD*, Haziran 1962, S. 3, s. 135-137.

gezi ile olmuştur. 1930'lardan 1960'lara gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu durum değişmiştir. Kişilerin kalkınma görüşlerinin değişiklik göstermesi de normal karşılanmalıdır.

IV. BÖLÜM: İKTİSADİ DEVLETÇİLİK TEORİSİ

Atatürk ile çıktığı yurt gezisi ile başlayan iktisadi devletçilik hikâyesi Başar'ın hayatında çok önemli bir yer kaplamaktadır. Aslında bu teori Ahmet Hamdi Başar'ın hayatının alt üst olmasının en büyük sebebidir. Her platformda bu teoriyi anlattığı için etrafında kimse kalmamıştır. Bunun haricinde liman şirketinde herkesin imrendiği bir konumdayken görevinden alınması, süngercilik şirketini kurup kâra geçirmişken işinden olması, DP'nin kurucuları arasından çıkarılması, DP milletvekili iken partiden uzaklaştırılması tamamen iktisadi devletçilik yüzündendir.

Başar, sessiz kalıp bir şeylerin tadını çıkarmak yerine inandığı ekonomi politikasını uygulatacak birilerini aramakla ömrünü geçirmiştir. Bu açıdan ekonomik bir teori olarak değer kazanmış olan iktisadi devletçilik, Başar'ın hayat hikâyesi olarak da ayrı bir yere sahiptir.

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye'nin 1929 ekonomik krizinden etkilenmesinden başlayarak Başar'ın son yıllarına kadar devam edecek olan iktisadi devletçiliğini açıklamaya çalışacağız.

4. 1. 1929 Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, Türk Devleti'nin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl da büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 olacaktır⁵⁵⁹.

1929 yılı millî burjuvazinin desteklenmesi anlayışında bir dönüm noktası olmuştur. 1930'lu yılların koşulları aynı anlayışı sürdürmeyi olanaksızlaştırmıştır⁵⁶⁰. Buhranın etkisini en aza indirmek için bütün ülkeler tedbir almaya başlamıştır. Tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı doğal bir savunma tepkisi olarak ithalatı denetleyen koruma önlemlerine gidilmesi, kısacası dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamak, durgunluğu aşmanın ön koşulu olmuştur. Koruma duvarları arkasında, yaygın (ve eskiden ithal edilen) sınaî tüketim mallarından (üç beyazlar olan un, şeker, kumaştan) başlayan ithal ikameci yatırımlar, 20. yüzyılın ilk yarısında Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda ilk sanayileşme hamlelerini oluşturmuştur. Farklı ifadeyle, uluslararası ihtisaslaşmanın o döneme kadar az gelişmiş ülkeleri mahkûm kıldığı “sanayisiz” yapıyı aşmaya yönelik ilk hamlelerin birçok ülkede

⁵⁵⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 43.

⁵⁶⁰ Gülten Kazgan, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla*, s. 74.

büyük buhran yıllarında gözlenmesi tesadüf değildir⁵⁶¹. 1929 sonlarından itibaren Türkiye de dış ticareti denetleyen ve korumacı bir yapıya bürünmüştür.

Türkiye'nin krizi atlatma yöntemi devletçilik fikrini benimsemek olmuştur. Türkiye'nin devletçiliği benimsemesindeki başlıca neden 1923-1929 yılları arasında liberal sistem ile oluşturulmaya çalışılan sanayinin hem istenen seviyeye gelmemesi hem de krizin etkisi ile yerle bir olmasıdır. Diğer bir neden ise kapitalist sisteme sahip dünya ülkeleri krizin pençesinde iken devletçi bir politika izleyen Sovyet Rusya'nın krizden etkilenmemesidir⁵⁶². Bu dönemde planlı iktisat politikasını benimseyen Sovyet Rusya ilk sonuçlarını başarılı bir şekilde almıştır⁵⁶³. Türkiye bundan sonraki dönemde devletçi bir politika izleme kararı almış görünmektedir.

1929 bunalımından sonra Türkiye'de devletçiliğe geçiş kesinleşmiştir. Bu sefer de devletçilik fikri üzerinde tartışmalar başlamıştır. Bu konuda iki fikir hareketi doğmuştur. Bunlardan ilki kadrocular, ikincisi ise iktisadi devletçiler ismiyle tanınmaktadır. Kadrocular, devlet kapitalizmi sistemini savunmaktadırlar ve özel sermaye ve teşebbüsün gelişmesi için çaba harcayarak zaman kaybedilmesini istememektedirler. İktisadi devletçiler ise, Türkiye gibi az gelişmiş memleketlerde, devletçiliğin bir zaruret olduğunu kabul etmekle beraber devletin kapitalist ve işveren yerine geçmesini büyük tehlike olarak görmekte ve devletin vazifesinin devrin şartlarına uygun, yani sınıflar arasında en iyi uzlaşmayı ve cemiyette sosyal adaleti sağlayan bir nizam içinde özel teşebbüs ve sermayeye dayanan demokratik bir rejimi kurmak olduğunu söylemektedirler⁵⁶⁴. Ahmet Hamdi Başar, iktisadi devletçilik teorisinin hem kurucusu hem de en ateşli savunucusu olmuştur.

4. 1. 1. Ahmet Hamdi Başar'a Göre 1929 Buhranı

Mustafa Kemal Atatürk, krizi atlatmanın yollarını bizzat kendisi de aramıştır. Kurduğunu Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iktisadi görüşlerin çarpışmasını ve bu sayede ülke için en uygun olan iktisadi sistemin tespit edilmesini istemiştir. Fakat gerek buhranın etkileri gerekse CHP yönetimine karşı duyulan memnuniyetsizlik partinin kısa zamanda çok büyük taraftar bulmasına neden olmuştur. Partinin kapanmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk halkın şikâyetlerini dinlemek için yurt gezisi düzenlemiştir. Geziye Ahmet Hamdi Başar da bizzat Atatürk'ün daveti ile katılmıştır. Başar'ın

⁵⁶¹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 64.

⁵⁶² Erdinç Tokgöz, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara, 1981, s. 24-25.

⁵⁶³ Yalçın Acar, *Tarihsel Açıldan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Vipaş A.Ş Yayınları, Bursa, 1999, s. 44.

⁵⁶⁴ Başar, "Türkiye'nin Kalkınmasında Rota Tayini Meselesi", *BD*, 1 Ocak 1963, S. 10, s. 11.

İktisadi Devletçilik” fikri de bu gezi sırasında yaptığı gözlemler ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Başar’a göre dünyada yaşanan buhranın sebebi iktisadi politikalar değildir. Ona göre buhranın temel nedeni rejimdir. Dünyayı iki zıt parçaya bölmüş olan rejimin yıkılmaya başladığının alametidir. Buhranı ortadan kaldırmanın yolunu da zengin milletlerin fakir milletlere yardım etmesi olarak göstermiştir. Bu sayede yeni bir dünya düzeni kurulabilecektir. Aksi takdirde dünyanın yeni düzenini buluncaya kadar buhranlar ve ihtilaller birbirini takip edecektir.⁵⁶⁵ Ona göre bu durum ancak devletlerin birbirine yakın seviyelerde olması ile çözüme kavuşabilecektir.

Başar ayrıca buhranın rejimle alakalı olduğu için Türkiye ile hiçbir alakasının olmadığı görüşündedir. Ona göre dünya buhranının çıkış sebebi üretimin fazla, tüketimin az olmasıdır. Alıcı olmadığı için ürün fiyatları düşmüştür. Ürünler devletin elinde kalmış bu da buhrana sebep olmuştur. 1929-1930 yılları arasında Türkiye’de de fiyatlarda bir oynama olmuştur. Fakat sanayi ürünlerinde çok cüzi miktarda düşme yaşanırken, tarım ürünlerinde çok büyük düşüşler yaşanmıştır. Türkiye’deki iktisadi buhranı, dünya buhranından ayıran nokta ve buhranın bize ait olan hususiyeti, bunun eşya fiyatlarındaki tenezzülden doğmasından ziyade fiyatlar arasındaki muvazene ve ahengin bozulmasından neşet etmiş olmasıdır⁵⁶⁶. Aslında Başar, Türkiye’de de bir kriz olduğunu kabul etmektedir. Kabul etmediği Türkiye’deki kriz ile dünya krizinin aynı kaynaktan çıkmış olmasıdır. Ona göre dünya krizi ile kıyaslandığında Türkiye’nin yaşadığı kriz bile sayılmayabilir.

Türkiye’deki buhranın dış dünyadakinden farklı sebepleri olduğunu düşünen Başar, dünya buhranının geçmesini beklemeden tedbirler alınması gerektiği görüşündedir⁵⁶⁷. Türkiye’nin iktisaden dirilmek ve inkişaf etmek hususunda, Avrupalı devletlerden daha şanslı olduğunu düşünmektedir. Avrupalı devletlerin yıllardan beri oluşmuş olan iktisadi düzen ve teşkilatlarının birbirleri ile karışık bir ilişkilerinin olduğunu ve buhrandan çıkmak için alınacak tedbirlerin bu nizam ve teşkilata aykırı olmaması neredeyse imkânsız gibidir. Oysa Türkiye’de yerleşmiş bir liberal ekonomi olmadığı için tedbirler alırken hakiki ihtiyaçlara göre tedbirler alınması daha kolaydır. Krizden çıkmak için Türkiye’nin alması gereken tedbirler ise, çiftçiyi, tüccarı, fabrikatörü kuvvetlendirmektir. Halk ilmen ve ahlaken yükseltilmelidir. Onların yapamayacağı işleri devlet yaparak işlerini kolaylaştıracaktır⁵⁶⁸. Başar’ın bu önerisi iktisadi devletçilik fikrinin temelini

⁵⁶⁵ Başar, “Kapitalizmin ve Sosyalizmin Yeni Çehresi”, *BD*, 1 Nisan 1963, S. 13, s. 3.

⁵⁶⁶ Başar, *İktisadi Devletçilik*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Yayınları, İstanbul., 1931, C.I, s. 32,33.

⁵⁶⁷ Başar, *Atatürk ile...*, s. 72.

⁵⁶⁸ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. 1, s. 32,33.

teşkil etmektedir. Devlet bütün işlere el atmayacak, sadece özel sektörün yapamayacağı işleri üzerine alacaktır.

Başar, krize giren devletlerin fabrikalar açarak ziraat memleketlerine mal satmaları nedeniyle başladığı tespitinde bulunmaktadır. Bu ülkelerin ellerinde stoklar fazlasıyla birikmiş vaziyettedir. Türkiye'nin bundan istifade ederek bu malları ucuza alması ve istediği gibi kullanarak fabrikalar açmasının gerektiği görüşündedir⁵⁶⁹. Bu sayede Avrupa ile gelişmişlik farkı hızlı bir şekilde kapanacak ve kriz, şans devresine çevrilebilecektir.

4. 2. İktisadi Devletçilik Kavramı

Coğrafya eğitimi almış olmasına rağmen Ahmet Hamdi Başar, iktisada ve iktisadi politikalara büyük ilgi duymuştur. Osmanlı Döneminde kurduğu Ahali İktisat Fırkası ile resmî olarak iktisadi görüşlerini açıklamıştır. Fırkanın kurulduğu dönemde ülkenin içinde bulunduğu durum fazla taraftar bulmasına mâni olmuştur. Fakat Başar'ın iktisadi görüşlerini resmî olarak açıklaması açısından önemli bir gelişmedir.

Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi konulara ilgisi Cumhuriyet Döneminde artarak sürmüştür. Özellikle Millî Mücadele'nin bitmesinden sonra arkadaşları ile birlikte ülke ekonomisinin de millileşmesi için büyük gayretler göstermiştir.

Ahmet Hamdi'nin Cumhuriyet Döneminde yayıncılık ve dernekler haricinde iktisadi hayata ilk atılımı İstanbul Limanı'nı işletmek için kurulan şirketin başına geçmesi ile olmuştur. Özel teşebbüs ve devlet sermayesinin ortaklaşa kurduğu şirket zor şartlarda olmasına rağmen Başar'ın idaresi altında hızla büyümüş ve çok büyük kârlar elde eden bir şirket hâline gelmiştir. Bu durum Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi görüşlerine etki eden en büyük etmenlerden biri olmuştur. Bundan sonraki dönemlerde *İktisadi Devletçilik* olarak nitelediği iktisadi düşünce sisteminde İstanbul Liman şirketinin yapısını örnek gösterecektir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Ahmet Hamdi için bir dönüm noktası olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan buhran hızlı bir şekilde yayılmış ve Türkiye'yi de kısa sürede etkisi altına almıştır. Böyle bir durumda Başar, iktisadi fikirlerini Atatürk'e iletmeye çalışmıştır⁵⁷⁰. Bir davet sırasında görüşlerini Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'ye yüz yüze anlatma fırsatı bulmuştur⁵⁷¹. Bu görüşme sayesinde Atatürk'ün gözüne girmeyi ve halkın dertlerini dinlemek için çıktığı gezide kendisine müsteşar olarak eşlik etmeyi başarmıştır⁵⁷². Bu gezi Ahmet Hamdi'nin iktisadi görüşleri üzerinde büyük etki

⁵⁶⁹ Başar, "Kooperatifçilik Türkiye'nin Diriliş ve Kurtuluş Tilsimidir!", *Kooperatifçilik*, Haziran 1932, S. 1, s. 5.

⁵⁷⁰ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 264,265.

⁵⁷¹ Koraltürk, *Gazi Bana...*, s. 268-274.

⁵⁷² Buğday organizasyonu ile ilgili olarak tezimizin ilerleyen bölümlerinde daha fazla bilgi verilecektir.

yapmıştır. *İktisadi devletçilik* düşüncesinin başlangıcı kabul edilebilecek “*Buğday Organizasyonu*” fikrini bu gezi sırasında geliştirmiştir.

Başar’a göre Türkiye’nin kendisine özgü bir yapısı olduğu için dışarıdan ithal edilecek hiçbir iktisadi ve siyasi politika hatta kanun dahi Türkiye’de istenilen sonucu veremez. Bu nedenle Türkiye’nin kendisine özgü politikalar geliştirmesi lazımdır. Başara göre dünya üzerinde iki devletçilik uygulaması mevcuttur: Liberal devletçilik ve faşist devletçilik. Türkiye’nin bu iki devletçiliği de birebir alması uygun değildir. Her iki devletçiliğin de iyi yanları alınarak Türkiye’ye özgü bir devletçilik oluşturmak gerekir⁵⁷³. Bu bağlamda Türkiye’nin kalkınması için uygulanması gereken devletçilik de kendisine özgü olmalıdır. Ona göre devletçilik deyince, iktisat işlerinde teknik ve ihtisastan ziyade politika cereyanlarına ve günlük idare-i maslahat tedbirlerine ehemmiyet veren bürokrat hükümetçilik akla gelmemelidir. Hükümetçilik bir zihniyet, bir idare tarzı ise de bir rejim olamaz. Hâlbuki devletçilik, millet iktisat rejiminin diğer bir ifadesidir. İşte Başar’ın uygulamaya konmasını istediği “*İktisadi Devletçilik*” tam olarak budur. İktisadi devletçilik, iktisadi ve mübadele işlerini tanzim ve idare vazifesinin bizzat kendi idare makinesiyle değil, fakat yeni ve genç iktisadi uzviyetlerde yaptırır. Öyle genç ve yeni uzviyetler mevcut olacaktır ki bunlar ancak himaye ile doğabilecek müteşebbis ve kapitalistin yerine geçerek, bir umumi görüş ve ahenk dâhilinde iktisadi hareketleri idare ve tanzim edecektir. Müteşebbis ve kapitalist yerine bir memur sınıfının genişlemesini isteyen devletçilik ile iktisadi devletçilik arasındaki en büyük fark budur⁵⁷⁴. Başar, devletin iktisadi hayata belli bir mesafede kalması görüşünü savunmaktadır. Devlet, sermaye bazında iktisadi hayata katılacak ama ekonomiyi memurları vasıtasıyla yönetmeye kalkmayacaktır.

Başar’ın en fazla yakındığı şey devletçiliğin Türkiye’de uygulanış biçimidir. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Memlekette neyimiz vardı? Türk neyi bilirdi? Lokantacılık mı, otelcilik mi, başka bir ticaret ve sanat mı? Hayır, hiçbir şey, garsonluğu bile başkaları yapardı. Bu şartlar altında bir zaruret olarak ortaya çıkan devletçiliğimizin “Devlet ferdin yapamayacağı işi yapar” prensibi altında devletin girişemeyeceği iş yoktu.”*⁵⁷⁵.

1929 buhranı nedeniyle güdülmeye başlayan devletçilik Başar’ın dediği gibi hızla genişlemiş ve devlet, müteşebbisin yatırım yapamadığı sektörlerde yatırım yaparak sanayiye geliştirmek yerine iç pazar istismarını kendisi bizzat

⁵⁷³ Ahmet Hamdi Başar tarafından 9 Mart 1933 tarihinde İstanbul. Halkevi’nde verilen Türk Devletçiliği konulu konferanstan nakleden, “İkinci Konferans: Türk Devletçiliği”, *Kooperatif*, Nisan 1933, s. 11, s. 9-11.

⁵⁷⁴ 23 Şubat 1933 tarihinde Ahmet Hamdi Başar tarafından Türk İktisatçılar Demeğinde verilen konferanstan nakleden “İktisadi Devletçilik Hakkın Konferans”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 9.

⁵⁷⁵ Başar, “Türkiye’nin Kalkınmasında...”, s. 9.

yaparak özel teşebbüse cephe alır bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Başar'a göre memur devletçiliğini genişletmiş ve memlekette çeşitli huzursuzluk ve şikâyetlere sebep olan bir rejim takip edilmesine neden olmuştur⁵⁷⁶. Devlet, ekonomiye gittikçe daha fazla hâkim olmuş ve müteşebbisler ekonomi dışına itilmiştir.

Başar'a göre, devletçilik ülkemizde bir doktrin olarak değil, zaruret olarak girmiştir. Fakat ülkede uygulanan devletçilik son derece geri bir devletçiliktir. En fazla yakındığı şey *Kapıkulu* sınıfı olarak nitelediği memur sınıfının iktisadi hayata hâkim olmasıdır. Bu sınıfın iktisadi konularda geri ve bilgisiz olduğu görüşündedir.⁵⁷⁷ Oysa Türk devletçiliği, baştanbaşa ve yeniden yapılmaya muhtaç geri bir memleketi kurmak vazifesini üzerine almıştır. Onun için memlekette mevcut bütün kuvvetlerden en son haddine kadar rasyonel bir şekilde istifade etmek mecburiyetindedir. Bu yolda bu kadar ağır bir yükü üzerine almış ülkede üretimi bir plan altına almak, iş kuvvetlerini ona göre tanzim etmek lazımdır⁵⁷⁸. Başar bu işin ancak devlet tarafından yapılabileceğini düşünmektedir. Mevcut sistem ile bu işin altından kalkılmasını imkânsız görmüş ve devlette yapısal olarak değişiklik yapılması gerektiğini savunmuştur.

Başar, devletin iktisadi ve idari olarak ikiye ayrılması gerektiği görüşündedir. Ona göre, idari devletin iktisadi işlere el atması iktisadi gelişmeyi baltalamaktan ve ülkenin kalkınmasını yavaşlatmaktan başka bir işe yaramayacaktır⁵⁷⁹. Ekonominin bürokrasiye bağlı değil, bürokrasinin ekonomik yönetime bağlı olması gerektiğini savunan Başar, bu sayede yolsuzluk ve haksızlıkların önüne geçmenin mümkün olacağını iddia etmiştir⁵⁸⁰

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında, İstanbul Tüccar Derneği Başkanı sıfatı ile yaptığı konuşmada dünya üzerindeki devletçilikleri ve Türkiye'de uygulanan devletçiliği değerlendirmiştir. Ona göre devletçilik iki bölüme ayrılmıştır. İlki geri memleketlerde uygulanan ve ekonominin gelişmesini sağlayamaya çalışan devletçiliktir. Bu devletçilik Başar tarafından *Kurucu Devletçilik* olarak adlandırılmıştır. Kurucu Devletçilik'te yapması gereken, geri memleketin sanayisini bir anne şefkatiyle besleyip büyütmesidir. İkinci devletçilik ise *Koruyucu Devletçilik* olarak adlandırılmıştır. Bu tür devletçiliğin yapması gereken ise gelişmiş bir ülkenin ekonomisinin çökmemesi için gerekli müdahaleleri yapmasıdır. Devletin, yaşlı bir hastaya

⁵⁷⁶ Başar, "Türkiye'nin Kalkınmasında...", s. 10.

⁵⁷⁷ Başar, "Türkiye'nin Kalkınmasında...", s. 8.

⁵⁷⁸ Ahmet Hamdi Başar tarafından 9 Mart 1933 tarihinde İstanbul. Halkevi'nde verilen Türk Devletçiliği konulu konferanstan nakleden, "İkinci Konferans: Türk Devletçiliği", *Kooperatif*, Nisan 1933, s. 11, s. 9, 10.

⁵⁷⁹ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 136-137.

⁵⁸⁰ Sevda Mutlu, "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2007, C. 8, S. 1, s. 42.

bakan ve hayatına devam etmesini sağlamaya çalışan bir doktor gibi olması gerektiği fikrindedir. Şartlar gereği Türkiye’de ancak *Kurucu Devletçilik* uygulanabilmektedir. Fakat asıl sıkıntı bu devletçiliğin daha sonra çizgisinden sapmasıdır. Anne şefkati ile sanayiye geliştirmeye çalışan devletçilik bir süre sonra yetiştirdiği evlatlarının kendisine kul, köle olmasını istemeye başlamaktadır. İktisadi alandaki her türlü faaliyetin memurlar tarafından idare edilmesine çalışmaktadır⁵⁸¹. Başar, Türkiye’de devletçiliğin aynen ikinci örnekte anlatıldığı gibi yapıldığını savunmaktadır. Gençlere tek geçim kaynağı olarak devlet kapısı gösterilmekte bu da hür teşebbüs yerine insanları devlete mecbur bırakmaktadır.

Başar’a göre devletçiliğin kötü tarafları o kadar çoktur ki bunlar alınacak tedbirlerle önlenemez. Hele daha evvel özelci bir rejim yaşamamış ve bu devre içinde müesseselerini ve geleneklerini kurmamış, cemiyette her sahada çalışacak elemanlarını hazırlamamış ve yetiştirmemiş olan memleketlerde bu neticeler önlenemez. Ne kadar iyi plan yapılırsa yapılsın, eğer işletmeler devletin elinde ise, millî hâsılada özelci rejimlerde mukayese edilirse, yeter bir çoğalma olamaz. İnsan gücü bu rejimde israfı uğrar. İş yaratma ve randımanın çoğalma hırsı söner. Dikkat ve ilgi azalır. Çalışma aşkı ve hevesi kalmaz. Sevk ve idarede güvensizlik vardır. İnsan insandan şüphelenir ve kimseye inanılmaz⁵⁸². Başar, ekonomi içerisindeki kişilerin kâr amaçlarını ekonomiyi geliştirmedeki en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirmektedir. Daha fazla kâr için insanlar daha fazla çalışacaklardır. Oysa eski usul devletçilikte ne kadar kâr etse de devletten alacağı maaş değişmeyeceği için ekonomiyi geliştirme çabaları istenilen seviyeye ulaşamayacaktır. Bu nedenle devletçiliğin uygulanışında iktisadi devletçiliğin uygulanması zaruret hâline gelmiştir.

Başar, devlet kapitalizminin ülkeyi modern bir Orta Çağa götüreceğini iddia etmektedir. Bu sayede ne kalkınmanın gerçekleşeceğini ne de demokrasiye ulaşılacağını savunmaktadır⁵⁸³. Ona göre Türkiye için tek kalkınma yolun iktisadi devletçiliktir.

Başar iktisadi devletçiliğin amacını şu şekilde dile getirmektedir:

*“Bizim davamız, devletin yatırım ve işletme politikasındaki hedefin, özel teşebbüs ve sermaye rejimini kurmaya yöneltmiş olmasıdır. Yani gaye, günün birinde ve mümkün olan en kısa zamanda devletin artık iktisadi mahiyette olan yatırım sahasından elini eteğini çekerek, ekonomik hayatın düzenlenmesi ve yönetilmesi işini halka bırakmasıdır.”*⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ Kılıçdaroğlu, *age.*, s. 5.

⁵⁸² Başar, “Sistemin Adını Koyalım”, *BD*, 1 Ekim 1962, S. 7, s. 39.

⁵⁸³ Başar, “Devletçilik Anlayışımız”, *BD*, 1 Şubat 1963, S. 11, s. 5.

⁵⁸⁴ Başar, “Kalkınmanın Tek Yolu”, *BD*, 1 Haziran 1962, S. 3, s. 2.

Amaca ulaşabilmek için iyi yetişmiş, seçkin bir sınıfın ülkenin iktisadi ve siyasi idaresinde rol sahibi olması lazımdır. Devlet, sanayinin kalkınması ile ilgilenirken diğer taraftan da bu seçkin sınıfın yetişmesini sağlamalıdır. Bu sınıfın güçlenmesi sayesinde iktisadi devletçilik amacına tam olarak ulaşacaktır⁵⁸⁵. Yani iktisadi devletçiliğin ülkede yerleşmesinde devletin sadece sistemi uygulaması yetersizdir. Başar, devletin sistem için insan yetiştirme işini de üzerine alması gerektiği görüşündedir.

4. 3. İktisadi Devletçiliğin İlkeleri

Ahmet Hamdi Başar *İktisadi Devletçilik* fikrini ortaya atmakla kalmamış bu fikrin bir doktrin hâline gelmesi için elinden geleni de yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla iktisadi devletçiliğin ilkelerini de oluşturmuştur.

Başar, “*İktisadi Devletçiliğin*” ilk ilkesi olarak devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini belirlemiştir. Asıl sorun bunun nasıl olacağı ve sınırlarının nasıl belirleneceğidir. Ona göre, yatırım politikası devletin bol keseden para dağıtması ve mütemadiyen verip geri almaması politikası olmamalıdır. Buna hem devletin gücü yetmeyecek hem de bu durum enflasyonun patlamasına neden olacaktır. O hâlde devletin yatırımlar hususunda yapması gereken sermaye olarak ayırdığı tahsisatı hibe mahiyetinde dağıtmasıdır. Fakat daha sonra devlet bu hibeyi şu ya da bu şekilde geri almalıdır⁵⁸⁶. Yani devlet iktisadi teşebbüsler için sermayeyi koymalıdır. Fakat koyduğu sermayeyi belli bir zaman zarfında geri almalıdır. Başar, devlete bir tür finansörlük görevi yüklemektedir.

Başar’ın sistemi içerisinde bazı yeni kurumların oluşturulması da düşünülmüştür. Bunlardan birisi sermaye piyasası kurma projesidir. Ona göre bu piyasanın taşınması gereken özellikler şu şekildedir:

1. Halkın ve bilhassa orta ve küçük tasarruf sahiplerinin hisse senetleri ve tahviller satın alarak bu piyasayı beslemeleri şarttır.

2. Yatırım yapılacak büyük, küçük işlerin etütlerini yapmak, proje ve plan hazırlamak, kurucu ve işletmeci guruplarla anlaşmalar yapmak, şirketleri kurmak, onlara teknik ve idari yardımlarda bulunmak, mali ve teknik kontrollerini üzerine almak, hisse senet ve tahvil hamillerine sermaye ve asgari kar garantisi vermek üzere Yatırım ve Garanti Şirketi gibi bir isim altında bir Holding şirketin kurulması bu işin temel meselesini teşkil eder.

3. Devlet yatırımlarını sağlamak ve düzenlemek üzere bir Devlet Yatırım Bankası kurulması konusu önemle etüt edilmeye değer.

4. Amme hizmeti olduğu için doğrudan doğruya devletçe yatırım yapılacak sahalar dışında kalan ve ticari mahiyet taşıyan bütün yatırımların

⁵⁸⁵ Başar, “Demokratik Nizam İçinde Kalkınma”, *BD*, 1 Ağustos 1962, S. 5, s. 5.

⁵⁸⁶ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 93.

Anonim şirket halinde kurulmuş müesseselere yapılması prensip olmalıdır. Bu şirketlere dıştan ve içten hissedarlar bulunarak devletin ilk anda belki de büyük kısmı kendi elinde olan hisse senetlerinin satılması ve bu suretle hem devlet işletmeciliği ve sermayedarlığı rejiminin zamanla tasfiyesi ve hem de yeni yatırımlar için devlete imkânlar hazırlanması sağlanmış olur.

5. Her işletme için yerli veya ecnebi veyahut da ikisinin iştirak ettiği bir grupla anlaşma yapmak esas olmalıdır.

6. Mevcut devlet işletmelerinin anonim şirketler halinde kalmasında veya yeni işletmeler kurulmasında mutlaka küçük üniteler esas alınmalıdır. Her fabrika veya iş bir ünite olarak kabul edilmeli, her biri ayrı ve müstakil şirket olarak kurulmalı ve idare olunmalıdır⁵⁸⁷.

Başar, ülkede ancak sermaye piyasası kurulmak sayesinde özel teşebbüs ve mülkiyete dayanan bir rejimin kökleşebileceği düşüncesindedir. Bu safhaya geçilmezse kapitalizmin yahut başka bir deyimle özel bir rejimin hiçbir suretle savunmasının yapılamayacağı ve yaşamasının mümkün olmayacağı görüşündedir⁵⁸⁸. Yani iktisadi devletçiliğin uygulanması için öncelikle zemin hazırlanmalıdır. Bu zemin de sermaye piyasası kurmaktır.

Başar'ın kalkınmadaki öncelikli şartlarından birisi de ekonomik politikaların siyasi iktidarlarla ilişkisinin kesilmesidir. İktisadi buhranları ve sınıflar arasındaki tezatları önlemek ve gerekiyorsa kalkınma için devlet sermayedarlığı yapmak, hulasa iktisadi ve sosyal hayatı tanzim ve idare etmek, siyasi iktidarın takdir ve kararına bağlı bir iş olmaktan çıkarılmalıdır. İşlerin meslek ve ihtisas adamlarının kuracakları ve idare edecekleri yeni organlara bırakılması gerektiği görüşündedir⁵⁸⁹. Ahmet Hamdi Başar'ın görüşü devletin iktisadi ve yönetim olarak ikiye ayrılmasıdır. Yönetim kısmı seçimle iş başına gelirken iktisadi kısmı bürokratlardan oluşacaktır. Böylece yönetimdeki partinin değişmesi ekonomik planlarda herhangi bir değişikliğe sebep olmayacaktır.

İktisadi devletçilik fikrinin en önemli ilkelerinden biri de planlama olarak belirlenmiştir. Bu planın yapılması sırasında ilim ve politikanın en iyi şekilde anlaşması ve planın uygulanması şarttır. Devlet Planlama Dairesinin kurulmuş olması Başar tarafından iyimser bir başlangıç olarak nitelenmiştir. Fakat bu işin burada kalmaması, planla uğraşan mütehassısların sektör planları, genel plan çalışmaları yapmaları gerektiği görüşündedir. Ayrıca planın sadece iktisadi konularda yapılmaması, mütehassıslarının cemiyeti organik olarak yaratabilmek için de çalışmalar yapmaları gerekliliğini savunmuştur⁵⁹⁰.

⁵⁸⁷ Başar, "Kalkınma Prensipleri-Sermaye Piyasası Kurulması Hakkında bir Ön Proje Taslağı Veriyoruz", *BD*, 1 Mayıs 1962, S. 2, s. 20-22.

⁵⁸⁸ Başar, "Bizde Sermaye Piyasası Nasıl Kurulur?", *BD*, 1 Eylül 1962, S. 6, s. 9.

⁵⁸⁹ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 55, 56.

⁵⁹⁰ Başar, "Planlı Cemiyet Davası", *BD*, 1 Ağustos 1962, S. 5, s. 18-19.

Olanakların sınırlı olduğu bir ülkede planın ehemmiyeti daha da artmaktadır. Başar, bu planlar sayesinde ne iş gücünün ne de sermayenin israf edilmeden kalkınmaya yönlendirilebileceği görüşündedir.

İktisadi devletçilik ilkelerine göre devlet ekonomide yerini alırken çok dikkatli davranmalıdır. Devletin tekeller kurarak karlı işler yapması normal karşılanabilir bir durumdur. Fakat devlet bu tekelleri her alanda kurmamalıdır. Başar tarafından devlete tekel kurması için önerilen sektörler ve tekel kuralları şunlardır:

1. Tekel, zevk için harcanan lüks maddelere konacak;
2. Daha çok, yeni ve bilinmedik maddeleri içine alacak;
3. Fertler tarafından yapıldığı zaman fiili tekel hâline gelen işler tercih edilecek⁵⁹¹.

Bu sayede hem devletin kâr elde etmesi hem de özel sektörün gelişmesi sağlanabilecektir. Prensip şudur; devlet ancak ve ancak monopol kurmak ve aşırı gelirleri kendisinde toplamak maksadıyla, ticari işlere girişebilir. Yani serbest piyasada fertler gibi iş görüp kâr peşine düşemez. Bunun tek istisnası, fertlerin boş bıraktığı sahaları, geçici olarak devletin doldurması veya fertlerin oralara teşvik maksadıyla, yine geçici olarak bu işlerde önderlik etmesidir.

İktisadi devletçilik, devletin, ekonomik sınıfların ve hayatın dışında kalan ve geçimleri devlet kapisına bağlı bulunan insanların elinde kalmasını, demokratik düzenin yaşaması ve hızla kalkınma idealimizin gerçekleşmesi için en büyük engel olarak görmektedir. Bu, devlet yerine iktisadi sınıfların elinde bulunacak yeni bir devletin ülke hayatına hâkim olması için orta sınıfın, aydınların politikalara etkili olacak duruma hızla ulaşmalarının şart olduğu düşüncesindedir⁵⁹². Başar, sisteminde yönetici kesim olarak orta sınıfı belirlemiştir.

Başar, *iktisadi devletçiliğin* ana ilkelerini ise şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. Özel teşebbüs ve sermayeye dayanan, sosyal güvenlik ve adaleti sağlayan demokratik bir düzenin bütün milletçe ortak bir hedef ve yön olması amacımızdır.

2. Türkiye, ileri garp memleketlerinin uzun tarihi olgunluk devirlerini atlayarak bugün vardıkları veya varmak için çaba gösterdikleri (Özel teşebbüs ve sermayeye dayanan, sosyal güvenlik ve adaleti sağlayan, demokratik ve sosyal) bir düzene devrimci yollarla ve devlet yardımıyla kavuşmak zorundadır.

⁵⁹¹ “Devletçilik ve Tekelcilik”, *BD*, 1 Nisan 1963, S. 13, s. 18.

⁵⁹² Başar, “Modern Devlet, Ancak İktidar Sosyal Sınıfların Elinde Olursa Kurulabilir”, *BD*, 1 Temmuz 1964, S. 28, s. 5.

3. Böyle bir kalkınmanın dünyada henüz tam bir modeli olmadığından dolayı hareketimizi düzenleyecek ve yönümüze ışık verecek yepyeni fikirlere muhtacız. Tabiatın kendiliğinden yarattığı Garp toplumu tipini, biz Atatürk'ün büyük sezışlerine dayanarak, devrim metotlarıyla ve kendimize özgü usullerle meydana getireceğiz. Bunun için Garbın uzun tecrübelerini, derin bilgisini ve ileri tekniğini kullanmak mutluluğuna malikiz. Bu sayede önümüzde ışık saçacak yaratıcı ve yapıcı fikri kendi idealimize uygun çabalarla doğurmak ve yaşatmak ilk vazifemiz olmalıdır.

4. Devletçilik bizim için bir gaye değil, milletçe ortak olacağımız hedefe varmak için sadece bir vasıttan ibarettir.

5. Devletin ilk devrelerde kapitalist ve müteşebbis yerine geçmesi, işletmeler kurup idare etmesi bir zarurettir. Fakat hedef en kısa zamanda onun bu işi bırakması ve işletmelerini özel kişilere devretmesi olmalıdır. Devletin politikası da ilk günden itibaren memlekette özel teşebbüs ve sermayeye dayanan demokratik rejimi kurmaya göre ayarlanmalıdır.

6. Halkçılık ve milliyetçilik anlayışımızda da yeni bir inanca ihtiyacımız vardır. Halkın her istediğini yapmak ve bu isteği belirtecek bir rejim kurup yaşatmak manasına alınan şekilde demokrasiyi memleketimiz ve varmak istediğimiz hedef için son derece zararlı bulmaktayız.

7. Devlet idaresine ehil insanlara daha geniş oy ve söz hakkı tanıyan, daima halktan yana işleyen ve onun oyuna dayanan bir rejim, ancak "Halka" ismini alabilir. Böyle bir temel yapıdan ve organdan yoksun, sadece genel seçimlere dayanarak işletilmek istenen ve demokrasi olduğu iddia edilen rejimlerin halk dışı demagojilerden ibaret olduğuna inanmaktayız.

8. Nihayet milliyetçilik anlayışımızda bugün görünen perişanlığı da ortadan kaldırmak en başta gelen davalarımızdandır. Milli hudut içinde dil, din, ırk farkları ne olursa olsun, bütün vatandaşları Türk Milleti bütünlüğü altında menfaat ve kültür birliği kurarak birleştirmek mümkün olduğuna inanmaktayız.

9. Özel teşebbüs ve sermayeye dayanan rejim, memleketin ekonomik kaynaklarını ve imkânlarını sermaye sahibi, iş bilir mahdut insanların eline bırakan, sermayenin bunlar elinde birikmesini sağlayan bir hedefe yönelirse yaşamasına ve milletçe ortak hedeflere bu sayede varmamıza imkân ve ihtimal yoktur.

10. Özel teşebbüs ve sermaye veya kısaca sosyal kapitalizm rejimini ileri Garbın bugün erişmeye çalıştığı şekil altında yön olarak kabul etmekteyiz. Böyle bir rejim;

a. Vatandaşın devlet kapısına ve yardımına muhtaç olmadan kabiliyetine ve çalışmasına göre bir kâr veya ücret sağlayacağı kazancın meşru ve makbul olacağı;

b. Büyük sermaye şirketlerinde ortaklığın geniş halk kitlesine yayılacağı;

c. Her türlü fırsatların ve rekabet yollarının açık tutulacağı;

d. Aynı zamanda insanın insan tarafından haksız şekilde sömürülmesinin önleneyeği ve gerçek bir hürriyet ve demokrasinin hâkim olacağı bir ortam için de yaşar ve gelişir.

11.Bununla beraber, Garp'ta olduğu gibi, kapitalist rejimin başlangıç devresinde birtakım kimselerin fırsatları ellerine geçirmeleri ve onlardan faydalanmaları suretiyle büyük sermaye birikimini sağlamaları ve başlıca işleri kendi tekellerinde bulundurmaları son derece normal ve zaruridir.

12.Bunlar kapitalizmin öncüleridir ve risklere katlanarak ve çok defa hayatlarını zehir ederek büyük işler yaratırlar ve topluma çok yararlı hizmetler yaparlar.

13.Öncülerin yetişmesini ve gelişmesini önlemeye çalışanlar, sosyal kapitalizm rejimine düşman olanlardır. Bunlar halkın fakir ve devlet gelirlerinin yetersiz oluşunu bu adamların aşırı kazanç sağlamalarına ve halkı sömürmelerine bağlarlar. Servet düşmanlığı, yeni gelişen memleketleri batırmak için bire birdir. Henüz yetişmeye başlayan ormanlara keçi ne zarar verirse, bu memleketlere de servet düşmanlığı aynı şeyi yapar. Bu bakımdan yönlerini sosyal kapitalizm olarak çizmiş geri memleketlerde ilk iş, bu düşmanlığa karşı mücadele olmalıdır. Fikir anarşisi içinde yaşayan ve hedefsiz eğitim sistemleri içinde gençler yetiştiren bu memleketlerde zenginliğe, servete ve iş yaratanlara memleketin ve halkın kan damarlarını sömüren insanlar gibi bakıldığı gün komünizm başlıca davasını kazanmış demektir.

14.Maahdut ellerde servetin ve sermayenin birikimi, kapitalizmin başlıca özelliğidir. Nasıl dereler ovaları topraklarla, çukurları da sularla doldurursa hareket halinde olan ekonomide de sermaye ve servet birikimi olacaktır.

15.Bizde her ne şekilde ve ne yolda olursa olsun, meşru servet ve sermaye toplanmasına, biriktirilmesine, kar elde edilebilmesine karşı gerek toplumda düşmanlık duyguları uyandırmak suretiyle manevi ve gerekse kanunlar koymak suretiyle maddi alanda yapılacak baskının kendi etimizi yemek, kanımızı içmek gibi millî bünyeye en büyük zarar vereceğine inanmamız lazımdır.

16.Kapitalizmin öncüleri olan Türk teşebbüs ve sermaye sahiplerinin, Sosyal kapitalizm rejiminin kurulması için de önderlik vazifelerini yapacaklarına, toplumda sorumluluk taşıdıkları şuuruna ulaşacaklarına güvenmekteyiz.

17.Sosyal kapitalizm, bu öncülerin arkasından ve onlarla birlikte en küçük basamaklara kadar özel teşebbüs elinde iş kollarının hızla büyümesi ve gelişmesi sayesinde kurulabilir. Bu suretle rejim, gittikçe genişleyerek

çoğunluğun ve bütün milletin ortak ideali olur. Rejim ancak bu suretle özel teşebbüs ve sermayeye bağlı ve ekonomiye hâkim bir sınıfın teminatı altına girebilir.

18.Kapitalist rejimin ilk kuruluş devresinde bu sınıfın devlet idaresini etkisi altında bulundurulması şarttır. Bu kontrol fonksiyonu, fikir âleminde, meslek ve politika hayatında öncülerin ve kademe kademe özel teşebbüs ve sermaye adamlarının gösterecekleri ilgi derecesinde sağlanabilir. Özel sektör öncüleri para kazanmaktan ve kendi işinin dışında bir işe karışmamaktan ibaret bir davranış ve tutum altında kalırlarsa, devletin yönetim ve kontrol fonksiyonu, ya onu şimdi ellerinde tutan ve devlet kapısından geçinmeye çalışan sınıfların elinde kalır veya uyanmakta ve teşkilatlanmakta bulunan ikinci sosyal sınıfın tekeline geçer. Memleketimiz için her ikisinin de ne büyük tehlike ve çöküş sebebi olacağına inanmaktayız.

19.Kalkınan memleketlerde tarihî olgunluk basamakları birer birer ve sırasıyla aşılmalıdır. İlk sorumluluk parasıyla, teşebbüsüyle, çalışmasıyla ekonomiyi elinde tutanlardır.

20.İdaresi ekonomiye hâkim sınıfların dışında olan devletlerde, işçilerin ve memurların en haksız bir istismara alet oldukları, fena idarelerden doğan zararların düşük ücretlerle karşılandığı bir gerçektir.

21.... Ekonominin gelişmesine ve karın çoğalmasına hayatını bağlamış bir sınıf elinde devletin idaresi, çoğunluğun desteğini kazanmaya doğru yönelir. Bununla beraber, bir sınıf devlet yönetim sorumluluğu uzun zaman omuzlarında taşıyamaz ve taşımaya gücü yetmez.

22....Bizde kalkınma devrimci metotlarla olacağından, bu geçişin çok hızlı belireceği ve ilk kuruluş devresinde yönetimi üzerine alması beklenen burjuva sınıfımızın yanı sıra kısa bir süre sonra işçi sınıfımızın da katılacağı şüphesizdir.

23.Devlet, ekonomiyi gerek sermaye ve teşebbüs güçleriyle ve gerek kolları ve kafalarıyla yöneten sınıfların eline geçtikten sonra memleketin meselesi artık çözüm yolu bulmuş demektir.

24.En fena devlet, halktan vergi toplayarak geçinen sınıflar elinde olan devlettir. En iyi devlet, ekonomiyi ellerinde tutan ve onun gelişmesine çıkarlarını bağlamış olan sınıfların yönettiği devlettir. Bu birinci durumdan ikinci duruma geçebilmemiz için: özel teşebbüs ve sermayeye dayanan sosyal ve demokratik bir düzenin bütün milletçe yön olarak kabul edilmiş olması; özel teşebbüs ve sermaye adamlarının diğer sınıflardan önce memleket idare

sorumluluğu şuurunu duyması ve bunun için de bu kapitalizm öncülerinin ve aydınların harekete geçmesi şarttır⁵⁹³.

Son olarak Ahmet Hamdi Başar “*İktisadi Devletçilik*” ideolojisinin özetini “özel teşebbüs ve sermayeye dayanan demokratik ve sosyal adalete uygun bir rejim altında milletçe el ele vererek hızla kalkınmak” olarak yapmaktadır⁵⁹⁴. Başar iktisadi devletçiliğin tam olarak uygulanması ve herkesin kendi üzerine düşen görevi yerine getirmesi durumunda Türkiye’nin kalkınmasının hatta dünyada sayılı devletlerden biri olmasının çok basit bir iş olduğu görüşünü savunmuştur.

4. 4. Kooperatifçilik

Ahmet Hamdi Başar’ın fikir sisteminde kooperatif ve kooperatifçilik sistemi önemli bir yer tutmaktadır. Kooperatifçilik sayesinde yastık altı sermayesinin ekonomiye kazandırılabilceğini düşünmüştür. Başar, diğer bütün devlet organları ve iktisadi ve sosyal politikalarda olduğu gibi kooperatifçilik alanında da Avrupa’dan faydalanılmasına karşı çıkmıştır. Türkiye’nin yapması gereken, kendi şartlarına uygun bir kooperatifçilik görüşü benimsemesidir. Ona göre, kooperatifler, küçükten başlayıp yavaş yavaş büyüğe gitmeli, aralarında birlikler yapılarak umumi merkezlere bağlanmalıdır. Bu bağlanma işini devlet eliyle yapmak gerekmektedir. Bu sayede işlerin çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi sağlanabilecektir⁵⁹⁵.

Kooperatifçiliğin yayılması için bir de dergi çıkarmış olan Başar, kooperatifçiliğin faydalarını ve özelliklerini şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. Bu kooperatif, sermayeye muhtaç olan iş adamlarıyla, ellerinde kullanmadıkları para bulunan sermaye ve tasarruf sahiplerinin elele vererek kuracakları bir ortaklıktır.

2. Kooperatif, bir taraftan ortaklarına yatırım ve iş sermayesi temin edecek, diğer taraftan da sermaye haklarını korumak için çalışacaktır. Kooperatifin bir gayesi de devlet iktisadi teşebbüslerini halka ve özel teşebbüse devretme yollarını araştırmak ve sağlamaktır.

3. Kooperatif, işler hakkında etütler yapar ve yeni iş sahaları açmaya çalışır. Garanti verdiği müesseseleri kontrol ederek, hakiki durumu, para koymuş olanlara bildirir. Özel sektör sahasında iş adamlarından ve eksperlerden müteşekkil bir nevi yüksek murakabe kurulu vazifesi görür.

4. Kooperatif, asgari 100 ortak ve 500 bin lira sermaye ile kurulur.

⁵⁹³ , “Türkiye’nin Kalkınma Prensipleri: Sosyal Kapitalizmin Ana İlkeleri”, *BD*, 1 Eylül 1964, S. 30, s. 12-15.

⁵⁹⁴ Başar, “Sosyalizm Demagojisi”, *BD*, 1 Mart 1963, S. 12, s. 6.

⁵⁹⁵ Başar, *Atatürk’le...*, s. 80,81.

5. Ortaklar, sermayelerinin bir misli nisbetinde zarara iştiraki kabul edeceklerdir.

6. Kooperatif, sermaye ve kâr garantisi verir. Buna karşılık, kabul ettiği riskleri sigorta prensiplerine uygun şekilde hesaplayarak bir prim alır. Riskleri diğer müesseseler ve şahıslar arasında paylaşılabilir.

7. Kooperatif, aynı zamanda bir iş ve sermaye borsası gibi çalışır. Gerek ortaklarının ve gerekse diğer iş adamlarının tekliflerini inceler. Uygun görürse garanti verir⁵⁹⁶.

Kooperatifçiliğin en fazla tepki gördüğü kesim esnaf olmuştur. Kooperatiflerin kendi işlerini baltalayacağı görülmüştür. Başar, esnaflar ile aynı görüştedir. Fakat olaya farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Tarlalarda çoluk çocuk çalışan çiftçilerin esnaftan çok fazla çalışmasına rağmen esnafın yarısı kadar para kazandığını iddia ederek asıl durumu düzeltilmesi gereken kesimin bunlar olduğunu savunmaktadır. Kooperatif sayesinde hayatın ucuzlayacağını ve çok çalışıp yine de geçimini zar zor sağlayan kişilerin hayat standartlarının yükseleceğini iddia etmektedir⁵⁹⁷. Hem çiftçinin hem tüketicinin kârlı çıkacağı bir sistemde esnafın zorlanmasını doğal karşılanmaktadır.

Kooperatiflerin tam manasıyla çalışmaya başlamasıyla esnaf ve küçük ticaretin biteceğini öngörmektedir. Fakat bunu gerçekleştirecek olan faktörün kooperatif değil, yüksek teknik medeniyet olduğunu düşünmektedir. Esnaflığın ortadan kalkmasının tarihî bir süreç olduğu ve esnaflığı korumak için alınacak tedbirlerin modern medeniyetin ülkeye girmesini engellemek manasına geldiği görülmüştür. Ona göre, kooperatiflerin çoğalması ile esnaflar yerini büyük fabrikatörlere, büyük tüccarlara devredecektir. Eснаfları korumak için yapılacak girişimler yalnızca ülkeyi değil, esnafları da olumsuz etkileyecektir. Yapılması gereken esnafın intibak devresini zararsız atlattığını sağlamaktır⁵⁹⁸. Başar, esnafın büyümesi için de birleşmeleri yolunu göstermiştir. Esnafın kooperatiften gerektiği gibi istifade etmesi durumunda büyük çıkarlar sağlayabileceğini ifade etmektedir. Ona göre, öncelikle esnaf, ileriye görerek gelecekte yok olacağını anlamalıdır. Yok olmamak için de otuz, kırk, yüz esnaf bir araya gelerek bir kuvvet oluşturmalıdır. Daha sonra ellerindeki makinelerin ve malzemelerin kıymetini belirleyerek büyük bir atölye veya mağaza açabilirler. Yani esnaflar da kooperatifler kurarak Yeni Dünya düzenine ayak uydurabilirler⁵⁹⁹. Bu sayede esnaflar sanayici hâline gelecektir. Hem kendi hayatlarını daha rahat sürdürecekler hem de ülkenin sanayileşmesine katkıda bulunacaklardır.

⁵⁹⁶ Başar, “Bizde Sermaye Piyasası Nasıl Kurulur?”, *BD*, 1 Eylül 1962, S. 6, s. 10-11.

⁵⁹⁷ Başar, “Kooperatif Eyi Amma, Esnafa, Tüccara Yazık Değil mi?”, s. 4-5.

⁵⁹⁸ Başar, “Sanayi Kooperatifleri Güden Güne Çöken Esnafı Kurtarmak için Yegâne Çaredir”, *Kooperatif*, Ağustos 1932, S. 3, s. 1.

⁵⁹⁹ Başar, “Sanayi Kooperatifleri Güden Güne Çöken...”, s. 2.

Başar'ın yazılarından ve *Kooperatif*'te çıkan makalelerden anlaşıldığına göre kooperatif sisteminin başlıca üç görevi vardır. Bunlar; üreticinin bir araya gelerek kooperatifler oluşturması ve ürününü değerinde satabilir hâle gelmesi (üretim kooperatifleri); ürünleri tüketiciye en az kârla ulaştırmak ve onların hayat standartlarını yükseltmek (tüketim kooperatifleri) ve Türk inkılâbı başta olmak üzere her türlü çağdaş fikir ve düşüncüyü ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırarak halka anlatmaktır.

Ahmet Hamdi Başar'ın çıkardığı *Kooperatif* dergisi kooperatiflerin kuruluş amacının ticaret ve kazanç sağlamak olmadığını savunmuştur. Asıl amacın tüketiciyi koruma ve himaye etmek olduğu görüşü üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan kooperatifin özellikle tarım alanında faaliyet gösteren halk için çok önemli bir teşekkül olduğu belirtilmiştir⁶⁰⁰. Kooperatifler sayesinde çiftçilerin organize olmasının sağlanacağı, Türk tarım ürünlerinin rekabet gücü kazanacağı ve çiftçinin alın terinin karşılığını tam olarak alacağı fikri ortaya atılmıştır.

Başar ve arkadaşlarına göre, kooperatif sadece üretim ve tüketim alanında ülkeye fayda sağlamayacaktır. Kooperatiflerin en küçük yerleşim yerlerine kadar uzanabilecek yapısının olması sayesinde Türk inkılâbı bütün halka tam olarak anlatılabilecektir. Kooperatif, programları doğrultusunda, kurulduğu bölgedeki halkın aydınlatılması görevini de üstlenecektir⁶⁰¹. Başar, iletişim organlarının zayıf olduğu dönemde merkezden yapılan yeniliklerin halka açıklanması işini kooperatiflerin üzerine bırakmıştır. Bunda en büyük etken olarak da kooperatiflerin köylere kadar inebilecek yapıya sahip olmalarını göstermiştir.

4. 5. Buğday Organizasyonu

Buğday organizasyonu fikrini Başar'ın *iktisadi devletçilik* sisteminin temeli olarak nitelemenin yanlış olmayacağı inancındayız. Mustafa Kemal Atatürk ile çıktığı gezi sırasındaki gözlemleri sonucunda oluşturduğu bu fikri, Türkiye'nin kalkınmasında yapılması gereken ilk şey olarak öne sürecek ve ülke ileri gelenlerine bunu anlatmak için çaba gösterecektir.

4.5.1. 1929 Dünya Buhranı Karşısında Türkiye Ziraatı

Türkiye'de üretilen tarım ürünleri içerisinde buğday farklı bir yere sahiptir. Buğday, Türkiye'nin iktisadiyatının dayanmakta olduğu belli başlı mesnetlerden biridir denilirse mübalağa edilmemiş olur. Böylesine önemli bir ürünün 1929 krizinden etkilenmesi pek çok vatandaşın sıkıntıya düşmesi manasına gelmektedir. Krizde buğday fiyatları çok büyük bir düşüş yaşamıştır. 1929'da kilo başına fiyat 12.83 kuruş iken, 1933'de 4.31 kuruşa düşmüştür ki bu 1929'dakinin %35'i bile değildir. Başka tabirle, köylünün borç ödeme

⁶⁰⁰ Cemil Besim, "Kooperatifler Neden Lazımdır?", *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 10-11.

⁶⁰¹ Cemil Besim, a.g.m., s. 11.

kabiliyet ve satın alma kudreti %65 azalmış demektir. Neticede, buğday fiyatı sukutunun ilk neticesi, bu yıllardaki hayvan fiyatlarının düşüşünde görülmüştür. Müstahsil, borçlarını ödeyebilmek için, hayvanını eskisine nazaran daha ucuz fiyatla satmak mecburiyetinde kalmıştır⁶⁰². Devlet, köylüyü içinde bulunduğu durumdan kurtaracak herhangi bir tedbir alamamıştır.

Temel geçim kaynağı tarım olan halkın düştüğü durumu göstermesi açısından şu istatistikleri vermek faydalı olacaktır. 1929'da bir kilo şeker için 3.23 kilo buğday, 1930'da 4.76 kilo buğday, 1931'de 7.76 kilo buğday, 1932'de 7.64 kilo buğday verilmektedir. 1929'da bir metre yünlü kumaş için 55.5 kilo buğday, 1930'da 93 kilo buğday, 1931'de 160 kilo buğday, 1932'de ise 141.5 kilo buğday verilmektedir⁶⁰³.

Buhranın çiftçiye etkisini şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. Ziraat mahsulleri fiyatları iç pazarda da dış pazarda da nispetsiz şekilde düşmüşlerdir. Böylece ziraatın hemen bütün şubeleri rantabl olmaktan çıkmışlar, çiftçinin geliri hiçe inmiştir.

2. Buna mukabil endüstri mamulleri fiyatları iç pazarda dış pazara nispetle yüksek kalmışlardır. İç pazarda bu yüksek fiyatlar kısmen sabit kalmışlar, ancak sonradan az bir inme temayülü göstermişlerdir. Fakat endüstri mamullerindeki düşüş ziraat mahsullerinin fiyat düşüşünü asla karşılayamamıştır.

3. Türkiye ziraatının tabiatı ve işleyişi icabı istihsal masraflarından tasarruf imkânları bulunamamıştır. Çiftçinin ekonomik zaafı ve pazarın meşru vaziyeti yüzünden istihsalı artırarak, istihsal masraflarını düşürmek, bol satışla fiyat düşüklüğünü kapatmak da mümkün olamamıştır. Bilakis istihsal masrafları bazı unsurlarının vaziyetleri dolayısıyla yükselme tehlikesi göstermiştir.

4. Çiftçinin vergi mükellefiyetleri azalmamıştır, hatta ağırlaşmıştır. İşte bu sebeplerden işleyişinde muvazenesi bozulan çiftçi ekonomisi tutunabilmek için varlığını daraltma yoluna girmiş ve demirbaşını, zaten az olan sermayesini istihlake başlamıştır⁶⁰⁴.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımın geliştirilmesi ve tarımsal üretimin arttırılması için çeşitli önlemler alınmıştır. Bunlar arasında en başta tarımı vergilendiren aşarın 1925 yılında kaldırıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca; kredi, gübre, tohumluk ve sulama gibi konularda da çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Diğer taraftan, 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlara

⁶⁰² Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul., 1940, s. 159.

⁶⁰³ Haldun Derin, *age.*, s. 160.

⁶⁰⁴ Ş. Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara., 1936, s. 80'den nakleden Bülent Varlık, "Ahmet Hamdi. Başar.'da Buğday Meselesi", *Ekonomik Yaklaşım*, C.2, S. 6, s. 91.

dayanılarak devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bölümü 1923-1934 yılları arasında topraksız ailelere dağıtılmıştır⁶⁰⁵. Fakat bu gayretler krizin çiftçi üzerindeki etkisini yok edememiştir.

4.5.2. Buğday Organizasyonunu Zorunlu Kılan Sebepler

Türkiye'deki zirai üretim içerisinde buğday ayrı bir yere sahiptir. Başar, bu durumu iyice incelemiş ve durumun ciddiyetini kavramış vaziyettedir. Ona göre, bütün tarım ürünlerinden daha fazla olarak Türk çiftçisi buğday üretimi yapmaktadır. Bu nedenle buğday meselesi Türkiye'nin bir numaralı meselesi olmalıdır. Buğday, Türk köylüsünün başlıca istihsal maddesidir. Halkın %80'e ulaşan kısmı buğday üreticisidir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de maden kömürü de dâhil olmak üzere hiçbir madde buğday kadar üretilmemektedir⁶⁰⁶. Üretimin çok olması buğday üzerinden yapılan ticareti de canlı tutmaktadır. Türkiye'nin sanayi ve ticaret alanındaki en büyük hareketlilik sebebi buğdaydır.

Buğday, çiftçi için bu kadar değerliken ve Türkiye ekonomisinde geniş bir hacme sahipken buğday fiyatlarındaki küçük bir oynamanın pek çok kişinin hayatını etkilemesi normaldir.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Ahmet Hamdi. Başar, Atatürk ile çıktığı gezi boyunca karşılaştığı köylülerin perişan hâllerini buğday fiyatlarında yaşanan müthiş düşmeye bağlamıştır. Sanayi ürünlerinde yaşanan %30-50 arasındaki düşüşe rağmen buğday fiyatlarındaki %500 düşüşün yalnızca köylüyü değil, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayandığı için, ülkeyi de olumsuz etkilediği görüşündedir⁶⁰⁷. Köylünün bu durumu kendi imkânlarıyla çözmesi mümkün değildir. Devletin müdahalesi şart gözükmemektedir.

Başar buğday meselesini Türkiye'nin birinci meselesi olarak kabul etmiştir. Buğday fiyatlarının akıl almayacak derecede düşmesinin memlekete zarar verdiğini savunan Başar, Türkiye'deki buhranın sebebini de buğday fiyatlarındaki oynamaya bağlamıştır⁶⁰⁸. Ülkenin büyük bir kesiminin buğday üreticisi olmasının, buğday fiyatlarındaki düşüşü millî bir mesele hâline getirdiğini savunmaktadır.

Başar, buğdayın Türkiye için çok önemli olduğunu dile getirerek bir an evvel tedbir alınması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

"...bize nazaran buğday mahsulüne bu kadar ehemmiyet vermeyen, yani halkı başlıca ekmekle geçinmeyen, istihsalinin çoğu buğday olmayan memleketler bile üç seneden beri dünya buhranının

⁶⁰⁵ Yalçın Acar, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Vipaş A.Ş Yayınları, Bursa, 1999, s. 28.

⁶⁰⁶ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C.1, s. 86.

⁶⁰⁷ Başar, *Atatürk'le...*, s. 73.

⁶⁰⁸ ***, "Buğdayı Kurtarmalıyız", *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 6.

başlıca sebeplerinden olan buğday fiyatlarındaki tenezzüle karşı tedbir aldılar; hükümetleri ellerinden geleni yaptı; buğday işi her yerde milli bir mesele oldu; beynelmil anlaşma fikirleri suya düştükten sonra, her memleket ancak kendine göre tedbirler almaktan başka çare bulamadı; gemisini kurtaran kaptan oldu!

Bütün dünya memleketleri böyle çalışırken, buğdayı velinimet tanımış, ekmeği mukaddes bilmiş olan Türk memleketi hepsinden daha evvel, hepsinden daha kuvvetli tedbir almaya muhtaç iken, buğday işinde itiraf edelim, derin bir sükût görüldü”⁶⁰⁹.

Başar’a göre buğdayda organizasyon yapmak alınabilecek bir önlemden ziyade bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun sebebi ise ülke tarımının ilkel yöntemlerle yapılıyor olmasıdır. Çiftçilerin ellerindeki topraklar dağınık vaziyettedir. Bu nedenle ancak küçük üretimler yapılabilmektedir. Pek çok çiftçi toprak sahibi değildir. Toprakları kiralama usulü ile ettikleri için maliyetleri yükselmekte ve kârları azalmaktadır. Sulama sistemleri yetersizdir. Buğdayı depolayacak herhangi bir yer bulunmamaktadır. Ulaşım sıkıntısı had safhadadır. Üretici fiyat konusunda tüccara mahkûm durumdadır. Buğday piyasasının bir dengesi olmadığı için üreticinin önünü görebilmesi ve tedbirler alması mümkün değildir⁶¹⁰. Bütün sorunları çözmek ve buğday üreticisinin refaha kavuşmasını sağlamak organizasyon sayesinde mümkün olacaktır.

Ahmet Hamdi Başar, buğday organizasyonunun prensiplerini şu şekilde belirlemiştir:

1. Buğday istihsalatımız teşvik edilerek Türkiye kendi buğdayını kendi topraklarında yetiştirmeli ve hatta ihracat yapmalıdır.
2. Bu gayeye ulaşıldığında buğdayın fiyatının dünya piyasalarındaki indirim oranında düşerek üreticiyi idare etmemesi tehlikesini engellenmelidir.
3. Bu iki gayeyi sermayedar hareketiyle temin etmek mümkün değildir. Bunu ancak organizasyon başarabilir.
4. Buğday işi serbest bırakıldığı takdirde kilosuna 6 buçuk kuruşluk bir gümrük ve buna yakın prim himayesine ihtiyaç vardır. Buğday organize edildiğinde bu himayelerin yapacağı fiyat, yüksekliğini aynen muhafaza ederek, buğdayda istenilen gayeler temin edilmiş ve aynı zamanda organizasyondan hükümete senede 40-50 milyon lira varidat gelmiş olur ki bu suretle icap ederse doğrudan doğruya alınan bütün vergileri kaldırmak imkânı bile elde edilir⁶¹¹.

⁶⁰⁹ Başar, “Buğdayı Kurtarmalıyız”, s. 6.

⁶¹⁰ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 104-106.

⁶¹¹ Başar, “Buğday, Türkiye’nin Ana Meselesidir”, *Kooperatif*, İkinci Kanun (Ocak) 1934, S. 30, s. 8.

Bu prensiplerden anlaşıldığına göre Başar'ın düşüncesi kooperatif tarzı bir oluşumdur. Üretimin artırılması için alınacak tedbirlerin yanı sıra birlikler oluşturularak buğday fiyatını belli bir seviyenin üzerinde tutmayı da hedeflemiştir.

Başar'ın organizasyon ile ulaşmak istediği hedeflerden biri de devlete sağlayacağı varidattır. Bu varidat sayesinde her zaman kaldırılmasından yana olduğu direkt vergileri kaldırmayı düşünmektedir.

İlkeler belirlendikten sonra sıra organizasyonun nasıl uygulanacağına gelmiştir. Ahmet Hamdi Başar, organizasyonun uygulanışını pek çok yazısında basit bir şekilde anlatmıştır. Devlet, piyasaya çıkan bütün buğdayları alarak işe başlayacaktır. Bu alımlar sırasında satıcıların ve daha sonra buğdayın un ve ekmek olarak tüketileceği yerlerdeki kişilerin durumları göz önüne alınarak ortalama bir fiyat belirlenecektir. Buğday daha sonra değirmenlere satılacaktır. Devlet alım satım işinde kendi hesabına küçük bir kârı da fiyata ekleyecektir⁶¹². Böylece çiftçi ürününü iyi bir fiyata satmış olurken devlet de bu satışa arcılık ettiği için belli bir kâr elde etmiş olacaktır.

Devletin bu alım satım işlerinde üzerine düşen silolar yapmak ve satın alınan buğdayları değirmenlere sevk etmektir. Mevcut durumda devletin bu işi görebilecek bir kurumu bulunmamaktadır. Başar, bu amaçla *Buğday Yetiştiricileri Birliği* adında yeni bir kurumun kurulmasını önermektedir. Aynı durum buğdayların satılacağı değirmenler için de geçerlidir. Başar, değirmenler için de yeni bir birliğin kurulmasından yanadır. Köy değirmenleri hariç tutulmak üzere diğer bütün değirmenleri birleştirerek *Türkiye Değirmenciler Birliğinin* kurulmasını önermektedir⁶¹³. Bu sayede organizasyonun kurulması için gereken bütün teşkilat oluşmuş olacaktır.

Başar, kurulacak Buğday Birliğinin tamamen devlete ait olup bu şekilde devam etmesinden yana değildir. Ona göre, Buğday Birliğinde, buğday üreticilerinin ne şekilde iştirak edecekleri meselesi, zirai üretim ve kooperatifler siyasetine bağlıdır. Bu iştirak yavaş yavaş olacak ve muayyen bir programa göre muayyen bir sene sonra, Buğday Birliği yarı yarıya hükümet ve Türk müstahsilleri ve yine muayyen bir sene sonra tamamen Türk buğday müstahsilleri tarafından sermayesi teşkil ve idare edilmiş bir müessese olacaktır. Program tatbik edilinceye kadar müesseseyi de devlet idareye edecektir⁶¹⁴. İktisadi devletçilik ilkeleri gereğince devlet sermayeyi koyacak ve şirketi oluşturacaktır. Daha sonra halkın eline para geçtikçe devlet kendi sermayesini alarak şirketten çekilecektir.

⁶¹² Başar, "Buğday İşinde İnkılâpçı Adım Lazımdır", *Kooperatif*, Şubat 1934, S. 21, s. 1,2.

⁶¹³ Başar, "Buğday İşinde İnkılâpçı Adım Lazımdır", *Kooperatif*, Şubat 1934, S. 21, s. 2., Başar, "Atatürk ile...", s. 81.

⁶¹⁴ Başar, "Buğday İşinde İnkılâpçı...", s. 4.

Türkiye Değirmenciler Birliğinin kurulması *Buğday Birliğine* göre daha karmaşık görünmektedir. Zira ülkede bulunan bütün değirmenlerin, köy değirmenleri hariç, bir çatı altında toplanması gerekmektedir. Bu değirmenlerin tamamının ekonomik bir değeri olması devlet tarafından hepsinin satın alınmasını engellemektedir. Bu faktörler dikkate alınarak bir ekip oluşturulmasını ve ekibin değirmenlere fiyat takdir etmesini düşünmüştür. Belirlenen fiyat karşılığında değirmen sahiplerine Türkiye Değirmenciler Birliği İttihadı Türk Ananom Şirketi hisse senetleri verilecektir. Fakat bu sefer de hisse senedi istemeyen bir kesimin ortaya çıkma ihtimali vardır. O zaman devletin yapması gereken değirmen sahiplerine değirmenleri karşılığında bedeli kısa vadede mesela üç veya beş sene ödenmek üzere %7 gibi muayyen bir faizle hazine bonoları vermektir⁶¹⁵. Böylece hem birliğe katılan değirmenler için hem de birliğe katılmak istemeyen değirmenler için bir çözüm yolu bulunmuştur.

Başar, devletin buğday organizasyonunda küçük de olsa hissesini devam etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunu sağlaması için de *Değirmenciler Birliği TAŞ*'dan devletin %20 veya %30 hisse senedi alması gerekmektedir. Bunu bizzat kendisi yapabileceği gibi, *Buğdaycılar Birliği* aracılığıyla da yapabilir. Eğer birlik aracılığı ile yapılırsa satılan buğdaylardan elde edilen paraların bir kısmı ile alımın gerçekleştirilmesi en mantıklı yol olarak gösterilmiştir⁶¹⁶. Buğday'ın ülke açısından çok önemli olması nedeniyle herhangi bir spekülasyona kurban gitmemesi lazımdır. Devletin elinde tuttuğu hisseler bu spekülasyonu önleyecektir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere ve Başar'ın yazılarına göre buğday organizasyonunun uygulanışı özet olarak şu şekilde gerçekleşecektir: Hükümet buğday satın alacak ve bunları bir banka deposuna koyacak ve bedelinin yüzde 60'ına tekabül edecek miktarı yeni emisyon ile temin edecektir. Banka depolarına gitmiş olan buğdaylar; Değirmenciler Birliği tarafından muayyen bir fiyatla satın alınacaktır.

Başar, organizasyonun uygulanışını ve yapılması gerekenleri şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. ... Türkiye'de buğday istihsalini tanzim için mümkün olduğu kadar bu ziraatı çok mahsul alınan mıntıklalarda teksif etmeliyiz. Bu teksifi yaparken, mesele çok esaslı bir etüde tabi olmalı ve ecnebi mütehassıslardan istifade etmeliyiz.

2. ... Yeni yeni modern köyler tesisi, bu programla beraber halledilmelidir. Her köyde fenni aleti ziraiye deposu, mümkünse tamirhane,

⁶¹⁵ Başar, "Buğday İşinde İnkılapçı...", s. 4-5.

⁶¹⁶ Başar, "Buğday İşinde İnkılapçı...", s. 5.

mahsulü ayıklayacak, temizleyecek tertibat ve birkaç köyde bir değirmen, tohum istasyonu saire gibi tesisat yapılmalıdır.

3. Sulama işleri de bu büyük programla hallolunmalı ve nüfusun teksifinde sulamanın kolay olacağı yerler tercih edilmelidir.

4. Türkiye’de mevcut tohumlar ıslah olunmak üzere esaslı tetkikata tabi tutulmalı ve behemehâl mütehasısların da muavenetiyle tohumlarımız üzerinde uğraşılmalıdır.

5. Ziraat yavaş yavaş sanayileştirilmeli ve köylülerin tarlaları, mümkün olan mıntıklalarda traktörlerle ucuzca sürülmeli ve işlerin büyük mikyasta yapılmasını temin olunmalıdır.

6. Mahsullerimiz muayyen tiplere göre tasnif edilmeli ve beynelmilel tanınmış hallere getirilmelidir.

7. Köylü mahsulünü, buğday organizasyonu tarafından, tayin edilecek fiyatla satabilmelidir.

8. Organizasyon bütün memlekette ekmek ve un ihtiyacını temin için ithal, sevk ve nakil, öğütme işlerini muayyen bir plana göre tanzim etmelidir. Organizasyon aynı zamanda memleketin muhtelif mıntıklarında un fiyatını tespit etmeli ve bu fiyatla unları fırıncılara, tüccarlara münhasıran kendisi satmalıdır.

9. Organizasyon, memleket istihsalatından fazla kalacak hububatın muhafazası ve harice ihracı tedbirlerini resen almalı ve mallara müşteri aramalı ve aynı zamanda müteakip sene istihsalini, istihlak ve ihraç miktarlarına ve taleplerine nazaran kısmak veya çoğaltmak tertibatını da alabilmelidir⁶¹⁷.

4. 5. 3. Organizasyonun Sağlayacağı Fayda

Yukarıda bahsettiğimiz gibi organizasyonun birinci hedefi çiftçiyi rahatlatmaktır. Organizasyon sayesinde, Türk köylüsünü köy, kasaba ve şehirlerdeki ağaların, arazi sahiplerinin, tüccar ve faizcilerin ellerinden kurtarılması hedeflenmiştir. Ayrıca organizasyonun hayata geçmesi ile birlikte köylü, siyasi ve iktisadi haklarına, hürriyetine tam olarak kavuşmuş olacaktır.

Buğday organizasyonunun bir diğer önemli faydası ise ülkedeki para dengesini sağlaması olarak öngörülmüştür. Radikal önlemler alınarak buğday-para arasında bir denge kurulması sayesinde Türk parasının istikrara kavuşacağı düşünülmüştür.

Başar’a göre organizasyonun sağladığı önemli faydalardan birisi de örnek organizasyon olmasıdır. Devlete ve ferde birçok meselenin programlı

⁶¹⁷ Başar, “Buğday, Türkiye’nin...”, s. 9-10.

hareket etmekle halledilebileceğini ve her işin rasyonel usullerle gelişebileceğini gösterecektir.

Başar, yapılacak organizasyonun devletçiliğin uygulanması için de gerekli olduğu görüşündedir. Devletçilik programının her maddesi, buğday organizasyonu ile tatbik kabiliyeti alabilecektir. İktisadi buhrana set çekmek, seri hamlelerle ilerlemek imkânı ortaya çıkacaktır. Başar, devletin kalkınması için de buğday organizasyonunun oluşturulması ve uygulanmasının birinci şart olduğunu söylemektedir⁶¹⁸. Başar'ın bu sözleri buğday organizasyonunun iktisadi devletçilik sistemi içerisinde ne kadar hayati bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak Başar, işin devlet açısından önemini vurgulamaktadır. Vergi üretimden değil tüketimden alınmalıdır. Bütün halktan alınabilmesi için de ekmeğe vergi getirilmesi en uygun yol olacaktır. Başar, ekmeğe üzerine 2 kuruş vergi konulduğu takdirde ortaya çıkacak geliri yıllık 40 milyon lira olarak hesaplamıştır. Bu rakam o dönem bütçesi için mükemmel denebilecek bir miktardır. Zira devlet sayım vergisinden 15 milyon, arazi vergisinden 7,5 milyon, kazanç vergisinden 13 milyon ve musakkafat vergisinden 8,5 milyon lira gelir elde etmektedir. Bu vergilerin toplamı 44 milyon olmasına rağmen devletin vergiyi almak için ettiği masraf 10 milyon lirayı bulmaktadır. Şu hâlde vergilerden devletin eline geçen miktar ancak 34 milyon liradır. Buğday organizasyonunun gerçekleşmesi ile devlet neredeyse hiç masraf etmeden vergilerden aldığı miktarın üzerinde bir varidat elde edecektir⁶¹⁹. Kalkınma hamlesine girmiş ve ciddi miktarlarda paraya ihtiyacı olan Türkiye için bu para çok önemli meselelerin kendiliğinden çözülmesini sağlayacaktır.

Başar'a göre ekmeğe alınacak verginin pek çok getirisi olacaktır. Öncelikle buğday üretimine göre her yıl dalgalanma gösteren ekmeğe fiyatlarının sabitlenmesi sağlanacaktır. Buğday üretiminin miktarına göre bölgeler arasında farklı ekmeğe fiyatları belirlenebilecektir. Bu sayede ekmeğe alınan vergi adaletli bir şekilde dağıtılmış olacaktır. Buğday üretimi artacak, buğday üzerinden yapılan spekülasyonların da önüne geçilecektir. Buğday ithalatı önlenecek ve buğdayın stok yapılması mümkün olacaktır⁶²⁰. Başar'a göre ekmeğe alınan vergi ekmeğe pahalandırmayacak, fiyatını muhafaza ederek fakirlerin daha rahat bir şekilde ekmeğe ulaşmasını sağlayacaktır.

Buğday organizasyonu, hızla yükselen Ahmet Hamdi Başar'ın sonunu hazırlamıştır. Atatürk ile çıktığı gezi boyunca üzerinde çalıştığı ve bir rapor hâline getirdiği organizasyon fikrini Atatürk'e arz etmeye çalışmıştır. Fakat bu başarılı olamamıştır. Atatürk'e, Başar'ın fukaranın yiyeceği olan ekmeğe vergi koymak istediğinin iletilmesi neticesinde gözden düşmüş, ve Recep Peker

⁶¹⁸ Başar, "Buğday, Türkiye'nin...", s. 9.

⁶¹⁹ Başar, *Atatürk'le...*, s. 79.

⁶²⁰ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 171.

vasıtasıyla kendisine durum bildirilmiştir⁶²¹. Başar, fukaranın yiyeceği olan ekmeğe vergi koymayı teklif eden kişi olarak kötü bir ün yapmıştır. Gezi dönüşünde bakan olması dahi gündemde olan Başar, unutulmaya terk edilmiştir.

Başar, unutulmamak için elinden geleni yapmış ve hazırladığı raporu Mustafa Kemal Atatürk'e göndermiştir. İktisadi Devletçilik kitabının ilk cildi olan bu kitap Ankara'da herhangi bir yankı uyandırmamıştır. Bunun üzerine kitabın baskısını yapan Başar bu sefer de kitabı alarak Yalova'da bulunan Atatürk'ü görmeye gitmiştir. Sofraya davet edilmesine rağmen kendisine iktisadi hiçbir konuda danışılmamıştır⁶²². Görüşme sonunda Başar, Atatürk ve diğer önemli yöneticilere bu şekilde ulaşmayı başaramayacağını anlamıştır.

Ahmet Hamdi Başar, karakter olarak çabuk umutsuzluğa düşen birisi değildir. Atatürk'ten umduğu ilgiyi görememesi fikirlerinden vazgeçmesine sebep olmamıştır. Şubat 1932 tarihinde CHP tarafından mali güçlüklerle çare bulmak için yirmi kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Başar, bunu fırsat bilerek buğday ve vergi meselesi hakkındaki görüşlerini yeniden ortaya koymuştur. 21.02.1932 tarihinde uzun bir mektupla buğday davası hakkındaki görüşlerini İsmet İnönü'ye bildirmiştir. Fırka encümenine çağrılarak dinlenmesini istemiş ancak bu talebi sonuçsuz kalmıştır⁶²³. Ankara açık bir şekilde kendisine köşesine çekilmesini hissettirmiştir. Başar buna rağmen mücadelesinden vazgeçmemiştir.

Gazeteler vasıtasıyla buğday meselesini gündemde tutmaya çalışsa da bir müddet sonra gazeteler de konuya ilgilerini kaybetmişlerdir. Bunun üzerine Başar, son bir gayretle Mustafa Kemal Atatürk'e tekrar ulaşmaya çalışmıştır. Mart ayı içerisinde bir mektup yazarak Atatürk'ten kendisini dinlemesini istemiştir. Fakat dinlenmek yerine kendisinden fikirlerini yazılı olarak göndermesi istenmiştir. Ahmet Hamdi Başar, 167 sayfalık bir rapor hazırlayarak Ankara'ya göndermiştir⁶²⁴. Tahmin edileceği üzere bu rapordan da herhangi bir sonuç çıkmamıştır.

4. 6. Ziraat İnkılâbı

Ahmet Hamdi Başar, Türkiye'nin büyük gayretlerine rağmen ziraat ülkesi olmaktan kurtulamadığı kanısındadır. Ona göre Türkiye'nin yapması gereken bir yandan sanayiye geliştirmeye çalışırken diğer yandan da mevcut ekonominin bel kemiği ve halkın büyük bölümünün geçim kaynağı olan ziraatin gelişmesini sağlamaktır.

⁶²¹ Başar, *Atatürk'le...*, s. 99.

⁶²² Başar, *Atatürk'le...*, s. 125-130.

⁶²³ Başar, *Atatürk'le...*, s. 135.

⁶²⁴ Başar, *Atatürk'le...*, s. 138-140.

Türkiye ile ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda ülke nüfusunun %80'inin ziraat vasıtasıyla geçimini sağlamasına rağmen ülke ziraatinin çok geri olduğu kanaatine varmıştır. Ona göre, ziraatte uygulanan teknik ve usuller son derece iptidaidir. Avrupa'nın on yedinci yüzyılda kullandığı tekniklerle üretim yapılmaya çalışılmaktadır. Modern tekniklerin kullanılması hâlinde zirai alanda çalışan kişi sayısının üçte biri ile mevcut üretimin iki mislisini elde etmek mümkündür⁶²⁵. Bu tespit ülkenin sahip olduğu tarım potansiyelini kullanamaması açısından önemlidir.

Ahmet Hamdi Başar, zirai alanda kalkınmanın sağlanabilmesi için de kendisine göre bir strateji belirlemiş, yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Nüfusumuzun çoğunun iş ve geçim konusu olan hububat ve bilhassa buğday ve arpa ziraatini tekniğin en son haddine kadar faydalanılarak, bu işe en uygun bölgelerde, en geniş ölçüde istihsale gitmek. Toprağın ıslahı, tohumların ıslahı, sulama, depolama, taşıma, piyasalara sevk etme işleri de dâhil olduğu halde, bunu milli bir plana bağlamak.

2. Buğday ve arpa ziraatinin milli plana bağlanması, bu işe en uygun olan bölgelere ve topraklara münhasır kalacaktır. Bu organizasyon sayesinde maliyetin çok aşağı seviyeye inmesi ve bu sahada çalışan insan gücünün mühim kısmının, belki 3-4 milyon insanın serbest kalmasını intaç edecektir.

3. Bu sahada devlet yatırımına ihtiyaç vardır. Memlekette hububat fiyatları, hayvanla ziraat yapan çiftçiyi idare edecek seviyede, herhalde bugünkünden düşük olmayan bir had altında tesbit edilecektir. Milli plana giren istihsalin fiyat farkları devlete intikal etmelidir. Bu ya devlet çiftliklerinin karı şeklinde veya vergilendirme kanalıyla sağlanır. Küçük çiftçi için de bu rejim, ayrıca bir himaye teşkil eder.

4. Tarlayı bir sınaî işletme konusu haline koymak, memlekette tekniğin ve sanayinin de gelişmesine yol açar. Biz, bu temele dayanan bir kalkınmaya girişirsek, bugün atıl ve yarı işsiz olan köylü nüfusumuzun mühim bir kısmını sanayi sahasında kullanmaya ve hatta işçi sıkıntısı çekecek duruma girmeye hazırlanmalıyız⁶²⁶.

Başar'ın stratejisi basit gözükmetedir. Stratejinin uygulanmasında en önemli rol yine devlete düşmüştür. Yeni teknolojilerin uygulanması ve ürünün en fazla verim sağlayacağı bölgede yetiştirilmesini sağlamak amacıyla millî bir plan oluşturulması vazifesi devlete bırakılmıştır. Fakat devletin üzerine bırakılan en büyük vazife zirai alandaki modernleşmeden sonra ortaya çıkacak büyük bir işsiz ordusunun istihdamını sağlamaktır.

⁶²⁵ Başar, "Zirai Kalkınma", *BD*, 1 Temmuz 1962, S. 4, s. 11.

⁶²⁶ Başar., "Zirai Kalkınma", s. 13.

Başar'a göre zirai alandaki kalkınma sınai alandaki kalkınmayı zorunlu kılacaktır. Zirai alanda yapılan yenilikler sayesinde köylünün mühim bir kısmı makinist, teknisyen, işçi olarak çalışacaktır. Başlıca hububat istihsalinin devlet planına alınması, bu sahada yarı işsiz hâlinde senede ancak 70-80 gün çalışmakla yetinen milyonlarca nüfusa yeni iş sahaları açmak için devleti de yatırım yapmaya, özel teşebbüs ve sermayeyi de teşvik etmeye, sınai işletmeler kurmaya zorlayacaktır⁶²⁷. Başar'ın görüşleri tatbik imkânı bulamamış olmasına rağmen teorikte başarıya ulaşma ihtimali var gözükmektedir. Basit bir şekilde zirai üretimin artırılması için tedbir alınacaktır. Üretimin artması ekonominin güçlenmesine yol açacaktır. Bu sayede devlet yatırımlar yaparak sınai kalkınmayı sağlayacak ve zirai alandaki makineleşme sonunda işsiz kalacak çiftçileri sınai alanında istihdam edebilecektir.

4. 7. Para Meselesi

4.7.1. Altın Karşılığı Para Meselesi

Ahmet Hamdi Başar'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biri altın karşılığı para sistemidir. Özellikle 1929 buhranı sırasında Türk lirasının yaşadığı sarsıntı Başar'ı yeni bir para sistemi oluşturma çalışması yapmaya sevk etmiştir.

Başar, altın esasına göre ve uluslararası mahiyette para kombinezonlarının, altına sahip ülkelerin hâkimiyetini uluslararası garanti altına almak ve canlandırmak olarak görmektedir. Altın karşılığı parayı ekonomik buhranın sebebi olarak gören Başar, buhranı sona erdirmek için bu memleketlerin altın üzerindeki haklarından fedakârlık etmesi gerektiği görüşündedir⁶²⁸.

Ülkelerin zenginliklerinin altınla ölçülmesi Başar'a göre büyük bir hatadır. Böyle bir durumda iktisadi teşkilatlanmasını yeni yapan ülkelerin altın biriktirmek gibi bir şansları yoktur. Yeni kurulmuş ve iktisadi teşkilatlanmasını yeniden yapmaya çalışan Türkiye'nin yapması gereken altın biriktirmek yerine fazla ihracat kıymetlerini, halkın tasarruflarını, hariçten bulunabilecek her türlü krediyi ancak üretim hareketlerini çoğaltmak, teknik gelişmelerden ülkeyi istifade ettirmek amacıyla ithalat yapmaya ayırmalıdır. Böyle bir durum içerisinde Türkiye halkının fedakârlığı ile elde ettiği variyeti altına yatırması büyük bir hatadır. Altın biriktirebilecek devletler, her şeyi yapmış, satın alacak başka şeyi kalmamış olanlardır⁶²⁹. Oysa Türkiye'nin daha pek çok şeye ihtiyacı vardır. Bu nedenle altın stoku yapmak Türkiye'nin yapacağı son şey olmalıdır.

Aslında liberal sitemin miktar nazariyesine göre, bir memlekette altın fazla toplanırsa, orada eşya fiyatları yükselecek, bundan dolayı o memlekette

⁶²⁷ Başar, "Zirai Kalkınma", s. 14.

⁶²⁸ Başar, "Altına Hücum", *Kooperatif*, Mayıs 1933, S. 12, s. 4.

⁶²⁹ Başar, "Altına Hücum", s. 5.

daha ucuz yerlerden eşya ithalatı yapılacak ve altın tekrar dağılacaktır. Başar bu nazariyeyi hayalcilerin ilmin otoritesinden faydalanarak bütün dünyayı kandırmak ve ellerindeki altınları toplayıp, herkesin eline bir sürü borç senedi vermek olarak nitelemiştir. Bu sayede altın, mübadele vasıtası, eşyanın kıymet ölçüsü olmak vasfıyla beraber az gelişmiş devletleri istismar vasıtası da olmuştur⁶³⁰. Nazariyeyi çürütmek için Başar, mevcut durumu şu şekilde izah etmiştir:

“Şimdi bu iki memleket (Fransa ve Amerika) haricinde, hiçbir memlekette mübadelenin icap ettirdiği kadar altın yoktur. Filhakika bu memleketin, Fransa ve Fransa'nın nüfusu bütün dünya nüfusunun ancak onda biridir; hâlbuki ellerindeki altın, bu miktardan tam altı defa fazladır.

... altın bütün milletler için para makyası kabul edilince Amerika ve Fransa'nın hazinelerinde toplanmış olan altınlar diğer milletlerin mübadele vasıtasını teşkil etmek üzere, dünyaya tekrar yollanacak! Fakat miktar nazariyecilerinin düşündüğü gibi, o memleketlerden mal ithali şeklinde değil, faizli borç şeklinde tekrar aynen iade olunmak üzere.”⁶³¹

Başar, sanayileşmesini çok önceden tamamlamış birkaç devletin işine yarayan ve bu devletlerin dünyanın geri kalanını sömürme aracı olarak kullanılan altın karşılığı para sisteminin hemen değiştirilmesi gerektiği kanısındadır. Ona göre, para olduğundan farklı bir boyuta taşınmıştır. Aslında para sadece mübadele vasıtası ve ürünlerin birbiriyle değişimini sağlayan bir araçtır. Para değişim vasıtası olduğu hâlde liberal sitem içerisinde iktisadi mekanizmanın dışında bırakılmış ve ayrı bir varlık olarak düşünölmeye başlamıştır. Bu uygulama yanlış bir uygulamadır. Para miktarı üretim miktarına göre belirlenmelidir. Ne kadar üretim varsa, o kadar da para var olmalıdır⁶³². Başar mükemmel parayı ise şu şekilde tarif etmektedir:

“...bizce doğru, sağlam ve karşılıklı para bir memlekette istihallerin kıymet yekûnları ile karşılaşan bir paradır. Para mekanizmasının istihsal münasebetleri haricinde müstakil ve başlı başına bir mevcudiyet halinde telakki olunmasını bu günkü dünya buhranının başlıca amili olarak görmekteyiz”⁶³³.

Başar, altın karşılığı para politikasının iflas ettiğini öne sürmektedir. Bir zamanlar serbest mübadele için otomatik bir düzenleyici olarak görölen altının daha sonraları mübadeleyi durduran ve milletleri kendi kabukları içine sokan bir politika hâlini aldığı görüşündedir. Ülkeler, üretimlerini dışarıya satmak için büyük bir gayret içerisine girerken, sahip oldukları altınları kaybetmemek için

⁶³⁰ Başar, *Değişen Dünya*, s. 94.

⁶³¹ Başar, “Altına Hücum”, s. 3.

⁶³² Başar, “Altına Hücum”, s. 6.

⁶³³ Başar, “Altına Saltanatı Yıkılıyor”, *Kooperatif*, Temmuz 1933, S. 14, s. 4.

dışarıdan herhangi bir şey alma konusunda çok dikkatli davranmaktadırlar. Bu durum, toplanan altınların hareketsiz ve cansız bir şekilde saklanmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı da milletler arası ticaret durma seviyesine gelmiştir. Ticaretin yeniden canlanması ve hacminin genişlemesi için altının mübadele dışında bırakılması gerektiği görüşündedir⁶³⁴. Başar, bu görüşünde haklı görünmektedir. Özellikle sanayileşmiş ülkeler ticaretteki üstünlüklerini kullanarak dünya üzerindeki altınların büyük çoğunluğuna sahip olmuşlardır. Altınlar stok yapıldığı için dolaşıma da çıkamamaktadır. Bu durum para sıkıntısına, para sıkıntısı da buhranlara yol açmaktadır.

Başar, özellikle yeni kurulan devletlerin altın karşılığı para politikasından uzak durması gerektiğini savunmaktadır. Bu politikanın uygulanması hâlinde bu tür devletlerin dünya devletleri karşısında hiçbir şanslarının olmayacağı görüşündedir. Yeni olduğu için ülkesinde yapması gereken pek çok iş varken onlar parasızlık yüzünden elleri kolları bağlı bir şekilde beklemek zorunda kalacaklardır. Ne para bulmak ne de bu durumu değiştirebilecek tedbirler almak mümkün olmayacaktır⁶³⁵. Bu devletler için tek olasılık altın stoku olan ülkelere borç almak olacaktır. Borç altın karşılığı alındığından ödeme sıkıntıları devletleri içinden çıkılmaz bir duruma sürükleyecektir.

4.7.2. Türkiye’de Para Meselesi

Türkiye’nin durumu yukarıda bahsettiğimiz, yeni yeni kendisini toparlamaya çalışan ve bir sanayi oluşturmak için gayret eden ülke görünümündedir. Başar, Türkiye’nin altın karşılığı para politikasını benimsemesinin kesinlikle hata olduğu görüşündedir. Ona göre, Türkiye, altın karşılığı para politikasını uygulamaya çalıştığı müddetçe, çoğalması gereken kendi mübadele sahasını daraltmak mecburiyetinde kalacak ve buhrana düşecektir⁶³⁶.

Başar, Türkiye’nin yapması gereken pek çok iş olduğu ve bu işler için de paraya ihtiyaç olduğunu bildiğini söylemektedir. Ona göre, mevcut düzen içerisinde para bulmanın tek yolu ülkedeki altın miktarını arttırmaktır. Bunun da iki yolu vardır. Ya ihracatı fazlaştırıp bunun fazlası ile dış piyasalardan altın almak ve yahut dış piyasalardan istikraz yaparak mukabilinde altın satın almak. İhracat fazlası ile altın almak, birçok seneler için yapılabilecek iş değildir; çünkü böyle bir fazla elde edilse bile bununla altın değil memleketin ihtiyacı olan makine, teknik vasıtalar ve müdafaa aletleri satın alınmalıdır. Dış piyasalardan ödünç para alıp bununla altın stokunu çoğaltmak meselesi ise hayalden öteye geçemeyecek bir düşüncedir. Aradan geçecek süre içerisinde altın borcunu ödemek şöyle dursun faizini ödemek bile mümkün

⁶³⁴ Başar, *Para ve İnkılâp*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul., 1936, s. 7.

⁶³⁵ Başar, *Para ve...*, s. 11.

⁶³⁶ Başar, “Altına ve Para Meselesi”, *Kooperatif*, Ağustos, 1933, S. 15, s. 2.

olmayacaktır⁶³⁷. Başar'ın tespitine göre yeni kurulan devletlerin mevcut para düzeni içerisinde hayatta kalmaları mümkün değildir.

Ona göre, Türkiye, tarım, turizm, sanayi, maden açısından mümbit bir ülkedir. Fakat bu zenginliklerini kullanmak için yeterli sermayeye sahip değildir. Kuruluşundan 1936 yılına kadar yaptığı işlerin toplam tutarı olan 500 milyon lira, ziraat müstahsilleri ve işçilerin fedakârlığı ile elde edilmiştir. Bu kesimlerin istismarı artık mümkün değildir. Fakat devlet işlerinin yürüyebilmesi için de paraya ihtiyaç vardır. Bu para işçi ve çiftçiden alınmazsa nereden alınmalıdır? Devlet, bu ihtiyacı karşılayacak kadar zengin değildir. Sanayi zümresi de bu giderleri karşılayacak kadar güçlenmemiştir. O halde ülkenin ihtiyacı olan para nasıl elde edilmelidir?⁶³⁸

Eldeki olanakların yetersiz olduğu durumlarda planlı hareket etmek hem maddiyattan hem de zamandan büyük tasarruf edilmesini sağlayabilir. Bu nedenle Başar'ın da Türkiye'nin para politikası ile ilgili olarak ortaya attığı ilk fikir, ülkenin iktisadi sisteminin, bir iş ve istihlal planına ve o plana uyararak istihlal kıymetleri ile karşılaşan bir para ve kredi siyasetine geçiş yapmasıdır.⁶³⁹ Bunun için de en uygun yolu üretim karşılığı para sistemi olarak göstermiştir.

Başar'a göre altın karşılığı para yerine üretim karşılığı para sistemine geçilmesi dünyaya farklı bir yön verecek ve iktisadi buhranı sonlandıracaktır. Böyle bir durumda Türkiye'nin de üretim karşılığı para politikasını bir an evvel benimsemesi lazımdır. Peki Türkiye paraya karşılık hangi üretimi göstermelidir? Başar, bu konuda en uygun üretimi buğday olarak görmektedir⁶⁴⁰. Bunun sebebini de Türkiye'deki toplam üretim içerisinde buğdayın önemli bir yere sahip olmasını göstermektedir.

Ülkede üretimi en kolay arttırılabilecek ürün buğdaydır. Zaten buğday organizasyonu hayata geçirilerek ürün artışı da sağlanabileceğine göre Türkiye için en ideal para politikası buğday karşılığı para gibi görünmektedir. Bu sayede para çoğalacak ve mübadele hızlanacaktır. Başar'ın planı iki sene içerisinde mevcut durumda tedavüle bulunan paranın iki katını tedavüle sokmaktır. Beş

⁶³⁷ Başar, *Para ve...*, s. 23-24.

⁶³⁸ Başar, *Para ve...*, s. 14-21.

⁶³⁹ Başar, *Para ve...*, s. 91.

⁶⁴⁰ Başar, *İktisadi Devletçilik*, Matbaacılık ve Neşriyet Türk Anonim Şirketi, İstanbul., 1933, C. II, s. 180-211. Aslında Ahmet Hamdi. Başar'ın altın yerine tavsiye ettiği sadece buğday üretimi değildir. "Para ve İnkılap" adlı eserinde para meselesini ve inkılabın alması gereken tedbirleri geniş bir biçimde inceleyen Başar, buğday ve pamuk karşılığı parayı örnek olarak vermiştir. Daha sonra görüşü buğday üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum Başar'ın daha öncelerdeki yayımları neticesinde buğday meselesine olan duyarlılığı ve buğdayın ülkede en fazla üretilen ürün olmasıdır. Başar'ın yeni para sistemi, pamuk ve buğday karşılığı para görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Başar, *Para ve...*, s. 86-118.

sene içerisinde ise bu nispetin dört misline çıkmasını düşünmektedir⁶⁴¹. Başar paranın çoğalması ile ticaretin canlanmasını hedeflemektedir.

Başar'ın görüşüne tepkiler gelmekte gecikmemiştir. Paranın artmasının enflasyona sebep olacağı düşünülmektedir. Başar, bu iddiayı kesin bir dille reddetmiştir. Ona göre, bu sistem asla bir enflasyon değildir. Enflasyon karşılıksız para çıkarmak, piyasaya ihtiyaçlarından fazla parayı sürerek kıymetini düşürmek demektir. Hâlbuki Türkiye'nin gitmesi lazım gelen yeni para yolunda, evvela para çıkarılmayıp ihtiyaçlar yaratılacağından piyasanın yükselen ihtiyaçlarına mukabil para çıkarılacağı için enflasyonla alakası yoktur. Bilakis bu para sistemi altın karşılıklı para sisteminin yaptığı, bazen kredi enflasyonları, bazen de bir nevi deflasyon neticesini doğurmayacağından finansal buhranlara veya devalüasyon denilen para düşürmelerine ihtiyaç görülmez. Devalüasyon eşya ve para kıymetleri arasında hâsıl olan açıklığı ayarlama hareketidir⁶⁴². Başar'ın tavsiye ettiği sisteme göre bu ayar otomatikman gerçekleşecek ve böyle sarsıntılar yaşanmayacaktır.

Başar'ın para politikası alanındaki görüşleri, diğer görüşlerinde olduğu gibi, hükümet cephesinde pek bir etki yapmamış, diğer fikirleri gibi ortada kalmıştır.

4. 8. Vergi Siyaseti

Vergi, kelime manası olarak, kamusal hizmetlerin gerektirdiği giderler ile kamu borçları dolayısıyla ortaya çıkan yükleri karşılamak amacıyla, devletin egemenlik gücüne dayanarak karşılıksız olarak, gerçek ve tüzel kişilerden cebri olarak aldığı parasal değerler anlamına gelmektedir⁶⁴³.

Vergi, özellikle yeni kurulmuş ve çok fazla gelir kaynağı olmayan devletlerin en büyük geliridir. Devlet, bu gelir sayesinde ülkeyi kalkındırmaya ve halka hizmet götürmeye çalışır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda gelirleri sınırlıdır. Kapitülasyonların etkisinin devam etmesinin yanında yabancı sermaye hemen hemen ülkenin kâr getirebilecek her alanında faaliyet göstermektedir. Sanayi yok denecek seviyededir. Tarım ise ilkel yöntemlerle yapılmaya çalışılmaktadır. Bütün bunların yanında Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan pek çok alanda olduğu gibi vergi alanında da Orta Çağ kalıntısı, dağınık bir vergi sistemi devralmıştır⁶⁴⁴. Böyle bir durumda ülkenin ihtiyacı olan parayı sağlamak iyice güç görünmektedir. Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi bütün konularda olduğu gibi halkı incitmeden onlardan vergi toplanması hususunda da görüşleri vardır.

⁶⁴¹ Başar, *Para ve...*, s. 116.

⁶⁴² Başar, *Para ve...*, s. 116-117.

⁶⁴³ Nihat Sayar, *Kamu Maliyesi*, Sermet Matbaası, İstanbul. 1975, s. 50.

⁶⁴⁴ Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul. 1998, s. 397.

Başar'ın bütün görüşlerinde öne sürdüğü ortak düşünce Türkiye'nin kendine özgü yapısının olduğudur. Ona göre, Avrupa'dan alınan ne olursa olsun, hangi alanda olursa olsun tam bir verim sağlamayacaktır. Türkiye'nin her alanda kendi şartlarına göre fikirler geliştirmesi şarttır. Başar, vergi hususunda da aynı görüşü savunmaktadır⁶⁴⁵. Kendine özgü vergi usulünün belirlenmesi ile vatandaşı zor durumda bırakmadan en fazla vergiyi almak mümkün olacaktır.

Batı'nın modern vergi prensiplerini ve kanunlarını, gerek aynen gerekse ülke bünyesine uydurarak tadil yolu ile alınmamasının başlıca sebebinin, kapitalizm devrinin muhtelif dönemleri arasında Batı ile Türkiye arasında mevcut büyük farktan ibaret olduğu kanaatindedir⁶⁴⁶. Türkiye, Batı'nın geçirdiği bütün medeniyet dönemlerini geçirmemiştir. Bu nedenle Batı'nın vergi sisteminin Türkiye'ye uyması mümkün değildir.

Başar, Batı'da alınan vergiler ile Türkiye'de alınan vergiler karşılaştırılırken ciddi yanlışlıklar yapıldığı fikrindedir. Bu yanlışlıkları şu şekilde ifade etmiştir:

a) *Mukayesesi yapılan memleketler, liberal ekonomi temeline dayanırlar. Oralarda hemen bütün milli gelir kaynakları fertlerin elindedir ve miktarları mahdut olan mali inhisarlar dışında, devletin büyük kar sağlamak ve sermaye toplamak maksadıyla yaptığı işletmeler yoktur.*

b) *İkinci hatta da büyük bir ölüm dirim harbine girmiş, bütün milli servetlere ve kaynaklara bu zaruretle el koymaya hak kazanmış olan memleketlerdeki vergi yükü ile mukayeseler yapılmalıdır. Bu noktanın sıhhatli bir netice elde etmeye imkân vermeyeceği şüphesizdir.*

c) *Milli gelirden yüzde nispetinde vergiye düşen kısmın bulunarak muhtelif memleketler arasında yapılan mukayeseler de kategorilerin aynı olmaması yüzünden, yanlıştır ve gayri ilmidir.*

d) *Nihayet en mühim faktör olarak tekniğe ve enerjiye tahakküm güçleri karşılaştırılmadan yapılacak mukayeselerin bir mana ifade edemeyeceğine şüphe yoktur.*⁶⁴⁷

Türkiye en az vergiye tahammülü olan memleket iken, millî gelir kaynakları zengin olan memleketlerle kıyaslanması hatadır. Bu nedenle Türkiye'nin yapması gereken kendi millî vergi sistemini oluşturmaktır.

⁶⁴⁵ Başar, "Vergi Reformu Nasıl Olur?", *BD*, 1 Haziran 1962, S. 3, s. 23.

⁶⁴⁶ Başar, *Vergi Reformu ve Kalkınma Davamız*, Kenan Matbaası, İstanbul., 1947, s. 15.

⁶⁴⁷ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 29,30.

4.8.1. Türkiye’de Uygulanan Vergi Sisteminin Eksiklikleri

Türkiye’de modern vergilerin tatbikatı, Cumhuriyet’ten sonra, aşarın kaldırılmasıyla başlamış sayılabilir. Bundan sonra gerek aşarın yerini alacak yeni vergiler koyma ve gerekse vergileri modernize etmek için çalışmalar yapılmıştır⁶⁴⁸. Bütün çalışmalara rağmen vergi sisteminden istenilen sonuç elde edilememiştir.

Başar, öncelikle aşarın kaldırılmasına karşı bir görüş içerisindedir. Aşarın ilkel bir vergi olduğunu kabul etmesine rağmen gerek devlet gelirleri içerisindeki yüksek oranı⁶⁴⁹ gerekse halkın almış olduğu vergi olması nedeniyle bir müddet daha devam ettirilmesinden yanadır. Başar’ın diğer bir eleştirisi ise aşar yerine getirilen yeni vergiler üzerinedir. Ona göre, aşarın yerini doldurması için önce Fransa vergi sistemi, 1948’de de Amerikan ve Alman vergi sistemleri örnek alınmıştır. Fakat bu sistemler ülke şartlarına uydurulmaya çalışıldığı için kuşa dönmüş ve gerek mükellefler gerekse hazine açısından şarklı bir vergi usulü olmaktan kurtulamamıştır. Halk ve hatta maliye de bu vergilere bir türlü alışmamıştır⁶⁵⁰. Vergilere olan yabancılaşma beraberinde vergilerin düzgün ve zamanında toplanmasını engelleyeceği gibi, memurların sistemi yadırgamasından dolayı da yanlış hesaplamalara yol açacaktır.

Başar, ülkenin vergi sisteminin bozuk olduğu görüşündedir. Başar’ın en çok eleştirdiği konu vergilerin dolaylı alınması yerine doğrudan alınmasıdır⁶⁵¹. Yaptığı tesbitlerde Türkiye’de vergilerin %25’inin doğrudan vergi olarak alındığını, bu nedenle de ziraatla uğraşan halkın zor duruma düştüğünü görmüştür. Ona göre, vergi sistemi adaletsizdir. Bu adaletsizliği şu şekilde ifade etmektedir:

“...sermayenin ve hâsılatı gayrisafiyeinin maktu bir vergiye tabi tutulması, ancak ve münhasıran ziraat istihsaline, çiftçi sınıfa aittir. Çiftçinin başlıca istihsal sermayesi, tarla ve hayvandır; sanatkârın fabrika ve makinedir; tüccarın ticaret eşyası ve paradır. Ziraat sınıfından maada hangi sınıf sermaye üzerinden, değil yüzde (6) dan başlayarak yüzde (60) a kadar, hatta yüzde (1) nispetinde bir vergiye tabidir; Fabrikatörün ödediği sıfırdır; tüccarın ise ancak kazancıdır; yani hâsılatı gayri safiye değil, hâsılatı safiye vergisidir. Hayvan

⁶⁴⁸ Gülay Akgül Yılmaz, “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C. XXVII, S.II, s. 307-312.

⁶⁴⁹ 1924 yılında köylerden alınan verginin bütün vergilere oranı %27.5 civarındadır. Köy vergilerinin % 21.3’ünü ise aşar vergisi oluşturmaktadır. O dönemde şehirlerden alınan verginin %5.5 olduğu göz önüne alındığında aşarın ülke ekonomisi içerisindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Dilek Göze Kaya, Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2009, S. 19, s. 241.

⁶⁵⁰ Başar, “Vergi Reformu Nasıl Olur?”, BD, 1 Haziran 1962, S. 3, s. 23.

⁶⁵¹ Basit bir tanım yapmak gerekirse, doğrudan vergi kazanç üzerinden alınan vergidir. Dolaylı vergi ise harcamalardan alınan vergilerdir.

*müstahsilinden hâsılatı gayri safiyeden yüzde (50) ye yakın vergi alınırken, tüccar sınıfından hâsılatı safiyeden en çok yüzde (10-15) bir nispet dâhilinde vergi alınmaktadır.*⁶⁵²

Başar, vergilerin özellikle çiftçiler ve işçilerin aleyhine olduğu görüşündedir. Mevcut vergi sistemi ile üreticilerin ağır bir vergi yükü altında olmasına ve sermayelerinin bir kısmını vergi olarak devlete ödemesine rağmen çok büyük sermayelere sahip bazı kimselerin bir işçi kadar dahi vergi ödemediği görüşündedir. Ona göre, yüksek kazanç sağlayan kişiler daima vergiden kaçmak yolunu bulmaktadırlar. Yüz binlerce liralık iş yapan bir fabrikatör teşviki sanayi kanundan istifade ederek kazancından on para vergi vermemesine mukabil, o fabrikada ancak boğaz tokluğuna çalışan birçok işçi muntazaman vergi vermektedirler⁶⁵³. Ona göre sadece bu neden bile vergi sisteminin yenilenmesini gerektirmektedir.

Başar, mevcut vergi sisteminin sanayi alanında da istenilen gelişmeye engel olduğu görüşündedir. Ziraat için aşar vergisi ne ise sanayi için de muamele ve üretim vergisinin aynı manaya geldiğini düşünmektedir. Vergi sisteminde radikal değişiklikler yapılmadığı takdirde sanayinin gelişmesinin mümkün olamayacağını iddia etmektedir⁶⁵⁴. Başar'ın vergi sistemine getirdiği bütün eleştiriler reform yapılması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.

Başar, vergi sisteminin zamanın getirdiği şartlara göre yenilenmemesini de eleştirmektedir. Ona göre devlet, zamanın ilerlemesi sonucunda ortaya çıkan değerlerden alması gereken vergiyi almamaktadır. Bunlardan ilki ziraat alanındadır. Makineleşme ile giderlerini kısan, gelirlerini yükselten çiftçilerden ek vergi alınmamaktadır. Makineli tarım yapanlardan ek vergi alınmalıdır. Diğer bir husus aşırı değerlenen gayrimenkullerdir. Daha önce değeri düşük iken yanından yol geçmesi, yanına fabrika ya da devlet binası yapılması ile değeri beş altı misli artan gayrimenkul ve arsalardan ek vergi alınmalıdır. Son olarak ise amme hizmetlerinin bir kısmının ücretlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin köprü olmayan bir yerde kamyonlar ve insanlar salıcılara para vererek karşıya geçerken köprü yapıldıktan sonra devlete herhangi bir ücret ödememektedirler. Bunlardan belli bir ücretin alınması ülke ekonomisini kalkındıracaktır.⁶⁵⁵ Başar'ın düşüncesine göre vergi sistemi düzenli aralıklarla güncellenmelidir. Böylelikle yıllar içerisinde ortaya çıkan değerlerden vergi alınabilecektir.

Başar'a göre vergi sisteminin bir diğer sıkıntısı ise çok karışık olmasıdır. Halk vergi sistemini ve vergi cezalarını anlayamamaktadır. Ayrıca sistem çok karışık olduğu için uygulamada çok personel gerektirmektedir. Bu nedenle

⁶⁵² Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 146-148.

⁶⁵³ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 150-151.

⁶⁵⁴ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 69.

⁶⁵⁵ Başar, "Vergi Reformu Nasıl Olur?", s. 24-25.

maliyenin kadrosu iki misli büyümüştür. Vergi sistemini düzelterek hem vergilerin daha rahat alınması hem de maliye personelinin sayısını azaltılarak kazanç elde etmesi sağlanabilir⁶⁵⁶. Devlet'in üzerindeki memur yükünün de bu sayede azalması sağlanabilecektir.

4.8.2. Türkiye'nin Vergi Sisteminde Yapılması Gereken Yenilikler

Ahmet Hamdi Başar, vergi sisteminde yapılması gereken inkılâptan bahsederken gayet gerçekçi bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre Türkiye'nin kalkınma hamlesi içerisinde vergi çok önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin başka alanlarda büyük kazançları olmadığı için vergilerin Batı ülkelerine göre çok olması gerekmektedir. Asıl sorun ise bu vergilerin biçimi ve sınıflar arasında dağılımıdır. Vergi inkılabına başlamadan önce devletin sınıflar arasındaki barışçı ve insancı zihniyetin üstünlüğü altında uzlaşmaya gitmesi ve tarafsız olması gerekir⁶⁵⁷.

Başar, yeni vergi sistemi ile halktan alınacak vergilerin taşınması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Öncelikle vergiler adil olmalıdır. Tek bir sınıfa yüklenilerek alınan vergiler ileride çok büyük sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Verginin adaletli alındığına hükmeden halk, vergisini ödemekten kaçmayacaktır.

2. Diğer bir özellik ise dolaylı alınan vergilerin zam şeklinde olmamasıdır. Bilakis dolaylı vergiler teşvik edilmelidir. Halktan alınan vergi iktisadi hayatı baltalamamalıdır. Devletçiliğin esas programına uymayan ve iktisadi hayatı baltalayan verginin geleceği yoktur.

3. Alınacak vergiler hayat pahalılığı yaratmamalıdır. Vergi, hayat pahalılığına yol açıyorsa bu vergilendirmede bir hata olduğunun göstergesidir. Vergi iktisadi dengeyi bozmamalıdır.

5. Son olarak ise vergiler kolay alınabilir olmalıdır⁶⁵⁸. Adil, kolay, gündelik yaşantıya etki etmeyen, sanayiye baltalamayacak vergilerin suistimal edilmeden uygulanması Türkiye'nin kalkınmasında büyük rol oynayacaktır.

4.8.2.1. Gelir Vergisi Meselesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tartışma konusu olan vergilerden biri de gelir vergisidir. Ahmet Hamdi Başar, gelir vergisi sisteminin Türkiye'ye uygun olmadığı kanısındadır. Ona göre, modern vergi, şüphesiz, millî gelire bağlı olmalıdır. Bunun da en mütakâmil yolu "Gelir Vergisi"dir. Tatbikat bakımından çeşitli gelir vergileri sistemleri olabilir; nitekim muhtelif memleketlerde bu prensip ayrı ayrı şekiller almıştır. Fakat kök prensip tektir: Devlet hissesi ancak

⁶⁵⁶ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 158.

⁶⁵⁷ Başar, "Vergi Reformu Nasıl Olur?", s. 23.

⁶⁵⁸ Başar, *İktisadi Devletçilik*, s. 164-165.

millî gelirden alınmalıdır. Bu kısa prensibin ifade ettiği ilk mana, verginin sermayeye ve emeğin zaruri yaşama hakkına tecavüz etmemesidir⁶⁵⁹.

Başar, gelir vergisinin ortaya çıkışını incelemeye başladığında işin kaynağına ulaşmaya çalışmıştır. Ona göre, bu vergi, kapitalist sistemin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Devlet, bu gelişme esnasında çok az vergi almış ve politikası gereği özel teşebbüslere ve sermaye hareketlerine karışmamıştır. Devlet, az vergi alarak gelişimleri desteklemiştir⁶⁶⁰. Yani gelir vergisinin uygulanabilmesi için devletin kapitalist devre geçirmesi lazımdır. Kapitalist dönem geçirmeyen devletlerde bu verginin uygulanması mümkün değildir.

Kapitalizmin tam olarak hâkim olduğu ülkelerde bu iş kolay olmasına rağmen, Türkiye gibi ülkelerde gelir vergisinin hedefi olan kazancın tam olarak hesaplanması mümkün olarak görünmemektedir. Başar, böyle bir durumda gelir vergisi alınmasının eksik ve adaletsiz uygulama olacağı kanısındadır⁶⁶¹. Bu nedenle Türkiye'nin uygulamaya çalıştığı gelir vergisi sistemi tamamen yanlıştır.

4.8.2.2. Türkiye'ye En Uygun Vergi Sistemi: Tüketim Vergisi

Ahmet Hamdi Başar'ın Türkiye'de uygulanması gereken vergiler konusundaki temel fikri tüketimden vergi alınmasıdır. Tüketiciden alınacak vergi en adil vergi sistemidir. Bu vergi sisteminde üretimden hiç vergi alınmaması öngörülmektedir. Başar'a göre ülke üzerinde herkes üretim yapmamaktadır, ama herkes tüketim yapmaktadır. Böylece bütün halktan vergi alınmasını sağlayacaktır. Böylece sistemin daha adaletli hale geleceği kanısındadır. Üretimden vergi alındığı zaman kişilerin sermayelerini, kazançlarını gizlemeleri veya hiç kazanmamış gibi işlem yapmaları ihtimal dâhilindedir. Oysa bu kişilerin tüketimlerini gizlemeleri mümkün değildir. Bu sayede vergi kaçırması da mümkün olmayacaktır. Ayrıca çok kazanan kişiler çok harcayacakları için çok vergi vereceklerdir. Az kazananlar ise az harcayacakları için az vergi ödemiş olacaklardır. Tüketimden alınacak vergilerde, özellikle zenginlerin tükettiği eşyalara ağır, fakir halkın tükettiği eşyalara nisbeten hafif vergiler konulacaktır. Sistemin bir diğer faydası ise otomatik olarak ihracattan vergi alınmamasını sağlamasıdır. Üretilen malların ülkede tüketilmemesi demek bu ürünlerden vergi alınmaması manasına gelmektedir⁶⁶². Böylece ihracatı yapılan ürünler yurt dışında tüketileceği için ihracattan vergi alınmamış ve ihracat teşvik edilmiş olacaktır.

Vergi sisteminin en önemli prensibi sınai ve zirai alanda elde edilen gelirlerin gelişmeye ve makineleşmeye yönlendirildiği müddetçe vergi

⁶⁵⁹ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 9.

⁶⁶⁰ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 14, 15.

⁶⁶¹ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 13.

⁶⁶² Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 161,162.

alınmamasıdır⁶⁶³. Bu sayede zaten zor durumda olan üreticilerin gelişmesi sağlanabilir. Aslında Başar, sanayicilere vergi ödememenin yolunu göstermektedir. Sanayici elde ettiği kârı yatırıma dönüştürdüğü müddetçe vergi ödemeyecektir.

Başar'a göre üretimden vergi alınmaması üretimin her alanında ortaya çıkan gelirlerin tekrardan üretimin gelişmesi için harcanması ve bu sayede vergi dışı kalması sınai ve zirai alanda büyük gelişmelere yol açacaktır. Özellikle ziraat alanında önemli gelişmeler olacağı görüşündedir. Ona göre, ziraat şubeleri hemen canlanacak, modern teknik ve üretim usulleri ziraate hâkim olacaktır. Çiftlikler bir araya toplanacak, kolektif üretim sistemi gelişecektir. Üretim kooperatifleri kurulacak, kooperatifleri gören köylüler ise dünyanın en müreffeh ve en zengin köylüsü hâline gelecektir⁶⁶⁴. Başar, iktisadi devletçilik sistemi içerisinde tüketim vergisi, buğday organizasyonu, kooperatif ve ziraat reformunun bir araya geldiği sistemin bu sonucu vereceğinden emindir.

Başar'a göre Türkiye'nin ilk yapması gereken millî gelir kaynaklarından vergi almamak olmalıdır. Bu sayede gelir kaynakları rahat bir şekilde gelişme imkânı bulacaktır. Daha sonra gelir kaynaklarını ve devlet elinde bulunan sermaye ve teknik hâkimiyetini fertlere yayacak ve tek tek kuvvetli ve refahlı fertler hâlinde yaşamaya başlatacak ve ülkenin sermaye topluluğuna girmesini sağlayacaktır. Bunu yaparken devletin giderlerini de azaltarak daha az vergiye ihtiyaç duymasını sağlamak gerektiğini ifade etmektedir⁶⁶⁵. Başar'ın sürekli savunduğu şey, devletin mümkün olduğunca az memur tarafından idare edilmesidir. Devlet, özellikle iktisadi alanda yetkiyi paylaşarak hem yükünü hafifletecek hem de masraflarını kısabilecektir.

Ahmet Hamdi Başar'ın önerdiği tüketimden vergi sisteminde bazı mahsurlar tesbit edilmiştir. Bunlardan ilki üretimin Türkiye'de yapılıp paranın yurt dışına çıkarılmasıdır. Diğer bir mahzur ise çok kazanıp az harcayan kişilerin olmasıdır. Başar, bu tür mahzurları ortadan kaldırmak için de önerilerde bulunmuştur. Ona göre, yapılması gereken paranın yurt dışına çıkmasını engellemek için harice para transferinin üzerine kontrol koymaktır. Çok kazanıp az harcayanlardan vergi alınmasının yolunu ise sermaye ve veraset üzerinden vergi alınması olarak göstermiştir⁶⁶⁶. Başar, bu açıkların kapatılmasıyla birlikte sistemin mükemmele ulaştığı görüşündedir.

Sonuç olarak Ahmet Hamdi Başar, ülkenin vergi sisteminin kökten bir değişime gitmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bunu yaparken önce mevcut düzeni yıkıp sonra yeni bir sistem aranmaması gerektiği görüşündedir. Öncelikle mevcut vergilerin yerini alacak ve eskisinden daha iyi olacak

⁶⁶³ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 65.

⁶⁶⁴ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 67.

⁶⁶⁵ Başar, *Vergi Reformu...*, s. 32.

⁶⁶⁶ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 162.

vergilerin belirlenmesini savunmaktadır. Kendi görüşüne göre yapılacak düzenlemeler sayesinde de hem devletin daha fazla gelir elde edeceğini hem de halkın üzerine daha az yük bineceği kanısındadır. Ahmet Hamdi Başar'ın pek çok görüşünde olduğu gibi vergi sistemi hakkındaki görüşleri de kitaplar, makaleler ve konferanslar arasında kalmış, kendilerini hayata geçirecek idari bir kuvvet bulamamıştır.

4. 9. Ahmet Hamdi Başar'ın Yeni Düzen Fikri

Ahmet Hamdi Başar, *iktisadi devletçilik* doktrini çerçevesinde yeni bir düzen oluşturma fikri üzerinde durmuştur. Yeni insan, yeni kafa, yeni ilim görüşü sayesinde, yeni bir cemiyet, millet ve devlet anlamı doğacağını savunmuştur. Ona göre böylesi bir birleşme ancak tarih potasında olabilir. Tarih, olgunluk çağına gelmiş ise, su hâlinde gelen buluttan yağmur dökülür gibi, yeni bir oluşun ve birleşmenin yaratılması imkânı vardır⁶⁶⁷.

Başar, yeni düzeni tanımlarken oluşacak medeniyetin temelini de şu şekilde açıklamaktadır:

*“Akıl, vicdan üzerine kurulmuş bir ilmi görüş, insan bütünlüğüne, sevgisine ve bağlılığına dayanmış bir ahlak, tabiatı ve hayatı sevmeye ve sonsuz bir neşe ve huzur içinde insani en büyük kuvvet harcamaya görececek bir cehd ve iman ve müspet bilgilerden ve teknikten sonsuz istifade ile buna inanmış modern bir kafa yeni medeniyetin temelini oluşturacaktır. Bu medeniyet, şimdiye kadar olanların hepsinden farklı, büyük ölçüde bir dünya medeniyeti olarak kurulacaktır. Her millet, her insan tek imana bağlı, tek yolun yolcusu olabildiği gün insan hayatı ebedilemiş, cennet başlamış demektir.”*⁶⁶⁸.

Bütün hayatı boyunca büyük idealler peşinde koşan Başar, kurulacak olan yeni düzenin dünya düzeni olacağı kanaatindedir. Bu nedenle önerilerini dünya çapında kullanılacakmış gibi yapmıştır. Başar'ın yeni düzen fikri bir nevi Avrupa Birliği'ni andırmaktadır. Ona göre ülkeler yeterlilik dengesine dayanan, iş ve üretim gücüne göre üniteler hâlinde yeniden teşkil edilmelidir. Bu üniteler, aynı sınırlar içinde tek bir devlet olabileceği gibi birkaç devlet arasında da olabilir. Devletler kendi aralarında üretim ve değişim anlaşmaları yapabilirler. Böylece tek bir millet ve devlet gibi çalışarak iktisadi çıkarlar elde edebilirler⁶⁶⁹. Yani, bağımsız milletlerden ibaret birleşik hükümetler kurulabilir. Bu hükümetlerin birbirlerine hâkim olma hırsına kapılmaması ise temel esastır.

Ahmet Hamdi Başar'ın sistemine göre küçük milletler de refaha kavuşabilecektir. Ona göre, küçük millet ve hükümetlerin gümrüklerini kapayarak sanayilerini geliştirmeye çalışmaları, zirai faaliyetlerini

⁶⁶⁷ Başar, *Davalarımız*, s. 286.

⁶⁶⁸ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 221,222.

⁶⁶⁹ Başar, *Değişen...*, s. 121.

çeşitlendirmeye uğraşmaları gereksizdir. Sistem dâhilinde tek bir çeşit üretim yaparak dahi üniteler içerisinde önemli bir yere sahip olabilir. Küçük memleketlerden beklenen her şeyi yapması değil, yapabileceğini iyi yapması ve bir ünite içinde bunları kolaylıkla satmasıdır. Ziraat ve sanayi memleketleri bu şekilde bir araya gelerek kader birliği oluşturacaklardır⁶⁷⁰. Başar, sistemi idealize ederek anlatmaktadır. Uygulamaya geçildiğinde teorideki sonuçların aynen ortaya çıkması olasılığı çok düşük görünmektedir.

Başar'ın sisteminde ziraat ve sanayi memleketleri arasında bir mukadderat ilişkisinin olması esastır. İki tür memleket arasında bir hayat ve mukadderat ilişkisi vardır. Mukadderat iştiraki hissi, nazari bir mevzu olmayıp tarihten ve istatistikten, maddi ilimlerden anlaşılan bir gerçektir. Ziraat devletlerinin sanayileşmiş Avrupa devletlerine ihtiyacı olduğu gibi, Avrupa devletlerinin de ziraat memleketlerine ihtiyacı vardır. Avrupa'nın Amerika'nın müstemlekesi olmaması için ziraat memleketleriyle iş birliği yapması ve üniteler oluşturması şarttır⁶⁷¹. Basit şekilde ziraat memleketleri sanayileşmiş ülkelere tarım ürünü verecek, sanayileşmiş ülkeler de ziraat ülkelerine sanayi ürünleri vereceklerdir. Fakat Başar'ın bu mübadele sisteminde zirai ürünler ile sanayi ürünleri arasındaki fiyat farklarından bahsedilmemiştir.

Başar, kurulmasını düşündüğü ünite içine giren memleketlerin, tabii servetlerini, tekniğini ve insan kuvvetini toplu görüş içinde kullanmak imkânına sahip olmaları sayesinde dış piyasaların iç piyasaları istismar etmelerine engel olacağını savunmaktadır. Başar'ın iddiasına göre bu sayede liberalizmin bütün dünya için tek fiyat esasına dayanan mübadele sistemi yerine ünitelerin birbirinden ayrı fikir ve farklı fiyat ve mübadele sistemi kurulacaktır⁶⁷². Bu sayede de üretim ve ticaret çoğalacak, dünya refahı artacaktır.

Ahmet Hamdi'ye göre kurulacak yeni düzen ekonomik buhranların da çaresi olacaktır. Yeni düzende oluşturulacak büyük üniteler milletleri kendi bölgelerinde hürriyetlerine sahiplik tanımakla beraber, hepsini bir araya toplayacak yeni bir enternasyonal oluşturacaktır. Bu geniş manada bir milliyetçiliğin doğmasına sebep olacaktır. Yeni üniteler kendi kendilerine yetecek coğrafyalarda kurulacaktır. Böylece üniteyi oluşturan devletler arasında gümrük bağları bulunmadan tek pazar halinde çalışacaklardır⁶⁷³. Başar, ülkeleri ünitelere ayırırken siyasi sınırlarını değil, ekonomik sınırlarını dikkate almıştır. Ülkeler, kendi kendilerine yetebilecek ekonomik yeterliliğe ulaşıncaya kadar birleşeceklerdir. Bu devletlerin siyasi sınırları baki kalmakla beraber ülkeler arasındaki ekonomik sınırların kaldırılması hedeflenmiştir.

⁶⁷⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 189.

⁶⁷¹ Başar, *Değişen...*, s. 125.

⁶⁷² Başar, *Değişen...*, s. 121.

⁶⁷³ Başar, *Türkiye ve Yeni Dünya*, Barış Dünyası Neşriyat, İstanbul., 1943, s. 67, 68.

Başar, yeni düzende oluşacak ünitelerin tam uzviyet sistemine göre kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu şekilde dünyanın kendi kendine yeten ünitelerden oluşmuş yeni bir şekli olacaktır. Ona göre yeni oluşacak dünyada plan birinci unsur olmalıdır. Sosyalizmin ilk şartı da plan olduğundan sosyalizm Yeni Dünya cemiyetinin düzeni olabilir. Fakat uygulanacak Sosyalizm en akıllı, en uzman, en bilgili kişiler tarafından tatbik olunmalıdır. Sosyalizm sayesinde, cemiyetteki ihtilaflar ortadan kalkacaktır. İhtilafların ortadan kalkması ile münakaşalar ve kavgalar da sona erecektir. Başar'a göre tam ve bütün plan fikriyle insanları son haddine kadar refah içinde, ihtilafsız, tezatsız yaşatmak ancak sosyalist bir cemiyet ve üniteler fikriyle gerçekleşebilir⁶⁷⁴. Görüldüğü üzere Başar, yeni düzenin temellerini eski düzenin fikir akımlarına dayandırmaktadır. Bu fikir akımlarının faydalı gördüğü kısımlarını alarak yeni düzenin dayanağı yapmıştır.

Başar'ın yeni düzen için önerdiği Sosyalizm, yaşadığı dönemin sosyalizminden farklı özellikler taşımaktadır. Başar, dünya medeniyetinin daha önce iki halkası olduğu görüşündedir. Bunlardan ilki hürriyet fikridir. İkinci halka ise sosyalist ve müdahaleci fikirlerdir. Her iki görüş de iflas etmiş vaziyettedir⁶⁷⁵. Başar'a göre dünya medeniyetinin son halkası yeni düzen olacaktır.

Ahmet Hamdi Başar, Avrupa Birliği tarzında önerdiği sistem ile dünyayı ünitelerden oluşan parçalara ayırmayı düşünmüştür. Ne devlet yöneticilerin de ne de üniteler oluşturan milletlerde herhangi bir art niyetin olmadığı ve herkesin çıkarları doğrultusunda işbirliği yaptığı bir ünite hedeflemiştir. Buhranların ve savaşların sistemlerdeki sınıf kavgaları ve tezatlardan kaynaklandığını düşünen Başar, yeni düzen içerisinde sınıfların etkisini mümkün olduğu kadar azaltmayı hedeflemiştir.

Başar'a göre dünyaya ebedî barışı getirebilecek tek düzen Yeni Dünya düzenidir. İdealize edilmiş bir sistem olarak göze çarpan yeni düzen fikri Başar'ın kitap ve makale koleksiyonunda yerini almıştır. Diğer fikirlerine göre daha az ilgi çeken yeni düzen düşüncesi ötekiler gibi uygulayıcı bulamamıştır.

⁶⁷⁴ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, İstanbul. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, s. 187,188.

⁶⁷⁵ Başar, *Bir Medeniyetin...*, s. 116.

V. BÖLÜM: AYDIN OLARAK AHMET HAMDİ BAŞAR VE DÜŞÜNCE HAYATI

Ahmet Hamdi Başar'ın önemli düşünsel faaliyetlerinden biri de sosyolojik çıkarımlarıdır⁶⁷⁶. Bu nedenle çalışmamızın son bölümünde Başar'ın sosyolojik çıkarımları hakkında genel bilgiler vermeyi uygun gördük.

5. 1. Bilim

Ahmet Hamdi Başar, bilimin tarifini: “Yaşanmış hayatı, realiteleri göreyerek kavramaya ve bunların sebeplerini bulmaya çalışan bir insani cehdin sistemleşerek prensipleşmesi ve şekillenmesidir.”⁶⁷⁷ olarak yapmaktadır. Bilimin en önemli özelliği cemiyet hurafelerini yıkmasıdır. Cemiyet olaylarında insanlar hurafelere ve otoritelere bağlanmaktadır. Bu durum cemiyetin ilerlemesinin önündeki en büyük engeldir⁶⁷⁸. Başar, bilim sayesinde bu hurafelerin yıkılacağını ve cemiyetin hür düşünce yolunu bulacağını iddia etmektedir.

Ahmet Hamdi Başar'ın bilim araştırmalarına getirdiği en büyük eleştiri toplumu bir bütün olarak incelememesidir. Ona göre, bilim modern dönemde geliştikçe detaylanmıştır. Daha önce toplumu bütün olarak ele alan bilim dallara ayrılmış ve gittikçe detaylanan ince araştırmalar yapmaya başlamıştır. Çalışmalar pek çok gelişmeyi yanında getirmiş olmasına rağmen bilimin bütünselliğini götürmüştür. Bir konuyu incelerken her bilim dalı kendisine lazım olan bölümü incelemektedir⁶⁷⁹. Bu durum olayların bütün olarak görülmesini ve incelenmesini engellemektedir. Başar, olayların tam olarak anlaşılmasının onlara geniş açıdan ve bir bütün hâlinde bakılması ile mümkün olacağı görüşünü savunmaktadır.

Ahmet Hamdi Başar, bilim dallarının iş birliği içinde olması gerektiği görüşündedir. Özellikle tarih üzerinde duran Başar, sosyoloji, din, ahlak, hukuk gibi bilim dallarının tek başlarına çalışmalarının doğru olmadığı düşünmektedir. Ona göre, bu bilimlerin tarihten yardım alması zorunludur. Örneğin Platon'u araştıran bu bilim dallarının Platon'un görüşlerini teker teker incelemeleri mümkün değildir. Böyle bir durumda tarihten yardım almaları şarttır. Almadıkları takdirde araştırmalar eksik kalacaktır. Başar, bu yöntemi ilkel ve geri bir yöntem olarak nitelendirmiştir⁶⁸⁰. Başar'ın görüşlerinden

⁶⁷⁶ Ahmet Hamdi Başar'ın sosyolojik çıkarımları üzerine Sevda Kaya (Mutlu), *Ahmet Hamdi Başar Sosyolojisi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2000, Mümin Köktaş, *Siyasal Düşünceleri ile Ahmet Hamdi Başar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

⁶⁷⁷ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 18.

⁶⁷⁸ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 26.

⁶⁷⁹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 51-62.

⁶⁸⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 63.

anlaşıldığına göre bilim dalları bir arada çalışmalı ve araştırdıkları konularda birbirleri ile sıkı bir ilişki içinde olmalıdır. Bu sayede incelenen konunun hiçbir eksikliği kalmadan ve çok yönlü bir şekilde irdelenmesi mümkündür. Yani bilim, parçaları birleştirerek bütüne ulaşmaya çalışmak yerine, çalışmalarını bütün üzerinde sürdürmelidir.

Başar'a göre bilim topluma önder olmalıdır. Fakat bu önderliği yapabilmesi için tarihî süreç içerisinde bir olgunluk devresi geçirmesi şarttır. Olgunluk devresinden sonra toplum kendisini ilme teslim edecektir⁶⁸¹. Toplumun ilme teslim olması ile birlikte büyük gelişme hamleleri yaşanabilecektir.

Ahmet Hamdi Başar'ın bilime getirdiği eleştirilerden biri de bilimin olayları yalnızca müşahade ve tetkik faaliyetleri gösteren kayıtlı bir özelliğe sahip olmasıdır. Başar yeni kurulacak düzen içerisinde bilimin de rolünü belirlemiştir. Ona göre, bilim yeni düzen içerisinde kayıtçı olmayı bırakacak ve araştırmacı, kurucu ve yönetici bir özellik üstlenecektir. Yeni düzende kayıtçı bilim de varlığını devam ettirecektir. Fakat kayıtçı bilimin kendisi olmayacaktır. Sadece kurucu bilimin bünyesinde çalışan istatistik ve araştırmalarla uğraşan bir mahiyet alacak ve kurucu bilimin teknik sınıfını oluşturacaktır⁶⁸². Başar'ın görüşlerinden anlaşıldığına göre, bilim iki bölüme ayrılacaktır. Bunlardan ilki topluma önderlik edecek kurucu bilimdir. Bu bilim, geçmişteki olayları her yönü ile inceleyecek, yaşanan dönemi araştırarak ve gelecekte toplumun karşılaşması muhtemel olayları tesbit etmeye çalışacaktır. Diğer bilim ise kurucu bilim bünyesinde çalışacak ve sadece istatistikleri tutacak, karşılaştırmalar yapacaktır. Yani yaşananları kayıt edecektir.

5. 2. Medeniyet

Ahmet Hamdi Başar, dünya tarihinin medeniyet halkalarından oluştuğu görüşündedir. Ona göre, medeniyetler doğar, genişler, tezatlar içine düşer ve çöker. Medeniyetler buhranlardan sonra kurulur. Medeniyetin ilk kurulduğu ve tezatların henüz ortaya çıkmadığı dönemleri sükûn dönemleri olarak adlandırmıştır. Tezatların ortaya çıktığı dönemler ise buhran dönemleridir. Tarihin medeniyet halkaları bu şekilde birbirini takip etmektedir. Sükûn ve buhran arasındaki dönemi ise intikal dönemi olarak adlandırmıştır⁶⁸³. Bu tarihî gelişim çemberi mutlak refahı sağlayacak yeni düzenin dünyaya hâkim olmasına kadar sürekli devam edecektir.

Tezatların yıktığı medeniyetlerden sonra yeni medeniyetler doğmaktadır. Başar, medeniyetleri doğuran iki faktör olduğunu savunmaktadır. Bunlardan ilki insanların dünya hududu ve bilgisini, tabiat istismarını

⁶⁸¹ Başar, *Hürriye Buhranları*, s. 36.

⁶⁸² Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 167.

⁶⁸³ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 18.

çoğaltmasıdır. İkincisi ise teknik seviyenin ilerlemesidir⁶⁸⁴. Bu iki ilerlemenin olmaması kötü sonuçlar verebilir. Örneğin bir imparatorluğun dış ilerleyişinin durması ve içteki üretim gücünün kaybolması toplumu bunalıma sürükleyecektir. Önce buhran devri sonra da intikal dönemi başlayacaktır. Bu devre sonunda parçalanma, sıkışma, küçülme ve nihayet dağılma ile sonuçlanacaktır. İmparatorluk küçülüp hükümetler, derebeylikler haline gelecektir. Başar daha da ileri giderek buhranın devamı halinde bu hükümetlerin de dağılacağını ve toplumun kabile hayatına döneceğini hatta vahşileşeceğini iddia etmektedir⁶⁸⁵. Ona göre insanlar sürekli olarak bir gelişme içerisinde olmalıdır. Bu olmadığı takdirde buhranlar başlayacaktır.

Ahmet Hamdi Başar'ın medeniyet tanımı içerisinde iki bölüm olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bunlardan ilki buhran ve intikal dönemidir. Ona göre, rejimler çok büyük iyi niyetlerle dahi kurulmuş olsa bile zamanla insanlar ve milletler, üretim ve tüketim arasında farklılıkları meydana getirmektedir. Bu durum toplumlar içerisinde sınıfların oluşmasına neden olmaktadır. Sınıflar arasındaki farklar ihtilallere, devletler arasındaki fark ise savaşlara neden olmaktadır⁶⁸⁶. Savaşlar medeniyetlerin düştüğü tezatların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Başar'a göre buhran devri başladıktan sonra durdurulması mümkün değildir. İnsanların yapması gereken buhran dönemi şartlarına uymaktan ibarettir. Zira her buhrandan sonra gelişmiş bir seviyeye geçmek mümkün değildir. Yalnızca inkılâp olup cemiyetin daha ileri bir safhaya geçmesi imkânının bulunduğu devrelerdir⁶⁸⁷. Ona göre, buhranlar o kadar kötü devreler olarak kabul edilmemelidir. Toplumların daha gelişmiş bir safhaya geçmesinin başlangıcıdır. Toplumların buhran döneminde tek ihtiyacı olan buhranın durdurulamayacağını anlaması ve durumu kabullenmesidir.

Başar'a göre buhran devriminin vazgeçilmez özelliği toplumun kendisine bir şef bulmasıdır. Buhran dönemi özgürlüklerin sınırlandırıldığı, otoriter bir devletçilik görüşünün takip edildiği dönemdir. Toplumlarda buhranlar diktatörler yüzünden çıkmamaktadır. Diktatörlerin ortaya çıkması buhranlar yüzündendir. Diktatörlük buhranın sebebi değil sonucu olduğu için ortadan kaldırılması buhran hâlini bitirmeyecektir. Bunun yerine özgürlük mücadelesine girişilmeden diktatörün toplumu refah dönemine geçirmesini beklemek lazımdır. Diktatörlüklerin özelliklerinden biri de refah döneminde yaşayamamasıdır⁶⁸⁸. O hâlde, diktatörlük toplumu refah dönemine kavuşturduktan sonra kendiliğinden ortadan kaybolacaktır. Vakti dolmadan

⁶⁸⁴ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 24.

⁶⁸⁵ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 28,29.

⁶⁸⁶ Başar, *Değişen Dünya*, s. 11.

⁶⁸⁷ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 42.

⁶⁸⁸ Başar, *Değişen Dünya*, s. 25.

diktatörlerin yıkılması mümkün olmadığına göre toplum diktatörlüğü sükûnet içinde kabullenmelidir.

Başar, diktatörleri iki sınıfa ayırmaktadır. Bunlardan ilki iş başına geldikten sonra ihtiraslara kapılarak cemiyeti felakete sürükler. Buhran hâlinin güçlenmesine neden olurlar. Bu tür diktatörler irticanın, eskinin, din ve ananenin mümessili olurlar ve hayatlarında kazandıkları iktidarı kendi evlatlarına devretmek için saltanat usullerini ana prensipleri hâline koyarlar. İkinci tür diktatörler ise inkılâpçı bir yapıya sahiptirler. Eski şartları değiştirmeye ve yeni ana prensiplere dayanmış bir refah ve sükûn devresine cemiyeti ulaştırmaya muvaffak olurlar⁶⁸⁹. Yani cemiyetlerin buhrandan kurtulmak için yapması gereken diktatörünü iyi belirlemesidir. Bu kişiyi belirledikten sonra kendisini tamamen teslim edecek ve sükûn dönemine ulaşacaktır.

Başar'a göre medeniyetin ikinci safhası sükûn ve refah dönemidir. Buhran dönemini yaşayan ve diktatörün önderlik ettiği bir inkılâp dönemi geçiren medeniyet yeniden sükûn ve refah dönemine geçer. Bu dönemde diktatörlükler yıkılır, huzur, özgürlük ve demokrasi içeren bir sistem toplumlara yönetmeye başlar⁶⁹⁰. Böylelikle toplum öncekinden daha gelişmiş bir medeniyet dönemine girer.

5. 3. Tarih

Ahmet Hamdi Başar'ın düşünce sistemi içerisinde tarih önemli bir yere sahiptir. Ona göre, tarih günümüzün anlaşılabilmesi için araştırılması gereken bir bilim dalıdır. Başar, özellikle sosyolojik çıkarımlar yaparken tarihten fazlasıyla faydalanmıştır. Yaşanılan toplumu daha iyi anlamak ve tezatlarla çözümler bulmanın yolunun tarihten geçtiği inancındadır.

Başar, tarihin tanımını yaparken olayların iki boyutu olduğundan bahsetmektedir. İlki cemiyete, ikincisi ise zamana ait boyuttur. Bu iki boyutun bir arada düşünmesi ile felsefe, heyecan, edebiyat ve dinler oluşur. Bunlardan herhangi birini durdurarak olayları tetkik etmek de bilim ve tarihi oluşturmaktadır⁶⁹¹.

Ahmet Hamdi Başar, tarihçilerin araştırmalarında önemli bir metot hatası yaptıkları görüşündedir. Ona göre en büyük hata bilimin olayları parçalayarak incelemesidir. Bilimin yapması gerektiği gibi tarih de parçalarla değil bütün ile ilgilenmelidir. Ayrıca sadece göze çarpan büyük olaylar ile meşgul olmamalıdır. Cemiyet bünyesi ve bütünü üzerinde etkili olan olayları

⁶⁸⁹ Başar, *Değişen Dünya*, s. 19.

⁶⁹⁰ Başar, *Değişen Dünya*, s. 18.

⁶⁹¹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 67.

incelemelidir⁶⁹². Bu sayede daha isabetli çıkarımlar yapılması mümkün olacaktır.

Başar'a göre tarih araştırmalarında konular seçilirken de hata yapılmaktadır. Ona göre hükümdarların hayatı, savaşlar gibi olaylar tarihin asıl konusu olmamalıdır. Zira bu konular cemiyetleri anlamak için yeterli değildir. Modern dönemde cemiyet olayları ve cemiyetler arası ilişkiler üzerine çalışan yüzlerce bilim dalı vardır. Bu nedenle tarihin konuları hakkında yeniden bir sınıflama yapılmalıdır. Yeni konular belirlenirken cemiyet hayatına etki eden olayların tarihin konuları arasına alınması şarttır⁶⁹³. Başar, tarihin sadece savaşlar ve antlaşmalardan ibaret olmadığı görüşündedir. O, sosyal gelişmelerin ve fikir hareketlerinin cemiyete etkilerinin de tarihin konuları arasında olması gerektiğini savunmaktadır.

Ona göre tarih araştırmalarında düşülen en büyük hatalardan biri de tarihin tekerrürden ibaret olduğunu düşünmek ve ona göre tarihi tetkiklerde bulunmaktır. Oysa olaylar bir defa yaşandığı ve tekrarı olmadığı için farklı sonuçlar doğururlar. Tarih tek bir yokuştan ibaret düz bir hat takip etmez. Tarih, helezonlar, devri hareketler yaparak, halkalar çizerek ilerler. Aynı inkişaf, sarsıntı ve buhran devrelerinden doğan tabiat, cemiyet veya din fikirleri birbirine benzemez⁶⁹⁴. Tarihçilerin araştırma yaparken dikkat etmesi gereken husus geçmişte birbirine benzeyen olaylar yaşanmış olmasına rağmen her birinin sonucunun farklı olduğudur. Bu durum dikkate alınmadığında tarih araştırmalarının en önemli yanı olan olayların sonuçları ile ilgili bölümü eksik kalacaktır.

Başar, tarihin pek çok tarafa çekilebileceğini düşünmektedir. Ona göre, tarihi maddiyatçı göstermek isteyen biri bunu rahatlıkla başarabilir. Aynı şekilde tarihi, dinî açıdan değerlendiren kişiler de bunu yaparken herhangi bir sıkıntı yaşamayacaklardır. Her iki görüşte vesikalar bularak kendi görüşlerini ispat edebilirler. Bu durum tarihin yüksek müsamahası ve birçok telakkilere aynı zamanda kucak açacak kadar geniş olmasından değil, mukavemetsizliğinden ileri gelmektedir⁶⁹⁵. Tarihin bu özelliği nedeniyle tarihçilerin verecekleri kararlarda çok dikkatli olmaları gerekmektedir.

Başar'a göre sosyoloji ile tarih yakından alakalı iki bilim dalıdır. Tarih, sosyolojinin malzeme tedarikçisidir. Sosyoloji tarih sayesinde cemiyet yapısının temelini öğrenebilir. Geçmişte yaşamış insanların fikirleri ve kurdukları müesseseleri binlerce yıl sonra mezarlarını açarak bulmak mümkün değildir. Sosyoloji bütün manasını tarihten ziyade bugün yaşayan cemiyet

⁶⁹² Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 60.

⁶⁹³ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 59.

⁶⁹⁴ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 64.

⁶⁹⁵ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 61.

numunelerini görecek; onları tarihle karşılaştıracaktır⁶⁹⁶. Yani sosyoloji çalışma yapabilmesi için tarihin kendisine geçmiş cemiyetlerle ilgili olarak vereceği bilgilere muhtaçtır. Ona göre sosyolojinin tarihe muhtaçlığı kadar tarih de sosyolojiye muhtaçtır⁶⁹⁷. İnsanlığın bütün safhalarını tanıyabilmek için tarihi bilmek, tarihi iyi anlamak için de sosyolojiyi bilmek gerekmektedir.

Başar'ın tarih alanındaki görüşleri incelendiğinde kendisinin tarihçi olmadığı fakat tarih araştırmalarına ne kadar değer verdiği anlaşılmaktadır. Yeni bir düzen içerisinde yeni bir medeniyet kurulması gerektiğini savunan Başar, tarihi yeni medeniyetin temeli olarak görmektedir. Nasıl ki bina temelsiz ayakta duramayacaksa, yeni kurulacak medeniyette temelsiz ayakta duramayacaktır. Tarih, geçmiş dönemdeki olayları incelerken cemiyet yapısına yaptığı etkileri dikkate almalıdır. Tarih, geçmişten çıkardığı derslerle günümüzdeki toplum yapısını çözmeye çalışmalı hatta gelecekte yaşanabilecek olası sıkıntıları tahmin etmelidir. Yani tarih olayların sadece kayıtlarını tutmamalıdır. Olayların geleceği aydınlatmasına da yardım etmelidir.

5. 4. Fikir Hareketleri

Ahmet Hamdi Başar'ın üniversiteden mezuniyeti coğrafya olmasına rağmen ekonomi ve ekonomi politikaları alanında çalışmış ve eserler vermiştir. Başar'ın ilim anlayışına göre konuların parçalara ayrılması yanlış bir uygulamadır. Olaylar bütün olarak ele alınmalı her yönüyle araştırılmalıdır. Başar, bu düşünceleri doğrultusunda ekonomik incelemeler yaparken tarih ve sosyolojiden fazlasıyla yararlanmışır. Tarihin getirdiği şartlar ve toplumları etkileyen fikir akımları üzerine görüşleri oluşmuştur. Bu nedenle kendisi bir sosyolog ya da tarihçi olmamasına rağmen bu alanlarda da önemli görüşler dile getirmiştir. Çalışmamızın bu kısmında Ahmet Hamdi Başar'ın toplumları etkileyen fikir akımları üzerine görüşlerine yer vermeyi uygun gördük.

5. 4. 1. Faşizm

Birinci Dünya Savaşı sonunda özellikle Avrupa'da köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Savaş için bütün kaynaklar seferber edildiği için savaş sonunda ekonomik alanda büyük sıkıntılar ortaya çıkmıştır. 1929 ekonomik kriz ile ülkeler krizden çıkmak için değişik yollar aramaya başlamışlardır. Böyle bir durum içerisinde Cemil Meriç tarafından savaş ve buhranların çocukları olarak nitelendirilen Nazizm ve faşizm doğmuştur⁶⁹⁸.

Ahmet Hamdi Başar, toplumları incelerken onlara yön veren fikir akımları üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sırasında faşizm hakkında da görüşlere yer vermiştir. Başar, faşizmi tanımlarken onun ferdiyetçi değil, devletçi olduğu tespitinde bulunmuştur. Ona göre, faşizm iktisadi

⁶⁹⁶ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 54.

⁶⁹⁷ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 55.

⁶⁹⁸ Cemil Meriç, *Umrandan Uyarılığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul., 1974, s. 112.

devletçilik olmaktan çok idari ve inzibati bir devletçiliktir. Bu nedenle faşizm tam manası ile bir sistem, bir meslek değil, inzibati bir tedbir gibi değerlendirilmiştir⁶⁹⁹. Faşizm kapitalist âlemde komünizme gitmemek için ehvenişer olarak görülmüştür.

Başar'a göre faşizmin tarihî bir bağlantısı yoktur. Ona göre faşizmi kendisinden önceki fikirlere ve olaylara bağlamak zoraki ve realite dışında bir iştir. Faşizm, diğer fikirler gibi sadece yaşanan tarihî şartların mahsulüdür. Ortaya çıkma sebebi ise kendinden önceki devrin tezatlarıdır⁷⁰⁰.

Bilindiği üzere faşizmin kaynağı İtalya'dır. Mussolini de faşizmin en büyük temsilcisi sayılabilir. Ahmet Hamdi Başar, Mussolini'nin dahi tezatlar içinde olduğu görüşündedir. Ona göre, Mussolini hürriyet, demokrasi, sosyalizm fikirlerini top yekûn yıkar ve yerlerine mutlak disiplin, sınıf aristokrasisi, korporasyon gibi üç eski şeyi yenileyerek koymaya çalışmaktadır. Faşizm, devleti tek realite saymaktadır. Bundan dolayı devleti millet yapan devlettir görüşü benimsenmiştir. Mussolini'nin bu tavrı ile eski Roma adetlerini canlandırmaya çalıştığı görüşündedir⁷⁰¹. Fikir akımlarının günün şartlarına göre ortaya çıktığını savunan Ahmet Hamdi Başar'ın faşizmin Roma anelerine bağlanmaya çalışmasını yanlış karşılaması normaldir.

Başar'a göre faşizmin en büyük eksikliği inkılâp heyecanından yoksun olmasıdır. Bu durum, fikrin yükselmesine ve daha insani hale gelmesine rağmen, harp fikrini taşıdığı için İtalyan milletini kendisinden uzaklaştırmaktadır. Faşizmin ayakta kalması yapıcı doktrinlerinin işe yarayıp yaramayacağına bağlı olacaktır⁷⁰². İşe yaraması durumunda ayakta kaldığı gibi kendisine yeni taraftarlar da bulabilecektir.

Ahmet Hamdi Başar, faşizmin sonu olmayacağı görüşündedir. İtalya'ya has ve onun şartlarına ve tarihine uygun hareket olması dolayısıyla bir kıymeti olduğunu savunan Başar, buhran devrinin bitmesi ile faşizmin de söneceği kanaatindedir. Faşizmin devam ettirilmesinin ise iktisadi devletçiliğe inkılâp etmesi ile gerçekleşeceği kanaatindedir⁷⁰³. Başar'ın tespiti iktisadi devletçilik ile faşizm arasında ciddi benzerlikler olduğu kanısını uyandırmaktadır. Ona göre faşizm, iktisadi devletçiliğin ilk safhasıdır.

5. 4. 2. Liberalizm

Başar'a göre son medeniyet halkasının fikirleri liberal-kapitalizmdir. Ona göre, Batı'da meydana gelen bu medeniyetin temeli sermaye birikimidir. Batı, coğrafi keşifler sayesinde keşfedilen Yeni Dünya memleketlerini

⁶⁹⁹ Başar, faşizmin doktrin olmadığı için ya sönüp gideceği ya da iktisadi devletçiliğe inkılâp edeceği görüşündedir. Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 4.

⁷⁰⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 130.

⁷⁰¹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 131.

⁷⁰² Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 132,133.

⁷⁰³ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 131,132.

sömürgesi hâline getirmiştir. Bu sayede Avrupa’da ciddi bir sermaye birikimi sağlanmıştır. Avrupa kapitalist sistemin temelini de Avrupa dışındaki bütün pazarların sömürülmesi şeklinde belirlemiştir⁷⁰⁴. Aynı dönemde dünyanın bütün kaynakları Avrupa’ya akmıştır.

Başar, 19. asırdan itibaren liberalizmin Batı cemiyetine hâkim olduğu görüşündedir. Bu hâkimiyet sonucunda bencillik ve çıkarıcı bir toplum oluşmaya başlamıştır. İnsana insan olarak yaklaşan davranışlarla alay edilmeye başlanmıştır. Sevgiler, üzüntüler, sevinmeler, kederler hepsi para ile ölçülebilir duruma gelmiştir. İnsanlar olaylar karşısında “On bin dolar kazanmış kadar sevindim.” ya da “On bin dolar kaybetmiş kadar üzüldüm.” şeklinde tepki verir olmuşlardır⁷⁰⁵. İnsani duygular gittikçe kaybolurken, insanlara paraları kadar değer verilen bir dönem başlamıştır.

Başar’a göre liberal mesai ve demokratik idare insanları yükseltmek için vasıta kabul edilmiştir. Bu kabul, İngiltere gibi sanayici ve istismarcı milletler, bu vesile ile memleketlerini zengin etmek yolunu bulmuşlardır. Mesela, İngiltere kendi müstemlekelerinde ve geri ziraat ülkelerinde kapitülasyonlardan istifade ederek milli sanayilerin gelişimini engellemiş ve buraların her türlü ticaretini eline almıştır⁷⁰⁶. Böyle durumlar ortaya çıktığı için liberalizm, müstemlekeleri ve ziraat milletlerini istismar için sanayici ve müstemlekeci devletler tarafından sadece bir vasıta olarak kullanılmıştır.

Başar, liberal sistem içinde hükümetlerin yeri üzerine de görüşler belirtmiştir. Ona göre, liberalizm sonsuz bir hürriyet davasıdır. Bununla beraber nizamcı ve intizamcı kuvvet mefhumuna tamamen bağlıdır. İcabında her dediğini yaptırabilecek hükümetler ister. Hükümetlerin vazifesi, işi, üretimi tanzim değil, asla bu işlere müdahale etmemek ve edememek şartıyla mülkiyeti ve nizamı muhafazaya memur olmaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir jandarma devleti oluşturulmak istenmektedir. Bir hudut içinde nizamdan uzaklaşan, mülkiyete taarruz eden, şahsi kuvvetini kullanarak zorbalığa kalkan, yani asayişsizlik ile neticelenecek hareketlerde bulunan herkesi engellemek hükümetin işidir⁷⁰⁷. Liberalizmde hükümetlerin ekonomi üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Hükümetler yalnızca ekonomiye müdahale edilmesini engellemekle yükümlüdür. Böyle bir durumda liberal ülkelerde hükümet başkanından çok sanayicilerin sözünün geçmesi normal kabul edilmelidir.

Başar’a göre, liberal ilim hürriyeti cemiyet için esas platforma alınca, ferdi hürriyet fikrini de beraber almıştır. Cemiyetin fertler dışında ayrıca bir varlığı, bir üstünlüğü yoktur. Eğer cemiyet diye bir gerçek varsa, bu, fertlerin

⁷⁰⁴ Başar, *Vergi Reformumuz...*, s. 17.

⁷⁰⁵ Başar, “Yeni Dünya Fikri: Sınıflar Arasında Uzlaşma ve Yardımlaşma”, *BD*, 1 Aralık 1962, S. 9, s. 3.

⁷⁰⁶ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I., s. 33-34.

⁷⁰⁷ Başar, *Değişen Dünya*, s. 55, 56.

aralarında, sanki birer mukavele varmış gibi, kendi rızalarıyla kurdukları bir müesseseden ibarettir. Cemiyetin fertler üstünde bir realite olması fikri yanlıştır. Her fert her şeyin hâkimidir. O, kendi işini herkesten iyi bilir. Her gün daha fazla menfaatini korumak ve hayat seviyesini yükseltmek için en iyi usulleri bulur⁷⁰⁸. Bütün bu açıklamalar ışığında liberal sistemde asıl olan kişilerin istekleridir denilebilir. Herkes kendi için en iyi olanı bulacağından herhangi bir plan yapmaya lüzum yoktur.

5. 4. 3. Sosyalizm ve Marksizm

Ahmet Hamdi Başar, sosyalizm ve Marksizm’i aynı şey olarak kabul etmektedir. Sosyalizmi bir toplum realitesi olarak gören Başar, Marksizm’i ise bu realiteyi sistem hâline koymaya çalışan bilimsel bir görüş olarak nitelendirmektedir⁷⁰⁹.

Başar, sosyalizmin temellerini tarihte aramanın büyük bir hata olduğu görüşündedir. Ona göre, sosyalizm, modern cemiyet içinde ve o cemiyetin ortalarından doğmuştur⁷¹⁰. Başar’ın bu görüşü bütün fikir akımları için geçerli kabul edilebilir. O, fikir akımlarının temellerini tarihte aramayı hata olarak görmüştür. Ona göre bu fikirler kendilerinden önceki medeniyetin tezatlarından doğmaktadır.

Başar’ın sosyalizme bakışı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Ahmet Hamdi Başar, 1933 yılında İstanbul Halkevi’nde verdiği “Türk Devletçiliği” konulu konferanslardan birinde sosyalizme karşı fikirler beyan etmiştir. Bu konferansların ikincisinde, sosyalizmin olması için, sınıfların teşekkül etmesi gerektiği ve memleketin kapitalist devre geçirmesinin şart olduğunu savunmuştur. Ona göre, sosyalizme geçmeden önce bir memleket kapitalizme geçmelidir. Sermaye muayyen ellerde toplanmalı, kapitalist başlıca istihlal ve mübadele müesseselerini kurmalı, sınıflar arasında tezat keskinleşmeli, sermayeyi elinde tutan ile işi idare eden sınıflar ayrılmalıdır. Henüz kapitalizm devresi geçirmemiş Türkiye’de ise sosyalizmin uygulanması düşünülemez⁷¹¹. Bu görüş Başar’ın Türkiye ile ilgili olan görüşleriyle tamamen uyum içerisindedir. Daha önce sermaye birikimi olmadığı için Türkiye’de kapitalizmin uygulanamayacağı iddiasında olan Başar, şimdi de kapitalist sistemin tezatlarından doğan sosyalizmin Türkiye’de uygulanamayacağı düşüncesindedir.

Başar, sosyalizmin Türkiye için tehlikesine de dikkat çekmektedir. Ona göre, geri memleketlerin kendi kendilerine sosyalizmi tatbik etmeleri mümkün değildir. Bunu yapmak için mutlaka Sovyet Rusya idaresine girmek veya onun peyki olmak gerekmektedir. Türkiye’nin jeopolitik durumu ve sosyalizm

⁷⁰⁸ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 76, 77.

⁷⁰⁹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 93.

⁷¹⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 75.

⁷¹¹ Başar, “İkinci Konferans: Türk Devletçiliği”, s. 11, s. 8.

konusunda hemen hemen hiçbir kademenin aşlamamış olması nedeniyle Türkiye'nin uydu devlet dahi olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, Türkiye'de sosyalizmin ne elemanı, ne kadrosu, ne tarihi zarureti, ne ahlakı, ne de geleneği mevcuttur⁷¹². Böyle bir durumda Türkiye'de sosyalizmin uygulanması mümkün değildir.

Daha sonraki dönemlerde Başar'ın sosyalizme bakışı değişmiştir. 1940'lara gelindiğinde sosyalizme yeniden ilgi duymaya başlamıştır. Başar, sosyalizmin son medeniyet halkası olduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre, sosyalizmin ilk hedefi, iktidarı burjuva sınıfından yapılacak bir ihtilalle almak, proletarya sınıfına vermektir. Onun için ondokuzuncu asırda sosyalizm, sınıfların ölüm-dirim kavgası demektir. İlmi de bu hedefi doğrulamak için kurmuştur. Sermaye, burjuvanın çalışmasını tam hakkını vermeden işçiden çaldığı payların birikmesinden doğmaktadır. Şu hâlde çalınan mallar, çalanların elinden alınacak, topluma mal edilecektir⁷¹³. Sosyalizmin gereği olarak sermaye yalnız devletin elinde toplanacağından, insanın insan tarafından sömürülmesi sosyalizm sayesinde sona erecektir.

Ahmet Hamdi Başar, sosyalizme kendine göre bir açıklama getirmektedir. Ona göre hakiki Sosyalizm, dünyayı tam uzviyet hâlinde kurulmuş ünitelere bölen Yeni Dünya düzeninin eseri olacaktır. Sosyalizm, mülkiyeti ve sınıfı kaldırmak değildir; bütün sosyalist ve Marksist fikirler, düzenli ve planlı cemiyet kurma esasına dayanmaktadır. Düzen ve plan mekanik olmayıp insan mevzuunu düşünecek uzvi bir cemiyet için olursa sosyalizm kurulabilir. Sosyalizmin başı plan olunca, bu sistemin en akıllı, en mütehasıs, en bilgili adamlar tarafından yapılması ve tatbik olunması gerekmektedir. Tam ve bütün plan fikriyle insanları son haddine kadar refah içinde, ihtilafsız ve tezatsız yaşatmak, ancak sosyalist bir cemiyette ve üniteler fikriyle gerçekleşebilir⁷¹⁴. Başar, yeni düzenin malzemesinin sosyalizm olacağı görüşündedir. Ona göre, sosyalizm, devletçilik ve devlet yolunda haksızlıkları önlemiş, bütün tabiat ve insan kuvvetlerinden en iyi şekilde istifade edilmiş refahlı, şen ve ileri bir millet meydana getirmek yollarından ibarettir⁷¹⁵. Açıklamaları dikkate alındığında Başar, sosyalizm fikrinden çok etkilenmiştir. İktisadi devletçilik fikriyle çelişiyor olmasına rağmen Sosyalizme ilgi duyması, teorsinin birinci evresi olarak görmesi ile alakalıdır.

Başar'a göre modern ilmin çocuğu olan sosyalizm maddeyi değil, insanı kucaklamaya çalıştığı için enternasyonal doğuracak fikir üstünlüğünü

⁷¹² Başar, "Sosyalizm Demagojisi", *BD*, 1 Mart 1963, S. 12, s. 3.

⁷¹³ Başar, "Modern Devlet, Ancak İktidar Sosyal Sınıfların Elinde Olursa Kurulabilir", *BD*, 1 Temmuz 1964, S. 28, s. 2

⁷¹⁴ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 188.

⁷¹⁵ Başar, *Davalarımız*, s. 289.

göstermektedir. Bu nedenle de dünyanın en büyük dinî, en büyük insani nizamı kurulabilir durumdadır⁷¹⁶.

Başar, medeniyet halkalarının sonu olarak gördüğü sosyalizmi liberalizmden ayrı tutmaktadır. Ona göre liberalizm, insanın hayvan yanını teşvik eder ve insanların çıkarları için her şeyi yapabileceklerini savunur. Oysa sosyalizm, insanın akıl yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle dünya düzenini kurmak için sosyalizm daha uygun bir fikir akımıdır. Bu durum sosyalizmin millîleştirilmesi ile mümkündür⁷¹⁷. Başar zaten ülkeye dışarıdan getirilen her fikrin öncelikle ülke şartlarına uyarlanması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Sosyalizmin de ülkelerde millî olarak uygulanması gerektiği görüşündedir. Her ülkenin farklı şartlara sahip olduğunu söyleyen Başar, her ülkedeki sınıfların farklı isteklerinin olması nedeniyle sosyalizmin her ülke tarafından kendi şartlarına göre uyarlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Başar'a göre millî ölçüde sosyalizm ve dünya ölçüsünde nasyonalizm enternasyonal fikir olarak yayılacaktır. Rejimler arasındaki farklar, insan yüzleri arasındaki farklar kadar tabii görülecek ve milletlerin birbirini sevmelerini sağlayacaktır. Bu bağlamda Başar, Türkiye için de bir sosyalizm öngörmektedir. Ona göre, Türkiye'de uygulanacak sosyalizm, devletçilik ve devlet yoluyla haksızlıkların önlenmesi, bütün tabiat ve insan kuvvetlerinden en iyi şekilde istifade edilecek refahlı, şen ve ileri bir millet meydana getirecektir⁷¹⁸. Başar, kendi sistemi ile sosyalizmi birleştirerek Türkiye için ideal sistemi oluşturmaya çalışmaktadır.

1960'lı yıllara gelindiğinde sosyalizme karşı yeniden olumsuz bir tavır takınmıştır. Dönemin şartları göz önüne alındığında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sosyalizmin temsilciliğini yapması ve Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmasının da bu durumda etkili olduğu düşünülebilir. Başar, bu dönemde kapitalist devre geçirmeyen memleketlerin sosyalizme geçmelerinin mümkün olmadığı görüşünü savunmuştur. Bu devreyi yaşamayan Türkiye'nin sosyalizme geçmek için ısrarının modern bir Orta Çağ yaşamasına sebep olacağı görüşündedir. Bu sayede kalkınmanın da demokrasiye ulaşmanın da mümkün olmadığı kanısındadır⁷¹⁹.

Ahmet Hamdi Başar'ın medeniyet hakkındaki görüşlerini incelediğimiz bölümde medeniyetleri halkalar hâlinde nitelendirdiğinden bahsetmiştik. Başar, her bir medeniyetin kendinden önceki medeniyetin tezatlarından doğduğu görüşündedir. İşte sosyalizmde liberalizmin tezatlarından doğmuş son medeniyet halkasıdır. Liberalizmin beraberinde getirdiği kapitalizm ile insanlar para kazanmak için her yolu denemişler ve sonunda cemiyetlerde sınıflar

⁷¹⁶ Başar, *Türkiye ve Yeni Dünya*, s. 17.

⁷¹⁷ Başar, *Değişen Dünya*, s. 103.

⁷¹⁸ Başar, *Türkiye ve Yeni Dünya*, s. 23.

⁷¹⁹ Başar, "Devletçilik Anlayışımız, *BD*, 1 Şubat 1963, S. 11, s. 5.

oluşmuş, sınıflar arası farklar da gittikçe keskinleşmiştir. Sosyalizm sınıfları kaldırmayı vaat etmektedir. Ayrıca mevcut yönetici sınıfları da tasfiye etmeyi öngören sosyalizm, işçi sınıfının yönetime gelmesini sağlamayı hedeflemektedir. Başar, 1930'lu yıllarda Türkiye'ye uymayacağını iddia ederken, 1940'lı yıllarda sosyalizmin bir dünya rejimi olabileceği görüşünü savunmuştur. 1960'lara gelindiğinde ise tekrar sosyalizmin ülke için tehlikelerine değinmiştir. 1960'lı yıllardaki görüşleri dikkate alındığında Başar, sosyalizmin uygulanacağı ülkeler için kapitalizm evresini geçirmenin şart olduğu görüşündedir. Türkiye'nin bu evreyi yaşamamasına rağmen sosyalizmi uygulamaya çalışmasının Sovyet Rusya'nın işgaline uğraması demek olacağı görüşünün savunucusu olmuştur.

5. 4. 4. Nasyonal Sosyalizm

Faşizm başlığı altında bahsettiğimiz gibi, nasyonal sosyalizmin doğuş nedeni de Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da yaşanan hiper enflasyon ve sefalet olmuştur. Alman ırkının üstünlüğünü savunan Adolf Hitler, kısa zamanda iktidarı ele geçirmiş ve dünya tarihine yön verecek çalışmalara başlamıştır.

Başar'a göre nasyonal sosyalizm kendi başına bir fikir hareketidir. Onu İtalya faşist hareketinin bir devamı olarak telakki etmek hatadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan bütün hareketler gibi nasyonal sosyalizm de doğduğu cemiyetin şartlarına ve liberal kapitalist devrin tezatlarına bağlanmalıdır⁷²⁰. Bu açıklamalara dayanarak nasyonal sosyalizm tamamen millî şartlardan doğan bir hareket olarak nitelendirilmelidir.

Ahmet Hamdi Başar'a göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dört inkılâp hareketi vardır. Bunlardan ilki Türk inkılâbıdır. Diğerleri ise sosyalizm, faşizm ve nasyonal sosyalizmdir. Nasyonal sosyalizmin bu üç inkılâp ile ortak yanları vardır. Rusya inkılâbı ile sosyalizmde; Türk inkılâbı ile millî kurtuluş hareketi ve bir ihtilalci şef etrafında milletçe toplanma idealinde; faşist hareketiyle de sınıflar üstünde devlet telakkisinde ve demokrasi düşmanlığında⁷²¹ ortaktır. Nasyonal sosyalizm millî bir hareket olmasına rağmen etrafındaki fikir hareketlerinden etkilenmiştir.

Alman nasyonal sosyalizmini, millî bir kalkınmaya imkân vermek için özel ve genel şartlardan –nasyonal ve enternasyonal– doğan bir ideoloji olarak değerlendirmektedir. Başar, bu fikir akımının realitelerle değişerek olgunlaşacağı inancındadır. Ona göre nasyonal sosyalizm sadece Almanya'da buhranı tasfiye sistemi olarak tamamen millî çerçeve içinde bir inkılâp değildir. Bu hareket bir dünya nizamı veya dünyanın bir kısım memleketlerinde karşılıklı münasebetler kurmaya imkân veren bir yeni nizam şartlarına doğru

⁷²⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 133.

⁷²¹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 133.

gelişecektir⁷²². Başar'ın dünya nizamı arayışı nasyonal sosyalizmde de devam etmiştir. O, bu fikrin gelişmeye devam etmesi durumunda dünya fikri olabileceği görüşündedir.

Ahmet Hamdi Başar nasyonal sosyalizmi değerlendirirken onun savunduğu görüşleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik olarak çok kötü durumda olan devletlere umut olacağı görüşündedir. Başar, nasyonal sosyalizmin bu yanını şu şekilde ifade etmektedir:

“Ekonomi, halkın ihtiyacına kıfayet etmelidir. Bir milletin kendine kıfayet edecek kadar toprak ve arz parçası üzerinde yaşamaya hakkı olduğu fikriyle otarşilere dayanan yeni bir dünya muvazenesi fikri birbirini tamamlamaktadır. Gerek memlekette ve gerek milletler ve otarşiler arası münasebetlerde altın esasına değil, istihsale dayanan bir para, devlet elinde bir finans kapitalizmi ile nasyonal sosyalizm, harpten sonra altından mahrum ve liberal kapitalizmin istismarına maruz kalmış diğer memleketlerdeki realitelere ve sosyalizm prensiplerine uygun yeni bir mübadele faaliyeti kurmaya çalışmaktadır.”⁷²³.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı Devleti'nin müttefik olması Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk halkının bu devlete sempati ile bakmasına neden olmuştur. Türkiye silahlı mücadele ile özgürlüğünü kazanmışken Almanya bunu yapamamış fakat daha sonraki dönemlerde ekonomik kalkınması ile müttefik devletlere karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır. Bu durum Türk halkında Almanya'ya karşı bir sempati uyandırmıştır. Ahmet Hamdi Başar'ın da ekonomik alanda büyük bir başarı kaydeden Almanya'ya o dönem içerisinde sempati duyması normal karşılanmalıdır. Nasyonal sosyalizm ile ilgili görüşleri bu bilgiler ışında değerlendirmenin daha tutarlı sonuçlar vereceği kanaatindeyiz.

5. 4. 5. Milliyetçilik

Ahmet Hamdi Başar, millet tanımını basit bir şekilde “aralarında kıymetler bütünü olan insanlar birliği” olarak yapmaktadır. Bu kıymetleri ise dil, ahlak ve din, anane ve kültür, menfaat bütünlüğü ve ırk ve menşe olarak göstermektedir. Başar bu hususta önemli bir noktaya dikkat çekerek ırkın millet olmadığını savunmaktadır. Ona göre, ırk, millet terkiğini kuvvetlendiren, birleşmeyi sağlamaştıran yardımcı unsurdur ancak ırk eşittir millet değildir⁷²⁴. Onun düşündüğü millet, farklı ırklardan olmasına rağmen aralarında kıymetler birliği olan bütün insanlardır.

⁷²² Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 135, 136.

⁷²³ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 139.

⁷²⁴ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 228.

Ahmet Hamdi Başar, milliyetçiliğin önemli bir kavram olduğunu dile getirmekte beraber uygulanış tarzına göre çok büyük sıkıntılar yaratabilecek bir fikir akımı olarak görmektedir. Ona göre milliyetçiliğin dört şekli vardır. Bunlar:

- A. Buhran ve intikal zamanlarında baş göstermiş daraltıcı, küçültücü, küçük parçalar halinde toplulukları koruyucu bir fikir olarak;
- B. Genişlemeye muhtaç bir cemiyet ideali olarak;
- C. Her cemiyette bağlayıcı yaşayan bir ruh olarak;
- D. Siyasi ve şahsi hırslar ve çıkar aleti olarak⁷²⁵. Milliyetçiliktir.

Başar, milliyetçiliğin amacına uygun kullanılmamasının milletleri daraltıcı bir etki göstereceği kanısındadır. Özellikle bunalım dönemlerinde böyle bir etkinin görüleceğini savunmaktadır. Ona göre, nasyonal sosyalizmde olduğu gibi bunalım dönemlerinde güçlü bir fikir akımı olarak daraltıcı milliyetçilik doğar. Bu fikri savunan kişiler daha önce imzalanmış bütün anlaşmaları çığner, şoven ve dar bir milliyetçiliği müdafaa eder. Milliyetçilik kavramını o kadar daraltır ki ideal millet tipi üzerine, en küçük farkları dahi kabul etmez. Bu durum milliyetçiliğin birleştirici özelliğini yitirmesine neden olduğu gibi cemiyetleri de parçalamaya başlar. Milletlerin böyle bir durumda mezhepçilik, sınıfçılık, dar milliyetçilik, hemşerilik fikirlerinden ve onlara dayanan ideolojileri, fikirleri geri ve tasfiyesi icap eden şeyler gibi görmelidir⁷²⁶. Ona göre bir millete dâhil olmak için doğuştan getirilen özellikler yeterli değildir. Milleti oluşturan temel unsurlar kültür öğeleridir.

Başar'ın buhranları ve savaşları bitirecek düzen olarak ortaya attığı yeni düzen fikrinde milliyetçilik de yerini almıştır. Ona göre, yeni milliyetçilik, yeni medeniyet devrinin reel millet tipini yaratacak ve yeni bir refah ve sükûn devrine yol açacak olan yeni fikrin, yeni medeniyet nizamının eseri olacak ve onun vereceği şekil dâhilinde yayılacak ve yaşayacaktır. Yeni reel millet tipleri, dünyayı coğrafi birlikler içinde büyük ünitelere ayıracak olan devrin ideolojik temellerine göre şekil alacaktır. Bu sayede kıymetler üstünlüğü yaşayan önder millet etrafında, bazen kıymetli diğer küçük milletlerin birleşmesini kolaylaştıran geniş manada milliyetçilik doğacaktır. Önder millet fikri, lisan, kültür, teşkilat bakımından devrin en iyi ve en insani yeni yaradılışlarını doğuran, millet ve insanı bağlayan, kısacası dünyayı yeniden kuran akli ve organik bir enternasyonal için tek vasıttan ibarettir⁷²⁷. Yeni düzende daraltıcı bir milliyetçilikten uzak durulması ve diğer milletlerin önder millet etrafında birleşmesi gerektiğini savunmaktadır.

⁷²⁵ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 222.

⁷²⁶ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 222, 225.

⁷²⁷ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 233, 234.

Başar yeni düzen milliyetçiliğini savunurken ortaya reel millet görüşünü atmaktadır. Ona göre reel millet görüşünü en güzel uygulayan devlet Osmanlıdır. Osmanlı'nın devleti İslam temeli üzerine kurmuş olması, devletin kapalı kalmasını engellemiştir. Çevresindeki Müslüman halka açık olduğu gibi dünyanın her yerindeki Müslümanlara da kapısını her zaman açık tutmuştur. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin de takip etmesi gereken milliyetçilik politikası Osmanlı'da olduğu gibi reel bir millet yaratmaktır⁷²⁸. Bu teklifle birlikte Türkiye şartları ile Osmanlı'nın şartlarının birbirinden farklı olduğunu da göz ardı etmemektedir.

Başar'a göre Türkiye reel millet oluşumunda Osmanlı'yı örnek almasına rağmen özel şartlarından dolayı yepyeni bir reel millet kavramı oluşturmalıdır. Osmanlı Devleti'nin müsamahası sayesinde Osmanlı içerisinde doğmuş büyümüş olmasına rağmen Türkçe bilmeyen pek çok kişi vardır. Bu durumda onların hepsini kapı dışarı etmek yâda bunlara ait kıymetler ayrılığı yaşaracak her şeyi zorla ortadan kaldırmak mümkün değildir. Türkiye'nin yapması gereken, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı reel millet tipini inkâr etmeden fakat bu reel millet tipine yeni kavramlar ekleyerek değişen dünya şartlarına göre kurulmuş millet ve dünya çapında birleşmiş bir ideolojiye dayanarak her şeyden önce bir coğrafi realite halinde yaşamalı, kuvvetli ve mesut bir millet idealini gerçekleştirmeye uğraşmalıdır⁷²⁹. Başar, reel millet oluşumunu Türkiye'nin sağlaması gerektiği görüşündedir. Ülkedeki çeşitliliği devletin aynı potada eritmesini öngörmektedir. Fakat unutulmaması gereken diğer bir konu da Türkiye içinde yer alan azınlıkların reel millet kavramı hakkındaki görüşüdür. Onların kendi rızalarıyla ve samimiyetle katılmadıkları reel millet fikrinin Türkiye tarafından uygulanmaya çalışılması zor görünmektedir.

Başar, Osmanlı Döneminde Türk milletinin ezildiği görüşündedir. O dönemde Türklere bakışı ve Türk kelimesinin anlamını şu şekilde ifade etmektedir:

*“Hâlbuki Gazi'den evvel, birine Türk demek hakaretti. Şehirliler kaba saba, köylü, cahil, medeni terbiyeden yoksun insanlara Türk derlerdi. Anadolu'da da bu kelime Kızılbaşlara, göçebelere takılmış ad olarak kullanılırdı. Osmanlı Devleti'ni idare edenler Türk olmamakla, Osmanlı olmakla övünürlerdi. Bir devlet adamının, Arnavut, Kürt, Çerkes gibi Türk olmadığını belirten bir lakabla anılması meziyet sayılırdı.”*⁷³⁰

Başar'ın bu tesbitlerinden sonra Türk milliyetçiliği üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin eskinin intikamını almak yerine bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını kucaklayacak bir milliyetçilik fikri takip edilmesi

⁷²⁸ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 236-244.

⁷²⁹ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 245, 246.

⁷³⁰ Başar, “Milliyetçilik Anlayışında Tehlikeli Bir Buhran İçindeyiz”, *BD*, 1 Ekim 1964, S. 31, s. 4.

gerektiğini savunmuştur. Bu düşünce içerisinde takip edilmesini önerdiği reel millet kavramı haricinde takip edilen milliyetçilik hareketlerini ise anlamsız bulmaktadır.

Başar, Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği milliyetçilik fikrini olumlu karşılamakta ve Atatürk ilkelerinde yer alan milliyetçilik kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Türkçülük başka, milliyetçilik başka şeydir. Bunlardan birincisi Türkçe konuşan, Türk olduğunu söyleyen çeşitli kavimler arasında kültürel ve politik bağlar ve birleşmeler kurmaya çalışan bir akım ifade eder. Hâlbuki milliyetçilik, yeni Türk Devleti hududu içinde yaşayan ve çeşitli dil, din ve ırklara mensup olan insan gruplarının tek bir millet şuuru içinde birleşmesi hedefini güden düşünüş ve davranışlar anlamına gelir.”⁷³¹.

Her fırsatta Türkçülük ile milliyetçilik kavramlarının birbirinden farklı olduğunu dile getiren Başar, Türkçülük idealinin gerçek dışı olduğu görüşünü savunurken milliyetçilik fikrinin iyi kullanılması halinde ülkeleri birleştirici rol oynayacağı görüşündedir. Türkiye'nin takip ettiği milliyetçilik anlayışını ülkede yaşayan halkları birleştireceği düşüncesi ile olumlu karşılamaktadır⁷³². Ona göre, Türkiye'de uygulanan milliyetçiliğin önündeki en önemli sorun ise Osmanlıdan kalma Turancılık ve Türkçülük fikirlerinin milliyetçilik kavramının yerini almasıdır.

Ahmet Hamdi Başar'ın milliyetçilik ile ilgili görüşleri özellikle Barış Dünyası'nda yayınlamaya başladığı Doğu Davası yazı dizisi ile kendisini iyice belli etmiştir. Başar, Türkçülüğe karşı açık bir cephe almıştır. Türkçülüğün Türkiye için yıkıcı bir fikir olduğu görüşündedir. Türkiye'deki azınlıklara Türklük baskısı yapılmasının ayrılık hareketlerini güçlendireceğini savunmaktadır. Bu yapılmayıp insanların kendi hâline bırakılması durumunda ise azınlıkların kendiliğinden Türkleşeceğini iddia etmektedir⁷³³. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca hâkim olduğu ve büyük bir hoşgörü ile davrandığı azınlıkların hemen hemen hiçbirinin Türkleşmediğini göz ardı etmektedir.

Başar'ın milliyetçilik hususunda dikkat çektiği diğer bir nokta ise birleştirici milliyetçiliği uygulayacak kişilerdir. Millet bir akıl merkezi ile demokratik örgü içinde birbirine bağlanmış halklardan ibarettir diyen Başar, akıl merkezinin bilgin, iradeli, imanlı ve akıllı insanların elinde olduğu, planlı ve teşkilatlı bir şekilde çalışıldığı takdirde mükemmel sonuç vereceğini ifade etmektedir⁷³⁴. Milliyetçilik kavramının anlamını tam olarak bulmasının

⁷³¹ Başar, “Milliyetçilik Anlayışında...”, s. 5.

⁷³² Başar, “Milliyetçilik Anlayışında...”, s. 7.

⁷³³ Başar, “Milliyetçilik Anlayışında...”, s. 7,8.

⁷³⁴ Başar, *Türkiye ve Yeni Dünya*, Barış Dünyası Neşriyat, İstanbul, 1943, s. 28.

haricinde milliyetçiliği uygulayacak kişilerin de önem taşıdığından bahsetmektedir.

Başar'ın yayınlarından anlaşıldığına göre ırk esasına dayanan bir milliyetçilik kavramına karşıdır. Dil, din, ırk gibi farklılıkların kişileri ayırmaması gerektiği görüşündedir. Bu gibi farkların toplumların zenginlikleri olarak görülmesinden yana olan Başar, kendisinden daha gelişmiş milletler ile karşılaşılması halinde onlardan faydalanılabileceği görüşündedir. Bu hususların takip edilmemesi halinde daraltıcı milliyetçilik baş gösterecektir. Öncelikle ırk usulü ile başlayan bu milliyetçilik, gittikçe daha detaya inecek ve sonunda toplumu kabileler halinde yaşamak mecburiyetinde bırakacaktır.

5. 4. 6. Batılılaşmak

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Batı büyük bir ilmî karanlık yaşamasına rağmen, İstanbul'un fethini müteakip giriştiği aydınlanma hareketi sonunda bilim ve teknoloji konusunda büyük aşamalar kaydetmiştir. Onsekizinci yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti de Batı'yı örnek alan yenilik hareketlerine girişmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir.

Başar, Türkiye'deki Batılılaşma fikrini, ilimde, sanatta, yaşayış şekillerinde, kültürde, kanunlarda, kısacası hayatın bütün sahalarında aynen ve kayıtsız ve şartsız taklit etmek olarak tanımlamaktadır. Ona göre, fikir özellikle cumhuriyet döneminde kendisine fazlaca yandaş bulmuştur. Bu fikrin, Osmanlı döneminde de aktif olmasına rağmen, yönetim tarzı gelişmesine engel olmuştur. Yani cumhuriyetle birlikte iyice su yüzüne çıkan batılılaşmanın parolası kayıtsız şartsız garplılaşmak olarak belirlenmiştir⁷³⁵. Türkiye'nin şartlarının göz önüne alınmadan ve hiçbir kurala bağlı kalınmadan Batılılaşmanın daha sonra pek çok sıkıntıya yol açacağı açıktır.

Ahmet Hamdi Başar, Batı hayranlığı konusunda temkinli görüşler ileri sürmektedir. Ona göre, her medeniyetin kendine özgü özellikleri vardır. Başka bir medeniyetten alınan herhangi bir şey doğrudan diğer bir medeniyete uygulanamaz. Başar, batıdan bir şeyler almanın karşısında değildir. Fakat bu alınan şey ne olursa olsun mutlaka Türkiye şartlarına göre düzenlenmeli ve uyumu sağlanmalıdır. Aksi takdirde başarıya ulaşması imkânsızdır. Bu konuda aydınlara büyük iş düşmektedir. Aydınlar Batı'dan aldıkları fikirleri tetkik dahi etmeden bir simsar gibi toplum hayatına sokmak yerine fikir üreticiliği yapmalıdır⁷³⁶. Başar'ın önerisi, Batı fikirlerinden faydalanılmakla beraber Türkiye'nin kendi fikirlerini kendisi üretmesidir.

Başar'ın iddiasına göre, Batı'yı olduğu gibi alma fikri cemiyetin olgunlaşmamış olması, alınanların halka mal olamaması nedeniyle cemiyete

⁷³⁵ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 56.

⁷³⁶ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 55.

hâkim olamamıştır. Atatürk'ün yenilikler konusunda inkılâp yolunu tercih etmesini de bu duruma bağlamaktadır. Cemiyetin müsait olmaması üzerine Atatürk, halka rağmen inkılâp fikrini benimsemiş ve yenilikleri cemiyete tatbik etmiştir. Aslında cemiyetin o dönemde Batı'ya karşı bir çekingenliği hatta bir nefreti vardır. Böyle bir topluma Batılılaşma fikri ancak inkılâplar hâlinde sokulabilir. Bu inkılâbı yapacak kişi de halkın güvenini kazanmış birisi olmalıdır. Mustafa Kemal Atatürk, "Millî Mücadele Kahramanı" sıfatı ile Batılı tarzdaki inkılâpları halka rağmen uygulamayı ve kabul ettirmeyi başarmıştır⁷³⁷. Bu tutum, Başar tarafından takdir ile karşılanmaktadır. Bunun haricindeki bir taktiğin milleti çağdaştırma konusunda eksik kalacağı görülmüştür.

Başar'ın dikkat çektiği bir diğer konu ise Batı ile doğu arasındaki kültür farkıdır. Batı'nın taklidi sayesinde en yeni ve teknolojik aletler, müesseseler, kanunlar alınmasına rağmen bunları kullanacak ve idare edecek ruh Şarklı kalmaktadır. Batı'nın maddeci zihniyeti ile doğunun manevi temellere dayanan medeniyeti birbirine uyum sağlayamamaktadır. Toplumda oluşan bu tezat maddi çöküşlerle ölçülemeyecek bir manevi çöküş yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Batılılaşmış Doğu'da dinsizliğin ve ahlaksızlığın en büyüğü görülür ve o memleketler Batılılaştıkça kendilerini yaratan bütün tarihî köklerden sıyrılmaya çalışarak büsbütün soysuzlaşır⁷³⁸. Bu özelliği vurgulayarak Batı taklidinin ne kadar tehlikeli olabileceğine dikkat çekmek istemiştir.

Sonuç olarak Başar, Batının ileriliğini kabul etmekle birlikte her şeyinin tam olarak taklit edilmesinden yana değildir. Türkiye'nin Batıda toprakları olmasına rağmen Doğulu bir medeniyet kavramı vardır. Manevi kavramlar Türkiye için önem taşımaktadır. Bu nedenle Batı'dan kayıtsız ve şartsız alınacak kanun ve nizamlar cemiyet hayatında pek çok tezatların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu nedenle Batı'dan bir şeyler almadan, kendi fikirlerimizi kendimizin üretmesi en mantıklı olacak şeydir. Fakat bu üretim yapılamıyorsa ya da eksik kalıyorsa bu sefer Batı'dan alınan usullerin Türkiye'ye uyarlanması şarttır. Batı'dan taklit yoluyla ve orijinal olarak alınması gereken tek şey ise, teknolojinin kullanım metotları ve devlet yapısı olmalıdır.

5. 4. 7. Laiklik

Ahmet Hamdi Başar'ın Mustafa Kemal Atatürk ile çıktığı gezi sırasında altı ok umdeleri bizzat Atatürk tarafından belirlenmiştir. Belirlenen maddeler Atatürk başkanlığındaki geziye katılan heyetin oluşturduğu mecliste tartışılmıştır. Altı madde sırası ile tartışılırken sıra laikliğe geldiğinde Atatürk, Ahmet Hamdi'nin de fikrini sormuştur. Bu soru karşısında Başar, laiklik kavramını çok farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Dinin devlet işlerine

⁷³⁷ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 57, 58.

⁷³⁸ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 88.

karışmamasının Hristiyanlık için mevzubahis olduğunu söylemiştir. Avrupa'da sıkıntının başlama sebebini Hristiyanlığın devlet işlerine karışması olarak göstermiştir. Ona göre, Avrupalılar laikliği benimseyerek doğru bir karar vermişlerdir. Zaten Hristiyanlık dini devlet işlerine karışmamayı öngördüğü için laiklik Avrupa'ya dinsizlik getirmemiştir. Oysa İslamiyet'te din ile dünyayı birbirinden ayıran bir anlayış yoktur. Avrupa'da nasıl ki Hristiyanlık dünya işlerine karışarak sıkıntı çıkardıysa, Türkiye'de de İslamiyet'in dünya işlerinden ayrılmasının sıkıntı çıkaracağını düşünmektedir. Yapılacak bütün yeniliklerin İslam'a aykırı olmadan yapılabileceğini fakat İslamiyet'in dünya işlerinden uzaklaştırılmasının dinsizliğe doğru gitmek olduğunu savunmuştur⁷³⁹. Ona göre İslamiyet'in dünya işlerinden ayrılması toplum hayatında tamir edilemez sorunlara yol açacaktır.

Aslında Başar, laikliğe karşı değildir. Sadece laiklik anlayışı farklıdır. Ona göre İslam dininin geri kalmışlıkla ya da devlet işlerinin iyi yürümemesi ile hiçbir alakası yoktur. Asıl sıkıntı İslamiyet'in devlet işlerine yeterince girememesi ya da yanlış İslami bilgilerin uygulanmasıdır. Yapılması gereken modern Batı usulleri ile İslamiyet'in yeniden incelenmesidir. Bu sayede hakiki İslam bütün halka yayılacak ve laiklik inkılâbının temelini oluşturacaktır⁷⁴⁰. Başar, laiklik inkılâbı olarak din ile dünyayı ayırmayı değil, dinî sınıfları tasfiye ederek din ile dünyayı birleştirmeyi hedeflemektedir.

Başar, özellikle dini suistimal eden sınıflar üzerinde durmaktadır. Ona göre, otorite dinin elinde değil, din otoritenin elindedir. Osmanlı Döneminde iktidarın dini kendilerine oyuncak yaptığı görüşündedir. Özellikle sarayın saltanatın ilahiliğini, onun emirlerine riayet etmenin yarın ahirette vereceği mükâfatı Allah emri diye hocalar ve yobazlar aracılığı ile halkın arasında yaydığını iddia etmektedir⁷⁴¹. Yani İslamiyet'le alakası olmayan ama saray tarafından yapılan şeylerin halk tarafından kabul edilmesi için hocalar ve yobazlar aracılığı ile İslamiyet kullanılmıştır. Halk arasında sarayın yaptığı her şeyin İslam dini adına olduğu anlayışı yerleşmiştir. Bu anlayış nedeniyle daha sonraki dönemlerde sarayın yaptığı olumsuz hareketlerde sarayla birlikte İslam dinine yüklenmeye başlamıştır.

Ahmet Hamdi Başar, Avrupa'dan alınan pek çok fikrin ülkemizde uygulanmış olmasına rağmen Avrupa'dan gelecek laiklik fikrinin bünyeye tamamen zıt olduğu görüşündedir. Sadece ruhani hayatı düzenleyen Hristiyanlığın devlet ve toplum işlerine karışmış olması onlar için felaketi getirmiştir. Bu nedenle onlar, Hristiyanlığı devlet işlerinden ayırarak büyük bir başarı kaydetmişlerdir. Aynı durum Türkiye için söz konusu değildir. İslamiyet, sadece kişilerin ruhani hayatını değil, devletin ve toplumun işleyişini de

⁷³⁹ Başar, *Atatürk'le Üç Ay...*, s. 45.

⁷⁴⁰ Başar, *Davalarımızı*, s. 298.

⁷⁴¹ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 67,68.

düzenleyen kurallara sahiptir. Bu kuralların ne kadar isabetli olduğu çöl ortasında yaşayan Arapların büyük bir medeniyet hâline gelmesi göstermiştir⁷⁴². Bu nedenle İslamiyet'in devlet ve toplum hayatından çıkarılmaması lazımdır. Avrupa bunu yaparak laikleşmiş olsa dahi Türkiye bunu yaparak ancak dinsizleşecektir.

Başar, uygulanan laiklik ilkesinin sonucunu ise şu şekilde değerlendirmektedir:

“Layıklık inkılâbının siyasi neticesi şu oldu; zaten kendi elinde bulunan din otoriteden iktidarın kendiliğinden vazgeçmesi. Bu suretle Türk inkılâbı demokrasiyi gerçekleştirmek için en ileri bir adım atmış oldu. Fakat bu kuvvetli vasıttan kendi kendini mahrum ettikten sonra eğer inkılâp fikir, ideoloji, propaganda vesaire itibarı ile dinden müstağni olmanın yolunu bulmuş ve onun yardımı olmadan davalarını halletmişse bir mucize göstermiş demektir.”⁷⁴³

Başar'ın düşüncelerinden anlaşıldığına göre onun anladığı manada laiklik, din ve devlet işlerinin tamamen birbirinden ayrılmasının çok ötesindedir. O, laiklik ilkesinin uygulanması ile İslamiyet'in uygulanışı üzerinde değişiklikler yapılması görüşündedir. İnkılâp ile İslamiyet'i tekel hâline getiren bazı kesimlerin hâkimiyeti yıkılacaktır. Bu sayede insanlar kendilerine anlatına İslamiyet yerine asıl İslamiyet'i tanıyacaklardır. Asıl İslamiyet'in tanınması ile birlikte din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına gerek kalmadığı görülecektir. Zira İslam, devletleri geriletmek yerine onların daha ileri medeniyetlere ulaşmasını sağlayacak etkenlerden biridir. Diğer bir husus ise İslamiyet sayesinde yapılacak yeniliklerin daha hızlı ve tepki ile karşılaşmadan uygulanabilmesi olacaktır. Ona göre, Türk inkılâbı laiklik ilkesini uygulayarak böylesine büyük bir güçten kendisini mahrum etmiştir.

5. 5. Devlet

Başar'ın fikir sisteminde ulaşılmaması gereken hedeflerden biri de ideal devletin yaratılmasıdır. Mevcut devleti, memur denilen uzuvlar ile temsil edilen, kanun denilen kaidelere bağlı, çok güç kurulan ve idare edilebilen, en büyük otorite olarak tanımlamaktadır⁷⁴⁴. Başar, insanların hala ideal devleti kuramadığı tezini savunmaktadır.

Başar'a göre, modern devlet kurmak, bugün kalkınma halinde olan veya esasen kalkınmalarını tamamlamış bulunan her millet için varılması gereken ilk hedeftir. Bu devletin kurulabilmesinin tek yolu devlet gelirlerine veya nimetlerine göz dikmiş insanların değil, devlet kapısına göz dikmemiş, servetleri, çalışmaları, bilgi ve hünnerleri sayesinde geçinen insanların iktidarı

⁷⁴² Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 63-66.

⁷⁴³ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 72.

⁷⁴⁴ Başar, *İktisadi Devletçilik*, C. I, s. 51.

ellerinde tutmalarına bağlıdır⁷⁴⁵. Yani, kişisel hırsları olmayan ve kendisini ülkesine adanmış kişilerin devlet kademelerinde görev alması gerekmektedir. Bu kişilerin devleti yönetmesi ile ideal devlete ulaşma konusunda büyük bir adım atılmış olacaktır.

Ona göre, devletin, ekonomik sınıfların ve hayatın dışında kalan ve geçimleri devlet kapısına bağlı bulunan insanların elinde kalması, demokratik düzenin yaşaması ve hızla kalkınma idealimizin gerçekleşmesi için en büyük engeldir. İdeal devlet iktisadi sınıfların elinde bulunmalıdır. Bu amaçla orta sınıfın, aydınların politikalara müessir olacak duruma hızla ulaşmaları şarttır. Orta sınıfı gereği gibi şuurlandırmamış ve teşkilatlanmamış geri memleketlerde çok partili rejimin huzursuzluklar doğurduğu, yaşayamadığı, ihtilaller ve diktatoryal rejimlerin doğmasına yön verdiği görülmektedir⁷⁴⁶. Başar'ın bu açıklamaları iktisadi devletçilik görüşü ile tamamen aynıdır. Ona göre, memur devleti ilkel bir devlettir. İdeal devlete ulaşmak için orta sınıf içerisinde yer alan bilim adamları ve iktisadi uzuvların yönetime dâhil olması lazımdır.

Başar, Türk toplumu için devletin önemi üzerinde de durmaktadır. Ona göre, Türk toplumunu millet hâlinde ayakta tutan tek örgüt henüz devlettir. Yani devletin olmadığı ve onun silinip gittiği yerlerde Türk milleti de kalmamaktadır. Tarihî yapımızın gereği olan bu gerçek, ulusal niteliğimize biçim veren en önemli faktördür. Başar'a göre devletin bu kadar önemli olduğu bir toplum olmamıza rağmen devletimizin temeli henüz sağlam değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile pek çok alanda yenilikler yapılmasına rağmen devlet alanında hiçbir yenilik yapılmadığı, Osmanlı Devleti'nin kapıkulu devlet anlayışının aynen devam ettiği fikrini savunmaktadır. Başar, Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve hatta Millî Birlik İnkılâbının dahi pek çok şeyi değiştirmiş olmasına rağmen hantal ve ilkel bir kuruluş hâlinde olan devleti değiştirmedeği görüşündedir. Bütün bu olaylardan sonra devlet yapısında değişiklikler yaşanmamasının sonucunu ise devlet güçlerini ellerine geçirme mücadelesine girişen parazit bir sınıf peyda olması olarak göstermektedir. Bu sınıfın, devlete sülük gibi yapışarak, anayasa başta olmak üzere bütün kanunlara devlet yönetimini ellerinde tutmayı sağlamak için biçimler veren ve bu yüzden milletin arasına düşmanlık tohumları eken bir sınıf olduğu fikrindedir. Bu sınıfı parti esnafı olarak tanımlayan Başar, bu kişileri, bir iman, bir ideoloji yolunda değil, sadece çıkar mücadelesinde olan ve devletin nimetlerine el koymak peşinde olan insanlar olarak itham etmektedir⁷⁴⁷.

Başar'ın yayınlarından anlaşıldığına göre, ideal devlet öncelikle ideal kişilerin elinde bulunmalıdır. Bu kişiler özellikle orta sınıf mensubu ve aydın

⁷⁴⁵ Başar, "Modern Devlet, Ancak İktidar Sosyal Sınıfların Elinde Olursa Kurulabilir", *BD*, 1 Temmuz 1964, S. 28, s. 4.

⁷⁴⁶ Başar, "Modern Devlet, Ancak ..." s. 5.

⁷⁴⁷ Başar, "İdeal Boşluğu", *BD*, 1 Nisan 1971, S. 107, s. 16.

olmalıdır. Bunlar devlet üzerinden çıkar sağlamak yerine, devlete hizmet etmeleri esas olmalıdır. Yani devleti kullanan bir esnaf yerine ona hizmet eder pozisyonda bulunmaları şarttır. Böyle bir kadro oluşturduktan sonra devletin yapısı Osmanlıda olduğu gibi kapıkulu devleti şeklinden çıkarılarak iktisadi devlet şekline sokulmalıdır. Devlet, kişilerin tek başlarına yapamadığı işlere el atarak bu işlerin sorunsuz yürümesini sağlamalıdır. Onun haricindeki alanları ise tüccar ve iş adamlarına terk etmelidir.

5. 6. Özgürlük ve Demokrasi

Başar'ın düşünce sisteminde özgürlük ve demokrasi kavramları yan yana geçmektedir. İki kavram arasında sıkı bir bağ olduğu inancındadır. Buna rağmen Türkiye'nin özgürlük ve demokrasi fikrine hazır olup olmadığı konusunda şüpheleri vardır.

5. 6. 1. Özgürlük

Ahmet Hamdi Başar, özgürlük fikrinin doğuş merkezi olarak Avrupa'yı göstermektedir. Ona göre, hürriyet keşiflerin ve ilerlemelerin bir sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilerlemeler ile birlikte hürriyet en doğru yol kabul edilerek her çeşit müesseseleri ile kabul edilmiştir. Fakat mülkiyet hakkının korunması ile hürriyet fikri birbirlerine tezat oluşturmaya başlamıştır. Bu durumu değerlendiren Başar, çok iddialı bir şekilde hürriyetin insanların en hayvani tarafı olduğu fikrini ileri sürmektedir. Ona göre hürriyet; insanların arasını açan, cemiyet halini bozan, cemiyeti madde ve ihtiras temeline oturtan bir şeydir. Hürriyet sadece üstün millet ve sınıfların çıkarına hizmet etmektedir⁷⁴⁸. Başar bu açıklaması ile hürriyet fikrinin ülkeler üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı iddiasında bulunmaktadır.

Başar, cemiyet ilimlerinin hürriyet temeline oturtulmasının çok vahim sonuçlar doğurduğu kanısındadır. Ona göre, cemiyet ilimleri, felsefeleri ve hadiseleri hürriyet temeli üzerine olduğundan dolayı ortaya çıkan medeniyet ahlaki ve insani temelden, maddi ve şeytani temele oturan sisteme uygun düşmüştür. İhtiras şahlanmış, zulüm ve haksızlık çoğalmış, katı bir ahlak doğmuştur⁷⁴⁹. Hürriyetin insani bir fikir olabilmesi için onun insan ve cemiyet hesabına düzenlenmiş, ehlileştirilmiş olması gerektiği görüşündedir⁷⁵⁰. Sınırsız hürriyet hem insana hem topluma hem de devlete zarar vereceği inancındadır.

Başar'ın yazılarından anlaşıldığına göre o, hürriyetin fikir olarak varlığına karşı değildir. Fakat bu fikrin tam bir hürriyet içerisinde yayılmasına ve bu şekilde algılanmasına karşıdır. Hürriyetin ancak denetim altına alındığı ve gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde cemiyetlere faydalı olabileceği görüşündedir.

⁷⁴⁸ Başar, *Türkiye ve Yeni...*, s. 15,16.

⁷⁴⁹ Başar, *Türkiye ve Yeni...*, s. 15,16.

⁷⁵⁰ Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, s. 163.

Ahmet Hamdi Başar, hürriyet ve demokrasi nizamının dayandığı temeli, bütün vatandaşların eşit değerdeki oylarını kullanarak kendi vekillerini seçmesi olarak göstermektedir. İdealini halkın her takdirine saygı göstermesi olarak belirlemektedir. Fakat bu durumun Türkiye için uygun olmadığı görüşündedir. Başar, Türk milletini, Batılı milletlere göre daha fazla şuur ve sezise sahip olmasına rağmen demokrasi için özgürlüğü kullanabilecek kudrette görmemektedir. Bunun sebebini ise Türk toplumunun şu özelliklerine bağlamıştır:

1. Henüz yığın hâindedir; yani sosyal sınıflaşma ve gruplaşma tamamlanamamıştır.
2. Çoğu küçük köylerde dağınık yaşamaktadır;
3. Okuyup yazma bilenler de Garba nazaran azdır;
4. Orta Çağ kural ve kurullarıyla dini inanışlar sosyal ve politik hayatta henüz etkisini kaybetmemiştir;
5. Parti ayrılışlarına kaynak olacak fikir akımları ve doktrinler doğup halka mal olmamıştır⁷⁵¹.

Demokrasi için kullanacağı özgürlüğe hazır olmayan halkın partici esnafı tarafından kullanılacağı inancını taşımaktadır. Hürriyetin devlet kudretini eline geçirmek ve devletin nimetlerini aralarında paylaşmak ihtirasıyla yanan politikacılar tarafından savunulduğu görüşündedir. Ona göre, politikacıların istediği hürriyet, kanunlarla teminat altına alınarak fazlasıyla veren yine kendilerinin verdiği'dir. Verilen hürriyetlerin halka hiçbir faydası yoktur. Hatta bu gereksiz hürriyetler ilerleyen dönemlerde memlekete zarar verecektir⁷⁵². Başar, muhalefette ateşli hürriyet taraftarı olan particilerin iktidara geçtikten sonra iktidarın nimetlerini kaybetmemek için hürriyetleri kısımaya çalıştığını iddia etmektedir. Ona göre, daha önce iktidarla bulunan ve hürriyetleri kısımaya çalışan kişiler muhalefet olduklarında hürriyet savunucusu konumuna geçmektedir⁷⁵³. Başar bu örnekleri ileri sürerek politikacıların halk ve memleket için hürriyet peşinde koşmadıklarını sadece devleti ele geçirecek çıkar sağlamak için hürriyet delisi olduklarını görüşündedir.

Başar, Barış Dünyası'nda yayımlanan bir makalesinde halkın ve politikacıların hürriyete bakışını da onaylamamaktadır. Ona göre, hürriyeti halk istememektedir. Halk, devletin kendisini görmesini istemektedir. Hürriyet isteyen sınıf yalnızca politikacılarıdır. Onlar da hürriyeti iktidarı ele geçirmek için istemektedir. İktidarı ele geçirdikten sonra da hürriyetleri sınırlamaya başlamaktadırlar⁷⁵⁴. Ahmet Hamdi Başar, bu açıklaması ile DP'nin iktidara

⁷⁵¹ Başar, "Yanlış Yolda Mıyız?", *BD*, 1 Ağustos 1964, S. 29, s. 4-5.

⁷⁵² Başar, "Yanlış Yolda Mıyız?", s. 4.

⁷⁵³ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 39.

⁷⁵⁴ Başar, "Hürriyeti Kim İstiyor?", *BD*, 1 Şubat 1971, S. 105, s. 7.

gelmek için öncelikle hürriyet isteyip daha sonra hürriyetleri kısıtlamasını kastediyor olmalıdır.

Başar'ın yayınlarından anlaşıldığına göre, hürriyet fikri tehlikeli bir oyuncaktır. Avrupa, cemiyet olarak geçirdiği evreler sonunda hürriyet fikrini ehlileştirmeyi başarmış ve cemiyete faydalı hale getirmiştir. Aynı şeyi Türkiye'nin de yapması lazımdır. Fakat öncelikle Türk halkı geçirdiği tarihi evrelerin Avrupa'dan farklı olması nedeniyle hürriyet fikrine hazır değildir. Bu nedenle hürriyet partilerinin elinde bir oyuncak haline gelmiştir. Türkiye'de büyük bir tezat olarak diktatoryasını kurmak isteyen kişiler hürriyet fikrinden yardım almaktadır. Hürriyetin ülkede tam olarak uygulanabilmesi için öncelikle devlet teşkilatının yenilenmesi lazımdır. Bu da ancak iktidar partisinin iyi niyetiyle mümkündür.

5. 6. 2. Demokrasi

Ahmet Hamdi Başar'ın demokrasi anlayışı özgürlük anlayışı ile paralel bir çizgi takip etmektedir. Demokratik sistemin en önemli unsurları siyasi partilerdir. Oysa Türkiye'de siyasi partiler gerçek amaçları dışında hareket etmektedir. Başar'a göre siyasi partiler, özgürlük temeline göre kurulmuş toplumlarda, yaşanan huzursuzluklar karşısında yeni ve kurtarıcı fikirlerin hayata hâkim olması için çalışır. Yani önce fikirler doğar, daha sonra siyasi partiler bu fikirleri savunmak için ortaya çıkarlar. Siyasi partilerin kurulup daha sonra fikirlerin ortaya çıkması düşünülemez⁷⁵⁵. Bu tanımın ardından Başar, Türkiye'deki siyasi partilerin çıkar amaçlı kurulduğunu düşündüğü için demokrasinin Türkiye'de tam olarak uygulanamayacağı görüşünü savunmuştur.

Başar, fikirlerin her dönemin gerektirdiği şekilde temellendiği görüşündedir. Bu görüş dâhilinde demokrasinin de her dönem farklı temellere dayandığını düşünmektedir. Dönemin demokrasisinin temellerini parlamentarizm, çok partililik ve genel oy olarak belirleyen Başar, özellikle genel oy fikrini pek benimsememiş görünmektedir. Bu durumun bir Batı müessesesi olduğu iddiasında bulunan Başar, Garp'ta, mülkiyet örgüsünün teşekkül ederek fertlerin eline geçmesi, siyasi ve iktisadi iki ayrı örgü halinde toplumun bir düzene kavuşması, köy nüfusunun azalarak şehirlerde nüfusun toplanması, iktisadi örgüyü elinde tutan sınıfların siyasi örgüyü de hâkimiyeti altına almaya çalışması, fakat mülk ve sermaye sahibi olmayan çoğunluk halkın bunu önlemeye zorlaması gibi, bir takım birbirine bağlı olaylar sayesinde demokrasi meydana geldiğini öne sürmektedir.⁷⁵⁶ Türk milleti ise özgürce oy kullanmaya hazır değildir⁷⁵⁷. Ona göre, en azından toplumun tam düzeni sağlanana kadar halkın tamamının oy kullanmaması onun yerine sadece

⁷⁵⁵ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 10.

⁷⁵⁶ Başar, "Yanlış Yolda Mıyız?", s. 5.

⁷⁵⁷ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 39.

uzmanların ve hiç olmazsa bilgi sahiplerinin oyu ve sözünün hâkim olmasını istemektedir⁷⁵⁸. Başar, halkın seziş kuvvetinden şüphe etmemekle birlikte daha önce yaşadığı imparatorluk devresi nedeniyle istismara müsait olduğu görüşündedir. Ona göre halkın politikacıların istismarından korunması gerekmektedir.

Başar'ın düşünce sisteminde batıda uygulanan demokrasinin Türkiye'de uygulanması büyük tezatlar doğuracaktır. Batıda demokrasi denildiğinde, çok partili, parlamento hâkimiyetine dayanan demokrasi rejimi ferdin mülkiyet örgüsüne tahakküm ettiği ve devlete muhtaç olmadan kendisini ve memleketi kalkındırabildiği bir sistem akla gelmektedir. Batıda, devletin vazifesi milletin bütünlüğünü, siyasi ve hukuki varlığını korumaktan ibarettir. Hatta sınıflar arasındaki mücadelelere hakem sıfatıyla karışması bile doğru kabul edilmez⁷⁵⁹. Oysa Türkiye'de devlet olmadan bu işlerin başarılması mümkün değildir. Türkiye'nin kalkınması için devlet müdahalesi şarttır. Halk dahi devletten yardım bekler konumdadır⁷⁶⁰. Türkiye'nin demokrasi yolunda kabul etmesi gereken ilk gerçeklik hürriyet ve demokrasinin ancak devlet eliyle ve yardımıyla doğup yaşayabileceğidir.

5. 7. Türk İnkılâbı

Ahmet Hamdi Başar'ın yayınları incelendiğinde Mustafa Kemal Atatürk'e ne kadar büyük bir ilgi ve saygı duyduğu bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Başar, Türkiye gibi Avrupa'yı geriden takip eden ülkelerde tarihi devirlerin kendi kendine oluşmasını ve bu devrelerin geçmesini beklemeyi vakit kaybı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, böylesi geri kalmış memleketler ancak Türkiye'nin takip ettiği yol ile kalkına bilir. O da Atatürk gibi, kendisini ülkesine adayan bir tek kişi yönetimidir. Atatürk'ün inkılâplar sayesinde ülkeyi çağdaşlaştırmaya ve kalkınmasını sağlamaya çalışmasını büyük bir takdirle karşılamaktadır. Başar, Atatürk'e ve onun inkılâplarına duyduğu hayranlığı şu sözleri ile dile getirmektedir:

*“Türk İnkılâbının en büyük zaferi, bu inkılâbı harikulade ileri bir seziş kuvveti ile müthiş bir inkılâpçıya malik olmasıdır. Gazi inkılâbında, en büyük asliyet bu yüksek heyecan menbainin kurumaması, kudretini zerre kadar kaybetmemiş olmasıdır. O bütün asliyet ve kudreti ile her zaman aramızda başımızdadır.”*⁷⁶¹.

Başar'a göre Atatürk inkılâbının iki ana hedefi vardır. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlılıktan kurtulmaktır. İkincisi ise Batı'ya

⁷⁵⁸ Başar, *Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz*, Başar Yayınları, İstanbul, 1959, s. 14.

⁷⁵⁹ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 52, 53.

⁷⁶⁰ Başar, *Demokrasi Buhranları*, s. 67.

⁷⁶¹ Başar, “Buhranlar ve İnkılâplar Telakkisi: Türk İnkılâbının Kaynak Noktaları ve Seyri Etrafında Bir Tahlil, *Kooperatif*, Eylül 1933, S. 16, s. 4.

karşı mukavemet etmek, fakat ona rağmen Batılılaşmaktır⁷⁶². Bu ne kadar zor olursa olsun ülkenin geleceği için yapılması gereken bir şeydir.

Başar, Batıya karşı Batılılaşmanın zorluklarına dikkat çekmektedir. Türkiye'nin üstün devlet ve medeniyet seviyesine ulaşmak istediği kesindir. Fakat en büyük sıkıntı Türkiye'nin ulaşmaya çalıştığı medeniyet halkasında çöküntünün başlamış olmasıdır. Bu nedenle Avrupa'yı taklit etmek mümkün değildir. Onun için Türkiye'nin yapması gereken yeni oluşacak medeniyeti sezme ve davalarına buna göre istikamet vermektir⁷⁶³. Bu sayede Türkiye değişen dünyanın dışında kalmamış olacaktır.

Ahmet Hamdi Başar, Türk inkılâbının başlangıcında Batı'nın taklit edildiği görüşündedir. Başar, Mustafa Kemal Atatürk'ün durumu hemen fark ederek batının taklit edilemeyeceğini ancak örnek alınabileceğini kavradığını söylemektedir. Türkiye'nin mutlaka kendisine uygun bir yol bulması gerektiği görüşündedir. Bu yol bulma çalışmalarının “Kemalizm” doktrininin doğuş sebebi olduğunu savunmaktadır. Yalnız Türkiye için değil, bütün geri kalmış, yeniden bağımsızlığını kazanmış, kalkınmaya girişmiş her memleketin böyle bir rejime ihtiyacı vardır. Kayıtsız şartsız millî irade hâkim olmalıdır. Yani demokrasi temel prensiptir, ancak bu garpta olduğu gibi, bir vasıta değil, bir gaye olmalıdır⁷⁶⁴. Başar, millî fikrin dünya realiteleriyle uyum sağlaması hâlinde yaşamını devam ettirebileceğini, millete huzur vereceğini ve tezatlardan uzak durulmasını sağlayabileceğini iddia etmektedir⁷⁶⁵. Yani, fikrin millî olmasına rağmen kapalı olmaması gerekir. Millî fikrin dünyadaki diğer fikirler ile iş birliği şarttır.

Başar, fikir sisteminde hep mutlak huzuru sağlayacak yeni bir düzen kurulması görüşüne yer vermektedir. Bu fikri bazen sosyalizm bazen de Türk inkılâbı olarak göstermiştir. Ona göre, Yeni Dünya ve yeni düzen fikrinin temel taşı Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh.” sözü olmalıdır⁷⁶⁶. Ona göre dünya medeniyet düzeni, tarihin seyri içinde devrini tamamlamış ve cemiyet artık daha ileri bir plana doğru geçmek safhasına girmiştir⁷⁶⁷. Başar, Türk inkılâbının doğmasının bu ihtiyacın bir ürünü olduğu görüşünü savunmaktadır

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Başar, Türk inkılâbını dünya çapında bir fikir akımı hâline getirmek peşindedir. Ona göre, Türk inkılâbını dünyaya sıcak gelecek ve yayılacak fikir hâlinde sistemleştirmek mümkündür. Bunun en büyük sebebi inkılâbın başında dogmalara, sabit ve tek taraflı fikirlere yer

⁷⁶² Başar, “Anlaşılamayan İnkılâplar”, *BD*, 1 Kasım 1962, S. 8, s. 2.

⁷⁶³ Başar, *Davalarımız*, s. 281, 282.

⁷⁶⁴ Başar, “Kapitalizmin ve Sosyalizmin Yeni Çehresi”, *BD*, 1 Nisan 1963, S. 13, s. 2.

⁷⁶⁵ Başar, *Hürriyet Buhranları*, s. 75.

⁷⁶⁶ Başar, “Yeni Dünya Fikri: Sınıflar Arasında Uzlaşma ve Yardımlaşma”, *BD*, 1 Aralık 1962, S. 9, s. 6.

⁷⁶⁷ Başar, “Buhranlar ve İnkılaplar Telakkisi: Türk İnkılabının Kaynak Noktaları ve Seyri Etrafında Bir Tahlil, *Kooperatif*, Eylül 1933, S. 16, s. 3.

verilmemiş olmasıdır. Atatürk'ün belirlediği altı ok, sadece Türkiye'nin değil Yeni Dünya'nın temeli olabilecek niteliktedir. Zaten Türk inkılabı, dünya rejiminin müstemleke kısmını ortadan kaldırdığı için dünya inkılabı sayılmalıdır⁷⁶⁸. Bu nedenle Türk inkılabı'nın kendine özgü bir dünya ve memleket görüşü, yani ideolojisi olmalıdır.

Başar yayınlarında, Türk inkılâbının dünya düzeni olacağını savunmuş olmasına rağmen karşılaştığı güçlülere de dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre, inkılâbın en önemli sorunlarından biri Avrupa tarzı insan yaratma güçlüğüdür. Osmanlı medeniyet devrinde bir Türk tipi vardır. Misafirperver, doğru, feragatli, fedakâr, mert, halim, kahraman gibi bir sürü meziyetleri yanında kendine güvenme, modern dünyaya düşman ve lakayt yaşama halini düzeltmeye karşı isteksiz, mistik ve tembel ruhlu gibi birçok da kusurları olan bu tip, kendini meydana getiren tarihi şartlar kaybolduktan sonra yaşatılamaz. Öncelikle yapılması gereken Avrupalı insanların yaptığı gibi bizim insanlarımızın da sosyal şartlar etrafında birleşmesini sağlamaya çalışmaktır. Başar'ın dikkat çektiği diğer bir güçlük ise Avrupa rejimlerini alamamak güçlüğüdür⁷⁶⁹. Avrupa'nın takip ettiği sistemin çöküş aşaması yaşadığına inanan Başar, Türk İnkılâbı'nın Avrupa'nın doktrin ve felsefelerini aynen almasının imkânsız olduğunu savunmaktadır.

Başar'ın öne sürdüğü zorluklardan bir başkası ise Türk inkılâbının öncü fikirlere dayanamamak güçlüğüdür. Ona göre, Türk inkılâbını kendinden önceki fikirlere bağlamak mümkün değildir. İnkılâbın en büyük fikirlerinden biri olan Avrupalılaşmak dahi telifçi fikirlere bağlanamaz⁷⁷⁰. Türk inkılâbı, öncü bir fikre bağlanmadan, dünya için öncü bir fikir olmak zorundadır.

Ahmet Hamdi Başar'ın Türk inkılâbına yüklediği dünyanın yeni düzeni fikri biraz abartılı bulunup hatta Atatürk'ün ilgisini çekebilme için öne sürdüğü fikirler olarak değerlendirilebilir. Fakat Başar'ın 1960'lı yıllarda yaptığı yayınlar Türk inkılâbına ve ona inancına önemli bir kanıt olarak gözükmektedir. O, yıllar sonra bile Atatürk inkılâplarının arkasında durmuştur.

Başar, Atatürk'ün başlattığı inkılâpların halk tarafından yeterince sahiplenilemediği görüşündedir. Ona göre, cemiyet Osmanlı hasretinden bir türlü kurtulamamıştır. Özellikle münevver kesim halktan daha fazla bu görüşü paylaşmaktadır. Yani sadece halk değil, münevverler dahi Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâplarını anlayamamıştır. Hatta bu münevverler Batı'ya rağmen Batılılaşmak hedefinde de inkılâp ideolojisinin yaratılmasına izin vermemişlerdir. Batı'yı körü körüne taklit anlayışı münevver görüşüne hâkim olmuş ve inkılâp hedefine ulaşamamıştır⁷⁷¹.

⁷⁶⁸ Başar, *Türkiye ve Yeni Dünya*, s. 4, 6.

⁷⁶⁹ Başar, *Davalarımız*, s. 24, 25.

⁷⁷⁰ Başar, *Davalarımız*, s. 31, 32.

⁷⁷¹ Başar, "Anlaşılmayan İnkılâplar", s. 3.

Başar, inkılâbın hedefine ulaşması için yapılması gerekenleri de sıralamaktadır. Ona göre, inkılâbı gerçekleştirmek için kişilere düşen vazife, kapıkulu devleti yerine, halk devletini kurmaktır. İktisadi ve sosyal devleti, idari ve siyasi devletin tesir ve nüfuzundan uzak, yepyeni uzuvlarla cihazlamak, devleti sosyal adalet ve güvenlik vazifesini yapacak hâle getirmek, vilayetlerin ve nahiyelerin muhtar idareleri, köylerin birleşerek nahiyeler teşkil etmeleri ve bunların halk tarafından idareleri, nahije müdürlerinin ve valilerin halk tarafından seçilmeleri, hukuki ve idari devlet bünyelerinde halk devletine yakışan reformların yapılması, milletin, dikey örgü ismini verebileceğimiz meslek ve ihtisas gruplarına göre hür ve demokratik esaslara uygun teşkilatlanması, devlet makinesinin A'dan Z'ye kadar ıslahı gerekmektedir⁷⁷². Başar, kendi sistemi ile Atatürk'ün başlattığı inkılâp hareketini birbirine çok yakın iki fikir olarak göstermekte ve kendi düşüncelerinin inkılâp adına hayata geçirilmesini istemektedir.

Başar, 1964 yılına gelindiğinde hâlâ Atatürk ideolojisinin Türkiye'ye tam olarak yerleşmemesinden şikâyetçidir. Türkiye'de pek çok şeyin değiştiğini, fabrikalar, yollar, barajlar yapıldığını dile getiren Başar, asıl önemli olan şeyin Atatürk inkılâp ideolojisinin olduğunu ama bunun da Türkiye'de bulunmadığını ifade etmektedir. Bu ideolojinin olmamasının Türkiye'nin direncini kırdığı görüşündedir. Atatürk ideolojisinin Türkiye'ye tam olarak yerleşmemesi ülke bünyesini komünizm, şeriatçılık, emperyalizm, faşizm gibi hastalıklara açık bırakacaktır⁷⁷³. Türkiye'nin yapması gereken kendisine yeni fikir sistemleri aramak yerine Türk inkılâbına sahip çıkmaktır.

Başar hayatı boyunca kapitalizm sonrası dünyada hâkim olacak fikri bulmaya çalışmıştır. Önce sosyalizm, sonra faşizm ve nasyonal sosyalizmin yeni düzen olabileceğini düşünmüştür. Başar son olarak Yeni Dünya düzenini Türk inkılâbı olarak belirlemiştir. Türkiye'nin yükselme ve kalkınma yolunda ne liberalizme ne de sosyalizme ihtiyacı olmadığını vurgulayarak Türkiye'nin böyle kategorilere tabi tutulamayacağını dile getirmiştir. Ona göre Türkiye'nin takip ettiği sisteme mutlaka bir isim verilmesi gerekirse gayet açık ve net bir şekilde *Kemalist* denilmelidir⁷⁷⁴. Kemalizm, Türkiye'yi kalkındıracak, Türkiye'ye en uygun sistemdir. Türkiye'nin bu sistemi uyguladığı gibi Yeni Dünya düzeni hâline de gelmesini sağlama olanağı vardır.

⁷⁷² Başar, “Anlaşılamayan İnkılâplar”, s. 5.

⁷⁷³ Başar, “Hürriyeti Kim İstiyor?”, *BD*, 1 Şubat 1971, S. 105, s. 5,6.

⁷⁷⁴ Başar, “Sistemin Adını Koyalım”, *BD*, 1 Ekim 1962, S. 7, s. 40.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Başar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve çok partili sisteme geçiş dönemlerinin önemli şahitlerinden biridir. Aktif kişiliği, bıkmak bilmeden yaptığı yayınlar ve kurduğu cemiyetler şahitliğinin kıymetini arttıran unsurlardır. Başar'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için uygulanmasını istediği fikirleri sürekli olmuş ve bu fikirlerin ardında esneklik göstermeden durmuştur.

Emin Türk Eliçin, Ahmet Hamdi Başar'ı şöyle tanımlamaktadır:

“... 17 yaşında yazmaya başladığı günden 67 yaşında bulunduğu bugüne kadar hep sevgili Türkiyesini düşünmüş, onun sorunlarına çözümyolları aramış, bulduğu ve kurtarıcı olduğuna inandığı çareleri Atatürk'ten Millî Birlikçilere kadar her iktidar sahibine anlatıp kabul ettirmeye çalışmış usanmaz bir idealist!”⁷⁷⁵.

Bu çalışmamızda Ahmet Hamdi Başar'ın hemen hemen bütün yayınlarını gözden geçirdiğimiz gibi, Başar hakkında yazılmış yazılara da ulaşmaya çalıştık. Çalışmamızın sonunda Ahmet Hamdi Başar'ın bizim üzerimizde uyandırdığı intiba Emin Türk Eliçin'in intibasıyla aynıdır. Başar, bitmek tükenmek bilmeyen enerjisiyle ülkesine faydalı olmaya çalışmıştır. Bu çalışmalar elbette takdire şayandır, fakat Başar'ın daha fazla takdiri hak eden yanı bize göre azmidir. Fikirlerini iktidar sahiplerine anlatmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Yaşamı boyunca pek çok iktidar değişmiş olmasına rağmen Başar'ın düşünceleri ve bu düşüncelerini uygulamaya sokma çabaları değişmemiştir. İktidar sahiplerinden, İnönü hariç, hemen hemen hepsine görüşlerini anlatıp uygulamalarını istemiş fakat başarılı olamamıştır.

Aslında Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi devletçilik fikri ile Mustafa Kemal Atatürk'ün devletçilik fikri birbirine yakın gözükmektedir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin takip edeceği devletçiliği; “Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan *kollektivist, komünizm gibi bir sistem değildir*. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, *ferdi mesai ve faaliyeti esas* tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.”⁷⁷⁶ sözleri ile ifade etmektedir. Başar'ın da ön gördüğü iktisadi program bu şekildedir. Fakat Atatürk, devletçiliği ekonomik bir sistem olarak kabul etmekten, Başar iktisadi devletçiliği bir yönetim sistemi olarak ortaya koyma gayreti içerisindeydi. Atatürk tarafından “hayalperest” olarak

⁷⁷⁵ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 78.

⁷⁷⁶ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yay., 1974, s. 135.

nitelendirilmesinin nedeninin, oluşturmaya çalıştığı sistemin Atatürk'e göre uygulanabilir olmamasından kaynaklandığı görüşüdeyiz.

Birinci adam olmak gibi bir düşüncesi hiçbir zaman olmamış olan Başar, iktidar sahibinin sağ kolu olmayı tercih etmiştir. Bu sayede fikirlerini uygulamayı hedeflemiştir. Fakat Başar'ın ömrü boyunca yaptığı çalışmalar ne kendisi tarafından ne de kendisinden sonra uygulanma şansı bulamamıştır.

Başar, fikirlerini hep sert bir üslup ile savunmuştur. Gerek konferanslarda gerekse süreli yayınlarda sürekli olarak polemiklere girmiş ve bu polemikler sayesinde görüşlerini daha iyi anlatacağını, rakiplerini susturarak kendi safına katılmalarını sağlayacağını düşünmüştür. Oysa bu tavır, Başar'a sürekli kaybettirmiştir. Yapısı gereği başarısızlığını bizzat test ettiği yoldan vazgeçmek yerine aynı yolu sürekli denemiştir.

Aslında Başar'ın eline fikirlerini uygulamak için tam üç fırsat geçmiştir. Bunlardan ilki Mustafa Kemal Atatürk'ün hesap uzmanlığı dönemidir. İkinci olarak DP iktidarında, üçüncü olarak da MBK döneminde fikirlerini uygulayacak bir ortam yaratabilecek durumdadır. Başar, fikirlerini anlatmak için tuttuğu yolu değiştirerek uygulayıcı pozisyona gelmek yerine bahsettiğimiz zor yolu denemeye devam etmiştir. Hedefine bir an evvel ulaşmak için gayret sarf eden Başar, siyasi davranmayı beceremediği için hayatı boyunca hedefine ulaşamamıştır.

Kendisi aksini iddia etmiş olmasına rağmen, zaman zaman fikirleri arasında çelişkiler meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında güttüğü ekonomik politika, 1960'lı yıllara gelindiğinde farklı bir görünüme bürünmüştür. Aynı durum Başar'ın Faşizm, Sosyalizm ve Nasyonal Sosyalizm ile ilgili görüşleri için de geçerlidir. Başar, önceleri yeni düzenin fikri olarak değerlendirse de daha sonra bunları savunmaktan vazgeçmiştir. Bize göre gerek ekonomide gerekse sosyolojik çıkarımlarında fikir değişiklikleri yaşaması gayet normaldir. İlerleyen zaman içerisinde ülke ve dünya şartlarının değişmesinin buna neden olmuş olma ihtimali yüksektir.

Sonuç olarak Ahmet Hamdi Başar, Türkiye için çalışmış bir aydındır. Yaşadığı dönemin şartlarına göre ülke kalkınması için önerilerde bulunmuş, ülke kalkınmasına katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalarını sırasında hatalara düşmüş olması muhtemel olsa da bunlardan hiçbirini ülkeye zarar vermek amacıyla yapmadığı açıktır. Bizce fikirlerinin isabetli olup olmamasının bir kıymeti yoktur. Türkiye için çaba sarf etmiş bu Türk aydınını doğrularıyla ve yanlışlarıyla kabul etmek lazımdır.

KAYNAKÇA

A. Ahmet Hamdi Başar'ın Eserler

a. Kitaplar

Hürriyet Buhranları, Gün Basımevi, İstanbul, 1946.

Atatürk İle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.

Aziz Şef İnönü'ye Açık Dilekçe, Gün Basım Evi, İstanbul, 1946.

Bağımsız Olarak İstanbul.'da Adaylığını Koyan Ahmet Hamdi Başar'ın Seçim Beyannamesi, Gün Basımevi, İstanbul, 1946.

Bir Medeniyetin Sonu, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942.

Davalarımız, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943.

Değişen Dünya, Kenan Basım Evi, İstanbul, 1941.

Demokrasi Buhranları, Türkiye Basımevi, İstanbul., 1956.

Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz, Başar Yayınları, İstanbul, 1959.

İktisadi Devletçilik, Matbaacılık ve Neşriyet Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933, C. II.

İstanbul Millet Vekilliği İçin Namzetliğimi Koyuyorum, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Milletçe Kalkınma Davamız, Tan Matbaası, İstanbul, 1951

Para ve İnkılâp, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936.

Temsilciler Meclisine Adaylığımı Koyuyorum, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960

Türkiye ve Yeni Dünya, Barış Dünyası Neşriyat, İstanbul, 1943.

Türkiye ve Yeni Dünya, Barış Dünyası Neşriyat, İstanbul, 1943.

Vergi Reformumuz ve Kalkınam Davamız, Kenan Matbaası, İstanbul, 1947.

Yaşadığımız Devrin İç Yüzü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.

Vergi Reformu ve Kalkınma Davamız, Kenan Matbaası, İstanbul, 1947.

İktisadi Devletçilik, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Yayınları, İstanbul, 1931, C.I.

Demokrasi Buhranları, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956.

b. Makaleler

“1923 Senesi Hadisat-ı İktisadiyesine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası.*, Sene, 40, Kanun-i Sani 1340 (Ocak 1924), S. 3-4, s. 157-167.

- “1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Kasım 1948, C. 1, S. 10, s. 8- 14.
- “27 Mayıs İhtilali de Hedefini Bulmadı”, *Barış Dünyası*, Nisan 1962, S. 1, s. 29-35.
- “Ağaoğlu – Kadro Münakaşası”, *Kooperatif*, Kanunuevvel (Aralık) 1932, S. 7, s. 6-8.
- “Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız”, *Kooperatif*, Şubat 1933, S. 9, s. 6-8.
- “Almanya’nın İktisadi Vaziyeti”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 15 Haziran 1923 – 1339, S. 16, s. 52-53.
- “Altın Saltanatı Yıkılıyor”, *Kooperatif*, Temmuz 1933, C.2, No: 14, s. 1-7.
- “Altına Hücum”, *Kooperatif*, Mayıs 1933, S. 12, s. 1-6.
- “Ankara’da Şirketlerin Kazandığı Zafer”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, S.18, 28 Haziran 1923.
- “Anlaşılamayan İnkılâplar”, *Barış Dünyası*, 1 Kasım 1962, S. 8, s. 2-5.
- “Bir İhtilalin Hikâyesi”, *Barış Dünyası*, Mayıs 1962, S. 2, s. 28-33.
- “Biz Değiştik mi?”, *Barış Dünyası*, Haziran 1962, S. 3, s. 135-137.
- “Bizde Sermaye Piyasası Nasıl Kurulur?”, *Barış Dünyası*, 1 Eylül 1962, S. 6, s. 6-11.
- “Buğday İşinde İnkılâpçı Adım Lazımdır”, *Kooperatif*, Şubat 1934, S. 21, s. 1-5.
- “Buğday, Türkiye’nin Ana Meselesidir”, *Kooperatif*, İkinci Kanun (Ocak) 1934, S. 30, s. 7-11.
- “Buhranlar ve İnkılâplar Telakkisi: Türk İnkılabının Kaynak Noktaları ve Seyri Etrafında Bir Tahlil, *Kooperatif*, Eylül 1933, S. 16, s. 1-5.
- “Demokratik Nizam İçinde Kalkınma”, *Barış Dünyası*, 1 Ağustos 1962, S. 5, s. 2- 5.
- “Devletçilik Anlayışımız, *Barış Dünyası*, 1 Şubat 1963, S. 11, s. 2- 5.
- “Dünyayı Görmek Yolu”, *Barış Dünyası*, 4 Şubat 1944, S. 1, s. 5-6,
- “Fertçilik, Milliyetçilik, İnsancılık”, *Barış Dünyası*, 3 Mart 1944, S. 5, s. 3-4.
- “Hatıralar”, *Barış Dünyası Dergisi*, C.5, S.50, Temmuz 1966.
- “Hürriyeti Kim İstiyor?”, *Barış Dünyası*, 1 Şubat 1971, S. 105, s. 4-7.
- “İrak Sosyalizmi ve Alacağımız Ders”, *Barış Dünyası*, 1 Eylül 1964, S. 30, s. 4-7.
- “İbrahim Fazıl Bey’in Devletçiliği”, *Kooperatif*, Mayıs 1933, S. 12, s. 7-8.

- “İdeal Boşluğu”, *Barış Dünyası*, 1 Nisan 1971, S. 107, s. 16.
- “İsmet Paşa’nın Beyanatı – Reji Meselesi”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 40, Ağustos 1340 (1924), S. 9, s. 417-419.
- “Kalkınma Prensipleri – Sermaye Piyasası Kurulması Hakkında bir Ön Proje Taslağı Veriyoruz”, *Barış Dünyası*, 1 Mayıs 1062, S. 2, s. 20-22.
- “Kambiyo Meselesi”, *İstanbul. Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 40, Temmuz 1340 (1924), S. 8, s. 326-328.
- “Kapitalizmin ve Sosyalizmin Yeni Çehresi”, *Barış Dünyası*, 1 Nisan 1963, S. 13, s. 2.
- “Kooperatif Eyî Amma, Esnafa, Tüccara Yazık Değil Mi?”, *Kooperatif*, Temmuz, 1932, S. 2, s. 4-5.
- “Kooperatifçilik Türkiye’nin Diriliş ve Kurtuluş Tilsimidir!”, *Kooperatifçilik*, Haziran 1932, S. 1, s. 4-5.
- “Memleketimizin İktisadi Atışı ve İstiklali”, *T.İ.M.*, S.14, Nisan, 1339 (1923).
- “Milliyetçilik Anlayışında Tehlikeli Bir Buhran İçindeyiz”, *Barış Dünyası*, 1 Ekim 1964, S. 31, s. 4-9.
- “Modern Devlet, Ancak İktidar Sosyal Sınıfların Elinde Olursa Kurulabilir”, *Barış Dünyası*, 1 Temmuz 1964, S. 28, s. 2-5.
- “Müsbet ve Muayyen Bir Siyaset-i İktisadi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, S.19, 5 Temmuz 1339 (1923).
- “Payitahtımız ve İstanbul Meselesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, S.21, Temmuz 1339 (1923).
- “Planlı Cemiyet Davası”, *Barış Dünyası*, 1 Ağustos 1962, S. 5, s. 16-19.
- “Sanayi Kooperatifleri Güden Güne Çöken Esnafı Kurtarmak için Yegâne Çaredir”, *Kooperatif*, Ağustos 1932, S. 3, s. 1-2.
- “Sanayici Efendilerimiz Biraz Susar mısınız?”, *Kooperatif*, Teşrinievvel 1932 (Ekim), S.5, s. 1-3.
- “Sosyalizm Anlayışları”, *Barış Dünyası*, 1 Ekim 1962, S. 7, s. 2-6.
- “Sosyalizm Demagojisi”, *Barış Dünyası*, 1 Mart 1963, S. 12, s. 2-6.
- “Tabiat Servetlerimiz, Şimal-i Anadolu Ormanları”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 40, Nisan 1340 (1924), S. 6, s. 243-247.
- “Teşebbüs ve Sermaye Düşmanlığı”, *Barış Dünyası*, 1 Temmuz 1962, S. 4, s. 5- 9.
- “Türk Kooperatifçiliği İhanet Görüyor”, *Kooperatif*, Şubat, 1933, S. 9, s. 1-3.
- “Türkiye İktisat Mecmuası, Bu ismi niçin seçtik?”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Ocak 1948, S. 1, s. 1-2.

- “Türkiye’nin Kalkınmasında Rota Tayini Meselesi”, *Barış Dünyası*, 1 Ocak 1963, S. 10, s. 7-12.
- “Tütün Meselesi: İnhisarda ve Bandrolda Kaçakçılık”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Kanun-i Sani 1341 (Ocak 1925), S. 1, s. 649-654.
- “Tütünde İnhisarı Nasıl Müdafaa Ediyorlar?”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene: 40, Teşrinisani – Kânunuevvel, 1340 (Kasım-Aralık 1924), No: 12, s. 573-576.
- “Vergi Reformu Nasıl Olur?”, *Barış Dünyası*, 1 Haziran 1962, S. 3, s. 22-25.
- “Vergi Reformu ve Caldor (Kaldor) Raporu”, *Barış Dünyası*, 1 Eylül 1962, S. 6, s. 32-36.
- “Yanlış Türkçülük **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** – Gerçek Türkçülük”, *Barış Dünyası*, 14 Nisan 1944, S. 11, s. 3-4.
- “Yanlış Yolda Mıyız?”, *Barış Dünyası*, 1 Ağustos 1964, S. 29, s. 4-6.
- “Yeni Dünya Fikri: Sınıflar Arasında Uzlaşma ve Yardımlaşma”, *Barış Dünyası*, 1 Aralık 1962, S. 9, s. 2-6.
- “Yeni Dünya Fikri: Sınıflar Arasında Uzlaşma ve Yardımlaşma”, *Barış Dünyası*, 1 Aralık 1962, S. 9, s. 6.
- “Yeni Kanunlar Münasebetiyle”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Mayıs 1341 (1925), S. 5, s. 869-871.
- “Yıkılan Binayı Yeniden ve Kendi Malzemelerimizle Yapmalıyız”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, S.34, 12 Teşrinisani 1339 (1923).,
- “Zirai Kalkınma”, *Barış Dünyası*, 1 Temmuz 1962, S. 4, s. 11-15.
- “Sistemin Adını Koyalım”, *Barış Dünyası*, 1 Ekim 1962, S. 7, s. 40.
- “Ağaoğlu Ahmet Bey’e Cevabımız”, *Kooperatif*, Şubat, 1933, C. 1, No: 9, s. 6-8.,
- “Altına Saltanatı Yıkılıyor”, *Kooperatif*, Temmuz 1933, S. 13, s. 1-6.
- “Altına ve Para Meselesi”, *Kooperatif*, Ağustos, 1933, S. 15, s. 1-5.
- “Anlaşılamayan İnkılâplar”, *Barış Dünyası*, 1 Kasım 1962, S. 8, s. 3.
- “Barış Yolunda”, *Barış Dünyası*, Nisan 1962, S. 1, s. 2-3.
- “Devletçilikte Zihniyet İnkılâbı Lazım”, *Barış Dünyası*, 9 Haziran 1944, S. 19, s. 3-4.
- “Dünyayı Kurtaracak Yeni Fikir”, *Barış Dünyası*, 12 Mayıs 1944, S. 15, s. 3-4.
- “İdeal Boşluğu”, *Barış Dünyası*, 1 Nisan 1971, S. 107, s. 16.
- “İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 1-10.

- “İktisatla Nasıl Uğraşıyoruz”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, S.3, Mart, 1338 (1922),
- “Kooperatif İyi Amma, Tüccara Esnafa Yazık Değil mi?”, *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 3-4.
- “Kooperatif ne için çıkıyor?”, *Kooperatif Mecmuası*, Haziran 932 (1932), S. 1, s. 3.
- “Sistemin Adını Koyalım”, *Barış Dünyası*, 1 Ekim 1962, S. 7, s. 38-40.
- “Ticaret Odası – Tüccar Derneği Yarışı”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Şubat 1948, S. 2, s. 3.
- “İktisatla Nasıl Uğraşıyoruz”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Mart 1338 (1922), Sene 1, S. 3, s. 95-97.
- “Altın ve Para Meselesi”, *Kooperatif*, Ağustos 1933, C.2, No: 15, s. 1-6.,
- “Ayın İktisat Hareketlerine Bir Nazar”, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, Sene 41, Teşrin-i Sani 1341 (Kasım 1925), S. 11, s. 1339-1341.
- “Buğday Türkiye’nin Ana Meselesidir”, *Kooperatif*, İkinci Kanun (Ocak) 1932, C. 2, No: 20, s. 7-11.
- “Buhran Nedir?”, *Kooperatif*, Haziran 1932, S. 1, s. 13-15,
- “Bulgar Dağı Madeni”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Mayıs – Haziran 1338 (1922), Sene 1, S. 5, s. 129-131.
- “Büyük İstihsal Siyasetimiz ve Pamuk”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Ağustos 1341 (1925), S. 8, s. 1093-1097.
- “Çınaraltı’ya da Ne Oluyor”, *Barış Dünyası*, 31 Mart 1944, S. 9, s. 14.
- “Devletçilik Yeni Dünyanın Tek Fikridir.”, *Barış Dünyası*, 23 Haziran 1944, S. 21, 3-4.
- “Dünya Çapında Türk Fikri”, *Barış Dünyası*, 25 Şubat 1944, S. 4, s. 3-4.
- “Dünyayı Kurtaracak Yeni Fikir”, *Barış Dünyası*, 16 Haziran 1944, S. 20, s. 3-4.
- “Ereğli Zonguldak Kömürlerimiz”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 15 Haziran 1923 – 1339, S. 16, s. 50-52.
- “Ergani Bakır Madeni”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Temmuz 1338 (1922), Sene 1, S. 6, s. 161-162.
- “Hüseyin Cahit Bey’e Cevabımız”, *Kooperatif*, Birinci Kanun (Aralık) 1934, C. 2, No: 24, s. 4-7.
- “Hüseyin Cahit Bey’e Cevabımız”, *Kooperatif*, Mayıs 1934, S. 24, s. 4-7.
- “İkinci Konferans: Türk Devletçiliği”, *Kooperatif*, Nisan 1933, s. 11, s. 8.
- “İktisadi Rusya’yı Tanyalım”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1 Haziran 1923 – 1339, S. 15, s. 44-46.

- “İktisat Cephesindeki Muvaffakiyetler”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Eylül 1341 (1925), S. 9, s. 1173-1178.
- “İstanbul Ticaret Limanı Olamaz mı?”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Temmuz 1341 (1925), S. 7, s. 1003-1007.
- “İzmir. Üzüm ve İncirleri”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sene 41, Haziran 1341 (1925), S. 6, s. 921-924.
- “Kalkınma Prensiplerimiz”, *Barış Dünyası*, Nisan 1962, S. 1, s. 18-22.
- “Kalkınmanın Tek Yolu”, *Barış Dünyası*, 1 Haziran 1962, S. 3, s. 2-6.
- “Memleketimizin İktisadi Atisi ve İstiklali”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Nisan-Mayıs 1339 (1923), Sene 2, Nisan-Mayıs 1339 (1923), S. 14, s. 1-4.
- “Sizi Millet Karşısında İmtihana Çağırıyoruz”, *Barış Dünyası*, 21 Nisan 1944, S. 12, s. 3-4.
- “Yanan Yıkılan Anadolu’nun İmarı...”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 15 Haziran 1923 – 1339, S. 16, s. 49-50.
- “Zavallı Misak-ı İktisadi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 1 Haziran 1223-339, S. 15, s. 33-35.

B. Arşiv Belgeleri

- TBMM üyelerine ait IX. Dönem Olumluluk Kâğıdı, Sicil No: 1705, Defter No: 2-460, Zarf No: 32.
- B.O.A, Fon Kodu: DH.KMS, Gömlek No:61,Tarih: 29/C /1339 (Hicrî), Dosya No:60/-1, (09 Mart 1921).
- B.O.A., Fon Kodu: HR.İM., Dosya No:102, Gömlek No:43, Tarih: 13/4/1924 (Miladî).
- B.O.A., Fon Kodu: MV, Dosya No:221, Gömlek No:102, Tarih: 27/B /1339 (Hicrî), (06 Nisan 1921).
- B.O.A, Fon Kodu: DH.EUM.AYŞ, Dosya No:53, Gömlek No:13, Tarih: 05/Ş /1339 (Hicrî), (14 Nisan 1921).
- B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 9.26..11, Dosya No: 156-10, Sayı: 534, Tarih: 19/05/1924
- B.C.A., Yer No: 20.52..1., Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 20.52..1., Dosya No: 161-22, Sayı: 3980, Tarih: 28/07/1926.
- B.C.A., Yer No: 22.86..15., Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 22.86..15, Sayı: 4673, Tarih: 23/01/1927.
- B.C.A., Yer No: 8.40..10, Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya No: 210/20 Sayı: 30, Tarih: 18/11/1923.

B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 15.49..20., Dosya No: 161-15, Sayı: 2328, Tarih: 9/8/1925.

B.C.A. Yer No: 10.30..8., Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya: 180-35, Sayı: 612, Tarih: 15/6/1924.

B.C.A., Yer No: 47.59..14., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya No: 180-148, Sayı: 11942/, Tarih: 28/8/1934.

B.C.A., Yer No: 1.5..4., Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: A1, Tarih: 24/6/1929.

B.C.A., Yer No: 522.2202..1., Fon Kodu: 490..1.0.0, Dosya No: 2. BÜRO, Tarih: 13/6/1934.

B.C.A, Yer No: 27.158..15., Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 2715, Tarih: 23/11/1925

C. Süreli Yayınlar

Barış Dünyası.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi.

Kadro Dergisi.

Kooperatif Dergisi.

Milliyet Gazetesi.

Resmi Gazete.

Ticaret-i Umumiye Mecmuası.

Türkiye İktisat Mecmuası.

Ç. Kitaplar

..., Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumunun 2003, 2004, 2005 Yılları Eylem ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesi Raporu, Ankara, 2006, s. 2.

..., Resmi Gazete (15/06/1945), S. 6032.

..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi. Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VIII*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1943.

..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VIII*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1942.

..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi. Esas Mukavelenamesi*, Cituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1936.

- ..., *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul. İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Olunan Rapor, 29 Kanun-u sani 134 -1924 _ 26 Teşrin-i sani 134-1924*, İstanbul, 1341.
- ..., *Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri*, Yeni Matbaa, İstanbul, Teşrinisani 1340.
- ..., *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s.402.
- ..., *GATT Bilgilendirme Rehberi*, Gelir Dairesi Başkanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü Yayın No: 95, Ankara, 2009.
- ..., *İstanbul Ticaret Borsası Bültesi*, Beşinci Sene, Numara: 1319, 2 Haziran 1929.
- ..., *İstanbul Tüccar Derneği Ana Nizamname ve Çalışma Programı*, Dernek Yayınları, İstanbul, 1947.
- ..., *Milli Türk Ticaret Birliği Nizamname-i Esasisi*, İstanbul., Kanunuevvel, 338, Şehzadebaşı, Evkaf Matbaası.
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Heyeti Umumiye Toplantısı I*, Resimli Ay Basımevi T.C Sosyetesı, İstanbul., 1936
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi. Alelâde Umumi Heyet Toplantısı IV*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1939.
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı V*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1940.
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı VIII*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1941.
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı IX*, Çituri Basımevi, İstanbul, 1944.
- ..., *Süngercilik Türk Anonim Şirketi Alelâde Umumi Heyet Toplantısı III*, Cituris Basımevi, İstanbul, 1938
- ..., *TBMM Tutanak Dergisi*.
- ACAR, Yalçın, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Vipaş A.Ş Yayınları, Bursa, 1999.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi Siyasi Yayınları, İstanbul, 1969.
- AHMAD, Feroz, AHMAD, Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayınları, İstanbul, 1998.

- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- ARGUNŞAH, Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını, Şükufe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- ATAY, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul., 2004
- ATİK, Hakan, *Serbest Bölge ve Türkiye’de Serbest Bölgeler*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş Araştırma Müdürlüğü, Ankara, Ocak 1998.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001, C.I
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
....., *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, C. III.
- BIYIKOĞLU, Tevfik, *Trakya’da Milli Mücadele*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- BİLMEZ, Bülten Can, *Demiryollarından Chester Projesi (1908-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- BORATAV, Korkut, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, Gerçek Yay., 1974.
....., *Türkiye İktisat Tarih 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2004.
- BRUNE, Lester H., BURNS, Richard Dean, *Chronological History of U.S. Foreign Relations*, , NewYor, 2003, Vol. I (1607-1932)
- BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaası, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1998.
....., *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınları, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1979.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839 – 1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- DELİORMAN, Necmettin, *Nuri Demirağ **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**’in Hayatı ve Mücadeleleri*, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1957
- DERİN, Haldun, *Türkiye’de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1940.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M., *Nuri Demirağ **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, Türkiye’nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2007.
- DOĞANAY, Rahmi, AÇIKSES, Erdal, *Yüzyıllık Amerikan Rüyası Chester Projesi*, Elazığ, 2010.

- EKİNCİ, Necdet, *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1997.
- EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, İletişim Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2006.
- ERDOĞAN, Engin, *Serbest Bölgeler ve Türkiye’de Bir Model Denemesi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985.
- ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), Hilmi Kitabevi, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1957.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri. *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962.
- FIRAT, Ali Haydar, *Bir Dönem Tartışmalarının Seyri: 1932-1935 Yıllarında Matbuat Tartışmaları Bağlamında Kadro, Kooperatif ve Fikir Hareketleri Dergileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2005.
- GÜL, Osman Kubilay, *Osmanlı’dan Cumhuriyete bir Türk Aydın ve Siyasetçisi Dr. Reşit Galip*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırıkkale, 2007.
- GÜRSES, Didem, *Dönemi ve Görüşleriyle Ahmet Hamdi* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Başar* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde Hazırlanmış ve Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1986.
- Hakkı Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1932.
- HATİPOĞLU, Ş. Raşit, *Türkiye’de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1936.
- İŞİTMAN, Tarık Ziya, *Mahmut Esat* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Bozkurt Hayatı ve Hatıraları (1892-1943)*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1944.
- KANDEMİR, Nüzhet, *Siyaset Fırtınası*, Ekicigil Yayınları, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1956.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Akara, 1968.
- KAYA MUTLU, Sevda, *Ahmet Hamdi* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Başar* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Sosyolojisi*, Cumhuriyet

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2000.
- KAZGAN, Gülten, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1999
- KILIÇDAROĞLU, Kemal, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ekim 1997.
- KORALTÜRK, Murat, *Gazi Bana Çok Kızmış*, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- ..., *Yine Hayal Aleminde Uçuyorum...*, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KÖKTAŞ, Mümin, *Siyasal Düşünceleri ile Ahmet Hamdi Başar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- KUMAŞ, Rahmi, *C.H.P. 'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1999.
- KURŞUN, Zekeriya, *İstanbulHata! Yer işareti tanımlanmamış. TicareHata! Yer işareti tanımlanmamış.t ve Sanayi Odası Mecmuası (1. Sayısı 1923)*, İ.T.O**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Yayınları, İstanbul, 2007.
- MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1974.
- NADAROĞLU, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** 1998.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, *Tütün Kitabı*, Naskali Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- OKYAR, Fethi, *Serbest Cumhuriyet FırkasıHata! Yer işareti tanımlanmamış. Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Yayınları, İstanbul, 1987.
- ÖNDER, Mehmet, *AtatürkHata! Yer işareti tanımlanmamış.'le Adım Adım Türkiye*, Kültür Ofset Araştırma Yayınları, Ankara**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1984.
- ÖZDOĞAN, Bahar, *Serbest Bölgeler*, Siyasal Kitabevi, Ankara**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2006.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksü, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde TürkçülükHata! Yer işareti tanımlanmamış. (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** 2006.

- POLAT, Nazım Hikmet, *Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1991.
- Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, Buruç Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1999.
- ..., *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Liberte Yayınları, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2002.
- SAKAL, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- SALIŞIK, Selahattin, *Kurutuluş Savaşının Gizli Örgütü M.M. Grubu*, Kaynak Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 2007.
- SAYAR, Nihat, *Kamu Maliyesi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1975.
- SEVER, Murat, *Ahmet Hamdi* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Başar* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** *Tüccar Derneği*, Libra Yayınları, İstanbul, 2009.
- SHAW, Stanford, SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1983.
- ŞİMŞİR, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 1985.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** 2003.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991, s. 19-20.
- TEZEL, Yahya, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- TOPRAK, Zafer, *Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı, Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, C.II.
- TUNÇAY, Mete, *1923 Amele Birliği*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2009.
- ..., *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.
- TÜRKEŞ, Mustafa, *Kadro Hareketi, Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- UYAR, Hakkı, *Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Büke Yayınları, İstanbul, Kasım 2000

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 472.
- VARLIK, Bülent, *Kooperatif – Seçme Yazılar, 1932-1934*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- YEŞİL Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Furkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, Çev. Nükhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

D. Makaleler

- ***, “Buğdayı Kurtarmalıyız”, *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 6-7.
- *.H. “İnkılâp ve Kadro, Şevket Süreyya Beyin Eseri Münasebetiyle”, *Kooperatif*, Teşrinisani (Kasım), S. 6, s. 4-6.
- ..., “Vergi Rerformu, Yoksa Bir Deform mu Yapılıyor?”, *Barış Dünyası*, 1 Nisan 1964, S. 25, s. 6-10.
- ..., “Maksadımız, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası* **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, 16 Mart 1917, S. 1, s. 1-3.
- ..., “İkinci Konferans: Türk Devletçiliği”, *Kooperatif*, Nisan 1933, s. 11, s. 1-10.
- ..., “Adi Bir Hücum Karşısında”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 14.
- ..., “Devlet Gelirleri Nasıl Artar?”, *Barış Dünyası*, 1 Mayıs 1963, S. 14, s. 32-33.
- ..., “Devletçilik ve Tekelcilik”, *Barış Dünyası*, 1 Nisan 1963, S. 13, s. 17-19.
- ..., “Gerçek Çözüm Yolları”, *Barış Dünyası*, 1 Kasım 1962, S. 8, s. 43-45.
- ..., “İktisadi Devletçilik Hakkın Konferans”, *Kooperatif*, Mart 1933, S. 10, s. 1-10.
- ..., “Kooperatifçilik’e Cevabımız”, *Kooperatif*, Eylül 1932, S. 4, s. 14.
- ..., “Türkiye’nin Kalkınma Prensipleri: Sosyal Kapitalizmin Ana İlkeleri”, *BD*, 1 Eylül 1964, S. 30, s. 12-15.
- AĞAOĞLU, Ahmet, “Bir İzah”, *Kooperatif*, Kanunusani (Ocak) 1933, S. 8, s. 12.
- AKSANYAR, Necati, “Demokrat Partinin Din Politikalarının Basınında Yansımaları”, *Akademik Bakış*, S. 11, Ocak 2007, s. 1-30.

- Alaettin Cemil, “İlim Namına Söylenen Yalanlar”, *Kooperatifçilik*, Ağustos, Eylül, Teşrinievvel (Ekim) 1932, S. 6-7-8, s. 407-412.
- ARIKAN, Mustafa, “27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya, 1997, s. 299-310.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya “İktisadi Devletçilik”, *Kadro*, Mayıs 1933, S. 17, s. 447-453.
- AYDIN, Mesut, “Milli Mücadele Döneminde İstanbul.’da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir Vesika Teşkilat ve Faaliyet Raporu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1990, C.VI, S.18.
- BARAN, Tülay Alim, “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006.
- ..., “İstanbul’da Beyaz Ruslar ve Tombalacılar Derneği”, *İstanbul Dergisi*, Ocak 2005, S. 52, s. 58–67.
- Cemil Besim, “Kooperatifler Neden Lazımdır?”, *Kooperatif*, Temmuz 1932, S. 2, s. 10-11.
- ÇAKMAK, Diren, “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, *Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 153-186.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülден, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, 2009, S. 1-2, s. 161-178.
- DEMİRCİ, Fatih, “Kadro Hareketi ve Kadrocular”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2006, S. 15, s. 35-53.
- EKİNCİ, Necdet, “Kurtuluş Savaşındaki Türk ve Yabancı Gizli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, 1994, C.4, S. 14.
- ELİÇİN, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, İstanbul 1970.
- ERGÜN, Mustafa, “Prens” Sabahattin Bey’in Eğitim Üzerine Görüşleri”, *Kurumsal Eğitimbilim*, 2008, C.1, S.2.
- EROĞLU, Nadir, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2007, C. XXIII, S. 2, s. 63 – 73.
- ERTAN, Temuçin Faik, “Kadro Dergisi Niçin Kapandı”, *Atatürk Dergisi*, Temmuz 2003, C. III, S. 4, s. 19-34.

- ..., “Kadro Hareketi ile İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz-Kasım 1993, S. 27, C. IX., s. 549-559.
- ..., “Yöncülere Cevabımız”, *Barış Dünyası*, 1 Ağustos 1962, S. 5, s. 45,46.
- GÖÇMEN, Muammer, “Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul’daki Sürgün Hayatları”, *Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, 2008/1,
- GÜLER, Birgül Ayma, “Toprak Reformu Politikası Üzerine”, *TMMOB Toprak Reform Kongresi 2005*, Hermes Basımevi, Ankara, 2005.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1922)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1982, s. 51-54.
- İNCE, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. V, 2006/Güz, s. 59-78.
- İNCEÖZ, Semih, “Türkiye’de ilk Uçak Fabrikasını Kuran Adam, Nuri Demirağ”, *Aksiyon Dergisi*, 1996, S. 80, s. 24-29.
- KAAN, Oğuz, “Prens Sabahattin Bey’in Siyasi Fikirleri: Birey – Devlet Görüşü”, *Tarihin Peşinde*, 2009, S.2.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi”, *Birikim*, Mart, 1998, No. 107, s. 31-47.
- KAYA GÖZE, Dilek, DURGUN, Ayşe, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, S. 19, s. 233-249.
- KAYA, Rukiye, “Kadro Hareketi’nin Değişim ve Demokrasiye Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2002, C.VI, S. 1-4, s. 211-220.
- KEYDER, Çağlar – PAMUK, Şevket, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, *Yapıt*, Sayı. 8 (1984-1985), s. 52-63.
- KEYDER, Çağlar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarı’nın Millileşmesi”, *Odtü Gelişim Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 246-247.
- KISIKLI, Emine, “Milli Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1990, C.2, S.5.
- KORALTÜRK, Murat, “17 Şubat – 4 Mart 1923, İzmir Türkiye İktisat Kongresi’nin Belgeleri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.85, Şubat 2001, s. 23-25.

- ..., “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, *İstanbul Dergisi*, Ocak, 2001, S. 36, s. 97-101.
- ..., “Ahmet Hamdi Başar, Türkiye İktisat Mecmuası (1948-1956) ve Dizini”, *Müteferrika*, Kış 2002, S. 22, s. 117-151.
- ..., “Bir Şirketin Başından Geçenler ve Ekonominin Türkleştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs, 2002, S. 221, s. 281-289.
- ..., “Liman Mecmuası”, *Müteferrika*, Kış 2006, S. 30, s. 215-227.
- ..., “Milli Tüccarın Sesi: Ticaret-i Umumiye Mecmuası ve Dizini”, *Müteferrika*, Kış 2000, S. 18, s. 151-166.
- KURAN,ERCÜMENT, “XIX. Yüzyılda Milliyetçiliğın Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri”, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- MUTLU, SEVDA, “1930’lar Türkiye’sinde Devletçilik Tartışmaları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2007, C. 8, S. 1, s. 31-52.
- NİZAMİ CEVAT, “Ticaret Odası – Tüccar Derneği Yarışı”, *Akşam*, 14 Şubat 1948.
- ORAN, BASKIN, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Eylül 1969, C. XXIV, N. 3, s. 227, 275.
- ORHAN, AYHAN, “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi ve Kadro Hareketi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17) 2009/1, s. 120-147.
- ÖKÇÜN, A. GÜNDÜZ, “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.30, s. 25-44.
- SAĞLAM, DÜNDAN, “Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 71-97.
- TEZEL, YAHYA, “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1970, C.25, S.4, s. 287-318.
- TOKGÖZ, ERDİNÇ, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara, 1981, s. 16-35.
- TONGA, NECATI, “Çınaraltı Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Yurdu (Türkiye’de Fikir Dergiciliği Özel Sayısı)*, C. XXV, S. 213, Mayıs 2005, s. 125-129.

- TOPRAK, Zafer, “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, *İktisat Dergisi*, S. 211-212, Haziran – Temmuz 1982, s. 37-42.
- TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdağ Türkiye Tarihi 1908 – 1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 172-187.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Ahmet Hamdi Başar (1893-1971)”, Barış Dünyası, Temmuz 1971, S. 110, C. 10, s. 5-6.
- UYAR, Hakkı, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 2, Kemalizm*, İletişim yay., İstanbul, 2001.,
- VARLIK, Bülent, “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.2, S. 6, s. 85-105.
- YALÇIN, Semih, “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, C.13, s. 256.
- YILDIZ, Nuran, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, s. 481-505.
- YILMAZ AKGÜL Gülay, “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. XXVII, S.II, s. 297-328.
- YILMAZ, Mustafa, DOĞANER, Yasemin, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22. Ankara, 2006, s. 1-43.

E. TEZLER

- FIRAT, Ali Haydar, *Bir Dönem Tartışmalarının Seyri: 1932-1935 Yıllarında Matbuat Tartışmaları Bağlamında Kadro, Kooperatif ve Fikir Hareketleri Dergileri*, Ankara. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2005.
- GÜL, Osman Kubilay, *Osmanlı’dan Cumhuriyete bir Türk Aydın ve Siyasetçisi Dr. Reşit Galip*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kırıkkale, 2007.
- GÜRSES, Didem, *Dönemi ve Görüşleriyle Ahmet Hamdi Başar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde Hazırlanmış ve Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1986.

KAYA MUTLU, Sevda, *Ahmet Hamdi Başar Sosyolojisi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2000.

KÖKTAŞ, Mümin, *Siyasal Düşünceleri ile Ahmet Hamdi Başar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

EKLER

EK I: AHALİ İKTİSAT FIRKASI PROGRAMI ESASİYAT⁷⁷⁷

Madde 1- Fırkanın maksadı, içtimaî iktisadiyata doğru yürümektir. Binaenaleyh hükümetin elinde durdukça bilâ kıymet ve bilâ istifade muattal kalan veyahut eşhasa ait olup sahipleri tarafından imar ve ıslah edilmeyen emlâk ve arazinin mucibi istifade bir surette halka taksimi, faaliyet-i iktisadiyye ve içtimaiyyede bilâ istisna her ferдин hissement olarak tufeylilikten kurtulması ve içtimai, iktisadi hürriyet ve istiklaline sahip olması ve ziraat, sanayi, ticaret erbabından ibaret olan müstahsillerin temin-i hukuk ve hâkimiyeti ve hakk-ı hâkimiyetin ahaliye âdiyeti esasları, fırkanın gayesini teşkil etmektedir.

Madde 2 - Sülâle-i âli Osman'ın hukuk ve imtiyazatı kemakân bâkidir.

Madde 3- Bilâ tefrik-i cins ve mezhep her ferd-i Osmanî, kanun dâhilinde hürriyet-i mutlakaya sahip ve her türlü icraatında müstakildir. Umumun ve âhır bir şahsın hürriyet ve menfaatine taalluk eden meselelerden gayri ahvalde bu hürriyet hiç bir veçhile takyid edilemez. Osmanlılarda sınıf-ı zadegân olmadığı gibi rütbe-i mülkiye de mülğadır. Herkes kanun ve cemiyet nazarında aynı hakka maliktir.

Madde 4- Osmanlı memleketinde esaret, müsadere, angarya, cerime külliyyen memnudur.

Madde 5- Ticaret ve say-ü amel her suretle ve herkes için serbesttir.

Madde 6- Bilâtefrik-i cins ve mezhep her Osmanlı kabiliyet ve iktidarına göre memur olmak hakkına maliktir. Hiç bir suretle meslek ve ihtisası haricinde bir şahsa memuriyet verilemez.

Madde 7- Memalik-i Osmaniy'e'de her yer kendi idaresiyle alâkadar ve bundan mes'uldür. Fırka, kavanin-i muhtelifle ile tayin ve takyid edilecek hakkına her nahiyenin sahip olması emelindedir,

Madde 8- Fırkanın mesleği, temsil-î nisbi usulüyle her yirmibeş bin nüfus-u zükurun bir meb'us intihabını temine matuftur. Yirmi yaşını ikmal eden intihap hakkına, yirmibeş yaşını ikmal eyleyen ise meb'us olmak selâhiyetine maliktir. Doğrudan doğruya ve bir derece üzerine icra edilecek intihabın hiç bir tesir ve nüfuz altında kalmaması matluptur. Her meb'us üç sene müddetle intihap olunur.

⁷⁷⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal....*, C.II, s. 161-180.

Madde 9- Meclis-i Ayan, nısfı, kayd-ı hayat şartıyla taraf-ı Hazret-i Padişahîden mensup ve nısf-ı diğeri de millet tarafından altı sene müddetle müntehap azadan mürekkeptir.

(Fırka, zürra, tüccar, erbab-ı sanayiden Meclis-i Milli'de meb'us bulundurarak münferiden veya menafi-i mülk-ü millete hâdim ve nokta-i nazarına muvafık diğeri fırak-ı siyasiye ile müştereken haiz-i ekseriyet olmaya çalışacak ve bu suretle memalik-i Osmaniye'de ticaret ve ziraat ve sanayi inkişafını, terakki ve tealisini, ahalinin refah ve saadetini kâfi kanunlar teklif eyleyecektir.)

Madde 10- Harp, sulh kararlarını Meclis-i millinin tasdiki şarttır.

Madde 11- Mükellefiyet-i askeriyeye mülğadır. Yalnız emniyetimizi tehdit edecek sair düvel ve akvamın mükellefiyet-i askeriyeye ile kemakân bâki olduğu takdirde biliztirar ibkası tabiidir. O takdirde mükellefiyet-i fiiliye zamanının tenkisi, askerlik hayatının tehvin ve terfihi lâzım gelir.

Madde 12- Osmanlılar haklarına hürmet edildiği müddetçe muhibb-i sulh ve müsalemettirler. Hiç bir zaman memlekette bir intikam ve haksız bir tevsi-i arazi politikasına müsaade olunmaz.

Madde 13- Mahdut bir zaman için bir lüzum-u fevkalâde üzerine hükümet hal-i içtimada ise, meclisin tasdiki, değilse meclis-i milliyeye karşı mes'ul olmak şartıyla idare-i örfiyye ilân edebilir.

Madde 14- Hükümet-i Osmaniye'nin lisan-ı resmîsi Türkçedir. Türkçenin aynı zamanda ticarî, umumî bir lisan olmasını fırkanın ahz-ı amalidir. Resmen yevm-i tatil, Cuma ve bayramlarla iyyad-ı mebruke ve milliyedir. Herkes say-ü amelinde serbest ise de resmi eyyam-ı tatiliyede terk-i meşâgil eylemesi kanunen mecburidir.

Madde 15- Vuku bulan şikâyet yahut görülen lüzum üzerine Meclis-i Millî sür'at-i mümkünine ile tahkikat-ı teşriyye icrasiyle muvazzaftır.

Madde 16- Ahval-i mahalliyeye ve teba-i ahali âdât ve an'anat itibariyle kavani-i umumiye-i devletin kısmen veya tamamen kabil-i tatbik olamadığı yerlerde meclis-i millinin muvafakatiyle hususî idareler teşkil ve buna göre kavanin ve nizamat vaz olunabilir ise de bu idarelerle hukuk-ı esasiye-i milliyenin duçar-ı tecavüz olmaması şarttır.

Madde 17- Mevadd-ı sabıka nazar-ı itibaren alınmak üzere, Kanun-ı Esasi, hâkimiyet-i milliyeye, hakikî parlamentarizm esasına tevfikân tadil ve islâh ve işbu Kanun-ı Esasî'ye mugayir kavanin, nizamat, talimat ve teamüller ref' ve ilga edilecektir.

Teşkilât

Madde 18- Teşkilât-ı devlet, maksat ve gaye etrafında tanzim ve ıslâh ve devair-i hükümetten muamelât-ı kırtasiyye telhis edilecek ve eshab-ı mesalihin umuru, sür'at-i mümkünine ile biltakip ve tavassut hal ve masuniyet-i hukukiyeleri temin olunacaktır.

Madde 19- Ticaret Nezareti unvanı İktisat Nezareti'ne tebdil ve Ziraat ve Sıhhiyye Nezaretleri namiyle iki nezaret teşkil, Evkaf, Posta ve Telgraf, İaşê Nazırlıklarıyla imkân hududunda Harbiye ve Bahriye Nezaretleri lağvedilecektir.

Madde 20- İktisat ve Nezareti dâhil ve hariçte Osmanlı menfaat-i iktisadiyesini temine ve memlekette alelumum mesai-i iktisadiyenin tanzimine sâi bir teşkilâta sahip olacak, Maadin ve Sanayi Müdiriyet-i Umumiyyeleriyle ayrıca teşkil edilecek Mesai Müdiriyet-i umumîyesi bu Nezarete raptolunacaktır.

Madde 21- Ziraat ve Orman Nezareti'ne Baytar, tetkikat-ı iklimiyye ve Ziraatiye Müdiriyet-i Umumiyyeleri de ilhak olunarak ayrıca zürra' ve halkın tohumluk ve işesıyla meşgul bir işê Müdiriyeti teşkil edilecektir.

Madde 22- Mükellefiyet-i askeriyenin ilgasına zemin ve zaman müsait olunca Harbiye ve Bahriye Nezaretleri de lağvedilerek ta raf-ı Padişahîden mensup ve makam-ı Sedaret'e merbut bir ordu ve donanma Müşirliği tesis olunacaktır.

Madde 23- Evkaf Nezareti, Müdiriyet-i Umumîyye şeklinde makam-ı Meşihat'a rapt ve her cemaate ait evkafın usulüne tevfikân istibdaline, emlâk ve arazi-i vakfiyyenin ıslâh ve imarı ve nukud-ı mevkuftenin tenmiyesi esbabına teşebbüs edilecektir.

Madde 24- Posta ve Telgraf Nezareti Müdiriyet-i umumîyye haline badelferağ Nafia Nezareti'ne ilhak olunacaktır.

Madde 25- Kuvve-i icraiyye ile kuvve-i adliyye arasındaki ve zaif ve münasebat-ı tefrik, mes'uliyet-i vükelâya ve Divan-ı Âli ve usul-ü muhakematına ait ve hukuk-ı umumîyyeye vuku bulan tecavüzat ve sui istimalât ve müdahalâtın şiddetle men'ine müteallik kavanin teklif edilecektir.

Madde 26- Ecnebi mütehassıs ve müşavirlerin vukuf ve tecrübelerinden bihakkin istifade için esaslı teşkilât yapılacaktır.

Dâhilî

Madde 27- Teşkilât-ı dâhiliyede esas, şahsiyet-i maneviyeyi haiz nahiyelerdir. Vasatı olarak beşbin nüfusu iskâna muktedir arazi bir Nahiyeye

add edilerek ve takriben onbeş nahiye bir merkeze rapt edilerek Liva'yı teşkil eyleyecektir.

Madde 28- Gerek nahiye ve gerek liva taksimatında tabiî, iktisadî, beşeri hudutlar nazar-ı dikkate alınacak ve mümkün mertebe, livalar nahiyelerin merkezinde intihap olunacaktır.

Madde 29- Her nahiyenin bir reisi ve bir nahiye emini ile üç azası vardır. Nahiye reisi ve azaları ahali tarafından iki sene müddetle İntihap ve mazbata-i intihabiyyesi alelusul liva tarafında tasdik olunur.

Yalnız intihaba salâhiyettar ahaliden lâakal nısfı okuyup yazmak bilmeyen nahiyelerde bir müddet-i muvakkate için reisler hükümetler tarafından intihap ve tayin edilir.

Madde 30- Her nahiyenin kavanin-i mahsusa ile muayyen varidatı ve müstakil bir bütçesi vardır. Turuk-u hususiye münhasıran nahiye ve belediye bütçeleriyle yapıldığı gibi nahiyeden geçen turuk-u umumiyye de bütçenin müsaadesine göre muavenet ve muhafazasına atf-ı gayret edilir. Her nahiye ve belediyede cevami-i şerife, mabetler, mektep binaları inşa, tedrisat ve umur-ı sıhhiyeye ait masarifi temin, bütçenin müsaadesine göre büyük veya küçük bir halk kütüphanesi, icabında sinema ve konferans ve tiyatro salonları umumî bahçe ve müesseseler vesaire küşad olunur.

Madde 31- Nahiye teşkilâtına ait teklif olunacak kanunda evvelâ nahiye taksimâtına esas olan mevad tayin edilecek, ba'de nahiyelerin tarz-ı idare, derece-i selâhiyetleriyle nahiye reisleri ve azalarının haiz olacakları şerait ve tarz-ı intihap ve bunlara ait bilcümle hususat zikrolunacaktır.

Madde 32- Yedibinden fazla nüfusa malik kasaba ve şehirlerde belediye intihabat ve teşkilâtı nahiye esasına göre icra ve tayin edilerek her yirmibeş bine kadar nüfus için müştereken bir belediye reisi intihap olunur. Birden fazla belediyeye malik olan şehirlerde ise yine intihab-ı umumî ile ayrıca bir Şehremini nasb ile teşkilât-ı mahsusası yapılır. Belediye meclisinde her nahiye iki aza bulundurur. Şehremaneti meclisi ise kısmen veya tamamen belediye azalarından ibarettir.

Madde 33- Belediyeler ticaret, ziraat, sanayi odalarıyla icabeden cem'iyet ve müessesat-ı ictimaiyye ve iktisadiyye nezdinde murahhas azalar bulunduracak ve belediye ve Şehremaneti meclislerinde de bu kabil müessesattan murahhas azalar bulunabilecektir.

Madde 34- Şehirlerin imar ve tezyini, mebaninin zevk-i selim-i milli icabatına tevfikan ve memleketinin iklim ve servet nazar-ı dikkate alınarak inşası, yangınlardan muhafazası asar-ı atika ve abidât-ı milliyenin tahribten

vikayesi, fabrikaların huzur ve sihhat-i belediyeyi ihlâl etmeyecek bir surette inşası maksatlariyle bir imarât ve ebniyye kanunu teklif olunacak ve her şehrin muntazam haritalar, plânlar dâhilinde tevsi ve imarına tevessül ve plansız ve keyfi istimlâklerin men edilmesi, mektep, hastahane, kütüphane, müze, tiyatro, otel ve saire umumi müessesatla bağçelerin, şehirlerin şanı ile mütenasip bir surette inşa ve kûşadı ve mesakinin mümkün mertebe müstakillen bir aileye tahsus olunması esbabı temin edilecektir.

Madde 35- Mutasarrıflar, Dâhiliye Nezareti'nin intihap ve inhası ve meclis-i vükelânın tasvibiyle ba irade-i seniyye tayin olunurlar. İdare-i liva hakkında meclis-i umumînin hukuk ve vezaifi mahallin inkişaf-ı tamamını kâfi olacak surette tevsi olunacak ve liva mecalis-i umumîyesine her beş nahiye müştereken bir aza intihap edecektir.

Madde 36- Her nevi intihabatta ekalliyatta kalan milletler hukukunun muhafazası esbabı temin edilecek ve kavanin-i umumiyenin tanziminde idare-i liva kanunuyla idare-i mahalliyelere verilen hukuk ve vezaifin mahfuziyeti nazar-i dikkate alınacaktır.

Madde 37- Hidemat-ı umumîye-i devlette müstahdem memuriyenin ve nasb ve azil ve terfi ve tebeddüllerine, terfih-i hal ve istikballerine, vezaif ve selâhiyetlerine ait kanun ve talimatnameler yapılarak bilhassa bir lüzum-u mücbir olmadıkça rüesa ve memurinin makamlarından tebdiline müsaade olunmayacak ve bilâ istisna bilumum memurinin siyasi fırkalarla münasebetleri terviç edilmeyecektir.

Madde 38- Asayiş meselesini ahsen surette hal için polis, Jandarma, bekçi ve kolcular ıslah ve tezyit ve idareten polisler belediyelere, jandarmalar da nahiye ve livalara merbut olmakla beraber hey'et-i mecmuası İnzibat Müdiriyet-i umumiyesi tahtında tevhid edilerek Dâhiliye Nezareti'ne rapt olunacak, sıhhi, adli, beledi, askeri vezaif-i inzibatiyye de polislere verilecektir.

Madde 39- Şehir ve köylerle alelumum orman, çayır ve harman yangınlarının men'i zuhuru ile hüdusu takdirinde sür'at-i itfasının temini için tedabir-i lâzime ittihaz olunacaktır.

Madde 40- Hapishane ve tevkifhanelerin sıhhi bir surette inşasına, işkence usulünün lağviyle mahpusların iskân, tarz-ı maişet, mesai, tahsil, terbiye ve ahlâkları hususunun bir suret-i ciddiyede nazar-ı dikkate alınmasını dair ve memalik-i mütemeddine teşkilâtına muvafık tedabirin icrası teklif olunacaktır.

İçtimai

Madde 41- Fırka, her Osmanlı'nın müstakilen aile teşkil etmesi ve her cihetten muhtac-ı mürüvvet ve atıfet bir mevkiden kurtarılarak sahib-i istiklâl olması emelindedir.

Madde 42- Sıhhat-i umumîyenin vikayesi, emraz-ı müstevliye ve müzminenin men'i intişarı, esbab-ı refahın temini, sai ve istirahat arasındaki nisbet-i sıhhiyenin tesbiti gibi esasat ve mesken, idman, gıda, hava, su gibi şerait nazar-ı dikkate alınarak memlekette ömr-ü vasatı-i beşerin tezayüdü, izdivacat ve tevellüdatın teşvik ve teksiri hakkında teşkilât icrası fırkanın ahs-ı amalıdır. İzdivaçta kadına sağlam ve emin bir mevki vererek saadet-i ailenin teminine çalışılacak, erken ve geç izdivaçlara mümanaat ve vaktinde vâki menahikâtı teşvik ve terviç için kabil-i iska ve zer' arazi-i haliyeden münasip ve kâfi miktarını bilabedel ve mesken hususunda teshilât-ı mahsusa ibraz eylemek veyahut sanat ve ehliyetiyle mütenasip işler temin için kavanin ve teşkilât-ı mahsusa teklif edilecektir.

Madde 43- Fırkanın nokta-i nazarı şehirlerde doğru mevcut olan muhacerete vesait-i meşrua ile meydan vermeyerek ahaliye istihsal hayatını sevdirmek ve icabında mukabil bir hicret temin etmektir. Sinn-i teehhüle balığ olmuş her Osmanlı'nın az ve çok varidatını temine kâfi bir arazisi ve sıhhi bir meskeni bulunarak bu suretle memlekette zirai kapitalizmin mümkün mertebe olsun men'ine ve vergi ashabından olmak itibariyle nahiye, belediye, mecalis-i umumiye ve teşri'ye intihabatına ve memleket mukadderatına iştirakinin teminine sarf-ı makderet olunacaktır.

Madde 44- Ahkâm-ı mirasta emlâk ve arazinin küçük parçalara taksim veya bervech-i iştirak-i tasarruf edilmemesi ve hukuk-ı tasarrufiyede içtimai haksızlıkların adem-i hüduzu için lâzım gelen tadil ât-ı asrıye yapılacaktır.

Madde 45- Fırka, emval-i gayri menkulenin Osmanlıların elinde kalması emelindedir.

Madde 46- Halk ve bilhassa tüccar, amele ve sünuf-u müstahsile arasında ittihat ve tesanüd-ü itibarın teminiyle kooperatif tarzında şirketlerin tasarruf ve teavün sandıklarının teessüs ve tezayüdü uğrunda faaliyet-i mahsusa deriğ olunmayacaktır.

Madde 47- Memalik-i Osmaniye'de el'an kemiyetleri şayan-ı dikkat bir yekûn tutan göçebe aşiretlerin fenni ve idarî usullerle temeddini için ayrıca köyler teşkili ve arazi tefrik ve esbab-ı temeddünleri temin olunacaktır.

Madde 48- Mevcut köyler, kasabalar hakkında ciddi ve ilmî tetkikat yaparak muntazam, içtimai, tabii, sıhhi haritalar tanzim olunacak, gayri sıhhi

ve gayri tabii köy teşekküllerini men ve boş arazimizde irva ve iska ve taksim-i arazi gibi mesail-i evveliyeyi teminden sonra yeniden sıhhi köyler teşkil ve buralarda iskân çarelerine bakmak için teşkilât ve kavanin-i mahsusa teklif edilecektir.

Madde 49- Fırka, emval-i gayri menkulenin kıymet ve ehemmiyetçe terakkisini içtimai ve iktisadi bir gaye olarak telâkki ettiğinden köylere varıncaya kadar sıhhi, muntazam ve asrî evler yaptırmağa matuf teşebbüsata bu meyanda ecnebiye ve emlak şirketleri, kooperatif tarzında inşaat şirketleri teşkiline müzaheret-i tammesini deriğ etmeyecektir.

Madde 50- Dilencilik, acezelik, dalkavukçuluk gibi zelil vasıtalarla idare-i maişet memnudur. İşlemeğe muktedir kimselerden teşkilât-ı mahsusa ile istifade edilerek kendilerinin içtimai hayata idhalleri ve cidden âciz bulunanların da müessesat-ı hayriyede iskâr ve iaşeleriyle beraber memlekette marazilik, sakatlık gibi fena teşekküllerin vesait-i muhtelifle ile men'i ve hariçten gelecek muhacirlerin memlekette tufeyli bir vaziyete düşecek ve kendisini idare edemeyecek derecede mariz, alil olanlarıyla ahlâk ve âdâtı şüpheli dâi ve muzir bulunanların kat'iyyen men'i kabulü ve serserilikte tanannüt eden ecnebi teb'asının memleketlerine iadesi hakkında kavanin-i mahsusa yapılacak ve ebeveynden veya muavenetten mahrum çocukların tahsil ve terbiye ve iaşelerini belediye ve nahiyeler temin edecektir.

Madde 51- Memalik-i Osmaniye'den harice memleket için muzır olan muhaceretlerin azalması için her ferd ve ailenin vatan ve maişetinden memnun olması esbabı temin ve hariçten gelen muhacirlerin eyvâ ile terfihi çarelerine tevessül edilecektir.

Madde 52- Memlekette kâfi bir sıhhiye teşkilâtı icra edilerek mümkün mertebe her nahiye ve belediyede kâfi miktarda doktor ve sıhhiye memurlarının bulunmasına ve nahiye ve belediyelerin idaresi altında bir eczahane bulundurularak ucuz fiyatla mualecat fûruhtunun teminine çalışılacaktır.

Madde 53- Memlekette mevcut müvelüdül-emraz göl ve bataklıkların kurutulması için vesait ve esbab-ı fenniye bil-taharri mahsusa yapılacak, firengi illet-i müthişesinin, verem, sıtma, daülfil ve sair emrazın defî için mücadele heybetleri teşkil kılınacaktır.

Madde 54- Tiyatro ve sinemalarda ahlâk ve sıhhat-i umumiyenin ihlâl ve ifsadını mâni tedabir ittihaz ile beraber sıhhi ve nâfi tiyatro binaları inşasına ve her cihetle müfid asarın vaz'ı sahne edilmesine gayret olunacaktır.

Madde 55- Müskiratın âdem-i intişarı ve tehdit-i istimali begayet matluptur. Anadolu'da ekseri yerlerde cârî olan gizli müskirat fûruht ve istimali men edilerek hükümetin mürakabesi altında açılacak mahdud meyhaneler vasıtasıyla müskiratın fûruhtu ve müskirat üzerine ağır bir istihlâk resmi vaz'ı ve daha sair tedabir-i müessirenin tatbiki talep edilecektir.

Madde 56- Kumar ve fuhuşyatın hem men'i intişarı hem de netayic-i muzarrasının izalesi babında şiddetli kanunla teklif olunacaktır.

Madde 57- İctimai hayatımızda dinin umum halk ve münevverler tarafından temsil edilmesi için ahkâm-ı diniyye ile ahkâm-ı asriyye ez her cihet telif ve ulemalık mesleği tahdid ve tayin edilerek kisve-i ilmîyye bir imtiyaz-ı ilim ve kemal olarak inhisaren erbabına terk edilecek, idare-i hükümette ahkâm-ı şer'iyeye riayetle beraber müessesat ve devair-i diniyyenin uhdelerine tereddüp eden vezaif-i diniyye ve uhdelerine bihakkın ifa edebilmeleri zımnında kendilerine istiklâl temin ve müessesat-ı idariye ve dünyeviyye âdem-i müdahaleleri tasvib olunacak ve bab-ı meşihatte ifta, irşad, telkinat, tedrisat ile umum ehl-i İslâm arasında vahdet-i diniyye ve maneviyyenin temini ve ahkâm-ı şer'iyenin neşri zımnında teşkilât ve islahat-ı mahsusaya yapılacaktır.

Madde 58- Kadın hayat-ı ictimaiyyede erkekle yalnız ilim, fazilet, iktidar gibi meziyetlerle tefrik edilir. Fırka, kadınların hayat-ı ictimaiyyede gerek müstakillen ve gerek erkekle müştereken çalışmasını muvafik bulur. Kıyafet-i hariciyye meselesinde ise teamül ve İctihâdât-ı umumiyeye mugayir ve galeyan-ı ammeyi mucib müfrit eşkâlden maadasında müdahalenin icabetmediği fikrindedir.

Madde 59- Memalik-i Osmaniye'de müfrit muhafazakârlık derecesine vâsıl olmamak şartıyla âdât ve an'anât-ı milliyeye ve âbidât-ı tarihiyyenin muhafazasına çalışılacak ve ekalliyette kalan akvam hakkında bir temsil-i içtimai tatbik edilmeyeceği gibi misyonerler ve saire harici ve dâhilî vasıtalarla memlekette muzir bir temsile kat'iyen müsaade olunmayacaktır.

Madde 60- Memlekette sahib-i hak ve istiklâl bir amele sınıfının vücud bulması matluptur. Bir taraftan sermayedaran istibdadi, diğer taraftan amelenin lüzumsuz metalip ve grevlerini men' için ameleye uğraştığı işte fiili ve maddî, bir iştirak temin olunarak aralarında mali, maddî, manevî teşkilât yapmaları esbab-ı ihzar, amele hayatının terfihi için de mesken, gıda, sıhhat ve istirahatla saât-ı mesai gibi hususatın hallini kâfil tedabir iltizam olunacak ve ihtiyaç nisbetinde ecnebi amelenin vücudu halinde yerli amele daima himaye edilmekle beraber icabında hariçten amele celbi de teşvik edilecektir.

Maarif

Madde 61- Fırkanın maarif hakkındaki nokta-i nazarı, umum halkın tahsil, ve terbiye-i iptidaiyyeyi ikmal, bilhassa millî, dinî, bedenî, bedî, fikrî, esaslı bir terbiye ahzetmiş bulunması ve memlekette her sınıftan evsaf-ı lâzimeyi haiz mütehasşısalar, ameli meslek memurları yetiştirilmiş olması ve memleket kütüphane-i irfanının matlup dereceye i'sali gayelerine ma'tuftur. Binaenaleyh evvel emirde Maarif Nezareti teşkilâtında ehemmiyetli bir tebeddül, maarif kanun ve programlarında esaslı ve müfit bir inkılâp, firkanın nuhbe-i maksadını teşkil etmektedir.

Madde 62- Tahsil-i iptidai, kadın ve erkek için mecburidir. Ancak müddet-i tahsil nahiyelerde dört ve şehirlerde beş seneye tenzil ve iş mevsimleri derslerin kısmen veya tamamen tatil edilmesi temin edilecek ve tedrisat-ı iptidaiyye kanununda esaslı bir tadilât yapılacaktır. Mekteplerde bi lüzum ve fazla nazarı dersler lağv ile çocukluk zekâ ve hâfızasını yormayacak, talebenin maddî ve manevî inkişafatını mucib olacak surette programlar islâh ve tanzim edilecek, aynı program ve talimatname ile umum memalik-i Osmaniye mekteplerinin idaresine beyhude çalışılmayacak, bilhassa müstah-sile bir terbiye vermek gayesi nazar-ı dikkate alınacaktır. Mekâtib-i iptidaiyyede lisan-i ecnebi okutulmaz.

Madde 63- Her nahiyeye ve belediye mektep binası, muallimin ve müstahdemlerin ve saire ücretini kendi bütçesinden temin etmeye mecburdur. Nahiyeye ve belediyeler kavanin-i mahsusaya ile muayyen varidatlarından kâfi kısımları her sene bankaya yatırarak şerait-i sıhhiyye ve asrîyyeyi câmi ve muhite kâfi bir mektep binası inşasına kifayet edinceye kadar hifzederler. Bu suretle muayyen bir müddet nihayetinde memalik-i Osmaniye'nin her yerinde mektep küşad edilmiş olur.

Madde 64- İlk üç sene iptidai mekteplerinde inas ve zükûr, muhteliten okurlar. Ayrıca inas mektebi olmayıp dördüncü seneyi de erkeklerle beraber takipte mahzur beyan edilen yerlerde tahsil-i iptidaiyyenin kızlara üç sene için mecburiyeti kabul edilecektir.

Madde 65- Lisanı sadeleştirmek, aynı zamanda ihtiyacat-ı medeniyye ve ilmiyyeye muvafık bir hale irca etmek hususunda sarf-ı mesai edilmekle beraber tahsil ve kiraati kolay bir imlâ tesis ve hassaten halk kütüphane ve edebiyatının ihya ve tezyidi hakkında faaliyet-i kâfiyyeye sarf ve kavanin-i mahsusaya teklif olunacaktır.

Madde 66- Tahsil-i iptidaiyyeden sonra derecat-ı tahsiliyye iki kısma ayrılır. Biri ameli meslek tahsili, ikincisi ihtisas tahsili. Fırka içtihadınca, her

sınıf-ı mesaiye ait meslek mekteplerinin müddet-i tahsiliyyesi azami 5 sene olup ziraat, sanayi, ticaret idadileri, malumat-ı umumiyye idadileri, lisan mektepleri, muhtelif sanat ve elîşi mektepleri, amelî maden ve orman mektepleri, iptidaî darümuallimin ve darümuallimatlar, vaaz ve muallim medreseleri, muhtelif-i memurin mektepler, küçük sıhhiyye mektebi, küçük baytar mektebi gibi aksama ayrılır. Şehirlerde tahsil-i iptidaiyyeyi ikmalden sonra ihtisas tahsilini takip etmeyen çocukların bu meslek mekteplerinden birisini ihtiyar etmesi mecburidir. Bu mekteplerin program ve mesai saatlerine müdâvim ülyay-i etfalın maddî İstifadelerinin ve teşebbüsât-ı şahsiyelerinin tezyidi esbabının temini kâfil bir şekil verilecektir.

Madde 67- İhtisas tahsili mekâtib-i sultaniyede başlar. Sultanî tahsilinin ihtiyacat-ı asriyye ve medeniyyeye muvafık ve talebenin maddî ve manevî terakkisini mucip şekilde olması ve bilhassa hayat ve faaliyetin ihmal edilmemesi şart-ı lâzamdır.

Madde 68- Darülfünun, şahsiyet-i hukukiyeye sahip, ilmî bir muhtariyeti haiz ve bir takım menabi-i varidata malik olacak ve her şube-i ilme, bilhassa İktisadiyat ve maliyyata ait kürsüler bulunacaktır. Darülfünun tahsilinin beynelmilel bir derece-i kemale vâsıl olması için azamî faaliyet sarf ve bu hususta tanzim edilen kanunla tadilât teklif olunacaktır. Hükümet de lüzumu halinde mehamm-ı umura elverişli memurin-i âliye yetiştirmek için Darülfünun'da muvakkat ve daimî kürsüler ihdas edebilecektir.

Madde 69- Ziraat, ticaret, sanayi, baytar, mühendis mekâtib-i âliyeleri Darülfünuna merbut olmakla beraber bu program, idare itibariyle farklı olacak ve Darülfünunun diğer şubaları bulunmayan yerlerde bu şubeler küşad edilebilecektir. Tatil zamanlarında Darülfünun muallimleri talebeleriyle beraber memleketin dâhil ve haricinde mesleklerine ait tettebbu seyahatleri icra edeceklerdir.

Madde 70- Medarisin asra tevfikân islâhı begayetül-elzem olduğundan tahsil-i talisini medrese-i sultaniyi ikmal eden talebe-i ulûm, tahsil-i âlisini darülfünunda muhaddes ulum kürsülerinde takip eyleyecektir. Şura-yı medâris biri meslek medreseleri namıyla (imam. hitabet, kürsü şeyhliği, muallimlik) kısımlarına ayrılmış, diğeri de medrese-i sultaniyye namıyla Darülfünun ulumu âliye-i diniyye ve fıkıh kürsülerine talebe yetiştirecek yalnız bir kısma taksim edilmiş olacaktır. Darülfünun mezunu ulema-i kiram memleketin fıkıh ve şer'i şerif hususlarında sahib-i irfan ve fazilet zevatını teşkil edecektir. Bunlar da diğer Darülfünun mezunları gibi usul-ü cedide veçhile rüus ve icazet verebileceklerdir.

Madde 71- Ana mektepleri, çocuk bağçeleri muntazam teşkilât ve tesisatla memlekette tevle gayret olunacaktır.

Madde 72- Ulûm ve fûnun-u müdevvenenin tetkik, te'lif, tercüme ve neşri için encümenler, bilhassa memalik-i Osmaniye'nin coğrafya, jeoloji, etnografya, tarih-i tabii ve tarih tetkikatiyle meşgul akademiler, cemiyetler teşkil olunacak ve bunlara mümkün mertebe müzaheret deriğ edilmeyerek muntazam ilmî te'lifat ve haritalar elde edilmesine ve memlekette tetkikat ve ilim hevesinin tezayüdüne ezher cihet çalışılacaktır.

Madde 73- Memlekette milli bir kütüphane-i irfanın teşkiline, edebiyat, musiki, resim gibi sanayi-i nefisenin terakkisine ait teşkilât ve kavanin teklif olunacak ve asar-ı nâfia daima himaye edilecektir.

Madde 74- Bilâtefrik-i cins ve mezhep her Osmanlı derecat-ı tahsiliyenin her bir şekline ait, kanun-ı esasî ahkâmına tevfikân, mektepler küşad edebilir. Yalnız mekâtib-i iptidaiyye ve meslek mekteplerinde Osmanlı lisan ve tarih coğrafyasının Türkçe olarak tedrisi ve diğelerinde de ayrıca mecburî Türkçe derslerinin programa idhali şarttır. Ecnebi nüfuz ve propagandasına tâbi mekteplerin küşadında kat'iyyen müzaheret ve suhulet ibraz etmemek hakkını fırka kabul eder.

Adili

Madde 75- Siyaset-i adliyyede fırkanın gayesi adaletin halka tekarrübü ve istihsal-i hukukun tesri' ve teshilidir. Muhakeme edilmeden hiçbir Osmanlı, hapis nefiy-ü tağrib edilemez. Muhakematın sürüncemede bırakılmayarak sür'at-i mümkinine ile rüiyyeti temin olunacaktır.

Madde 76- Nahiyeler, efrad-ı ahali arasında mütehaddis ufak tefek niza ve deaviyi ahlâk âdât-ı mahalliyeye tevfikân âdilâne bir surette hail ve fasl için gerek nahiyec meclislerinde ve gerek tarafeynin hürmetini kazanmış hakemler vasıtasıyla sulhen halli selâhiyetine malik olacaklardır.

Madde 77- İdare-i örfiyye ilânına ve usul-ü muhakematına müteallik mevcut kavanin ve nizamat ve mukarrerat tâdil edilerek adalet-i ictimaiyyenin istilzam eylediği ahval ve hâdisatta idare-i örfiyye ilân ve devamını mucip olacak esbab-ı tasrih, divan-ı harb-i örfilerin teşkilât ve usul-ü muhakemesinin Kanun-ı Esasiyle müeyyed olan hakk-ı müdafaa ve istiklâl-i hükkâm esasatını kâfil ve efrada itimat bahş olacak bir surette tanzimine gayret olunacaktır.

Madde 78- Mahkeme-i Temyiz'de muhakemat âlenî olacak ve tashih-i karar usulü lağvedilecektir. Ceraim-i siyasiyyeden dolayı idam yoktur.

Madde 79- Evsaf-ı lâzimeyi haiz hükkâmın teksiri için teşkilât-ı mahsusa vücude getirilecektir.

Madde 80- Hükkâmın istiklâl, haysiyet ve hayen azillikleri ve maaşat-ı müstevliye itasiyle terfî ve iktidarları hassaten nazar-ı itibare alınacak hükkâmın usul-ü intihap ve terakkisi, taht-ı muhakemeye alınmaları hakkında bir kanun-i mahsus yapılacaktır.

Madde 81- Hükkâm hiçbir bahane ile emr-ü kazadan gayri bir vazife ile işgal edilmeyecektir.

Madde 82- Dava vekâleti muhamilik ünvanıyla inzibat altına alınacak, muhamat kanununun sür'at-i ihzarına ve müzakeresine teşebbüs olunacaktır.

Madde 83- Her nevi kavanin ile usul-ü muhakemat kanunları mümkün mertebe basit ve amelî bir hale ifrağ, kanun-ı medenî ihtiyacat-ı asriyyeye muvafık bir surette islâh edilecektir.

Madde 84- Rub-u harc ve kaydiyye gibi masarif-i iptidaiyye ref' ve lağv ile neticede haksız çıkan taraftan ve dava terk olunursa müddeilerden mahkûm ve müdde-i bih'in ve mütehakkık ise bedel-i sulhun yüzde yarımından üçüne kadar masarif-i muhakeme takdir ve diğer tarafın zarar ve ziyanına birlikte hükmolunacaktır.

Madde 85- İade-i mücrimin mukavelenamesi terviç ve iltizam ve bu husus için beynelmilel bir ittifak husulüne gayret edilecektir.

Mali

Madde 86- Devair bütçeleri hadd-i asgarisine tenzil edilerek fazla israfata mahal verilmeyecekse de gerek umrani teşebbüsata ve gerek düyun-u umumîyenin itfasına kâfi bütçede karşılıklar bulunacaktır.

Madde 87- Alelumum vergilerin efrad-ı ahali ve hayat-ı iktisadiyeyi zarara iras etmeyecek surette vaz ve cibayeti esbabı temin ve bilvasıta vergilere fazla ehemmiyet atfedilecektir.

Madde 88- Mani-i ümran olan rüsum ve tekâlif, tadil ve kavanin-i tasarrufiyede islahat-ı lâzime icra olunacak, kararname ile tekâlif vaz'ı suret-i kat'iyede men edilecektir.

Madde 89- Masarifat-ı âdiye devletin varidat-ı âdiyye devletle tevazüd peyda etmesine çalışılacak ve umur-ı nafîa ve müsmire için ayrıca mutedil istikrazlar akdedilmesine müsaade edilecekse de menafi-i memlekete muzir şeraitin mukavelenamerde bulunmamalarına fevkalâde itina ve dikkat olunacak ve maliye müfettişlerinin selâhiyetleri tevsi edilerek her daire umur-ı maliyesini teftiş hakları bulunacaktır. Düyun-u umumîyenin tarz-ı itfasına ait ayrıca bir kanun yapılacaktır.

Madde 90- Bilumum emlâk, arazi ve akarın imar ve ıslahı için intikal, ferağ muamele ve harçları teshil ve tehvin edilecektir.

Madde 91- Bir buhran tevliğine müsait ve kavanin-i maliye ve iktisadiyye mugayir her nevi sikke darbi suret-i şedidede menedilecek ve paramızın itibarının muhafazasına, beynelmilel kabil olduğu takdirde tevhid-i meskükât teşebbüsünün hüsni kabulüne teşebbüs olunacaktır.

Madde 92- Ecnebi sermayesinin memlekete celbi pek ziyade şayan-ı temennidir. Ancak hariç sermayenin yerli sermaye ile ittihat ve İştirakine çalışılacaktır. Alelumum yerli sermayedarının zarurî veya rekabete âdem-i muktedir bir vaziyete ilgası tecviz edilmeyeceği gibi memlekette bir hulul-ü iktisadî teminine matuf ecnebi sermayelerinin de temerküzü iltizam olunmayacaktır.

Madde 93- Harpte ihtilas, sirkat, suiistimal gibi vasıtalarla kazanılmış servetten maadasıyla lâalettayin müessesat-ı ticariye, milliyye ve iktisadiyyenin sermaye ve istikballeri aleyhine bir tehdit icrası kat'iyyen memnudur. Aynı zamanda harp kazançları vergisine ait kanunun feshine çalışılacaktır.

Umranî

Madde 94- Berri ve nehri turuk-u muhtelif şebekesinin memlekette tezayüdü fırkanın birinci maksatlarındandır. Memleketin müsaade ettiği derecede nehirlerden istifade edilmesi ve nehir yollarının da kara yolları gibi canib-i hükümetten inşa ve muhafazası, kabil olmadığı takdirde bu hususun imtiyazlı şirketlere tevdi, turuk-u hadidiyye şebekesinin hadd-i kifayeye iblâğı hakkında Nafia Nezaretî'nin her sene için esaslı programlarla Meclis-i Mebusana gelmesi temin edilecektir.

Madde 95- Hükümetin doğrudan doğruya şimendüfer, vapur işletmesini fırka muvafık bulmamaktadır. Hükümet, inşa ve tesisatla işletmeğe tahsis edeceği sermayeyi bu hususta teşkil edilecek bir şirkete sermaye-i iptidaîyye olarak vazedilebilir.

Madde 96- Turuk-u bedelât nakdiyyesi muhasebat-ı hususiyye açıklarını kapamak için maarif ve sair fasıllarda sarfa müsaade edilmeyecek şoselerin tezyid ve hüsni muhafazasına çalışılacaktır.

Madde 97- Enhardan kuvve-i muharrike istihsaliyle tenvirat, fabrika ve darüssınaalar tahriki hususlarında emin ve kâfil bir teşkilât icrası ve her nevi teşebbüsat-ı nâfia imtiyazatının teshil-i itası teklif olunacaktır.

Madde 98- Kuraklıktan müteessir olan arazide vesait-i fenniyye ile irva ve iska ameliyatının icrası için tetkikat, teşkilât, himaye ve teşvikat talep olunacak, bu babta bir kanun-ı mahsus teklif edilecektir.

Madde 99- Vesait-i nakliye-i muhtelefe tarihelerinin daima hadd-i asgaride bulunması ve bilhassa memalik-i muhtelefedeki mevcut en müsait tarifelerin esas itihaz edilmesi zımında vesait-i nakliyye imtiyazatının itasında veya tecdidinde iltizam-ı ciddiyet ve gayret olunacaktır.

Madde 100- Memalik-i Osmaniye'de mevcut ticaret limanları, kabiliyet ve istikbal ve meşgalelerine göre sınıflara taksim edilecek, her birinde doklar, antrepolar, arziyeler vesair asri tesisat bulunmasına, liman imtiyazatının itasında Osmanlı ticaret-i bahriye filosunun hukuk ve imtiyazatının muhafazasına çalışılacaktır.

Madde 101- Memlekette kâfi bir telgraf ve telefon şebekesinin tesisine uğraşılacaktır.

Zirai

Madde 102- Memlekette usul-ü cedide ile ziraat icrası, azamî miktarda arazi-i haliyeden istifade edilmesi için gelen fennî, idarî teşkilâtın bir an evvel tatbiki teklif olunacaktır.

Madde 103- Her çiftçi sahib-i arazi olacak ve münhasıran başkasının nam ve hesabına icra-yi zerriyat etmemesi ve ziraatte angarye ve her nevi teklifatın ilgası hususunda lâzım gelen tedabir temin edilecektir.

Madde 104- Büyük sermayeli ziraat anonim şirketlerin vâsi mikyasta zerriyat icra edebilmesi kaabil ise de bu tarz şirketlerden ziyade çiftçiler arasında alât ve edevat, irva ve iska, tohumluk ve sair hususat-ı zer'iyyede ittihat temin edilerek kooperatif tarzında köylü şirketlerine müzaheret olunacaktır.

Mamafih araziye ziraate salih bir hale ifrağ ettikten sonra taliplerine taksim ile meşgul büyük sermayeli ziraat şirketlerinin tesis ve tezayüdüne ehemmiyet-i mahsusa atfedilecektir.

Madde 105- Ziraat Bankasının sermaye ve teşkilâtı tezyid ve tevsi olunarak nahiyelere kadar köylü tasarruf sandıkları namiyle tesis edilecek müesseselere müzaheret ve onlarla tevhid-i mesai eyleyecektir. Köylü tasarruf sandıklarının mahiyeti, temin edilen fevaid ve imtiyazat ve hususat-ı saire ile Ziraat Bankası'nın bunlarla olan münasebetlerine ait bir kanun teklif ve aynı zamanda Ziraat Bankası nizamnamesinde esaslı tadilat icrası temin olunacaktır.

Madde 106- Maarif Nezaretinden Ziraat Nezareti'ne raptedilmesine çalışılacak olan "Tetkikat-ı İklimiyye" Müdiriyyet-i Umumiyesi vasıtasıyla memalik-i Osmaniye'nin muhtelif mahallerinde bir çok rasat merkezleri küşad

edilerek, iklim, nehirlerin ahval ve şerait-i cereyanı ve saire hakkında tetkikler yapılacak ve memalik-i Osmaniye'nin muntazam bir harita-i iklimiyesi meydana gelecektir.

Madde 107- Muhtelif mahallerde kâfi derecede ziraat idadileri, ziraat nümune tarlaları gibi müessesat açılacak ve bunlar ve ayrıca ziraat muallimleri vasıtasıyla memlekette her cins mahsulün kendisine mahsus menatiki tayin ve muntazam, mufassal bir harita-i ziraiyye temin edilecektir.

Madde 108- Bilumum arazi-i haliye emr-ü ziraat için meccanen Osmanlılara temlik edilecektir. Yalnız bu babta teşkilât-ı mahsusa icrası ile arazinin kaabil-i zer' ve iskân bir hale iframdan sonra usulüne tevfikan veya zür'a'a mükâfaten veya nüfusun tezayüt ve refahını teminen ba tapu itası hususunda bir kanun teklif edilecek ve Ziraat Bankası ile buna ait teşkilât-ı mahsusada alât ve edevat ve tohumluk tedariki ve hane inşası hakkında yardımlarda bulunacaktır.

Madde 109- Ziraate salih olan araziden dört sene müteakiben ekilmeyen ve imar edilmeyenleri bil müzayede başkalarına fûruht olunacaktır. Marel zıkr arazi eğer meccanen temlik edilmiş arazi-i emiriyeden ise, bedeli hükümete kalacak veya hükümet-i ahara meccanen ferağa selâhiyyettar bulunacaktır.

Madde 110- Mahsulâta âriz olan hastalıklar ve hayvanat hakkında fenni tedbirler ve mücadeleler yapılacaktır.

Madde 111- Memalik-i Osmaniye'de her nevi şuebat-ı ziraiyye ile beraber bağcılık ve gülcülük düştüğü hal-i inhitattan kurtarılmasına ve sütçülük, yoğurtçuluk, peynircilik, bağcılık, tavukçuluk, kozacılık, şarapçılık, konservecilik, ispirotculuk, şekerçilik gibi sanayi-i ziraiyenin terakkisine sarf-ı makderet ve bu meyanda kabiliyet-i iklimiyyeye göre şeker pancarı zer'i teşvik ve tamim olunacaktır.

Madde 112- Memleketimiz hayvanat-ı muhtelefesi hakkında iyi bir tetkik icrası ve cinslerinin ıslahı ve kemiyetlerinin tezyidi hususunda kavanin ve teşkilât-ı mahsusa taklit olunacaktır.

Madde 113- Zür'a'a zarar iras eden rüsum ve kavanin ilga ve tâdil ve ezcümle âşâr vergisi, başka nevi vergilerle bu miktar temin edildikten sonra lağvedilecek ve şimdilik islâhı çaresine bakılacaktır.

Madde 114- Ahalinin fennî ziraate terqip ve teşviki için fen dairesinde muayyen miktarda zer'iyatta bulunanlara muhtelif tarzda mükâfat itasına gayret edilecektir.

Madde 115- Memalik-i Osmaniye'nin günden güne mahf-ü tahrip edilen ormanlarını kurtarmak ve boş yerlerde yeniden teşçir amelîyesi yapmak için

Ziraat Nezaretine bilâ ifate-i zaman teşkilât yapması teklif ve muhtelif darülsınaalarımızla maden ocaklarımızın ihtiyacını teinin edecek surette ormanlardan kat'iyat yapılması temin edilecek ve köylülere kâfi baltalıklar ayrılacak ve hususî ormanlar eshabının istikbal aleyhine tahribat yapması şiddetle men olunacaktır.

İktisadi

Madde 116- Fırkanın maksadı, ihtiyacat-ı memleketin mümkün mertebe istihsalât ve imalât-ı mahalliyye ile tatmini ve mahsulât ve mamulât-ı Osmaniyenin pazar-ı âlemde temin-i revaç ve muvaffakiyetiyle servet-i umumîyyenin tezayüdüdür.

Madde 117- Mahsulât-ı milliyemizin hariç pazarlara, mevadd-ı iptidaiyye halinde ihracı da şayan-ı temenni ise de sanayiî terakkisi, nüfusun tezayüdü ve amele ücretinin memleketimizde tevkifi için mamül olarak istihzarı esbabı temin ve ezcümle dahilde işlenmesi faildeli olmayanları müstesna olmak üzere mevadd-ı iptidaiyye üzerine nisbeten ağır ihraç resmi vazedilecektir. Şu kadar var ki, bu tedbirin memlekette bir aksülamel husüle getirerek istihsalâtın tevakkuf veya tenakus intaç etmemesi de meşruttur. Aynı zamanda memlekette işlenmek üzere memalik-i ecnebiyeden celp edilen mevadd-ı iptidaiyyeden alınacak gümrük idhalat resmi, hadd-i asgariye tenzil edilecek veya hiç gümrük resmi alınmayacaktır.

Madde 118- Mevad-ı iptidaiyyesini memlekette tedarik eden sanayi tasnif edilerek bunlara âzâmi himaye deriğ edilmeyecek ve alelumum halıcılık, alacacılık, çinicilik, savatçılık, kumaşçılık ve emsali sanayi-i mahalliyyenin inhitattan muhafazasıyle sahipleri arasında iştirak temin ederek muntazam darülsınaalara ifrağı ve her mahalle hâs sanayi-i iptidaiyyenin de bu suretle ihyası ve istihsalât ve ihracata mükâfatlar, müsaadeler gibi himayelerin tatbiki hakkında İktisat Nezareti esaslı bir teşkilât icra edecek, bir kanun-ı mahsus teklif olunacaktır.

Madde 119- Tatbikinde müşkilâta tesadüf edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ihtiyacatına tevfikân önemen tebdil ve erbab-ı istihsale muayyen şümüllü tesbilât ve muavenat ibraz edilecektir.

Madde 120- Mevcut köy değirmenleri yerine fennî değirmenler İkamesi ve bunların da kemafissabık su kuvvetinden istifadesi zımnında değirmenciler ve köylüler arasında ittihadın temini ve elektriğin sanayide revac-ı tatbiki çarelerinin tatbiki talep edilecektir.

Madde 121- Şeker, kâğıt, ispirto fabrikalarıyla sanayi-i lebeniye ve alelumum sanayi-i ziraiyyenin terakki ve himayesi ehemmiyetle derpiş olunacaktır.

Madde 122- Mekşuf ve gayri mekşuf maadinimizden bihakkın istifade temini için evvel emirde memlekette madencilik ilim ve hevesinin tezayüdüne çalışılacak, maden taharri ve işletme ruhsat ve imtiyazlarının itasında yerli tebaaya karşı tercihen sühulet ibrazına ve büyük maden teşebbüsâtı için yerli ve ecnebi sermayedarının ittihat etmelerine ve vesait-i nakliye imtiyazatının itasında madencilere sühulet temin edici mevad vaz'ına gayret ve menabi-i madeniyyeden kâfi derecede istifade esbabı ihzar olunacaktır.

Madde 123- Sanayi-i madeniyye ve cismiyyenin inkişaf ve terakkisi hususunda memlekette mevcut tabii, iktisadi, beşerî şerait ve müsaadât nazar-ı dikkate alınarak esaslı bir program tanzim ve mevadd-ı madeniyyemizin mümkün mertebe mamul olarak ihracı esbabı temin edilmekle beraber esasen müsait olarak teessüs etmiş eski sanat merkezleriyle bisud rekabet için kuvva-i milliyyenin sarfi iltizam olunmayacaktır.

Madde 124- Berrî ve bahrî vesait-i nakliyye imalâthanelerinin teessüs ve bakalarına ait faaliyet deriğ edilmeyecektir.

Madde 125- İktisadi buhranlar tevliid eden amele grevlerine vesait-i meşrua ve âcile ile mani olmak için âtiyyen teşkili mukarrer amele ittihadlarında sermayedar ve amelenin hukuku nazar-ı dikkate alınacak bir tarz-ı tesviye temin etmekle beraber hakem heyetleri teşkiline müzaheret edilecektir.

Madde 126- Mahsulât-ı ziraiyye ve sınaıyyemiz ve bilhassa ihracat-ı emtiamızın nakliyat şirketlerince asgari ve ehven tarifelerle naklettirilmesi için teşebbüsât-ı lâzimedede bulunulacak ve millî ticaret filomuzun terakkisine ve mahsulât-ı milliyyenin hariç pazarlarda teşhir ve fûruhta dair teşkilât ve tedabir-i mahsusaya tevessül ve bir ticaret bayrağı tesis edilecektir.

Madde 127- İnhisar ve boykotaj siyaseti yoktur. Yalnız menafi-i umumîyyeye mütedair hükümet inhisarlarına bazı kuyud ve şurut tahtında müsaade edilebilir. Kendi mahsulâtımıza boykotaj siyaseti tatbik eden piyasalar müverridatından maadası için boykotaj tecviz olunamaz. Aynı zamanda hükümet ve memurin-i hükümetin maden, matbaa, orman, müessesat-ı sınaıyye işletmesi ve muamelât-ı ticariyede bulunması memnudur. Mamafih hükümet her nevi tesisat-ı nâfia, sınaıyye, ticariyye'de lüzumunda sermayedar olabilir.

Madde 128- Sulh-ü umumi esasatı, münasebatta bulunduğumuz devletlerin vaziyeti, ziraat ve sanayi-i millîyenin terakkisi nazar-ı dikkate alınarak gümrük tarifesi tayin ve idhalât ve ihracat, transit resimlerinde son haddine kadar himaye sistemi kabul edilecekse de bir tarafın himayesi için memlekette bir kısım erbab-ı mesaiye darbe vurulmaması ve ticaret muahedeleri akdedilirken menafi-i Osmaniyenin muhafazası esbabı temin ve daha sair iktisadî mesail bir suret-i cedide ve ilmiyyede tetkik edilebilmek için evvel emirde payitahtında bir İktisat Akademisi tesis edilecektir.

Madde 129- Memurin-i şehbenderiyye, Hariciye Nezaretinden fek ile İktisat Nezareti'ne rapt ve vezâif-i iktisadiyelerini hakkıyla ifa edebilmeleri için teşkilât-ı mukteziyye icra ve bu babta bir kanun-ı mahsus teklif olunacaktır. Aynı zamanda mahsulat-ı Osmaniyenin hariç pazarlara sevk ve fûruht ve teşhiri, hariçte Osmanlı menfaat-i iktisadisinin muhafazası zımında şehbenderlerin faaliyet ibraz edebilmeleri esbabı temin edilecektir.

Madde 130- Mahsulât ve mamulât-ı Osmaniyenin memalik-i ecnebiyyeye sevk ve fûruhtu için ecnebi vasıtalarına İhtiyaç kalmamasına ve memalik-i ecnebiyyede mahsulât ve mamulât-ı Osmaniyeden müteşekkil nümune müzeleri teşkili, âlenî müzayedelerle satış muamelelerinin teshili için beynelmilel bir kalem tesisine, ticaret ve ziraat ve sanayi odalarıyla müstahsillerin daima münasebatta bulunmalarına dair icabeden nizamnameler tanzim ve teşkilât icra kılınacak ve hariçte memurin-i şehbenderiyyenin gayret ve himmetiyle satışlar icrasına çalışılacaktır.

Madde 131- Ticaret Odaları hakkında ahiren tanzim edilen lâyiha-i kanuniyenin tadilât-ı lâzimesi bilicra tamami-i tatbikine çalışılacak ve muamelede bulunduğumuz memalik-i ecnebiyyede Osmanlı Ticaret Odaları küşad edilecektir.

Madde 132- Bilâ tefrik-i cins ve mezhep memalik-i Osmaniyede bulunan tüccar arasında bir meslek tesanüdü teminine, bilhassa yerli tüccarın memalik-i ecnebiyye ile olan muamelâtımızda büyük bir rol oynamasına ve beyneltüccar muhaddes-i ihtilâfatın evvelâ sulh ve hakem hey'etleri tarafından halline çalışılacaktır.

Madde 133- Tüccar ve müstahsile itibar temin edici müessesatın ve yerli sigorta şirketlerinin tezayüdüne ve muamelelerinde mümkün mertebe müsaadat ibrazı esbabının teminine uğraşılacaktır.

Madde 134- Her nevi şirket-i iktisadîyye ve ümrânın tezayüt ve terakkisi firkanın ahz-i âmâlidir. Bilhassa anonim şirketlerine ait himaye tevsi olunacak ve memlekette anonim şirket cereyanı İktisat Nezareti ve İktisat

Akademisi ile Ticaret Odaları tarafından bir suret-i cedide ve ilmiyyede tetkik ve takib olunarak muzir teşekküllere mümanaat ve iyi işler etrafında sermayenin temerküzü esbabına tevessül edilecektir.

Madde 135- İştirakte esas birinci derecede erbabı mesai arasında, ikinci derecede erbab-ı mesai ile hariç sermayedaran beyninde müştereken teessüs edecek iştiraklerdir. Sinaî, bilhassa zirai mesailde yalnız ve ekseriyyetle hariç sermaye d ar anın iştirakine ancak iki esasta iştirak kabil olmadığı takdirde cevaz verilebilir.

Madde 136- Ticaret-i berrîyye ve bahriyye kanunlarıyla sair iktisadî kavanin ve nizamatin ihtiyacat-ı hâzire-i iktisadîyyeye göre islahına tevessül olunacak, ticaret kanunlarının beynelmilel tevhide cihetine gayret edilecektir.

Madde 137- Erbab-ı ziraat, ticaret ve sanayi-i garbın terakkiyatından haberdar etmek için nümune-i imtisal müesseseler teşkiline kuvve-i mihanikiye ve mücerreat-ı fenniyyeden istifadelerinin teminine ve bu maksat için seyahatler tertip ve icrasına çalışılacaktır.

Madde 138- Ticaret, sanayi, ziraat erbabım harice tanıtmak, kendileriyle münasebette bulunan memalik-i ecnebiye müesseselerinin mevki ve vaziyetlerini göstermek üzere, risaleler, muhtelif lisanlarda kataloglar, rehber ve salnameler neşrederek bu suretle şark ile garbın ticareti birbirine raptedilmesi alâkadar makam ve hey'- etlerden talep edilecektir.

Madde 139- Ticaret, ziraat, sanayi mektepleri teksir ve ihtiyacat-ı asriyyeye muvafık tarzda ıslâh edilerek mezunlarının hayat-ı faaliyete atılmaları için hususi ve resmî teşkilât icrasına ve aralarında ittihadlar teminine çalışılacak ve mezunlarının terfih ve terakkileri düşünülecektir.

Madde 140- Memalik-i Osmaniye'de ziraat, sanayi, ticaret mesleği eshabının tefrik ve tasnifi ile namus ve haysiyet ve izzet-i nefis-i meslekilerinin muhafazasına, itibarın tevlidi esaslarının inhisarına dikkat, mamulât-ı dahiliyenin ecnebi mamulâtına tercihen bilumum ahalice istimalinin temini için bir nizamname tanzim olunacaktır.

Madde 141- Amele sınıfının sıhhati ve evkat-i mesaisi ve hakk-ı tatil ve tekaüdiyle hayatlarının sigorta edilmiş bulunması ve evlât ve iyallerinin... halleri hakkında teklifi mukarrer amele kanununda mevadd-ı kâfiye bulunacak ve İktisat Nezareti amele hukukunu müdafaa ve mesaisini tanzim vazifesiyle mükellef olacaktır. Bir rol oynamasına ve beyne İt ile car muhaddes-i ihtilâf a tın evvelâ sulh ve hakem hey'etleri tarafından halline çalışılacaktır.

Madde 142 - Mamulât ve mahsulât-ı Osmaniye'nin rekabet-i ecnebiyye ve cinsiyyeden mümkün mertebe himayesi esbabının teminine çalışılacaktır.

Madde 143- Hayat-ı iktisadiyye ve erbab-ı ticaret ve ziraatı zarara iras eden bilumum vergiler ve tekâlif islâh ve tadil iktisadiyata müteallik tanzim edilen kavanin ve nizamatin hüsn-ü suretle tatbik ve icrası temin edilecektir.

EK II: İKTİSADİYATIMIZ HAKKINDA BİR BEYANNAME⁷⁷⁸

4 Şubat 355 Salı günü akd-i içtima' eden Ahali İktisad Fırkasının Bâb-i îlî'ye takdim ettiği mahzar suretidir:

En had devresine vâsıl olan iktisadî buhranın izalesiyle hem erbab-ı ziraat ve san'at ve ticaretten ibaret olan müstahsillerin şerait-i meşrua dâhilinde azamî faaliyet sarf etmesi ve hem bu faaliyetten bilumum müstehlik halkın te'min-i istifadesi maksadına lâzım gelen tedabiri tezekkür etmek üzere mar'ûl müzakere müstahsil kitleye istinad eden "Ahali İktisad Fırkası" hususat-ı âtiyeyi hükümet-i seniyenin nazar-ı dikkatine arz ve iblâğa karar vermiştir:

1- Bilumum şimendifer nakliyatının Harbiye Nezareti emrinden nakliye serbestisi ve münâkâlâtda hırsızlık ve anafor parası gibi ticaretin ruhu olan emniyeti selb edici ahvâl-i muzirranın men'i.

2- Evrak-ı nakdiye ve Osmanlı esham ve tahvilâtı kıymetinin tenziline mani' olmak üzere memalik-i ecnebiyeye vaki' olan altın kaçakçılığına meydan vermeyecek ve mezkûr evrak üzerinde yapılan spekülâsyonu tahfif edecek tedabirin sûratle ittihazı.

3- Harb kazançları vergisine aid tedabir-i ibtidaiye hakkındaki karamânenin ilgası ve inkişâf-ı iktisadiyemize sedd çekecek olan bu vergiler [den] sarf-ı nazar edilmesi.

4- Harbde ihtilâs, irtişâ, sirkat, yağma suistimal gibi gayr-i meşru vasıtalarla kazanılmış servetin zabt ve müsaderesi ve fail ve müsebbiblerinin şiddetle tecziyesi ve muamelât-ı meşrua ve ticariye ile kesb-i servet etmiş kimselere aid sermayelerin te'min-i masuniyeti.

5- Kaçakçılığa sebebiyet veren memnuatın men'i ve memalik-i ecnebiye ile mütekebil mübadelat-ı ticariyeye bazı kuyud ve şurut tahtında mübaşeret için teşebbüsât-ı muktaziyenin icrasıyla erbab-ı san'at ve ticarete teshilât iraesî.

6- Kömür istihsalinin her nev' ihtiyacımıza kifayet edecek bir mikdara iblâğımı kâfil tedabir ittihazı.

7- Asayişin mümkün mertebe takriri.

8- Alelumum memurin-i mülkiye ve askeriyenin serbesti-i ticarete münafi müdahalelerinin şiddetle men'i.

⁷⁷⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.II, s. 180-182.

9- Ziraat ve istihsalâtın teşvik ve tezyidi zımında bervech-i âti tedabirin ittihazı:

Elif- Terhis olunan zabitan ve efradın ve alelumum iş bulamayan eşhasın mümkün mertebe istihsâl vasıtaları etrafında bir faaliyet sarf edebilmeleri için Ziraat Nezaretine merbut bir teşkilât yapılarak münferiden veya müştereken icra-yı ziraat etmek üzere arazi-i haliyeden münâsib ve kâfi mikdarını meccanen vermek ve tohumluk, mesken, âlât ve edevat hususunda ihtirazât ve muavenâtda bulunmak suretiyle çiftçiliğe şevkleri.

Be- Zürran daha şâmil bir suretde istifade etmesi yukarıdaki umur-ı mühimmenin imkân-ı icrası için Ziraat Bankası nizâmname ve teşkilâtının ta'dil ve ıslâhı,

Ce- Aşâr vergisinin iltizam ve emanet usullerinden herhangi biriyle istifası gerek hazine-i devletin ve gerekse ziraatin zararına bâis olduğu, tecrübe ve emsâl-i âdidesiyle sabit ve şekl-i hazırında bir gün bile devamı istihsalâtın tezayüdüne mani' bulunduğundan muayyen ve usulî bir nisbet dâhilinde tarh edilecek ve her seneki zahire piyasasına göre bir kıymet kesb edecek olan sabit vasati istihsâlâta tabi' bir verginin âşâr yerine ikamesiyle âlât-ı fenniye-i ziraiye isti'mâlinin ta'mimi ve istihsalâtın teşviki için fazla istihsâlâtda bulunanlar hakkında vergi mikdarından muayyen bir nisbette tenzilât icrası ve hali arazisini ekdirmeyen kimselerden dahi bu verginin aynen tahsili.

De- Harbde kesb-i servet ederek arazi işletmekden vazgeçenleri ziraate mecbur etmek için arazisi gayr-i kâfi olup istihsâlâtı hadd-ı azâmisine yaklaştıran çiftçilere mezkûr arazinin bilâ bedel bera-yı ziraat birer sene müddetle ihalesi.

He- Gerek erbab-ı ziraat arasında iştirak ve teâvün temin ve gerekse doğrudan doğruya devlet veya ziraat bankaları vasıtasıyla bir teşkilâtdan istifade edilerek âlât ve edevat-ı ziraiyenin mütehassısların yardımıyla çiftçiler arasında neşr ü ta'mimi.

Vav- Ba'dema erbab-ı istihsâlden hiçbir veçhile vaz'-ı yed, ikinci hisse-i özur gibi sebeblerle mallarının alınmayacağı ve icab ettikçe mahalli piyasa fiyatıyla hükümetin mübayaat icra ve vergilerin zahire olarak itasını talep edebileceğinin resmen te'mini.

Ze- En ziyade iş zamanlarında köylüyü tehdit eden sıtma illetiyle her nev' sari ve müzmin hastalıkların men'-i intişârı ve ref'i ve köylünün ucuzca edviye tedarikini te'min üzere kaza ve nahiye merkezlerine kadar her yerde belediye ve nahiyelere merbut birer eczahane küşâdı, kâfi tabib ve sıhhiye memurları bulundurulması.

Bervech-i bâlâ nıkat, âcilen nazar-ı dikkate alınmadığı ve bu seneki ziraat mikdarının bir an evvel tezyidi esbabına tevessül edilmediği takdirde mazallah gelecek sene kût gibi bir belâ-yı âzimin huzur etmesi ve memlekette esasen mevcut galâ ve sakaletin misli görülmemiş bir raddeye vâsıl olması muhakkak görüldüğünden işbu mütâlaatımızın heman nazar-ı dikkate alınmasını menafi'-i vataniye ve milliye nâmına firkamız talep eyler.

EK III: TÜRK ÇALIŞTIRMA DERNEĞİ NİZAMNAMESİ⁷⁷⁹

Türk Çalıştırma Derneği Nizamnamesi

Madde 1: 20 Ağustos sene 335 tarihinde merkezi İstanbul olmak üzere “Türk Çalıştırma Derneği” namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2: Cemiyetin müessisleri atideki zevattır. Emin Ali Bey: Muharririn-i askeriyeden, İhsan Bey: Etba-i askeriyeden binbaşı, Ahmet Hamdi Bey: Ticaret-i Umumiye Gazetesi müdürü ve Süt Muamelatı Anonim Şirketi meclis-i idare reisi, Ahmet Celal Bey: Zabitan-i Bahriyeden, Halid Bey: Harbiye nezareti mümeyyizlerinden, Hüseyin Hüsnü Bey, Tüccar-ı Mutebereden, Muammer Bey, Bahriye nezareti mümeyyizi evvellerinden, terbiye-i etfal mütehasıslarından, Ramiz Bey: Tüccar-ı mutebereden, ve Vaslav Oryantal Şirketi müessislerinden, Cevdet Bey: Aşıyan Tedrisat Şirketi müdürü, Mustafa Namık Bey: mehhammi Naki Bey: Tüccardan, Lütfi Arif Bey: Mütihazsin-i Ziraiyeden Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi muallimlerinden.

Madde 3: Derneğin fırka ve cemiyet-i siyasiyeden hiç birisiyle alakası ve mesail-i siyasiyede bir gûna faaliyeti olmayup başlıca maksadları ber vechi atidir.

Elif- Maişetini temin mecburiyetinde kalan gençleri ve çocukları bilfiil ticaret hayatına sevk ederek küçük mikyaslarda kendilerine sermaye temin ve bidayette basit ticaret işlerinde istihdam etmek ve bu gibilerin zati sermayelerinin temniye ve inkişafına delalet eylemek.

Be – Gençleri ve çocukları kabiliyet ve istidatlarına göre gerek dernek tarafından açılacak olan ve gerek hariçte bulunan sanat, ticaret ve ziraat müesseselerine yerleştirmek.

Ha – Gençleri ve çocukları istihsal ve ticaret hayatına teşvik ve onların bu yolda yetişmeleri için lazım gelen faaliyette bulunmak ve memleketin müstahsil gençleri ve çocukları arasında iktisadi ve içtimai bir muhadenet tesanüd husule getirerek müşterek haklarının sıhhi ve iktisadi refahlarının temin ve himayesine çalışmak.

Madde 4: Dernek çocukların ve gençlerin iktisadi terbiye ve tesanütlerini temin için atideki vasıtalara müracaat eder.

Elif- Tahsilde bulunana çocukların istihsal ve ticaret hayatında muvaffakiyetlerini temin edecek tarzda mektep programlarının tanzimini müdafaa etmek.

⁷⁷⁹ *Türk Çalıştırma Derneği...*, s.1-11

Be- Ayrıca çocukların iktisadi muhabbet ve malumatlarını takviye için konferanslar, müsamereler vesaire, tertip etmek ve neşriyatta bulunmak, sanayi, ziraat ve ticaret meşhurları vücuda getirilmesine çalışmak.

Ha- Ticaret kitaplığı, müessesat-ı maliye, sanayiye memurluğu, simsarlık, gümrük muamelat memurluğu gibi hıdmatın ve sanayi-i nefisenin öğretilmesi için dersaneler ve marangozculuk, müretteplik, müzehheplik, mücelletlik, demircilik, vesaire gibi sanaat erbabı olacaklar içinde iş evleri açmak.

Hemze- Gençlere ve çocuklara mahsus mesleki teavün ve tasrif sandığı, işçi sendikaları tesis etmek, onların refah ve sıhatlarını temin için meccani muayene haneleri vücuda getirmek, içtimai, bedeni, bedii, terbiyelerinin ihmal edilmemesi esbabına teşebbüs etmek. Bikes ve bivaye çırakların ibatesine mahsus pansiyonlar tesisine delalet ve genç işçilerin sigortalarla alakalarını temin eylemek.

Aza-yı Cemiyet

Madde 5: Cemiyet bir meclis-i umumi tarafından müntehib bir heyet marifetiyle idare olunur.

Madde 6: Türk gençliğini ve çocukluğunu korumak isteyen ve nesli-i atiyi malumatlı, faal, müteşebbis, müstahsil olarak yetiştirmek arzusunu bekleyen ve evsaf-ı kanuniye-i haiz olan kadın erkek herkes cemiyete dâhil olabilir.

Madde 7: Cemiyetin, hami, ameli ve muavin namıyla üç nevi azası vardır.

Madde 8: Aza-yı hamiye cemiyetin makasidini himaye yolunda muavenet-i fevkaladeleri sevk eden zevat-ı kiramdır.

Madde 9: Aza-yı âmile, cemiyetin kongresine iştirak hakkına malik bulunan ve senevi asgari bir lira i'tasını taahhüt eden zevattır. Bu azalar heyet-i idare kararıyla kabul olunurlar.

Madde 10: Aza-i muavine derneğin faaliyet ve hidmat-ı umumiyesine iştirak etmeyerek yalnız teberru maksadıyla muavenet-i maliyeyi deruhte eden zevattır.

Madde 11: Azalık hakkı evvela istifa suretiyle, saniyen cemiyetin amal ve makasidına münafi-i ahvalden taahhüdâtın tediyesinden dolayı heyet-i idarenin kararıyla sakıt olur.

Meclis-i Umumi

Madde 12: Meclis-i Umumi, Adi veya fevkalade olarak içtima eder. İçtima-i adi her sene şubatın ilk cuması derneğin merkezinde veyahud lâakal bir hafta evvel heyet-i idarenin ilan edeceği diğer bir mahalde vukuu bulur.

Bundan başka ahval-i fevkaladede, heyet-i idarenin daveti üzerine tayin edilecek hususat-ı mühimmeyi müzakere etmek üzere fevkalade olarak içtima da edebilir.

Madde 13: Meclis-i Umumi heyet-i idare reisi tarafından küşad ve müteakiben meclis-i umumiye bir reis, bir reis-i sani ve iki katib intihab olunur.

Madde 14: Derneğin nizamname-i esasisinde tadilat lazım geldiği takdirde nisab-ı ekseriyet mevcut azanın lâakal nısfından bir fazlasının huzuruyla hâsıl olur ve tadil kararı da mevcudun sülâsani ekseriyet arasıyla kabul olunur.

Madde 15: Meclis-i Umumi içtima-i adisinde hususat-ı atıye ile işğal eder.

(Elif) - Heyet-i merkeziyenin senelik raporu ile muvazene-i hesabiyesini istima ve bunların tedkiki için üçer kişiden mürekkeb olamak üzere muamelat ve maliye encümenleri namıyla iki encümen intihab eder.

(Be) – Seneyi atıye bu bütcesini tetkik eder.

(Ha) – Heyet-i idare ve aza-yı cemiyet tarafından muamelat ve makasıd-ı cemiyete müteallik teklif edilen hususatı müzakere eder.

(Hemze) – Heyet-i idarenin sene içinde intihap etmiş olduğu azanın keyfiyet-i intihabını tasdik ve tecdidi lazım gelen azayı intihap eyler.

Heyet-i İdare

Madde 16: Heyet-i idare yedi azadan mürekkeb olup her sene nısfından bir fazlası kongrece yeniden intihab edilmek şartıyla müddet-i memuriyetleri iki senedir. Ancak, ilk heyet-i idare müessis aza tarafından aralarından intihab olunur.

Madde 17: Heyet-i idare meclis-i umumiyenin vasıta ve icraiyesidir. Bu sıfatla derneğin muamelatını mürakabe eder.

Madde 18: Heyet-i idare bir reis, bir reis-i sani, bir katib-i umumi ve diğer dört azadan ibaret olup derneğin maaşlı memur istihdamına değin bunlardan biri muhasebeci ve diğeri veznedarlık vazifesini ifa edecektir.

Madde 19: Heyet-i idare reisi derneğin hükümet nezdinde bil cümle muamelat-ı içtimaiye ve kanuniyesinden memur-i mesuldür.

Madde 20: Derneğin kâfe-i umur ve muamelatı bu nizamname ve buna müteferri talimatnameler ahkâmına ve mukarrerat ve vala'ya göre katib-i umumi tarafından tedvir olunur.

Madde 21: Heyet-i idarenin kararları ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz ve tesavi-i ar'a vukuunda reisin bulunduğu taraf tercih olunur. Heyet-i idare

müzakeratının bir zabtnamesi bulunmak ve her zabtın zir-i içtimaa riyaset eden zat ve aza-yı mevcude tarafından imza edilmek şarttır.

Madde 22: Cemiyetin maksad-ı tesisini tamamıyla ifa ve muamelatını ittihaz ve yeniden şubeler, imalathaneler, destigahlar, sanathaneler vesaire tesis etmek heyet-i idarenin cümle-i vezaifindedir.

Madde 23: Nukud-u cemiyetin temniyesi ve emval ve emlakı cemiyetin suret-i idaresi heyet-i idareye aiddir. Heyet-i idarenin malumatı olmadıkça sarfiyatta bulunulamaz. Şu kadar ki ilk içtima edecek heyet-i idareye tasdik ettirilmek üzere katib-i umumi cemiyetin ihtiyacat-ı acile ve mübrimesi için on bin kuruşa kadar sarfiyatta bulunabilir.

Cemiyetin Sermaye ve Umur-u Maliyesi

Madde 24: Evvela erbab-ı hayrın teberruatı. Saniyen dernek azasının taahhüdatı. Salisen derneğin müessesat-ı sanaiye, ziraiye, ticariyesinden istihsal edilecek varidat. Rabian, Meclis idare kararıyla cem olunacak ianat. Hamisen, dernekçe müstahdeminin kazançlarından heyet-i idarenin kararı ve miktarı da işçilein rızasıyla tayin edilecek tevkifat.

Madde 25: Dernek azası taahhüdünün nevi ve miktarını tebdil edebilir. Ancak keyfiyet senenin hitamından evvel ihbara mecburdur.

Madde 26: Aza taahhüdat-ı seneviyenin ya defaten veya iki taksitte verebilirler.

Madde 27: Derneğe defaten lâakal elli lira teberru eden zevat, daimi aza-i hamiyeye muyanına dâhil olur ve mahsusat-ı seneviye itasından varestes kalabilirler.

Mevad-ı Müteferrika

Madde 28: Derneğin umur-ı heyet-i idare tarafından muntekap ve muvazzaf bir katib-i umumi tarafından temiş olunacağı gibi derneğe ait mesalih için malumat ve mecalis-i resmiyeye ve muhakeme vuku bulacak müracaat ve mutalaabatta, dernek namına katib-i umumi vaz-ı imza edecektir. Derneğin evrak ve saik ve defteri katib-i umuminin mesuliyeti tahtındadır. Heyet-i hisabiyenin amiri muhasebeci ve heyet-i tahririye ile kâfe-i memurin ve müstahdeminin amir mercii katib-i umumidir.

Madde 29: Dernek içtimai ve iktisadi gayeler takib eden diğer dernek, cemiyet ve heyetlerle teşrik-i mesai edebilir.

Madde 30: İş bu nizamname içtima edecek meclis-i umumilerde heyet-i idarenin göstereceği lüzum veyahud azadan lâakal yirmi zatın verecekleri teklifatnameler üzerine aza-i mevcudenin sülusan-ı ekseriyetiyle tadil edilebilir.

Madde 31: Heyet-i idare lüzum gördüğü takdirde mütehasıs zevatdan mürekkeb muvakkat ve daimi encümenler dahi teşkil etmek hakkına haizdir.

Madde 32: Dernek münasip gördüğü mahallerde şubeler küşadına ve şubat merbut hanımlar heyetleri teşkiline mezun olacaktır.

Madde 33: Gerek memurin ve müstahdemin ve mütesibinin ve gerek derneğin muamelat-ı umumiyesi şubat vazai fi birer talimatname ile tayin edilecektir.

EK IV: MİLLİ TÜRK TİCARET BİRLİĞİ NİZAMNAMESİ⁷⁸⁰

Birinci Fası - Maksad ve Gaye ve Tarz-ı Kabul:

“Türk Ticaret Birliği" Nizamname-i Esasisi: Birinci Fası

Madde 1 - Türkiye'mizin en mühim ticaret merkezi olan İstanbul'da Türk ticaret erbabının ittihadıyla ve (Milli Türk Ticaret Birliği) namıyla bir cemiyet-i ticariye teşkil edilmiştir.

Madde 2 - Birliğin gayesi ve maksadı atfidir:

Türk tüccarının gerek ithalât ve ihracat ticaretinde ve herkese toptancı, nîm toptancı şekildeki ticarete hâkim olmasını temin etmek;

Be - Türk ticaretinin kendi aralarında ihtisaslarına göre konsorsiyumlar, tröstler gibi ticarî birlikler tesisine çalışmak;

Ha - İthalat ve ihracat ticaretinde bu birliklerin murakabe ve himayesi altında hâkimiyetini temine uğraşmak;

De - Memleketin ticarî hayatına tesiri dokunacak hadısati takip ve tetkik ederek muhtelif mesail-i iktisadiyede tüccarın ve memleketin menfaatine muvafık şekilde, hükümete irae-i tarikde bulunmak;

He - Türk ticaret alemi ve Türk firmalarını Garbe tanıtmak ve Garbın iktisadî, malî ve ticarî hareketlerinden Türk ticaret erbabını sür'atle haberdar etmek;

Vav - Memleketin tabii servetleri ile meşgul olan ecnebi sermayedarlarına irae-i tarik ederek memleketin kanunlarına muvafık olarak teşkil edilecek şirketlerde Türklere lehine re'y kazanmak ve hâkim olmak üzere iştiraklerine sarfi mesai etmek;

Ze - Türk ticaret erbabı arasında milli ve mesleki ahlakın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakem sıfatıyla harekete gelmek;

Hı - Türk ticaret erbabı arasında tesanüdü temin etmek ve mesleki ihtiyaçlarını tatmin etmek;

Tı - Tüccarın kitle halinde faaliyetini mucib olan her hadisede Türk ticaretini temsil eylemek.

Madde 3 - Birliğe aza olarak dâhil olmak için ve atideki şeraitin haiz bulunmak lâzımdır.

Kaf - O saf kanuniye itibariyle muvafık bulunmak;

⁷⁸⁰ Milli Türk Ticaret Birliği Nizamname-i Esasisi, Evkaf Matbaası, İstanbul, Kanunuevvel, 338, Şehzadebaşı.

Lam - İthalat ve ihracat veya toptancı ve nimtoptancı, nakliye ve sarrafiye şekillerinde ticaret veya komisyonculukta bulunmak veyahut ticaret ve iktisad alemiyle temasta bulunan ve iktisadi neşriyat yapan fikir ve kalem erbabı olmak;

Mim - Mesleği ve mali ahlâk itibariyle şayan-ı itimad olduğuna dair Birlik azasından 2 zatın tezgiyesini hamil bulunmak, Namzetler hakkında meclis-i idarece kabul kararı verildikten sonra ta'adat senevîye nokta-i nazarından aza, kendi talebi ile birinci, ikinci, üçüncü sınıflara tefrik edilir.

Madde 4 - Birinci sınıf azalar, birlik kasasına senevî "24", İkinci sınıf azalar "18", üçüncü sınıf azalar, senevî "12" lira öderler. Aidat senevîye 4 taksitte ahz edilebilir.

İkinci Fasl - Teşkilât:

Madde 5 - (Milli Türk Ticaret Birliği) bir "heyet-i umumiye", bir "meclis-i idare" ve muhtelif ihtisas encümenleriyle bir "iktisad-ı encümen-i aliyesi"nden ve bir de "hakem Heyeti"nden müteşekkildir.

Madde 6 - Heyet-i umumiye, Birliğe kayıd edilmiş olan azanın daveti ve nısfından bir fazlasının içtimaa iştiraki ile in'ikad eder. İlk içtimada ekseriyet olmazsa 1 hafta sonra toplanacak ikinci heyet-i umumiyede ne kadar aza mevcut olursa olsun, celse küşad ve müzakerat icra edilir. Senede bir defa Birliğin alelade kongresi Kanun-u sani bidayetinde içtimaa davet edilerek meclis-i idarenin senelik icraat ve hesap raporu kıraat ve meclis-i idareye te'berre edilir. Birliğin müstakbel icraatı hakkında mukarrerat ittihaz ve mesai programı bu derecesi tasdik ve kabul ve müddeti hitama eden azaların intihabatı tecdid olunur. Heyet-i umumiye vuku bulan davet üzerine fevkalade de içtima eder. İçtimaları idare etmek üzere bir reis, bir reis-i sani ve üç katib intihab olunur.

Madde 7 - Meclis-i idare, heyet-i umumiye tarafından 2 sene müddetle intihab olunan 12 zattan ibaret olup, her sene nısfı tecdid edilir. Meclis-i idare içlerinden birer zatı ekseriyet ara ile reis, reisi sani, hesabat müfettişi, katib-i umumi olarak intihab eder. Meclis idare azalarına heyet-i umumiye kararı ile hakkı huzur takdiri caizdir. Meclis-i idarenin vazifesi Birliğin faaliyet-i umumiyesini idare ve muhtelif zümreler arasındaki ahengi temin ve birlik namına yapılacak teşebbüsâtı temsil ve idare etmekten ibarettir.

Madde 8 - Muhtelif mevaddın ithalat ve ihracatı bankacılık ve muhtelif şekil ticareti ile meşgul olan azalar, aralarında birer zümre teşkil ederler. Zümreler kendilerine ait ve münhasır olan mesailde içtima ve akid etmek ve faaliyette bulunmak üzere muakkat veya daimi encümenler

teşkil ve bunlara lâzım gelen reis, kâtib ve azaları intihab ederler. Encümenler, mensub oldukları zümre azasının veya dilediklerinin iştirak edeceği ticari kongreler akid ve mukarrerat ile raporları meclis-i idare vasıtasıyla icab eden yerlere isal eyerler. Usulen lâakal 30 azaya malik olarak teşkil eden ve mevcudiyeti mesai programı heyet-i umumiyyece tasdik edilen zümreler Birlik dâhilinde bir şahsiyet-i muhtariye malik olup, kendilerine ait mesaiyi bizzat tayin ederler. Birlik azası arasında zümreler tesis etmeğe başladığı zaman ilk toplanacak heyet-i umumiyyede zümrelerin vezaif selâhiyeti hakkında bir talimatname tanzim ve tasdik edilecek meclis idarenin mümkün mertebe zümrelerin müntahaplarından ibaret olmasına çalışılacaktır.

Madd e 9 - İktisad encümeni aliyesi olan memleketimizin saniyen beynelmilel iktisad ve ticaret âlemini alâkadar eden bilumum mesail iktisadiye, ticariye ve maliyeyi takib ve hadisatı sıhhatle kayıd ve tesbit ederek gerek dahili ve gerekse harici siyaset-ı iktisadiyemizin ana hatları tayin ve birliğin maksadları dahilinde muhtelif neşriyatı idare, ilmi konferanslar ve kongreler tertib gibi vezaif ile mükelleftir. İktisad-ı encümen alîsi azalığı kaydı hayat şartı ile olup, aslî ve fahrî olmak üzere iki türlüdür. Aslı azalar encümen azası 12, oluncaya kadar irae edilen namzetlerden memleketin milli iktisad vadisindeki ilmi hareketlerine asar-ı tedrisad, neşriyat vs. ile iştirak etmiş ilim ve irfan erbabı arasından; aza 12'yi tecavüz ettikten sonra iktisad-ı encümen alîsinin teklif edeceği namzedlerden, heyet-i umumiyyece intihab olunur. Aslı azadan encümen-i alînin mesaisine iştirak etmeye imkân bulamıyan veya ecnebi erbab âleminden olup neşriyat ve teşebbüsât alemisiyle memleketimizin iktisadi hareketlerine alâkadar olana encümen-i alî kararı ile fahrî azalık sıfatı verilebilir.

Madd e 10 - Birliğin encümen namına istihbarat ve neşriyatını idare etmek üzere bir iktisadi istihbarat ve neşriyat merkezi tesis olunarak idaresi teşekkül etmiş bulunduğu takdirde iktisad encümen-i alîsince tayin ve meclis-i idarece tasdik olunan muzaf müdüre terk olunur. İşbu merkez tahkikat, istihbarat, istatistik, kitabiyat, neşriyat şubelerini havi olup bu şubeler emirleri ile memurini iktisad-ı encümen alîsince henüz bu encümen teşkil etmediği halde meclis-i idarece tayin olunur. Mezkûr merkezin gerek Türkiye'de gerek hariçte açılacak Şube ve muhabirliklerinin idaresi doğrudan doğruya kendisine aittir.

Madd e 11 - Gerek Birliğe dâhil olan aza arasında ve gerek Türk tüccarı ile ecnebi müessesat ticariyesi beynindeki ihtilafatı meslekî ve malî ahlak esasatı dahilinde hakem sıfatıyla her hal ve fasl etmek birliğin gayesine

ve faaliyetine muhalif olarak icra-i faaliyet eden ve Birlik aleyhinde çalışan aza hakkında muameleyi ifa eylemek üzere bir "Hakem Heyeti" teşkil edilir. Hakem heyeti meclis-i idare ve iktisad-ı encümen âlisinden ikişer ve muhakemesi icra edilen azaların men olduğu zümre encümenlerinden keza ikişer zattan müteşekkil olup meclis-i idare murahhaslarından birisinin riyasetinde akd-i içtimaa eder.

Hakem heyetinin ekseriyet ile verilecek kararları ledil-i itiraz müntehib azalar değiştirilmek suretiyle ikinci bir heyete istinafen tetkik edilebilir.

İstinafen tetkik eden heyet birinci kararı teyyiden vereceği karar gayrı kabil-i itiraz olup aza tarafından kabul-ü mecburidir. Hakem Heyeti işbu kararı kabul etmeyen azanın ihracına da hüküm verebilir.

Hakem heyeti vezaif mevduasını ve aidatını bilâ sebep ifa etmeyen ve Birlik aleyhinde bulunan ve Birliğin kesr hissietini mucip olan aza hakkında müstafi addedilmek veya ihraç olunmak kararı verebilir. Mamafih bilumum ihraç ve istifa kararları esbabının müracaatıyla heyet-i umumiyece temyizen tetkik olunabilir. Hakkındaki karar heyet-i umumiyece nakid edilmeyen aza hiçbir suretle birlikle alakadar edilemez.

Madde 12 - Gerek Birlik azasının "kulüb" ihtiyaçlarını tatmin etmek ve gerek Türkiye'ye gelen tacir ve sermayedarlarla tüccarımız arasında bir temas mahalli olmak itibariyle bir "Ticaret Kulübü" tesis edilir. Ticaret kulübünün meclis-i idarece tarz-ı idaresi hakkında bir talimatname tanzim edilerek ilk heyet-i umumiyede tasdik ettirilir.

Üçüncü Fasıl - "Mevadd-ı Müteferrika"

Madde 13 - Birliğin varidatı: Azasının aidatından, hükümetçe ve belediyeler veya ticaret odaları ile müessesat sairece verilecek tahsisattan, kanuna tevfikan kabul edilecek teberruattan ve teşbisat-ı muhtelif ve kulübler ve iktisadî istihbarat ve neşriyat merkezi hasılatından; mesarifatı ise idare-i umumiye ve meclis-i idare ve muhtelif zümre encümenleri ve iktisad-ı meclis alîsi ve istihbarat ve neşriyat merkezi ve kulübler fasıllarından ibarettir. Heyet-i umumiyece tasdik edilen umumi bütçe haricinde her encümen ve kısım kendi varidat ve mesarifat hususiyesi için meclis-i idarenin tasdik ettiği miktar bir bütçeye malik olabilir.

Madde 14 - Aynı maksada gaye ve aynı kabul şeraiti dâhilinde Türkiye'nin muhtelif ticaretgâh şehir ve kasabalarında teşkil edecek Birliklerin merkez-i umumi ile suret-i münasebet ve irtibatı heyet-i umumiyenin tasdikine iktiran eden bir talimatname ile tayin olunur.

Madde 15 – 1338 senesi Kanun-u evvel ayının 1. Cuma günü toplanan 18 adet azayı müesses tarafından kabul edilen işbu nizamname-i esasiyenin tadil ve tesii heyet-i umumiyenin ekseriyet kararına matuftur.

Madde 16 - Miktarı yukarki maddede meşkûr olan azanın 1 Kanun-u evvel 338 tarihli ictimasında intihab edilen 9 zattan müteşekkil heyet, nizamname mucibince meclis-i idare şeklinde ilk heyeti umumiyeye kadar icra-i faaliyet edecektir.

EK: V İSTANBUL LİMAN İŞLERİ İNHİSARI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ NİZAMNAME-İ DÂHİLİYESİ⁷⁸¹

Birinci Fası

Şirketin Teşkili ve maksadı ismi ve merkezi beyanındadır:

Birinci Madde – İstanbul limanında gemiler için tatlı su tevziati gemilere tatlı su i'tası ve kömürde dâhil olduğu halde yolcu ağırlığı haricindeki bilumum tahmil ve tahliye kılavuzluk ve dalgıçlık, tahlisiye işleri hususatına dair 26 Temmuz 341 tarih ve 2256 numaralı kararname-i âliye mukadderden ve bilcümle hukuki işbu şirkete müdir imtiyaz mukavelenamesi ahkâmına bahriye, menbaî ve tesisatı tasrif ve bunları idare ve icabında da İstanbul ve diğer limanlarda ve limanlar arasında muamelât ve nakliyat bahriyeye mut'allık ve bilcümle ticari ve sanayi hususatı da ifa edebilmek ve imtiyaz yalnız imtiyaz sahsında münhasır kalmak üzere zirde muharririn imda Türkiye Sanai ve Maadin Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Seyri Sefain İdaresi, Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ve İstanbul Muavene ve Salpuryacıları Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi ile tertib ve ihraci bir veche ati kararlaştırılan hisseler eshabı beyninde bir Türk Anonim Şirketi teşkil olunmuştur.

İkinci Madde – Şirketin ünvanı “İstanbul Liman Şirketi İnhisarı Türk Anonim Şirketi” olacak ve tabiat itibariyle bilcümle muamelatı hakkında Türkiye Cumhuriyeti'nin kavanin ve nizamata hadıra müstakbelesi edilecektir. Şirket işhas hakimiyenin emval gayri menkuleye tasrifleri hakkındaki kanun ahkâmına tevfiken esas maksad ve tedbir muamelatı zımninde emval gayri menkuleye tasrif edebilir.

Üçüncü Madde – Şirketin merkezi İstanbul'da olacak ve inhisar hakkı yalnız İstanbul limanına münhasır kalmak şartıyla memalik cumhuriyetin sair bir mahallinde veya memalik ecnebiyede dahi şubeleri bulunabilecektir. Şubeler açıldıkça Ticaret ve Vekâletine malumat verilecektir.

Dördüncü Madde – Şirketin müddeti bazı eshabdan dolayı kat'i veya temdit edilmedikçe 30 seneden ibaret olacaktır.

İkinci Fası – Sermaye ve Hisse Senedatı Beyanındadır

Beşinci Madde – Şirketin sermayesi 500.000 liradan ibaret olup, beheri 25 Türk Lirası kıymetinde 20.000 hisseye münkasımdır. Mamafih hisse

⁷⁸¹ *İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi Nizamname-i Dahilisi*'nden nakleden Gürses, *age.*, s. 377-387.

senedatının bir kısmı 4, 10, 20 veya 40 hisselik şekilde ihzar edilebilir. Bundan maada tayin kıymet edilmeksizin 1000 adet müessis hissesi de ihraç edilecek 5 müessis şirket arasında taksim edilecektir.

Heyet-i umumiyenin işbu sermayeye bir misli tezyid etmek selahiyeti olacaktır. Tezyid-i sermayeye karar verileceği zaman hükümete malumat verilecektir. Sermayenin bir mislinden fazla tezyidi evvel emirde hükümetin muvaffakatının istihsaline matkuttur. Şirketin hisse senedleri bedelleri tamamen tahsil edilmiş olmadıkça tezyid-i sermayeye ve yeniden hisse senedi ihracını karar verilemez. Şirketin ihraç eyleyeceği hisse senedatının numuneleri kabil-i ihraç lacelel tasdik Ticaret Vekâletine tevdi edilecektir. Limanlar kanununun tarih neşrinde İstanbul'da şirketin mesai mevzuu olan işlerde bilfaal çalışmakta olan Türk merakimi bahriye sahipleri şirketin tarih-i teşkilinden itibaren 6 ay zarfında müracaat ve haklarını istimal etmek şartıyla iş bu merakebe biçilerek kıymet üzerinden şirketin hisse senedlerine tercihen talib olmak hakkına malikdirler. Şirket bu merakebede çalışan ve bu sayı kendilerine sanat ittihaz edinen Türk işçilerini de başkalarına tercihen işletmeye mecburdur. Murakabe kıymet takdiri mahalli ticaret müdürü, liman reisi, ticaret odasından 2 aza ve murakıb sahibi mümessillerinden mürrekkeb 5 kişilik bir heyet marifetiyle yapılır. İtiraz vukuunda Ticaret Vekâleti hakemdir.

Altıncı Madde – Şirket sermayesinin tamamı imza ve %10'u istihsal olunduktan sonra suret-i kat'iyede teşkil etmiş ad olunacak ve hissedar yazılanlara tediye ettikleri taksidi muakkat senedat verilecek ve sermayenin nısfının tediyesinde eshabı bulunan senedatı muakkat senedat, asliyeye tahvil edilecektir. Şirketin hisse senedatı Türkçe lisan ile tanzim olunacaktır.

Sermayenin ilk taksidinin tediyesinden sonra kalacak mikdarı şirketin ihtiyacatına göre maksaden veya def'aten meclis-i idarenin kararı ile Dersaadet'te ve lazım gelen mahallerde elsanen muhtelifede çıkan resmi ve gayrı resmi bazı gazetelerde lâakal 30 gün evvel ilân olunarak mutalaaya olunacaktır. İstenilen cüz'i sermaye tamamen istifa edildikten sonra keyfiyet bir beyanname ile Ticaret Vekâletine bildirilecektir.

Yedinci Madde – Hisseler daima eshabının ismine muharrer olacak ve bedelinin %10'u tediye olunmadıkça kabil-i havale ve ferunat olmayacaktır. Ve bunların ve feruhatı şirketin defterine kaydedilerek ziri bayi ile müşteri ve müdirandan biri tarafından imza olunmakla icra olunacak ve keyfiyet havale ve feruhatı seed de dahi zıkr ve işaret kılınacaktır.

Sekizinci Madde – Hisse senedleri şirket nazarında kabil-i inkısam değildir. Ve şirket her hisse için bir sahip tanıır. Bir hissedarın varisleri hiçbir

vesile ile şirketin meval ve emlâkının tahtı hacze ve şirketin idaresine müdahale edemezler. Ve istifa hukuk için şirketin muhasebe defteri ile heyet-i umumiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.

Dokuzuncu Madde – Evkaf mainede taksidede olmayan hisse senedatının sahiblerinden teehherat vakâdan dolayı ihtar keyfiyetine hacet kalmaksızın taksidin helulu gününden itibaren senevî %9 hesabı ile faiz ahz olunacaktır.

Onuncu Madde – Şirketin, taksidleri vaktiyle tediye edilmeyen senedat eshabı aleyhine ekamei dava etmeğe ve hisseleri satmağa selahiyeti olacaktır. Ve bilmukabele satılması lâzım gelen hisse senedatının numaraları resmi ceride dâhil olduğu halde lâakıl 3 gazete marifetiyle neşr ve ilân olunarak tarih ilânından 15 gün sonra şirket hiçbir gûna miktare ve muamelat adliyyeye mecbur olmamak ve zarar ve ziyânı sahibine ait olmak üzere İstanbul ve diğer Türk borsalarından ve borsalarda henüz alınıp satılması kabul olunmamış ise müzayede tarikiyle hisseleri sattıracaktır. Bu veçhile feruhat olunan senedat iptal olunacaktır. Ve müşterilere eski senedlerin numaralarını havi olmak üzere yeni sened iade kılınacaktır. Satılan senedin ismen hâsılası hissedarlar şirkete olan dinene tahsil olunur. Ve noksanı ondan temin olunacağı gibi fazlası varsa ona iade olunur.

Üçüncü Fasıl: Şirketin umur dâhiliyesi beyanıdır.

Onbirinci Madde – Şirketin umurmesalılı heyeti umumiye tarafından mensub ve 9’dan 15’e kadar azadan mürekkeb bir meclis-i idareye ihale olunur. İlk teşkil olunacak meclis idare azası müesseseler tarafından tayin olunacaktır.

Onikinci Madde – Dört sene müddet için tayin olunan azanın 4’ü senenin nihayetinden sonra ilk senelerde kur’a ile ve ondan sonra kıdem itibariyle her sene salisi çıkarılarak yerlerine arhî konularak intihap ve tayin kılınacaktır. Şu kadar ki çıkan azanın tekrar intihabı caiz olacaktır. Şirketin meclis-i idare azaları ile müdürü mabel iştigali olan muamelatı şahısları namına yapamazlar.

Onüçüncü Madde – Meclis-i idarenin ictimai icab maslahata tabii olacaksa da lâakıl ayda 1 defa şirketin merkezinde toplanması lâbeddar. Müzakeratın muteber olması lâakıl nısfından bir ziyade azanın bizzat huzuruna muhveddir. Meclis-i idarenin kararları nazır bulunan azanın ekseriyet ar’ası ile muteber olur. Tesâvî ar’a vukuunda keyfiyet içtima atıye talik edilir. Ve ondan dahi tesâvî ar’a vuku bulursa mevzuu bahis olan teklif red olunur.

Ondördüncü Madde – Meclis-i idarenin müzakeratı zabıt defterine kayıt olunur. Veziri reisile hazır bir meclis bulunan aza tarafından imza edilir. Zabıtın sureti veya bir fikra mahrecesi muteber olmak için reis veya vekili tarafından imza olunmak lâzım gelir.

Onbeşinci Madde – İdare-i meclisi azasından her birini şirketi bilâsale veya malukale 50 hisse senedine malik olması lâzım gelir. Senedat mezbure şirketin sandığına tevdi olunacak ve azanın müddet memuriyetleri tarafından satılmayacaktır. Bunların üzerine feruhatı caiz olmadığını mubin bir damga vurulacaktır.

Onaltıncı Madde – Meclis-i idare azasından bir veya birkaçının vefatı veya istifası vukuunda veya sair bir sebepten dolayı bir veya aza yeri münhal olursa meclis idare işbu yerlerde muvakkaten aza tayin eyleyecek ve intihab kat'i kılacak heyet-i umumiye tarafından icra olunacaktır. Bu suretle intihap edilen aza-i cedide seleflerinin müddetlerini ikmal ederler.

Onyedinci Madde – Meclis-i idare her sene azası meyanında bir reis ve bir reis vekili intihab eder. Ve reisin vekilinin gıyabından vekâlet üzere azadan birini tayin eyleyler.

Onsekizinci Madde – Azadan memalik ecnebiyede ikamet veya muvakkaten gaybubet edenler esna-i müzakeratta kendilerine vekâlet üzere refiklerinden azadan birinci tayin edebiliyorlar. Şu kadar ki vekâlet edecek azanın kendi reyî dâhil olduğu halde 2'den ziyade reyî olmayacaktır. Bilâmazeret sıra ile 3 içtimai bulunmayan meclis-i idare azasına istifa etmiş nazarı ile bakılacağı gibi mazereti 3 aydan fazla devamına mani hali bulunan azanın yerine dahi usulüne tevfiken bir diğeri intihab olunur.

Ondokuzuncu Madde – Meclis-i idare şirketin umur ve emvalini idaresi için iktidar-ikama haizdir. Ve hattasalın olmak ve hakem tayin etmek selâhiyetine dahi maliktir. Ve heyet-i umumiyeye arz olunacak hesabâtı tanzim ile tevzi olunacak temtaak miktarını teklif eder. Meclis-i idarenin reisi gerek medi ve gerekmedi alî sıfatı ile huzur mehakide bizzat veya bilvekâlet şirket namına murafada bulunur.

Yirminci Madde – Meclis-i idare azası hâsılatı safiyeden kendilerine tahsis kılınacak hisseden başka meclisde hazır bulunacakları günler için hissedara heyeti umumiyesince takdir ve tayin edilecek bir ücret dahi ahz edeceklerdir. İlk sene için tayin edilecek hakkı huzur müessisler tarafından takdir olunur.

Dördüncü Fasıl: Heyet-i Umumiyye Beyanındadır:

Yirmiikinci Madde – Suret-i muntazamada akid-i ictimaa eden heyet-i umumiye umum hissedarlarının heyet mecmuası makamında bulunur.

Yirmiüçüncü Madde – Heyet-i umumiye her sene Mart ve Nisan ayları zarfında şirketin merkezinde Meclis-i idarenin veyahut meskûr meclisinin davete adım teşbisi halinde Ticaret Vekâletinin davetiyle suret-i adiyede akid

ictimaa eder. Bundan başka sermayenin %10'una malik olanların talebi üzerine veyahut doğrudan doğruya meclis-i idare veya meskûr meclisin imtihai halinde Ticaret Vekâleti icab eyledikçe suret-i fevkaladede olarak heyet-i umumiyyeyi davet edebilir. Her sene heyet-i umumiyyenin ictimai nihayet 20 gün ikdam-ı tahriren Ticaret Vekâletine ihbar olunacak ve bunu muntazaman istidanameye içtima edecek heyet-i umumiyyeye arz edilmek üzere ihzar edilmiş bulunan meclis-i idare ve müfettiş raporları ve senelik bilançonun birer sureti lî olacaktır. Ve heyet-i mezkurede cahip vekâletten bir komiser hazır bulundurulacaktır. Meclis-i idare ve müfettiş raporlarıyla senelik bilançoda ve heyet-i umumiye zabtnamelerinden bir heyet mezkûrede hazır bulunan hissedarların esami ve miktar hisselerini mubin cetveldendir nüshası ticaret vekâletine heyet-i umumiyyenin son içtimai gününden nihayet 1 ay zarfında gönderilecektir.

Yirmidördüncü Madde – Heyet-i umumiyyeye vekâleten veya asaleten lâakal 50 hisseye malik olan hissedarından mürekkebirdir. Heyet-i umumiyyede gerek asaleten ve vekâleten hazır bulunan hissedarının her 50 hisse için 1 rayı olacaktır. Ve şu kadar ki her bir hissedarın 20'den ziyade rayı olmayacaktır. Müessis olan şirketlerin haricinde vekâleten isbat-ı vücud edeceklerin de esasen sahib-i ray olması şarttır.

Yirmibeşinci Madde – Davetnameler yevm-i içtimadan lâakal bir mah evle 6. maddede beyan edildiği veçhile gazetelerle ilân kılınacak ve davetnamelere ruzname-i meskûrad derç edilecektir.

Yirmialtıncı Madde – Heyet-i umumiye gerek asaleten ve gerek vekaleten şirket sermayesinin bir rabbiane müsavi hisse senedatına malik hissedarlar hazır bulunacak hissedarının mutasarrıf oldukları hisselerin sarfı zikr bir Rabia müsavi olup olmadığı anlaşılacak üzere hisse senedlerini içtimaa gününe takdim eden 10 gün zarfında meclis-i idare tarafından irae olunacak mahale teslim etmeleri davetnamelerde ihtar olunacaktır. Bir muracaa hisse senedlerini tevdi eden hissedarlara verdikleri hisse senedlerinin adet ve numaralarını natık birer dehuliye varakası ile içtima edecek heyet-i umumiyyeye arz olunmak üzere hazırlanmış olan meclis-i idare ve müfettiş raporlarından ve senelik bilançodan birer nüshası talepleri üzerine verilecektir. İşbu heyet-i umumiyyeden def'a ulvi içtimasında hazır bulunan hissedarının asaleten ve vekâleten hamil oldukları hisse senedatının mikdarı derece-i kâfiyede olmadığı halde heyet-i umumiye ikinci defa olarak içtimaa davet edilir. İş bu ikinci içtimada hazır bulunan hissedaran hisselerinin miktarı ne olursa olsun 1. içtimada müzakere edeceklerdir. Bu veçhile cereyan eden

meskurat mer'î muteber olacaktır. 1. içtîma ile 2. içtîma beynindeki müddet 20 gündən ve bir mahdan efsun olmayacak ve 2. içtîmanın davetnameleri 10 gün evvel ilân olunacaktır.

Yirmiyedinci Madde – Heyet-i umumiyyeye meclis idare reisi riyaset eder. Ve reis mevcud olmadığı halde meclisi idare azası içlerinden birini riyaset vekâletine intihab eylerler. Heyeti umumiyyede hazır olup en ziyade hisseye malik olanlardan 2'si ray toplamak hizmetini ifa eder. Heyeti umumiye kâtibi reis ile ray toplamağa memur olanlar tarafından olunur.

Yirmisekizinci Madde – Heyet-i umumiyyede müzakere olunan hususata ekseriyet ile karar verirler. Müzakere olunacak mevaddın cedveli meclisi idare tarafından tanzim edilir. Raylarda tesavî vukuunda reisin bulunduğu taraf tercih olunur. İşbu cedvele dâhil olacak mevaad meclisi idarenin teklifatı ile hamil oldukları hisselerin bedeli şirket sermayesinin lâakal %20'sine baliğ olan hissedaran tarafından yevmi içtimadan lâakal 10 gün evvel vuku bulacak teklifattan ibaret olacaktır. İşbu cedvele dâhil olmayan hususat heyeti umumiyyede müzakere olunamaz meclisi idare kendi raporu ile bilançonun kabulüne rey veremez.

Yirmidokuzuncu Madde – Heyet-i umumiye bilcümle hesabatın tetkiki için gerek hissedarından ve gerek hariçten 1 veya müteaddit müfettiş tayin eder. Şu kadar ki ilk hesap senesi için iktiza eden müfettişler müessis şirketler tarafından intihab olunacaktır. Müfettişlerin meclisi idare azasına, müdür ve muhasebeciye karabeti olmaması şarttır. Müfettişler vazifelerinin tamamı ifasından ve verecekleri raporların hakikate mukarreratından gerek hissedarlara ve gerek hükümete karşı me'suldürler. Müfettişler ancak teftiş selâhiyettar olup idare umuruna müdahale edemezler. Müfettişlerden bir vazifesini ifa edemeyecek bir hale gelirse heyeti umumiyenin içtimasına kadar şirket muamelat ve hesabatını diğer bir müfettiş teftiş eder.

Otuzuncu Madde – Her sene akdi içtîma edecek olan heyeti umumiye şirketin umur ve müsalinine dair her sene meclisi idare tarafından takdim olunan layiha ile hesabatı dair müfettiş tarafından verilen raporun kiraatını istima ve hesabatı ledil müzakere ya kabul veya reddeder. Ve hisse temdei tayin eyler. Tabdili iktiza eden meclisi idare azasının yerlerine diğerlerini nesb eder ve şirketin bilcümle umur ve hususâtı hakkında bilmüzakere kararı kat'iate ve meclisi idarenin icab eylerse iktidarını tevsi eyler. Fakat heyeti umumiyyede asaleten ve ekâleten şirket sermayesinin lâakal sala sanına musavi hisseler eshabı mevcud olup bunların ekseriyet arası hâsıl olmadıkça sermayenin tezyidine karar verilemez.

Otuzbirinci Madde – Heyeti umumiyenin zabt olunan müzakeratı bir defter-i mahsusaya kayıd veziri heyet-i umumiye reisi ile rey toplamağa memur olanlar ve kâtip tarafından ifa edilir. Heyet-i umumiyenin her içtimainda hazır bulunan hissedaranın esamesi ile ikametgâhını ve her birinin amil olduğu hisselerin mikdarını mubir bir cedvel tanzim ile mevcut olanlar tarafından imza edilip zabt defterinin o günkü varakasına rabt ve talep vukuunda alâkadarana tebliğ olunur.

Otuzikinci Madde – Li etli'l-intâc olunacak heyeti umumiyenin zabtı sureti veya fekrat manrecesi meclis idare reisi veya reisi tarafından imza edilir.

Otuzüçüncü Madde – Heyet-i umumiye tarafından işbu nizamname tarafına tevfikeyen verilecek kararlar gaib olan veya muhalif reyde bulunan hissedaran için dahi mecburi icradır. Heyet-i umumiye 1 günde müzakeratını bitiremezse müzakere gününü takip eden hafta içinde içtima etmek üzere içtima günü gazeteler ile vs ile ilân olunacaktır. Eyam-ı tadiliye-yi resmîyede heyet-i umumiye içtimai caiz değildir.

Beşinci Fasil: Hesabat-ı Senevîye ve Müfredat defteri beyanındadır:

Otuzdördüncü Madde – Şirketin sene-i maliyesi Kânun-i sani iptidasından bidâe ile Kânun-u evvelin sonuncu günü hitam bulur. Fakat 1. senei maliye müstesna olarak şirketin sureti kat'iyede teşkili tarihinde ertesi senenin Kânun-i evvelin sonucu günü beynindeki şamil olacaktır. Meclis-i idare her sene nihayetinde şirketin matlûbat ve duyumatını havi bir defter-i umumî tanzim ve işbu defter ile müvazene defterini ve hesabat-ı heyet-i umumiyenin içtimaindan 40 gün evvel müfettişlere irae ve tebliğ edecek ve heyet-i umumiyenin içtimainda ona takdim edilecektir. Heyet-i umumiyeye dâhil olmak selâhiyetini haiz olan her hissedar mezkûr defterleri ve hesabatı mutalâa ve muayene edebilir.

Altıncı Fasil: Temettünün suret-i taksimi ve re's-i emvale mahsub akçe beyanındadır:

Otuzbeşinci Madde – Şirketin temettü-i safie-i senevisinden evvel bilâ istisna hisselerin cümlesine faiz olarak bedeli tesviye edilmiş sermayeye %6 i'tasına kifayet edecek meblağ ve saniyen ihtiyat akçesi teşkil etmek üzere temettüa mecburenin %10'u ifraz olunduktan sonra baki kalan kısmı suret-i atiyede taksim olunur: %10 meclis idare azalarına, %20 müessis hisse senedatı eshabına %5 müdiran ve memurana, %65 temettü'a olmak üzere hissederana.

Otuzaltıncı Madde – Heyet-i umumiye her sene hisse senedatını ve miktar-ı muayyenininin kur'a keşidesi ile tedavülden alınmak üzere hâsılat-ı safiyeden bir mikdarın ifrazına karar verebilir. Ve şu halde kur'ası isabet eden

hisse-i senedatı istirdat edilerek onların yerine birer juesans hissesi verilecek ve bu gibi hisseler için kemâkân hisse temettü verilip fakat faiz verilmeyecektir.

Yedinci Fası

İhtiyat Akçesi

Otuzyedinci Madde – İhtiyaç Akçesi 35. madde mucibince temettüat-ı seneviyeden müferris mebaligat terakiminden teşkil edecek ve mesarif fevkalade melhuzaya karşılık tutulacak ve işbu akçenin miktarı şirket sermayesinin %50'sine musavi bir raddeye balığ oldukça ihtiyat akçesi ifraz olunmayacaktır. Şu kadar ki ihtiyat akçesi sermayenin %50'sine balığ olduktan sonra ondan sarfiyat icrası ile miktarı nisbet-i mezkûreden aşağı düşerse tekrar temttuattan tevkifat icrasına mubaşeret olunacaktır. İhtiyat akçesi behemehâl nakid-i mevcûd olacak ve bu nakid ticaret vekâletince kabul edilecek emin bir müessese maliyeye tavdi olunmak veya her zaman nakde kabil-i tahvil devlet veya Türk şirketleri esham ve tahvilatı iştirâ edilmek suretiyle temviye olunabilecektir.

Otuzsekizinci Madde – Hâsılat-ı senevîye hisse başına %6 faiz veya hisse-i temettü azasına kifayet etmediği takdirde noksanı ihtiyat akçesinden ikmal edilebilecektir.

Otuzdokuzuncu Madde – Şirketin e'n-kaza-i müddetinde bilcümle tahhüdatı ifa olunduktan sonra ihtiyat akçesi kâfiyen hissedaran beyninde taksim olunacaktır.

Sekizinci Fası

Şirketin Temtia-i Müddet ve Feshi Kat'i Muamelâtı Beyanındadır.

Kırkinci Madde – Meclis-i idare her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun heyet-i umumiyeyi içtimada davetle şirketin müddetini temdidini veya kat'i ile tasfiyenin muamelâtı veyahut sair şirket ile birleşmesini teklif edebilir. Şu kadar ki temdid-i müddet edilmesi veya icab ederse şirketin sair şirket ile birleşmesi ve tahvilat ihracı ve işbu nizamnameyi tadili maddeleri her halde hükümetin ruhsatına mütevakıftır.

Kırkbirinci Madde – Meclisi idare şirket sermayesinin 3 reb'i zayı olduğu halde şirketin feshine veya devamına karar verilemek üzere heyet-i umumiyeyi davet eder.

Kırkikinci Madde – Şirketin müddet-i tekmil olmaksızın fesh olunduğunda içtimaa eden heyet-i umumiye şirketin tasfiye muamelât ve hesabatına karar verecek ve muayyen bir müddet zarfından tasfiye-i hesap için 1 veya birkaç memur tayin edecektir. Heyet-i umumiye şirketin mevcut olduğu

zamanlarda olduğu gibi tasfiye-i hesap esasından dahi iktidar ve selâhiyetini istimale devam edecektir. Tasfiye-i hesaba memur olanlar heyeti umumiyenin kararı ve hükümet-i cumhuriyenin müsaadesi ile şirket mefsuhanın hukuk ve taahhüdâtı diğer bir şirkete veya bir kimseye devr edilebileceklerdir. Tasfiye muamelatının hitamında tasfiye heyeti kat'î bilanço-yu tanzim edip fevkalâde surette içtimaa davet edilecek ve heyet-i umumiyeye tevdi ve tasfiye memurlarının olduğu ve şirketin mevcudiyetine kat'î nihayet verildiği ticaret vekâletine ihbar ve gazetelerle ilân olunacaktır.

Kırküçüncü Madde – İşbu faslın havi olduğu maddelerde gösterilen hususata karar vermek üzere suret-i fevkaladede davet edilecek heyet-i umumiyede şirket sermayesinin lâakal nısfına müsavi hisse senedatını hamil hissedaran hazır bulunacak ise de işbu ekseriyat temin edilemediği takdirde 3 hafta sonra 2. bir içtima akd edeceklerdir. Bu içtimada hazır bulunan hissedarının hisseleri ne miktar olursa olsun 1. içtimada müzakere olunmasına karar verilmiş bulunan hususat hakkında icra-ı müzakerat edeceklerdir. Bu veçhile cereyan eden müzakerat mer'î ve muteber olacaktır.

Dokuzuncu Fasıll

Mevadd-ı Mütferrika Beyanında

Kırkdörüdüncü Madde – İşbu nizamname-i dâhili sureti şirketin teşkiline hükümetçe müsaade i'ta olunduktan sonra 1 ay zarfında Dersaadette ceride-i resmiye ve diğer muteber bir gazete ile şirketin muamelâtı veya şu'abât-ı idariyesi bulunan yerlerde ceride-i resmiye mevcut değil ise ceraidi-i mahalliye vs. ile aynen veya icmalen neşir olunacağı gibi nizamnamesi dâhilde hükümetin müsaadesi ile vuku bulacak her guha, tadilat ve her senenin heyeti umumiye mukarreratı', 1 senelik bilanço suretleri dahi gerek Ankara ve gerek şirket merkezinin bulunduğu vilayet gazetelerinde ber-vech-i muharrer ilan olunacaktır.

Kırkbeşinci Madde – Şirket ihraç edeceği hisselerine sahip kayd-ı zamanında neşir eyleyeceği tarifnamede evvela: şirketin maksad-ı teşkilini ve müddetini, saniyen: Müesseselerin esamisini, salisen: Sermayenin miktarını ve suret-i tezyidini, rabian: Temtuanın suret-i taksimini ve bu meyanda müesseselere ve heyet-i idare azasına tahsis kılınacak mekadiri sarahen tercih ve beyan edecektir.

Kırkaltıncı Madde – Şirket işbu nizamnameyi ve imtiyaz mukavelenamesini birlikte olarak tabii ve temsil ettirerek talib olanlara i'ta eyleyeceği gibi 50 nüshasını bir defaya mahsus olmak üzere ticaret vekâletine irsal edecektir.

Kırkyedinci Madde – Şirket istatistik idaresince i'ta kılınacak numunesine tevfikân her sene muamelatına dair bir istatistik cedveli tanzim, vekâlete takdim eyleyecektir.

Kırksekizinci Madde – Şirketin nizamnamei dâhiliyesinden mutevellit hususat hakkında şirket üzerinde murakabe hakkına da haizdir.

Kırkdokuzuncu Madde – İşbu nizamnamei dâhiliye mugayir hareket vuku takdirinde ticaret vekâleti şirkete verilen ruhsatnameyi ba'del ihtar geri alabilir.

Ellinci Madde– Şirketin bilumum memur ve müstahdemini örfen ve harsen Türklerden mürekkeb olacak ve ancak bazı mütehasısılar ticaret vekâletinin müsaadesi ile şirketçe muvakkaten istihdam olunabilecektir.

Ellibirinci Madde– Ticaret Vekâleti lüzum gördüğü zamana şirketin bilumum muhaberât ve muamelatını defatir, evrak ve kayudatını şirket nezdindeki komiseri veya diğer bir memuru vasıtasıyla teftiş, murakabe ve şirket muamelatını işbu nizamname ve imtiyaz mukavelenamesi ahkâmına derece-i mut'avatını tetkike mezundur. Şirket komiseri için takdir olunacak muhassetat şirketince vekâletin göstereceği şekilde tayin olunacaktır.

Elliikinci Madde – 14 Nisan 341 tarihli limanlar kanunu mucibince 6 ay zarfında tercihen hisse senedi almak hususunda hakka malik olan ve limanlar kanununun tarih neşrinde İstanbul limanında hal-i faaliyette bulunan Türk murakıb, bahriye eshamının şirkete müracaatları neticesinde mevzuu 500.000 lira sermaye gayr-ı kâfi olduğu tahakkuk ettiği takdirde ayrıca tezyid-i sermaye hakkındaki merasime hacet görülmeden şirket meclis idaresinin kararı ile sermaye 2 milyon liraya kadarı eblâğ edilecek ve keyfiyet ticaret vekâlet-i celilesine arz olunacaktır.

Türkiye Sanayi Bankası
Müdür-i Umumi Muavini
Hayrettin

Türkiye İş Bankası
Muvaffak Mahmut Celâleddin

Seyr-i Sefain İdaresi
Namına Ticaret Vekili
Ali Cenani

İstanbul Mavna ve Salpuryacılar
Tahmil ve Tahliye Türk Anonim
Şirketi Namına
Mahmud Kenan

Bahr-i Muamelat Türk Anonim
Şirketi Namına
Ahmet Hamdi

Heyet-i vekilenin 26 Temmuz 341 tarihli içtimamında kabul ve Türkiye Cumhuriyeti Riyasetinin tasdikine iktiran eden (İstanbul Liman Şirketi Türk Anonim Şirketi) nin işbu nizamname-i dahilisi tasdik kılınır.

19 Kanun-u evvel 341
Mukabele edilmiştir
Mümeyyiz
M.Ziyaeddin

T.Ş Ticaret Müdür-i Umumisi
Dilaver Kurtoğlu Ahmet Faik

Ticaret Vekili
Ali Cenani

Umum Numarası 5335

Ticaret Vekâlet-i Celilesinin 21/12/41 tarih ve 9312/909 umum ve numaralı tezkeresi ile vürud eden ve 4 nüshadan ibaret olan husus İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin işbu nizamname-i dahilisi aynen defter-i mahsusuna kayıd ve tescil edilerek takdim kılındı.

21 Kanun-i evvel 341
T.C. Ankara 2. Kâtib-i Adli
Veliyüddin Ziya

EK: VI AHMET HAMDİ BAŞAR'IN CHP'DEN İSTİFA DİLEKÇESİ

HAMDİ BAŞAR

DAHİLİ ve HARİCİ NAKLIYAT

Galata, Frank Han 4 cü kat No. 24-25

Telegraf Adresi: HAMBA - İstanbul

Sicilli Ticaret No. 32920

Telefon: 45926

İSTANBUL, 27 Eylül 1945
Posta Kutusu 1800

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Sayın Genel Sekreterliğine

A n k a r a

İlk zamanlardan beri partinin İstanbul Şişli, Meşrutiyet mahallesi Semt Ocağına kayıtlıyım. Ocağın başkanlığına yazı ile müracaat ederek sayın makamınıza arzettiğim sebeplerden dolayı Cumhuriyet Halk Partisinden istifamın kabulünü diledim.

Halk Partisi kuruluşundaki demokratik ruha ve inkilâbımızın ana direklerine aykırı bir yol tutmakta, ve onu hakikî maksatlarına gevirmek üzere yapılan idealistçe bütün gayretler tesirsiz kalarak bilâkis hoş görülmemektedir. Parti, yeni ve ileri fikirlere kapılarını kapamış olduğu için inkilâpçılık vasfını kaybetmiştir. Değişmez Şef sistemi ve Şef emrinin kayıtsız ve şartsız parti emri olarak tanınması gibi demokrasi fikri ile hiç bir sebep ve bahane altında dahi birleşmesi kabil olmayan bir esas üzerine binasını ve teşkilâtını kurmuştur. Bundaki maksat başkanımız İnönü'nün ebediyen millet başında kalması ve bu yolla millî birliğimizin korunması değildir. Çünkü millet, parti tüzüğüne giren bu mânâsız kayıtlar dolayısı ile değil, fakat seve seve ve inana inana İsmet İnönü'yü başında tutmaktadır. İnönü milletin serbest ve vicdanî reyleri ile de değişmeden başkanımız olarak kalabilir ve kalacaktır. Ve ancak bu şâyede dış ve iç yapısı itibarı ile yekpâre kaya gibi sağlam bir millî birlik temin etmiş oluruz.

Halbuki parti tüzüğüne bu kaydın konması bilâkis millî birliğimizin zorla korunabildiği hissini uyandırmaktadır; ve bundan dolayı millî birliği bozmaktadır. Halbuki demokrasimizde söz evvelâ millettir. Susarak değil, süyliyerek ve anlaşarak birleşen bir millet olmak zorundayız, ve inkilâbımızın gayesi de milleti inkilâp yolu ile gerçek bir demokrasiye ulaştırmaktan ibarettir. Önce biz süyliyeceğiz, münakaşa edeceğiz, çarpışacağız. Ve sonunda büyüğümüz bunlardan hangisini muvafık görürse o yola inanarak gideceğiz.

Son zamana kadar inkilâpçı tek parti içinde mücadelelerimizi yapmak azminde idik. Sınıf şuuru doğarak kuvvetlenmiş olan memleketimizde inkilâp partisinin karşısında, düzmece muhalif partiler kurarak, mücadele mânâsız ve zararlı bir şey olacaktı. Onun için inanım

EK: VII AHMET HAMDİ BAŞAR'IN 1946 SEÇİMLERİ DOLAYISIYLA HAZIRLADIĞI PROGRAM⁷⁸²

1. Harp sonu dünyasına karışırken büyük sarsıntı geçirmek zorundayız. Türkiye uzun seneler Pazar harici kaldı; şimdi dünyanın en alçak fiyat seviyesi ile satışa çıkaracağımızın fakir bir ihracatla, muhtaç olduğumuz sanayi eşyasını ve makineyi alamayız. Türkiye ithalatını ve ihracatını çoğaltmak, dünya iktisadiyatında kendisine mahsulleri ile yer tutulmak zorundadır. ...bununla beraber bu güçlük bizim ümitsizliğe götürmemelidir.; sadece harpten sonra milletçe çok büyük fedakarlıklar yapmamız, yeni yollar tutmamız ve çok çalışmamız lüzumuna inandırmalıdır.

2. Gerek harpten sonra ayakta durma ve gerek kalkınma işlerimiz birbirine bağlıdır. Bu iki büyük davayı ancak inkılâpçı bir devletçilik sayesinde halledebiliriz.

3. ... devlet ve devletçiliği sade harp için lazım sananlar aldanyorlar. Nasıl iki asır evvel doğan medeniyet nizamının ismi fertçilik ve serbestçilik ise, yeni doğacak olan dünya medeniyet nizamının da ismi devletçiliktir.

4. Devletçilik; hayatın dışında kalmış devlet memurları vasıtası ile ve bürokrasi yolu ile iktisadi hayatın ve cemiyetin işlerinin düzenlenmesi demek değildir. ... devletçilik nizamının kurulması için bu irtica devletçiliğinin her memlekette tasfiyesi ve demokrasinin bunlar vasıtası ile tahribinin önlenmesi lazımdır.

5. ...irtica devletçilikleri demokrasiyi ve onun müessislerini kamilen red ve inkar ettiler ve buhran devirlerinin zaruri bir nizamı olan şef sistemini ebedileştirerek ideolojilerine aldılar. Dünyanın başına gelen felaket bir buhran devresinde, geçici mahiyette, diktatörlerin ve bu tarz devletçiliklerin çıkmış olmadı değil; fakat bunların ideolojilere bağlanarak zorla ebedileştirilmeye çalışılmasıdır.

6. Devletçiliğimizin vazifesi, iktisadi sınıfları kuvvetli olmayan ve iki tarih devresini yaşamamış bulunan Türkiye'de devlet eli ile kalkınma ve sınıfsız bir halk demokrasisine geçme işini tamamlamaktan ibarettir. Bundan dolayı Türkiye'de memur devletçiliği ebedi bir nizam değildir ve şef sistemi de ebedileşmemiş, ideolojimize alınmamış, demokrasi ve onun müesseseleri hiçbir zaman rejimin ideolojisinde ilga, iptal edilmemiştir.

⁷⁸² Başar, *Bağımsız Olarak İstanbul'da...*, s. 10-32.

7. ... şu halde Türkiye’de bünye itibarı ile antidemokratik ve faşist bir rejim mevcut olmadığı ve sadece devletçiliğimizin şimdiye kadar inkılabı yeter derecede hizmet etmediği göz önüne alınırsa bu bakımdan da iyimser olmakta ve kendimize güvenmekte haklı olduğumuz meydana çıkar.

8. İdeolojimizin esası, sınıflardan herhangi birinin elinde olmayan bir devlete inanmaktır.

9. ... bize göre hadiseler, şuurun ve aklın emrettiği yolda akacaktır. Sınıflar ve milletler birbirleri ile düşman olmadan yeni bir medeniyet şartı içinde yaşayabileceklerini görecekler ve anlayacaklardır. Böyle bir imana dünyanın ihtiyacı var. Ve her memleketin aydınları, fikircileri bu imanı yaymakla mükelleftir.

10. Sınıflar üstünde bir demokrasi, cemiyet idaresini çalışan insanların ellerine almaları demektir. İktisadi rejimleri ne olursa olsun bütün demokrasiler bu temelde birleşmelidirler.

11.... yeni demokrasinin cemiyet şekli devletçiliktir: her memlekete göre mahiyeti ve şümülü değişen bir devlet müdahaleciliği. Buna sosyalizm de diyebiliriz. Müdahalecilik şekli milletten millete, devirden devire değişir, ve bu değişmeyi devlet palanı tayin eder. ... yeni devrin nasyonalizmi de millet düşmanlığına ve savaşa değil, milletlerarası sevgi ve barışa dayanacağından ideolojisi enternasyonal bir temel üzerine oturur. Şu halde son medeniyet nizamının iki anti tezi ve amansız düşmanı olan sosyalizm ve nasyonalizm, birbirlerini inkâr ettikleri tezatlardan birleşmek; biri nasyonal, diğeri de enternasyonal kabul etmek sureti ile yani dünya için bir sentez, yeni bir fikir meydana gelmiş olur.

12. Türkiye burjuva ve proletarya diktatörlüğüne dayanmış ve tarihin tekamülünden doğmuş olan demokrasiler devresini yaşamadan yarının ileri halk demokrasisine geçmek zorundadır. Bunu ise inkılap ve inkılap devletçiliği sağlar. Şu halde inkılabın başlıca vazifesi milleti yeni demokrasiye ulaştırmak, devlet idaresini halka mal etmek ve halkı demokratik ağ içine almaktan ibarettir. Bu, üç tarih devrinin, en az dört asrı atlayarak orta çağdan insanlığın henüz yaşamaya başlayacağı ileri bir çağa geçmektir. Bundan dolayı inkılâbımıza düşen vazife çok ağırdır.

13. Türk inkılâbı yine bu münevver sınıfın (Memurlar) eseridir. Doğrudan doğruya veya çok yakın bir alaka ile devlet kapısına bağlı olan bu sınıf arasından doğan inkılâp, bir memur devletçiliğine dayanır ve inkılabın tek icra vasıtası da bundan ibarettir. Bu itibarla Türkiye’de bugün olduğu gibi daha bir müddet inkılâbın göreceği işleri, yani milleti demokratik örgü ile birbirine

bağlamak ve kalkınmamıza devam etmek davasını bu sınıf ve bu devlet vasıtası ile yapmaktan başka çare yoktur.

14. ... inkılap devletçiliği, bugün tarihi zaruret dolayısıyla memur devletçiliğinden ibarettir. Halbuki devlet, memurların elinde olunca da demokrasi kurulamaz; onlar ismen yaşayan demokratik müesseseleri emirlerine alarak millettten ayırırlar. Yani bu devletçilik irticaa gider. Fakat elimizde de başka vasıta yoktur. Şu halde fasit bir daire içindeyiz işte davalarımızın başı burada, bu fasit daireden çıkıp kurtulmaktadır. Bunun da yolu memur devletçiliğini inkılâbın emrine vermekten ibarettir. Eğer inkılap memur devletçiliğinin eline geçerse memlekette demokrasi kurulamaz ve istibdat yaşar.

15. İnkılâbı parti temsil eder ve o da demokratik örgüye bağlanır. Gaye olarak parti hayata ve demokratik örgüye değil, bilakis demokratik örgü ve hayat partiye hükmeder. Bu itibarla serbest ve düzensiz rejimlerde partiler sayesinde tecelli eden milli arzu, yeni demokrasilerde demokratik örgü vasıtası ile mükemmelen tezahürlerini verir.

16. Demokrasi, her mukaddes şey gibi, ancak bir iman halinde ve kendisine saygı göstermek sureti ile yaşar. Fikir, toplanma ve seçim serbestliği bu imanın esasıdır.

17. Şehir meclislerinde, Ticaret Odalarında, meslek cemiyetlerinde, kooperatiflerde vesairedeki bütün seçimleri serbest ve müdahalesiz yapmak; alakalıların her meşru vasıta ile mücadelede bulunmalarına hatta yardım etmek; seçilenlerin serbestçe fikirlerini söylemeleri haklarını maddi ve manevi şekilde hudutlamamak; seçim ve idare işlerine ait kanunlar ve esaslarda bu ruhu sarsacak hükümler varsa bunları kaldırmak ve nihayet tek rey esasını kabul ederek parlamento seçimini de serbest bırakmak lazımdır.

18. Yazı hürriyeti basıya konamaz; ve yazdığı ve söylediği için kimse doğrudan veya dolayısıyla bazı haklardan ve menfaatlardan mahrum edilemez. Tenkit hakkı muhteremdir.

19. ... vatandaşların topluca yapmak istedikleri işlerdeki birleşmeleri baltalayacak her türlü kanunlar ve tabirler kalkmalıdır; cemiyet yapmak ve çalışmak hakkı hiçbir veçhile hudutlanmamalıdır. Susarak ve korkarak değil, söyleyerek ve inanarak anlaşan bir millet olmak zorundayız.

20. Topluluğa ait kurumları ve dernekleri bir plan altında kurmak ve bunları halka mal etmek devletin vazifesidir. Devlet halkın yapmasını beklemeyen bir plan altında, yadımlarda bulunarak meslek ve ihtisas topluluklarının en ileri şeklini meydana getirmekte ön ayak olur. ...bu

organların kanun yolu ile kurulmasından sonra memurlarla bir takım ihtirasçıların elinde kalmaması ve halka mal edilmesi için çalışmak inkılâp devletçiliğine düşen başlıca vazifedir.

21. ... her çalışanı bir derneğe bağlamak, dernekleri topluluk heyecanının kaynak yerleri haline koymak ve behemehal idaresinin başına kendi adamlarını geçirmek lazımdır.

22. Tarım işleri ile uğraşan kooperatifler ve müstahsil birlikleri vasıtası ile aynı şeklide teşkilatlandırma programı yine devlet planı içinde yer alır. ... zirai reform ve sigorta işleri ile de uğraşan geniş bir teşkilatlandırma lazımdır. ... özel ziraat rejimimiz toprak, ev, çift ve kümes hayvanı, alet ve vasıta mülkiyeti rejimidir. Serbest ve bağımsız çiftçilik esastır. Kooperatiflerin vazifesi bu serbest ve bağımsız hayata yardımdır. Toprağın toplu mülkiyeti ve kullanılması, hâsılatının topluca alınarak taksimi toprağın ve işin ancak o şekilde işletmelere uygun olduğu hallerde yapılır.

23. ... köy kooperatifleri, birlikler ve diğer işlere ait seçimlerde doğrudan doğruya köylünün alakalanması; bu kurumların mütegalibe ve memurlar eline düşmemesi veya bunlar tarafından tazyike maruz kalmaması için inkılapçı bir metotla kurularak halka mal edilmesi lazımdır. Devletin doğrudan doğruya işlettiği Toprak Ofisi, Zirai Donatım Kurumu gibi müesseselerin de plan dâhilinde kooperatiflere ve halka devrine çalışılmalıdır.

24. Bugün seçim sureti ile elemanlarını bulan işler haricinde doğrudan doğruya devletin tayinler yaparak idare ettiği işlere de halkı alakalandırmak ve bunların idaresine ve murakabesine halkın seçimlerle iştirakini sağlamak lazımdır.

25. ... devlet işletmelerinin hepsinin idare ve murakabesine çeşitli ölçüler ve şekiller altında halkın alakalanmasına çalışılır. Bir çok işletmeleri bir araya toplayan büyük teşekküller yerine, bunları parçalayarak her birini muhtar ve bağımsız kurumlar haline koyan ve buldukları yerlerde devletle beraber halkın da idare ve kontrolüne bırakan bir sistem tatbik olunur.

Devletçilik

1. Devletçilikte, devlet işletmeciliğinde ve devlet idaresinde zihniyet, vazife ve teşkilat, eleman bakımlarından geniş ölçüde bir inkılâba ihtiyaç vardır. ... Ayrılık ancak devlet idaresine halkın iştiraki, vilayet ve nahiyelerin bağımsızlıkları ve buralarda geniş salâhiyetli halk meclislerinin kurulması; merkeziyetçiliğin bırakılması sayesinde kalkar. Memur halka ve hayata kumanda ve emir etmekle değil, hayatın ve halkın emrettiğini yapmakla

mükelleftir; ve vazifesi halka hizmet etmektir. Hazine ve devlet menfaatini yalnız memurun değil, halkın da koruması vazifesidir.

2. Devlet teşkilat ve kadroları, gördükleri işlerle ölçülemeyecek kadar büyük ve fazladır. Teşkilat ve usuller değiştirilirse aynı randımanı en az yarı elemanla elde etmek mümkündür.

3. İşletmeler ve idareler halkın idare ve kontrolüne konduktan ve bir devlet planı ile işler düzenlendikten sonra bu hastalıktan kurtulmak, merkez teşkilatını en ez ayarı yarıya indirmek mümkündür.

4. İktisadi devletin iş gördüğü sahalarda idari devletin bütün teşkilatı kaldırılmalı ve bu çok zararlı ikilik kökünden kesilip atılmalıdır.

5. Devlet teşkilatının etüd, plan ve program yapan bütün elemanları, devlet plan teşkilatına geçeceklerinden idari devlette bu bakımdan da bir tasfiye yapılacak ve teşkilat küçülecektir.

6. Devletin göreceği vazifeler yeni baştan tetkik edilerek, lüzumsuz ve zararlı müdahaleler kaldırılmalı, bir kısım iler serbest bırakılmalı ve bir kısım devlet vazifeleri ise demokratik örgüye devredilerek devletin yükü hafifletilmedir.

7. Bu suretle vazifeleri çok azalacak olan idari devlet teşkilatında modern usuller tatbik edilerek ve dairelerin salahiyetleri genişletilerek, lüzumsuz bürokrasiyi kaldırmak lazımdır.

8. Devlet memurlarına ve halka itimat esasına göre kanunlarını ve esaslarını kurmalı; bir suiistimal vehmi ile bir çok kayıtlar koymaktan vazgeçmelidir.

9. Kanunlar ve nizamlar karışık ve işin içinde çıkılamaz, çok teferruatlı oldukça modern devlet makinesi kurulamaz. Hiçbir memlekette Türkiye’de olduğu kadar çok ve çabuk kanun çıkmaz. Basit, az, devamlı ve üzerinde çok işlenmiş kanun ve nizam, prensip olmalıdır. Bu bakımdan bütün kanun ve nizamların yeniden gözden geçirilmesi lazımdır.

10. İktisadi devlet makinesinin halklaşması esastır. İşlerine, idaresine ve kontrolüne halkın, alakadarların, işletmede çalışanların bilfiil iştiraki ve halka geniş bir şikayet ve tenkit hakkı verilmesi lazımdır. İşletmelerin halklaşması devlet planı ile tayin olunur. Birçok işletmeleri bir araya ve bir merkeze toplayarak idare etmenin aleyhindeyiz. İşletmeler mümkün olduğu kadar mevzii, küçük ölçülerde olmalı, bir fabrika veya işletme tamamen bağımsız ve serbest çalışmalıdır.

11. İktisadi işletmelere devletin müdahalesi hududu büyük teknik ve sermaye kullanmak, işçi istimarının önlemek ve yüzde yüz devlet elinde bir

fiyat politikası tatbikine imkan vermek veya uzun seneler randıman alınamayacak işleri düzene koymak zaruretinden doğar.

12... işçiyi çalıştırmaya, ona hakkını ödemeye ve işe bağlamaya ancak devletçilik muvaffak olabilir.

13.

Planlaşma

1. Devletçi bir rejim, ancak merkezi bir planlaşma cihazı vasıtası ile tatbik olunur.

2. ... bakanlıkların günlük ve nihayet senelik meseleler karşısında yaptıkları münferit planlar yerine bütün bakanlıkları içine alan ve uzunca bir müddeti, mesela üç seneyi birden kavrayan bir devlet planı lazımdır. Bütçe de plan gibi senelik değil, üç senelik olur ve plandan doğar. İstihsalı ve işi genişletmek ölçüsünde tedavül ve kredi hacmi de genişleyebileceğinden ve büyük fiyat mekanizması devlet elinde olacağı için planın hesaplaşma mekanizması, aynı zamanda bütçenin gelir ve gider denkleşmesini sağlar.

3. Devlet planı toplu, uzunca bir zaman yaygın, başlıca cemiyet hayatını kavrayan, iş ve istihsal gücünü düzenleyerek çoğaltan, devletle halk işletmeleri arasında bir ayırma ve koordinasyon esasını sağlayan tek düzenici kuvvettir. Buna cemiyetin akıl merkezi denir.

4. İlk planlaşma cihazını devletin muhtelif bakanlıklarında palan ileri ile alakalı bütün mütehassıslarla devlet dışında kalan diğer elemanlar ve ecnebi mütehassısları bir daraya toplayarak meydana getirmek kabildir. Bir bütün heyet halinde çalışacak bu daire muhtelif ihtiras kollarına ayrılır. İstatistik, meteoloji, maden tetkik ve arama enstitüsü gibi tetkik ve araştırma müesseseleri, enstitüler ve akademiler bu daireye bağlanır. ... planlaşma cihazı bir kontrol ve hesaplaşma cihazı ile tamamlanır.

5. İlk planlaşma cihazı devletçe kurularak demokratik örgüye, bilgi ve araştırma kurullarına bağlandıktan ve plan şuuru ve heyecanı bu ideolojiden kaynağını alarak bütün halka ayıldıktan sonra bunun doğrudan doğruya halka ve demokratik örgüye mal edilmesi davanın ikinci safhasını teşkil eder. Bu suretle planlaşma cihazı seçimlerle meydana gelen, ve memleketin en ehil ve en mütehassıs elemanlarını bir araya toplayarak onlara ödev ve sorumluluk veren bir meclis halini alır. Bu meclis hükümete değil, parlamentoya bağlı olmalıdır. İcra ve teşri kuvvetleri arasına yeni demokrasilerde girmesi lazım olan dördüncü kuvvet budur.

6. ... yeni demokrasilerde parlamentonun üstünde başka bir kuvvet yoktur; fakat ondan evvel doğruca kendisine bağlı, bir akıl merkezi vardır.

Plana Bağlı Davalarımız

1. Bu amaca varabilmek ve planı gerçekleştirmek için, memleketin birinci derecede ihtiyaç eşyasını teşkil eden bir kısım eşyada yüzde yüz devlet elinde bir fiyat politikası güdülmesi, ve bu mallardaki üretme, harcama, ihracat veya ithalat işlerinde devletin hakim olması lazımdır.

2. Bunun dışında kalan eşyadan bir kısmında devlet, fiyata nazımlık yapmak üzere az veya çok ölçüde karışır; bir kısım eşya için de hiç müdahalesiz ve yüzde yüz serbest bir fiyat politikası güder. Hangi eşyanın bu üç kategoriye gireceğini plan tespit eder.

3. İlk planda buğday ve un, kömür, pamuk, demir, çimento, kereste, şeker, halk giyecek eşyası birinci kategoriye girer. Devlet bu eşyanın her türlü ihtiyaca yetecek miktarda ve vesikalarla değil, serbestçe ve sabit fiyatlarla herkes tarafından temin olunabilecek şekilde yetişmesini ve noksanının memlekete sokulmasını, saklanmasını ve dağıtılmasını sağlamalıdır.

4. ... tütün, fındık, üzüm... bu gibi malların üretimini çoğaltmak, piyasaları fazla ve eksik üretim karşısında buhranlardan korumak ve ihtikarları önlemek; stokların değer fiyatlarla ihracını veya iyi şekiller arında saklanmasını ve kredi, sigorta nakil ve muhafaza işlerindeki yardımlarla istihisallerinin ve ticaretinin emniyet ve kolaylık içinde akışını sağlamak devletin vazifesidir.

5. Fiyat politikamızın gayesi dünya fiyat seviyesine inmektir. Bu gayeye piyasaları ve fiyatı serbest bırakmakla girmek kabil değildir. Onun için davamız, dünya fiyat seviyesine devletçi bir düzenle yavaş yavaş çıkmaktır.

6. İstihisali çoğaltacak işler için olağanüstü bütçeler yapmak ve tedavül hacmini ancak bu maksatla genişletmek lazımdır.

7. ... başlıca ürünlerimizin cinslerini ve üretim bölgelerini düzeltmek işlerini, yeni yetiştirme usullerini devamlı bakım ve denemelerle belirtecek ve yurda yayacak enstitüler kurulur. Randımanı çoğaltmak, teknik ilerlemeleri tatbik etmek ve yeni ilerlemelerden günü gününe haberdar olarak eskiyi değiştirmek, tahsil ve terbiyenin esasını hayata uydurmak ve gençliğin teknik gücünü bu yolla da çoğaltmak, nakil, depo, yükleme ve boşaltma işlerini düzenleyerek ucuzlatmak, kısası en az masrafla istihsal prensibine her bakımdan uymak lazımdır.

8. (Kitapta 27. Madde atlanmıştır) Büyük fiyat teşekkülleri devlet elinde olacağı ve üretimden satışa ve dağıtıma kadar başlıca istihisallerimiz

organize edileceği için Türkiye’de iç piyasa fiyatları ile ihracat ve ithalat fiyatlarını ayırmak mümkün olacaktır.

9. Mühim kısmı iç piyasada harcanana mallarımıza ait ihracatı bu organlar eli ile dış piyasalarda dünya fiyatlarına satacağız. Daha çok dış piyasalar için hazırlanıp içerde sürümü az olan ihracat eşyamızın maliyetini dünya fiyatına indirinceye kadar zararını iç piyasaya fiyatlarına ve ya doğrudan doğruya devlete yükleyeceğiz. Memleketimizde de elde edilen eşyadan noksan kanları dışarıdan memlekete sokarken alçak dış fiyatları çeşitli yollarla yüksek iç fiyatlar seviyesine çıkartarak ve bu farktan mühim kısmının devlet eline geçmesini sağlayacağız.

10. İstihsalatı genişletmek ve maliyeti indirmek için memlekette iş ve istihsal hayatını plan dahilinde serbestçe gelişmeye bırakmak, faydalı rekabetlere imkan vermek, devlet tedbirlerinde ve vergi sistemlerinde bu bakımlardan esaslı değişiklikler yapmak lazımdır. Devletin iktisat politikası yasağa dayanmamalı; yapıcı ve serbestliği koruyucu olmalıdır. Devlet müdahalelerini plan bütünlüğü içinde asgari bir hadde indirmek, işeri ve teşebbüsleri devlet memurları dışında gelişmeye bırakmak; teşebbüs şevkini kırmayıp çoğaltmak zorundayız. Harp dolayısıyla ticaret ve iş hayatının üzerine koşmuş olan baskılar kaldırılmak lazımdır.

11. Maliyet fiyatlarını düşürmenin ve kalkınmanın tek yolu bol istihsaldir. Bunun da tek çaresi çok çalışmak; bir karış toprağın ve bir tek insanın boş kalmamasını sağlamak; toprağın ve insanın verebileceği en yüksek randımanı alabilmekten ibarettir.

12... işsizliği tamamen önleyeceğiz; çalışmayan tek adam bırakmayacağız. Köylüyü ve şehirliyi yaz ve kış çalıştıracak; çalışmayı zevkli ve semereli bir hale sokacağız. Kuraklıktan, hastalıktan, mahsulün para etmemesinden, fena idarelerden, asayişsizlikten, zulümden, gadırdan, hileden, hulasa bin bir çeşit çile ve beladan dolayı hayattan bezmiş; hareketi ve neşeyi unutmuş olan köylümüze hayatı ve işi sevdireceğiz. Şehirlerde boş adam bırakmayacak, herkese iş bulacak, planımızı iş gücümüze göre tanzim edeceğiz. Bütün bunlara rağmen çalışmamakta ısrar edenleri zorla çalıştıracak; iş mükellefiyetleri cezalı çalıştırma usulleri tatbik edeceğiz; ve bu usulleri çalışacakların verecekleri randıman ölçüsünde genişletip daraltacağız. Ziraata, sanayie ve diğer sahalara ait olmak üzere işsizleri çalıştırma yuvaları ve kampları kuracak, ve serbest iş nüvelerini çoğaltarak askerlikten dönenlere çalışma sahaları hazırlayacağız.

13. Türkiye'nin kalkınma davası bir kül halinde planla çözüleceği için planın başlıca iki konusunu sıhhat ve kültür teşkil eder. Bu iki dava her şeyden ziyade biri birine bağlıdır.

14.... tarihi ve tabii şartların neticesi olan iskan tarzımız yeni şartlar karşısında değişmek zorundadır; dağılmaktan ziyade toplamak; kulübeden eve, küçük köyden büyük köye, tek yaşayıp çalışmaktan toplu yaşayıp çalışmaya doğru devlet eli ile bir davranışa ihtiyacımız vardır.

15.... sıhhat davası bir taraftan devlet eli ile derleme toplama ve kalkınma, diğer taraftan da köylüyü ekonomikman kalkındırma davasıdır. Bu iki mesele ise aynı zamanda uygun bir kültür planı tatbik etmeye bağlıdır.

16.Kültür ve maarif planının esasları, hayata uymak ve hayat için hazırlanmaktan ibarettir. Genel tahsilin çerçevesi buna uyacak; sıhhatli, iş bilir, topluluk hayatını kavramış ve onun halakını ve geleneklerini benimsemiş ve okur yazar insan yetiştirmek gayemiz olacaktır. Tahsili ucuz, kolay ve faydalı hala sokmak lazımdır. Bu işin devlet eli ile planlaşması ve güdülmesi lüzumuna inanıyoruz.

17.Son söz; Güven, inan ve bilgi içinde birliğimizi korumaktan ibarettir.

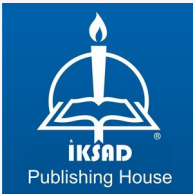
AHMET HAMDİ BAŞAR
ve
İKTİSADİ DEVLETÇİLİK

Osmanlı Devleti'nin son aydınları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk aydınları ve kurucu kadrosunu oluşturmuştur. Gerek askeri gerekse siyasi alanda ömürlerini yeni kurulan devlete vakfetmiş olan bu insanlar, günümüz Türkiye'nin temellerini atmışlardır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına bizzat şahit olan bu kişiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü ve bağımsız bir devlet olarak ebediyete kadar varabilmesi için eğitim ve tecrübeleri doğrultusunda ülkeye katkı sağlamaya çalışmışlardır.

Bu kişilerden birisi de Ahmet Hamdi Başar'dır. Yaşadığı dönem itibarıyla II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Atatürk Dönemi, İnönü Dönemi, Demokrat Parti dönemi ve 1960 Askeri Müdahalesine şahit olmuş önemli bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır.

Ekonomi, siyaset, sosyoloji ve tarih alanındaki görüşleri ve yayıncılığı ile yaşadığı dönemin şartları hakkında görüşler beyan eden Başar, bu dönemleri araştırarak araştırmacılar için somut bilgiler ortaya koyması ile önemini bir kez daha attırmıştır.

Bu çalışmada Başar'ın fikirleri, eserleri ve faaliyetleri tarihsel perspektife uygun olarak ele alınarak döneme ve idealist bir Türk aydınının hayatına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

ISBN: 978-625-367-423-6